

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DOĞU-BATI EKSENLİ
DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞINDA DİN UNSURU**

Seçil ÖZYANIK

Doktora Tezi

Ankara, 2015

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DOĞU-BATI EKSENLİ DIŞ POLİTİKA
YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU

Seçil ÖZYANIK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2015

KABUL VE ONAY

Seçil Özyanık tarafından hazırlanan “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Doğu-Batı Eksenli Dış Politika Yaklaşımında Din Unsuru” başlıklı bu çalışma, 16.01.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN (Başkan)

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Danışman)

Doç. Dr. Müge KINACIOĞLU

Doç. Dr. Bican ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Ahu SUMBAS

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

16.01.2015

Sevil ÖZYANIK

Annem'e;

TEŞEKKÜR

Çok uzun ve zor bir yoldu... Bu yolda, tezimin belirlenmesinden bugüne kadar çok büyük katkılar sağlayarak, her daim yanımda olan, ilk günden itibaren en zorlandığım anlarda dahi bana sabır aşıl原因 değerli hocam Berrin Koyuncu Lorosdağı'na; akademik katkılarının yanında psikolojik olarak da beni her zaman rahatlatan hocam Aylin Özman'a; tezin dış politika kısmına büyük katkı sağlayan ve iyi niyeti ile bana güç katan hocam Müge Kınacıoğlu'na sonsuz minnet ve saygılarımı sunarım.

Çok uzaklarda olmalarına rağmen bunu bana hiç hissettirmeyen, haklarını asla ödeyemeyeceğim, hayattaki tek gerçek mutluluğum ve en büyük şansım olan canım aileme; varlığından dolayı korku nedir hiç tatmadığım babama, varlığı bana armağan olan anneme, beni benden çok düşünen ablama, bana sevgi aşıl原因 Yağız ve Deniz'ime ve abiliğini hiç esirgemeyen Yiğit Aksay'a bu zorlu yolumda elimi hiç bırakmadıkları için minnettarım.

Bugün beni ben yapan, bana ışık olan, iyi bir insan olmayı, devlete millete yararlı bir insan olmayı aşıl原因 hayata "katkı" sağlamayı öğreten ve en önemlisi sabretmeyi öğreten değerli büyüğüm Dr. Barış Tozar'a bu zorlu yolda da bana olan inancını hiç kaybetmediği için çok teşekkür ederim.

Ve bu zorlu yolun her anına şahit olan dostlarım; bana büyük sabır gösteren günümün yarısını birlikte geçirdiğim yol arkadaşım, hayatı birlikte göğüslediğim, nefesi hep yanımda olan canım Ayten Kısacık'a; günümün diğer yarısını geçirdiğim beni hiç yalnız bırakmayan, hayatıma pozitiflik katan, tezimi bıkmadan tekrar tekrar okuyan Olcay Doğan'a; hayatımın en güzel renklerinden olan Didem Şahin'e ve Ayşin Zeren'e çok teşekkür ederim.

ÖZET

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Doğu-Batı Eksenli Dış Politika Yaklaşımında Din Unsuru, Doktora Tezi, 2015

Bu tezde, AKP'nin Doğu-Batı eksenli dış politika yaklaşımında din unsurunun hangi durumlarda, hangi ülke ve örgütlerle ilişkilerde, hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı incelenmiştir. Bu unsur, söylem analizi çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesi ise dış politika analizine dayanmaktadır. Bu çerçevede, AKP temsilcilerinin yazılı ve sözlü söylemlerine dayanılarak dış politika yaklaşımında din unsuru analiz edilmiştir.

Milli Görüş geçmişi ve de kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlaması dikkate alınarak, AKP'nin iç politik yaklaşımında olduğu kadar, dış politik yaklaşımında da din unsuru önem arz etmektedir. Bu unsur, AKP'nin bizihi kendisi tarafından da yapılan ayırım doğrultusunda “Batı” ve “Doğu” ile ilişkiler başlıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, “Batı” ile ilişkiler başlığı altında ABD, NATO, AB, BM ve İsrail ile ilişkiler incelenirken, “Doğu” ile ilişkiler başlığı altında BOP, İİT ve Türkiye'nin komşu ülkeleri olan Irak, Suriye ve İran ile ilişkiler incelenmiştir. İncelenen ilişkiler sonucunda, dış politikada bir unsur haline gelen ve Türk siyasi hayatının kimi dönemlerinde de kullanılan din unsurunun AKP tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Bu tezde din unsurunun, kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan AKP'nin karar alıcılarının dini düşünce ve inançları doğrultusunda, bir meşruiyet aracı, ulus kimliği, din- temelli sivil toplum örgütleri ve medeniyet faktörü olarak kullanıldığı iddia edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Adalet ve Kalkınma Partisi, dış politika, din, muhafazakârlık, stratejik derinlik.

ABSTRACT

Özyanık, Seçil. *Religion Factor in East- West Axis-based Foreign Policy Approach of Justice and Development Party*, Ph. D. Dissertation, 2015.

This thesis elaborates the religion factor in East-West axis-based foreign policy approach of Justice and Development Party. In literature, the religion factor is mostly examined in national politics of Justice and Development Party. But Justice and Development Party is one of the main decision maker as being power since 2002 when we consider the Irak War, process of European Union membership, Israel and Palestine conflict and Arap Uprising. All these developments highlight the importance of the religion factor in foreign policy as it is in national politics. In this regard, this thesis aims to fullfill the literature by focusing on the religion factor in foreign policy of Justice and Development Party. This factor is examined in frame of discourse analysis. The discourse and practice relation is considered when analysing the discourses. On the other hand, as international relation theories do not consider the religion as a factor, theoretical framework of this thesis is based on foreign policy analysis. In this regard, the religion factor in foreign policy is analysed based on verbal and written discourses of representatives of Justice and Development Party.

The religion factor is analysed through the distinction made by Justice and Development Party as “West” and “East”. Under the title of West, the relations with the United States, European Commission, North Atlantic Treaty Organization, United Nations and Israel and under the title of East, Greater Middle East Initiative, Organization of Islamic Cooperation and neighbour countries, Iraq, Iran and Syria is examined. It is concluded that, the religion factor which came to be a factor in international relations and which has been used in some periods of Turkish foreign policy is also used in foreign policy approach of Justice and Development Party. This factor is used as legality tool, nation identity, the effect of the faith-based civil organizations and civilization factor in accordance with the religious beliefs and considerations of the representatives of the Justice and Development Party.

Key Words: Justice and Development Party, foreign policy, religion, strategic depth.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ADAMA.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: 1923-2000 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE DIŞ POLİTİKA-DİN İLİŞKİSİ.....	20
1.1. 1923-1980 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKADA DİN UNSURU.....	21
1.2. 1980-2000 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKADA DİN UNSURU.....	30
1.3. TÜRKİYE’DE DIŞ POLİTİKADA BASKIN BİR UNSUR OLARAK DİN: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ÖRNEĞİ	35
1.3.1. Milli Görüş Hareketi’nin Tarihçesi	36
1.3.2. Milli Görüş Hareketi’nin Dış Politika Yaklaşımı.....	46
2. BÖLÜM: MİLLİ GÖRÜŞ’TEN MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİYE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ.....	55
2.1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ’NİN İKTİDARA GELİŞ SÜRECİ.....	56
2.1.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kuruluşu	56
2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Etkenler	59
2.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Siyasi Etkenler	60
2.2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Ekonomik Etkenler	66
2.2.3. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Dış Etkenler	69
2.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ’NİN KİMLİĞİ: “MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ”	71
2.3.1. Milli Görüş Yerine “Muhafazakâr Demokrasi”	74

2.3.2.	Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış	78
2.3.3.	Dış Politikada Bir Pratik Fayda Olarak Muhafazakâr Demokrasi	86
3.	BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMI:	
	“STRATEJİK DERİNLİK”	90
3.1.	“STRATEJİK DERİNLİK”	91
3.1.1.	“Komşularla Sıfır Sorun”	97
3.1.2.	“Merkez Ülke”	101
3.1.3.	“Proaktif Barış Diplomasisi”	103
3.1.4.	“Yumuşak Güç”	107
3.2.	STRATEJİK DERİNLİK YAKLAŞIMINA GETİRİLEN ELEŞTİRİLER	108
3.2.1.	Stratejik Derinlik ve Yeni-Osmanlıcılık Tartışması	110
3.2.2.	Stratejik Derinlik ve Eksen Kayması Tartışması	116
4.	BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN BATI EKSENLİ DIŞ POLİTİKA	
	YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU	125
4.1.	ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN AMERİKA BİRLEŞİK	
	DEVLETLERİ İLE DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU	126
4.1.1.	Savaş Şartlarından Türk Amerikan Baharı'na	126
4.1.2.	Eksen Kayması Tartışmalarının Bir “Kartı” Olarak Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü	138
4.2.	BİR “DEMOKRATİKLEŞME ARACI” OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ	142
4.3.	“İSLAM DÜNYASINI TEMSİL ETMEYEN” BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ...	155
4.4.	BATI VE DOĞU'YA KARŞI BİR “KART” OLARAK İSRAİL	160
5.	BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DOĞU EKSENLİ DIŞ	
	POLİTİKA YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU	176
5.1.	GENİŞLETİLMİŞ ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA GİRİŞİMİ	179
5.2.	“KOMŞULARLA SIFIR SORUN”DAN MEZHEPÇİLİK	
	TARTIŞMALARINA	185
5.2.1.	1 Mart Tezkeresi'nden Mezhepçilik Tartışmalarına Irak	186
5.2.2.	“Komşularla Sıfır Sorun Politikası”ndan Savaşın Eşiğine Suriye	195

5.2.3. Suriye Ekseninde İran İle İlişkiler	209
5.3. DİN-TEMELLİ ULUSLARARASI ÖRGÜTLERE BİR ÖRNEK OLARAK İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI.....	218
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	223
KAYNAKÇA	238
EKLER.....	279
EK 1: Tez Çalışması Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	279
EK 2: Orijinallik Raporu.....	280

KISALTMALAR DİZİNİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP:	Anavatan Partisi
AP:	Adalet Partisi
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu
BOP:	Büyük Ortadoğu Projesi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
DYP:	Doğru Yol Partisi
FP:	Fazilet Partisi
HAMAS:	İslami Direniş Hareketi (Harakat al-Muqawama al-Islamiya)
İŞİD:	Irak ve Şam İslam Devleti
İHH:	İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İİT:	İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
MGH:	Milli Görüş Hareketi
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MİG:	Medeniyetler İttifakı Girişimi
MK:	Müslüman Kardeşler
MNP:	Milli Nizam Partisi

MSP:	Milli Selamet Partisi
NATO:	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
ÖSO:	Özgür Suriye Ordusu
PKK:	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan)
RP:	Refah Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUK:	Suriye Ulusal Konseyi
ŞİÖ:	Şangay İşbirliği Örgütü
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetler

GİRİŞ

2014 yılı son çeyreği itibarıyla, Arap Baharı sonrası Ortadoğu’da ortaya çıkan terör örgütleri Türkiye sınırlarına dayanmıştır. Arap Baharı öncesinde ve sonrasında yaşanan olaylar, Ortadoğu’nun geleceğini belirleyen aktörlerin -ister bölge içinde ister bölge dışında olsun- sadece devletler olmadığını göstermiştir. Var olma biçimleri ve amaçları ne olursa olsun, devlet dışında, sosyal gruplar da birer aktör olarak bölgeye yönelik politikaları belirleyen önemli bir potansiyel haline gelmiştir. Türkiye, Arap Baharı sonrası yeni bir dünya ile karşı karşıya kalmış, ayaklanmalar karşısında bölgedeki komşularıyla sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu yeni durum, 2002 yılından bu yana iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AKP), konumları zayıf olan ortaklarla işbirliği yapmak gibi yeni dış politika tercihleri yapmaya zorlamıştır. AKP, Mısır’da Müslüman Kardeşler’i (MK), Suriye’de de muhalifleri desteklemiştir. AKP, her ne kadar bu desteğinin “bölgesel istikrar” amaçlı olduğunu iddia etse de, MK ve daha sonra Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) ile özdeşleşecek olan Suriye ve Irak muhaliflerinin İslami kimlikleri dikkate alınarak, bu desteğin sadece din ortak paydası çerçevesinde verildiği iddia edilmiştir. Bunun da ötesinde, AKP’nin terör vesilesiyle Türkiye’nin sınırlarına dayanan “İslam Devleti”ne yardım ettiği iddiaları gündeme gelmiştir.

Bu tez, 2011 yılına kadar olan süreyi kapsamış olsaydı, AKP’nin Türkiye’nin yıllardır “ihmal” ettiği iddia edilen Ortadoğu ülkeleri ve özellikle Suriye ile ilişkileri “normalleştirilmesi”, hatta “kardeş ülke” seviyesine taşınmasından övgüyle bahsedilecekti. Ancak 2014 yılına gelindiğinde, AKP açısından en büyük sorunun, dış politika nezdinde özelde Suriye olmak üzere Ortadoğu ile yaşanıyor olması, şaşırtıcı olduğu kadar incelenmeyi de hak eden bir durumdur. Bu tezin üçüncü bölümünde de görüleceği üzere, Suriye’de Beşar Esad rejiminin Mart 2011’de başlayan kitlesel gösterilere silahlı kuvvetle karşılık vermesi, muhalefetin silahlanmasına yol açmış; çatışmalar kısa sürede iç savaşa dönüşmüş ve rejimin ülkenin kuzeyindeki egemenliği sona ermiştir. Bu kitlesel gösteriler zamanla “yerel terör örgütlerin” eline geçmiştir. Bu örgütlerden en önemlisi, ana stratejisi Irak ve Suriye’de hilafet devleti kurmak olan İŞİD’dir. İŞİD, 2010 yılı Irak seçimlerinden itibaren Nur El Maliki’nin yürüttüğü iddia edilen otoriter Şiileştirme siyasetine duyulan tepkiden beslenmiştir. Maliki yönetimi, Tarık Haşimi gibi

Sünni siyasetçileri ve aşiretleri yabancılaştırarak IŞİD'in güçlenmesine yol açmıştır. Maliki, Sünni savaşçıları Irak milli ordusuna dâhil etmeyerek, 2011 yılı Aralık ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak'tan ayrılmasından sonra Sünni toplumu daha da yabancılaştırmıştır. Böylece, daha önce IŞİD'e karşı savaşan Sünni gruplar, taraf değiştirerek bu örgütün saflarına katılmışlardır.¹ Bu aşamalardan geçerek güçlenen IŞİD'in ilan ettiği egemenliği Türkiye sınırlarına dayanmıştır. AKP'nin ise El Kaide kökenli IŞİD'e destek olduğu iddia edilmektedir.² AKP'nin IŞİD'e destek verdiği iddiası bir taraftan Suriye'de Esad rejiminin yıkılması amacıyla ilintilendirilirken diğer taraftan Sünnicilik üzerinden mezhepçi bir politika izlendiğine kanıt olarak gösterilmektedir.

2014 yılında AKP'nin dış politikasına bakıldığında, Türkiye'nin ekseninin kaydığı, Yeni-Osmanlıcı bir politikaya sahip olduğu ve Batı'dan uzaklaştığı eleştirileri dikkat çekmektedir. AKP'nin Suriye ve Mısır'da halkların iradesi yanında, Irak'ta ise Maliki'nin Şii mezhepçiliği karşısında tutum alması, "komşularla sıfır sorun" hedefinden uzaklaştığı eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Son dönemde ise bu eleştiriler, "Ortadoğu bataklığına saplanmak", "Sünnicilik yapmak" ve hatta "İslamcılığa dayalı bir yayılmacılık politikası izlemek" eleştirilerine kadar varmıştır (Duran, 01 Ağustos 2014).

Bu bağlamda, AKP'nin dış politika yaklaşımında din unsuru, incelenmeyi hak eden önemli bir konudur. Aslında Türkiye'nin siyasi hayatı dikkate alındığında, AKP kuşkusuz tüm yönleri ile incelenmeyi hak eden bir parti durumundadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan 2000'li yıllara kadar, belli tarihsel dönemler dışında, Türk siyasal hayatına koalisyon hükümetlerinin damgasını vurduğu söylenebilir. Bu durum 2002 yılı genel seçimleri ile değişmiş; yeni kurulan bir parti olmasına rağmen AKP ilk kez girdiği seçimlerde tek başına iktidar olmuştur. AKP'nin başarısı bununla da sınırlı kalmamış, bugüne kadar girdiği tüm seçimlerde oylarını arttırarak on iki yıl (bu tezin yazıldığı 2014 yılı itibarıyla) tek başına iktidarda kalabilmeyi başarmıştır.

¹ Duran, 13 Haziran 2014; Ayrıntılı bilgi için bkz: "Religious Hostilities Reach Six-Year High", 14 Ocak 2014.

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Dilek, 04 Ekim 2014; "Türkiye'nin IŞİD'e yardım ettiğinin belgesi var mı? Evet var...", Ekim 2014.

Partinin çeşitli yönlerini temel alarak inceleyen önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları konu içeriklerine göre beş grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki; partinin muhafazakâr demokrat kimliği üzerine yazılan kitap ve makalelerdir.³ Bunlardan en dikkat çeken, Türk siyasi hayatında dahi yeni olan “muhafazakâr demokrasi” kavramını tanımlayan, partinin önemli isimlerinden Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınan *AKP ve Muhafazakâr Demokrasi* (2004) isimli kitaptır. Bu kitap, AKP’nin oluşturmaya çalıştığı yeni kimliği için bir rehber niteliğindedir. Kitapta, muhafazakârlığın tanımından yola çıkılarak, muhafazakâr demokrasi tanımlanmış ve muhafazakâr demokrasinin, demokrasi, laiklik ve insan haklarına bakışına ve de bu yeni kavrama getirebilecek Müslüman demokrat gibi eleştirilere detaylı olarak yer verilmiştir. İkincisi ise AKP’nin Milli Görüş geçmişi ile ilintili olarak İslami kökenlerini⁴ de konu edinen çalışmalardır. Bu çalışmalardan dikkat çeken, Hakan Yavuz tarafından kaleme alınan *Modernleşen Müslümanlar, Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AKP* (2005) isimli kitaptır. Bu kitapta, Türk siyasi hayatındaki İslami gruplar ve bu grupların bugünkü evrimi içerisinde AKP ele alınmış; AKP’yi anlamlandırmada İslamcılık açısından “büyük resim” ortaya konulmuştur. Üçüncü grup ise AKP’nin iç politik faaliyetlerini konu edinen çalışmalardır.⁵ Bu çalışmalardan dikkat çeken Mehmet Altan tarafından kaleme alınan ve AKP’nin iç politik faaliyetlerini detaylı olarak inceleyen *Eğrisiyle Doğrusuyla AKP* (2007) isimli kitaptır. Dördüncü grup ise AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan’ı⁶ ve Erdoğan’ın yükselişini konu edinen çalışmalardır.⁷

³ Bkz. Tekin, 2004; Yavuz, 2006; Yıldız, 2004b; Çağlayan, 2009; Fedayi, 2004; Tepe, 2005; Turunç, 2007; Uyanık, 2004.

⁴ Bkz. Yıldırım, 2011; Kaya, 2007; Cizre, 2008; Sambur, 2009; Özbudun, 2006.

⁵ Bkz. Yıldırım, 2006; Yanardağ, 2011; Taşkın, 2013; Çaha, 2006; Kumbaracı, 2009; Müftüler, 2004; Tuğal, 2006.

⁶ Rizeli olan Erdoğan, 26 Şubat 1954’te İstanbul’da doğdu. Lise ve üniversite yıllarında Milli Türk Talebe Birliği öğrenci kollarında aktif görev alan Erdoğan, 1976 yılında MSP Beyoğlu Gençlik Kolu Başkanlığı’na ve aynı yıl Milli Selamet Partisi (MSP) İstanbul Gençlik Kolları Başkanlığı’na seçildi. 1983 yılında kurulan Refah Partisi (RP) ile fiilî siyasete geri dönen Erdoğan, 1984 yılında RP Beyoğlu İlçe Başkanı, 1985 yılında ise RP İstanbul İl Başkanı ve RP Merkez Karar Yönetim Kurulu üyesi oldu. Erdoğan, 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildi. Erdoğan, 12 Aralık 1997’de Siirt’te halka hitaben yaptığı konuşma sırasında, okuduğu bir şiir yüzünden hapis cezasına mahkum edildi ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevine son verildi. Erdoğan, 4 ay kaldığı cezaevinden çıktıktan sonra 14 Ağustos 2001’de AKP’yi kurdu ve Kurucu Genel Başkanı seçildi. Hakkındaki

Beşinci grup ise bu tezin konusu olan AKP'nin dış politika yaklaşımını konu edinen çalışmalardır. Kuşkusuz AKP'nin dış politika yaklaşımında, 2009 yılından 2014 yılına kadar Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Ahmet Davutoğlu'nun⁸ önemi büyüktür. Davutoğlu tarafından kaleme alınan şu kitaplar, bu tezin temel argümanlarının oluşturulmasına büyük katkı sağlamıştır:

1. İslam ve Batı siyaset düşüncesinin karşılaştırmalı analizinin yapıldığı *Alternative Paradigms: the impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory* (1994),
2. Batı medeniyetinin içine girdiği kriz analiz edildikten sonra, İslam medeniyetinin bu krize alternatif sunma koşullarının incelendiği *Civilization Transformation and the Muslim World* (1994b),
3. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasındaki stratejik konumunun değerlendirildiği *Stratejik Derinlik* (2011),
4. 2002-2009 yılları arasında Türkiye'nin Stratejik Derinlik'i uygulama potansiyelinin değerlendirildiği *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar* (2013).

mahkeme kararı nedeniyle 3 Kasım 2002 seçimlerinde milletvekili adayı olamayan Erdoğan, yapılan yasal düzenlemeyle milletvekili adaylığının önündeki yasal engelin kalkması üzerine, 9 Mart 2003'te Siirt ili milletvekili yenileme seçimine katıldı. Bu seçimde oyların yüzde 85'ini alan Erdoğan, 22. Dönem Siirt Milletvekili olarak parlamentoya girdi (Başbakanlık, 24 Aralık 2013). 2003-Ağustos 2014 arası Başbakanlık görevini yürüten Erdoğan, Ağustos 2014'de Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

⁷ Bkz. Bölük, 2003; Çakır ve Çalmuk, 2011; Deveci, 1999; Dündar, 2007; Kaplan, 2007; Pamuk, 2001; Yılmaz, 2001.

⁸26 Şubat 1959'da Konya'da doğan Ahmet Davutoğlu, ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamlamış, 1984 yılında Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Ekonomi bölümlerinden mezun olmuştur. Boğaziçi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde yüksek lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde de doktorasını yapmıştır. 1995-1999 yılları arasında Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Davutoğlu, 1998-2002 yıllarında, Silahlı Kuvvetler Akademisi ve Harp Akademilerinde misafir öğretim üyesi olarak ders vermiştir. 3 Kasım 2002 yılında yapılan genel seçimlerin ardından 58. Cumhuriyet Hükümeti döneminde, Başbakan Başmüşavirliği ve Büyükelçilik görevine atanan Davutoğlu, 59. ve 60. Cumhuriyet Hükümetleri döneminde de bu görevlerini sürdürmüştür. 1 Mayıs 2009 tarihinde Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır (Dışişleri Bakanlığı [MFA], 30 Eylül 2013). 2014 yılında ise AKP lideri ve Başkan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile, AKP Genel Başkanı ve Başbakan olmuştur.

Bu tezin konusu olan din unsuru, Davutoğlu'nun eserlerinde yer almasa da (bu unsur ancak satır aralarında anlam kazanmaktadır), bu eserler AKP'nin dış politikasını anlamada önemli ipuçları vermektedir. AKP'nin dış politikasını konu edinen diğer çalışmalarda da⁹ AKP iktidarının dış politik faaliyetleri çoğunlukla Doğu-Batı ekseninde ve "Yeni-Osmanlıcılık" tartışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Güner, Gözaydın, Warning ve Kardaş'ın (2011) çalışmalarında din unsuru dikkat çekse de, bu çalışmalar AKP'nin "İslamcı" politikalar izleyip izlemediğini irdelemekte, din unsurunun hangi durumlarda ortaya çıktığını detaylı olarak incelememektedir. Bu noktada, AKP'nin iç politik faaliyetlerinin analizinde, din önemli bir analiz birimi olarak karşımıza çıkarken, dış politik faaliyetlerinde yer alan din unsuru hakkında ayrıntılı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa AKP, "muhafazakâr demokrat" kimliği ile Türkiye'nin coğrafi olarak yakınında vuku bulan Irak Savaşı, Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci, İsrail-Filistin çatışması, Arap Baharı gibi birçok önemli uluslararası olayın en önemli karar alıcısı durumundadır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler disiplininde din unsurunun dış politikada önemli hale gelmesi nedeniyle literatürdeki bu boşluğu doldurmak adına, bu tezde AKP'nin dış politikada din unsurunu hangi durumlarda, hangi ülke ve örgütlerle ilişkilerde, hangi amaçlar doğrultusunda kullandığı incelenmektedir.

Türkiye siyasal hayatında AKP Dönemi'ne kadar başka dönemlerde de dış politikada din unsuru kullanılmıştır. Ancak, AKP Dönemi'nin aşağıdaki nedenlerle özgün ve çalışmaya değer olduğu düşünülmektedir: a) AKP'nin Milli Görüş geleneğinden geliyor olması; b) AKP'nin kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlaması; c) AKP Dönemi'nde gerek iç gerekse dış politikada din unsurunun en çok tartışılan konulardan birisi olması; d) AKP iktidarının Ortadoğu'da din, hatta mezhep temelli sorunlu bir döneme denk gelmesi.

Bu tez, AKP'nin iktidarda olduğu ve "kutuplaşma" tartışmalarının yaşandığı bir dönemde yazıldığından bazı çekincelere dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, tezin başlığı da dikkate alınarak, içeriğine karşı oluşabilecek önyargılı yaklaşımlardır.

⁹ Bkz. Zengin, 2010; Öktem, Kadioğlu, Karlı, 2011; Dağı, 2006; Murinson, 2012; Güner, 2012; Çiğdem, 2004; Duran, 2013; Gözaydın, t.y.; Yeşiltaş, Balci, 2011; Warning, Kardaş, 2011; Robbins, 2007; Keyman, Gümüşçü, 2014.

Tezin, “AKP’nin dış politikasında dinci bir politika izlediği” veya bunun aksini kanıtlamak gibi bir amacı yoktur. Öte yandan Türkiye’de “ideal” olarak referans verilen “Batı” tarafından da gerekli görüldüğü durumlarda, din dış politikada bir araç olarak kullanılabilmektedir. Her ne kadar, AKP ve dinin aynı başlık içerisinde geçiyor olması, bazı kesimlerce sonucun bir özeti gibi görülse de, bu tez gündemde olan “yanlı” haberlerden soyutlanarak yapılmaya çalışılmıştır. Dikkat çekilmesi gereken ikinci mesele, dış politikada din unsuru uluslararası literatürde dahi üzerinde çok çalışılmış bir konu değilken, Türkiye gibi din unsurunun “çetrefili” olduğu bir ülkede, bu konunun irdelenmesinin zorluğudur. Bu zorluk iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde mutabakata varılmış din odaklı bir çalışma bulunmamasıdır. Bu durum da dikkate alınarak, bu tez uluslararası ilişkiler teorileri üzerine inşa edil(e)memiştir. Uluslararası ilişkiler teorileri yerine siyaset bilimini de yakından ilgilendiren “karar alıcıların” üzerine odaklanan dış politika analizi üzerine yapılmıştır. Diğer bir zorluk; örneğin, bu tezin öznesi “parti” iken, kimi durumlarda uluslararası konjonktür, uluslararası bir ilişkiyi anlamada temel belirleyen olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu tür zorlukları da aşmak adına, bu tezin kuramsal arka planı dış politika analizine dayandırılmıştır. Üçüncü nokta, tezin devam etmekte olan bir dönemi konu edinmesine bağlıdır. Bu tez, AKP’nin dış politika yaklaşımının ana aktörlerinden biri olan Davutoğlu’nun Başbakan olduğu Ağustos 2014 tarihi ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın üç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle Ortadoğu nezdinde devletler yerine örgütlerin egemen duruma gelmesidir. Bu örgütlerin, bu tezin konuları olan komşu ülkelerde faaliyet gösteriyor olması ülke bazında ilişkileri incelemede zorluk yaratmaktadır. Bu zorluk giriş bölümünde “bugünün” özeti verilerek aşılmaya çalışılmıştır. İkinci neden ise, Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlığından sonra Davutoğlu’nun Başbakan olmasıdır. Bu gelişmeyle AKP’nin dış politikada, en azından aktör düzeyinde belirli bir dönemi kapattığı söylenebilir. Üçüncü neden ise, yakın tarihte yaşanan uluslararası gelişmelere ilişkin akademik bir çalışmaya referans olabilecek kaynakların oldukça sınırlı olmasıdır.

Bu tezin argümanı, kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan AKP’nin karar alıcılarının dini düşünce ve inançları doğrultusunda, dış politikada, bir meşruiyet aracı, ulus kimliği, medeniyet unsuru olarak din unsurunu kullandıklarıdır. Bu bağlamda, bu tez,

ABD, NATO, AB, Birleşmiş Milletler (BM), İsrail, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye'nin komşu ülkeleri olan Irak, Suriye, İran ve (İslam İşbirliği Teşkilatı) İİT ile ilişkileri bağlamında, AKP'nin dış politik yaklaşımında ve icraatlarında, tezin argümanının hangi aşamada ve ne şekilde ortaya çıktığına cevap aramaktadır. Öte yandan bu tez şu soruları dışarıda bırakmaktadır:

1. AKP'nin dış politikası, geleneksel Türk Dış Politikası'ndan kopmuş mudur?
2. Dinin dış politikada kullanılması "doğru" veya "yanlış" mıdır?
3. AKP'nin dış politikası "doğru" bir politika mıdır?
4. AKP "İslamcı" bir dış politika mı izlemektedir?

Bu tezin, konjonktür gibi dış politikayı belirleyen unsurları ve geleneksel Türk dış politikası gibi konuları bir kenara bırakarak, sadece AKP'nin dış politika yaklaşımında din unsurunu ortaya çıkarabilecek ilişkileri ele aldığı vurgulanmalıdır. Örneğin, Irak ile ilişkiler incelenirken Kürdistan İşçi Partisi (PKK), İran ile ilişkiler incelenirken ABD, Suriye ile ilişkiler incelenirken IŞİD veya İsrail'in çıkarları gibi konulara bu tezde yer verilmemiş; bu konulara sadece gerektiği durumlarda değinilmiştir. Ayrıca, bu tezde AKP'nin sadece "Doğu ve Batı" eksenini çerçevesinde yürütülen dış politikası ele alınmıştır. Bu tercihin nedenlerine geçmeden önce, yapay bir ayrım olduğunun bilincinde olarak, AKP'nin Doğu ve Batı ayrımını dış politika söyleminde kullanıyor olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Örneğin, Erdoğan ("Erdoğan: Doğu-Batı...", 09 Ekim 2003) iktidarının ilk yılında katıldığı bir seminerde, "Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi, bugün de Batı'nın çağdaş değerlerini benimseyen, çağdaş dünya içinde yer alan, bu değerlerin korunması ve Doğu-Batı sentezi ile zenginleştirilmesinde önemli roller alan bir ülke olduğunu" belirtmiştir. Erdoğan ("Erdoğan'dan İran'da...", 28 Ekim 2009), yine başka bir konuşmasında şunları ifade etmiştir:

Biz Batı'yla da Doğu'yla da ilişkilerini en iyi şekilde devam ettirmenin gayreti içerisinde olan bir ülkeyiz. Türkiye'nin bir yüzü Batı'ya bakıyor, bir yüzü Doğu'ya bakıyor. Biz, bir taraftan Batı'nın hem girişi, hem de Doğu'dan gelip Batı'ya giriş kapısıyız. Doğu'ya baktığımız zaman, bir taraftan Doğu'ya giriş ve Doğu'dan da Batı'ya girişinin ilk kapısıyız. Böyle bir durum var.

Erdoğan'ın yukarıdaki ifadesinde yer alan Doğu ve Batı'nın neyi simgelediği ise Erdoğan'ın AB ile ilgili konuşmasında yer almaktadır. Erdoğan (Aktaran: Sever, 10 Aralık 2002), "Türkiye'nin AB üyeliğinin Doğu ve Batı'nın İslam ve Hristiyan dünyasının birbirleriyle kucaklaşmasını sağlayacağını" ifade etmiştir. Erdoğan'ın bu

ifadesinden de anlaşılacağı üzere AKP, Milli Görüş geleneğinde olduğu gibi Hristiyan ülke ve bu ülkelerin oluşturdukları örgütleri Batı olarak tanımlarken, Müslüman ülke ve oluşturdukları örgütleri Doğu olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda bu tezde, AKP'nin algısı doğrultusunda “Batı” ile Hristiyan, “Doğu” ile de genelde Ortadoğu’da yerleşik olan ülkeler olmak üzere Müslüman toplumlar kastedilmektedir. Aslında bu ayrım AKP’ye özgü bir ayrım değildir. Doğu ve Batı ayrımı geleneksel Türk Dış Politikası’nda da oldukça önemli bir yere sahiptir. 16. yy’dan itibaren Osmanlılar ve sonrasında Türkiye Batılılaşma konusuna çok önem vermiştir. Bu bağlamda, Türkiye dini ve kültürel birliktelik içinde olduğu Doğu’dan çok yüzünü Batı’ya dönmüştür (Oran, 2008, s.50-51).

AKP’nin geniş bir coğrafyaya yayılan dış politikası olduğu halde, bu tezde neden sadece Doğu ve Batı eksenindeki ilişkilerin ele alındığına geri dönersek, bu nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1. AKP’nin dış politikasının tamamının ele alınması bu tezin kapsamını aşacaktır. 2. Bu tezin konusu olan din unsuru, AKP’nin de kökenleri olan İslamcılık için Batı ile ilişkiler bağlamında anlam kazanmaktadır. Türkiye’de İslami kimlik Batılılaşma çabaları ile birlikte ortaya çıkmıştır. İslami kimlik için, Batılılaşma İslam medeniyetinden kopuş ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Batılılaşma ve beraberinde getirdiği laikleşme ile İslam’ın siyasal, sosyal ve kültürel işlevlerinin ortadan kaldırıldığı, İslami grupların “marjinal”leştiği kabul edilmiştir (Dağı, 06 Şubat 2002). Buna göre, Batılılaşma, halkı “kendi” kültür kaynaklarından kopartan bir hareket olarak görülmüştür. Bu noktadan hareketle, İslamcı siyasal hareket, Batı ile olduğu kadar Batılılaşma tarihi ile de bir hesaplaşmayı içinde barındırmıştır. Kısaca, İhsan Dağı’nın (06 Şubat 2002) ifade ettiği üzere, modern İslami siyasal kimlik, “öteki”leştirilen Batı’dan ve “içerideki” Batıcılardan hareketle kendini tanımlamıştır. 3. Türkiye’nin dini bağlarla bağlı olduğu Ortadoğu ile ilişkilerinde din unsuru daha görünür haldedir. Öyle ki Ortadoğu kavramı üzerine geniş bir çalışma yapan Davison (1996, s.667), Ortadoğu üzerine yapılan tanımları analiz ettikten sonra, Ortadoğu’yu “İslam dini etrafında oluşan jeopolitik bir birim olarak” tanımlamıştır.

Bu bağlamda, bu tezde yer alan ülke ve örgütler, AKP’nin söylemindeki Doğu ve Batı ayrışmasına dayanarak seçilmiştir. Bunun için, Batı ile ilişkiler bağlamında, ABD,

Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), AB, BM ve İsrail incelenmiştir. İsrail'in, coğrafi olarak Ortadoğu'da yer almasına ve Musevi dinini benimsemiş bir ülke olmasına karşın, Batı başlığı altında incelenmesinin temel nedeni, demokrasi ve insan hakları gibi Batılı değerlere sahip olması ve Batılı ülkelerle yakın ilişkilerinden ve işbirliğinden dolayı AKP tarafından, bu ülkelerle aynı kategoride anılmasıdır.

Doğu başlığı altında ise, Doğu'nun¹⁰ geniş bir coğrafyaya yayılan bir bölge olduğu halde Ortadoğu¹¹'da yer alan İran, Irak, Suriye, bu bölgeye ilişkin oluşturulan BOP ve İİT ile ilişkiler ele alınmıştır. Ortadoğu daha geniş bir coğrafyaya yayılan bir bölge olduğu halde sadece bu ülkelerin ele alınmasının belli başlı nedenleri şöyledir: 1) Bu ülkeler, Malezya, Mısır gibi diğer Müslüman Ortadoğu ülkelerine nazaran, Türkiye'nin sınır komşuları olmalarından dolayı, görece daha önemlidir. 2) Tezin üçüncü bölümünde de görüleceği üzere, AKP iktidarı ile gündeme gelen "komşularla sıfır sorun", "merkez ülke", "proaktif barış diplomasisi" ve "yumuşak güç" gibi kavramların merkezinde, özelde komşu ülkeler olmak üzere, Ortadoğu yer almaktadır. Buradan, AKP'nin bu ülkelerle ilişkileri öncelikli olarak gördüğü sonucuna da varılabilir. 3) Bu kavramlar doğrultusunda uygulanan dış politikaya getirilen "eksen kayması" ve "Yeni-Osmanlılık" eleştirileri, bu ülkelerle ilişkiler doğrultusunda gündeme gelmiştir. 4) AKP'nin bu ülkelere yaklaşımı, Türk Dış Politikası'nda ilk kez "mezhepçilik" tartışmalarını gündeme getirmiştir. Yine, bu bölümde yer alan BOP, Müslüman toplumlara karşı uygulanan bir proje olmasından dolayı önem taşımaktadır. Bu noktada, resmi adı Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi olan projenin, Türkiye'de "Büyük Ortadoğu Projesi" olarak bilinmesinden dolayı, bu tezde BOP olarak adlandırılacağına da dikkat çekmek gerekmektedir. Son olarak, dinin uluslararası örgütlere dayanak olmasına önemli bir örnek olan Müslüman toplumların oluşturduğu İİT ile ilişkiler de Doğu başlığı altında ele alınmıştır.

¹⁰ Batı ve Doğu kavramı bir coğrafyayı simgelemenin ötesinde kullanılan kavramlardır. Doğu kavramı, Asya kültürünü ve medeniyetini özetlemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Asya'nın Avrupa'nın din ve kültüründen uzak olmasıdır. Doğu temel olarak İslam, Budizm, Brehmenlik gibi din ve medeniyetleri akla getirmektedir (Hazır, Özkuk, 2006, s.570). Bu tezde Doğu derken kastedilecek olan AKP'nin de anlayışı doğrultusunda İslam kültür ve medeniyeti olacaktır.

¹¹ Arı (2005, s.25), "Orta Doğu'yu, daha yaygın kullanımı itibarıyla batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda Umman Körfezi, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemeni içine alan bölge" olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, AKP'nin dış politika yaklaşımı denildiğinde araştırma öznesinin parti olması ve hatta iktidarda olan bir parti olması, onun yaklaşımını ortaya çıkarmakta bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Nihayetinde parti, bireylerden oluşmaktadır ve özellikle AKP gibi lider sultası olan siyasi partilerin¹² yaklaşımlarını belirleyenler de bu bireylerdir. Bireylerin de herhangi bir konuya yaklaşımını ortaya çıkarmanın yollarından birisi söylemlerinin analizidir. Bu noktadan hareketle, bu tezin yöntemi, söylem analizine dayanmaktadır.

Söylem, kavram olarak belirli kurallar, terminoloji ve konuşmalardan oluşan sistematik dilsel düzenleri betimlemek için kullanılmaktadır (Tonkiss, 2006). Söylem, bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak), dinleyiciyi (kime söylüyor) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar. Punch (2005) söylemi şu şekilde tanımlamaktadır; “belli insan grupları arasında olan ve diğer insan gruplarına karşı geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri içerir”. En basit tanım ile söylem analizi dilin incelenmesidir. Fakat buradan söylem analizin sadece sözedökülenler olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Söylem analizi bunun da ötesinde, sözedökülenlerin barındırdığı içerik ve anlamı da incelemektedir. Dijk'in (1985) de işaret ettiği gibi, söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel (fonolojik ve sözdizimsel) yönü ile ilgilenmez. Bunun da ötesinde ilgi odağını, sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olaylara çevirir (Barker ve Galasinski, 2001). Söylem analizinin nesnesi yazılı, sözlü ve sözsüz içerikte olan metinlerdir (Sözen, 1999). Söylem çözümlemesinde ana amaç, anlamlandırma ve yorumlamadır. Belirli bir soruyla ilgili kesin yanıtlar vermek yerine, var olan bilgiyi, düşüncüyü ve duyguyu genişletmek; inanç, tutum ve eylemleri belirleyen söylemlerin varlığı ve iletisini tarihi ve sosyal bir bağlam içinde değerlendirmektir. Özetle, söylem analizinde

¹² Ömer Faruk Gençkaya (Aktaran: Manavbaşı, 2014), Türkiye’de parti disiplininin de yüksek olmasının parti içi demokrasiyi zayıflattığını; politika değil de proje üreten partilerde ideolojiden uzaklaştıkça lider hegemonyasının önem kazandığını ifade etmiştir. AKP içerisindeki lider sultasının en açık örneği, Erdoğan’ın (Aktaran: Arcayürek, 23 Kasım 2013), Gezi Olayları sırasında Hükümetin tutumunu, Suriye politikasını ve dershanelerin kapatılmasını eleştiren Milletvekili İdris Bal hakkında disiplin kurulu toplanmadan dile getirdiği şu ifadelerdir: “Hadi bakalım bağımsız aday olarak seçime gir ve dilediğin gibi konuş”.

biçimsel olarak yazılı hale getirilmiş her türlü kayıtsal malzeme ya da metin, araştırma konusu olabilir (Elliot, 1996).

Bu tezde, söylem analizinin kullanılmasının bir diğer nedeni; söylem ve eylem arasındaki ilişkidir. Bu ilişki Micheal Foucault'ın çalışmalarında anlam kazanmaktadır. Foucault (Aktaran: Urhan, 2000, s.19) "söylemin teorik bir oluşum olduğu kadar toplumsal bir pratik de olduğunu" vurgulamıştır. O'na göre "söylem bilgiyi olduğu kadar güç ve iktidarı da içerir ve belirli bir söylemin sınırları içinde somutlaşan kategoriler bilginin yanı sıra güç ve iktidarı da yaratır". Foucault'a göre söylem; a) sosyaldır, yani kelimeler ve kelimelerin anlamları nerede, kim tarafından, kimin için kullanıldığına bağlı olarak açıklanır. Sonuç olarak, kelimelerin anlamları sosyal ve kurumsal ortamlara göre değişir; bu nedenle evrensel söylem diye bir şey yoktur, b) birbirleri ile çatışan farklı söylemler olabilir, c) söylemler birbirleri ile çatışma halinde olabilecekleri gibi bir hiyerarşi içinde düzenlenmiş olarak da görülebilir (Punch, 2005). Bu tezi de yakından ilgilendirdiği şekilde, Foucault'ın söylem analizi, geleneksel düşünme ve yazma pratiklerinin kültürel yapı içinde politik ve ideolojik amaçlara ne şekilde hizmet ettiğini ortaya çıkarmayı amaç edinmektedir (Wooffitt, 2005).

Foucault'ın değerlendirmeleri de dikkate alındığında, söylem "dile getirilenin" yanında iktidarın kullanımında da önemli bir "güç"tür. Bunun içindir ki, bu tezin verileri, AKP dış politika yapıcılarının söylemlerini kapsayan birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Bu kaynaklar, konuyla ilgili makalelerden, kitaplardan ve gazete haberlerinden oluşmaktadır. AKP'nin dış politikasını ele alan tüm kaynaklar, söylem analizi çerçevesinde değerlendirilerek, içerisinde barındırdığı din unsuru ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu tezde söylem analizi, sözdizimsel bir yöntemden ziyade "kimin ne söylediği ve bu söyleminin ne anlama gelebileceği"ni ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Bu noktada, söylemlerin "hangi ortamda" da söylendiği önem kazanmaktadır. Bunun için bu tezde, bir uluslararası ilişkiler çalışması kadar derin olmasa da, yukarıda ifade edildiği üzere birçok dış politika belirleyeni arkaplanda tutularak, AKP'nin dış politik icraatlarına değinilmiştir.

Bu tezin kuramsal arka planı, uluslararası ilişkiler disiplinin din unsurunu arka planda bırakmasından dolayı dış politika analizi üzerine oturmaktadır. Batı merkezli seküler anlayış dikkate alındığında, uluslararası ilişkiler disiplini dini önemli bir unsur olarak ele almamaktadır. Modern ulus devletlerin kurulmasında önemli rol oynayan Westphalia Barışı ve Fransız Devrimi ile din dış politikanın tamamen dışında bırakılmıştır. Ancak, bu durum, son yüzyılda, özellikle 11 Eylül'den sonra değişmiş (Jelen ve Wilcox, 2002); dinin uluslararası siyasetteki etkisi kabul görmeye başlamıştır. Bu kabul ediliş literatüre de yansımış ve uluslararası ilişkilerde dinin önemini ele alan birçok çalışma¹³ yapılmıştır. Bu çalışmalardan öne çıkanı Douglas Johnston (2003) tarafından yapılmıştır. Johnston, 11 Eylül olaylarını uluslararası ilişkilerde bir milat olarak değerlendirerek; dünya barışının sağlanması için bugüne kadar özellikle Batılı bilim insanları tarafından arkaplanda tutulan din unsurunun tartışılmaya başlanması gerektiğini savunmuştur. Benzer şekilde Richard Falk (2001) da, küresel yönetimde artık dinin de bir unsur olduğuna dikkat çeken bir çalışma yapmıştır. Johnston ve Falk'ın çalışmalarında da görüldüğü üzere, bu çalışmaların çoğu dinin uluslararası ilişkilerde "nasıl" bir unsur olduğundan ziyade dinin uluslararası ilişkilerde bir unsur olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Özellikle inşacılık teorisinin vurguladığı dış politika ve kimlik etkileşimleri Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan ilişkilerde gözle görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde, laiklik ve liberal değerlere rağmen dış politika ve din birbirleri ile etkileşime girerek, dinin dış politikada bir unsur olarak dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (Warner ve Manfred, 2001, s.111).

Dinin uluslararası ilişkilerde bir unsur olduğuna dikkat çeken çalışmalardan en önemlisi, dış politik faaliyetlerde dini bir unsur olarak gören, dış politika analizidir. Din ve dış politika etkileşimini ortaya çıkarabilmek için dinin birey, toplum ve aktörler üzerindeki etkisini anlamak gerekmektedir. Sandler ve Fox'un bu konu üzerine birçok çalışmaları bulunmaktadır. Onlara göre (2005, s.293-295), din dış politikayı dört şekilde etkilemektedir. Bunlardan ilki; din, birey ve toplum kimliğini doğrudan etkilerken sistemi de etkilemektedir. İkincisi; bireyin ve toplumun hareketleri inanç sistemlerinden de etkilenmektedir. Üçüncüsü; din, yapılan bir eylemi meşrulaştırma gücüne sahiptir.

¹³ Petit, Hatzopoulos, 2003; Fox, Sandler, 2004; Synder, 2011; Thomas, 2010.

Son olarak; dinin gücü dikkate alındığında, dini kurumların ve grupların etkisi ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası sistemin işleyişinden ziyade dış politika kararları ile ilgilenen dış politika analizi, bu tezin argümanı ile yakından ilgilidir. Dış politika analizine göre, din, dış politikanın haklılığını ortaya koyan bir bahane ve siyasi kararların kılıfını oluşturan bir araç işlevi üstlenerek, diplomasinin de kullanılmaktan vazgeçemediği aygıtlardan biri haline gelmiştir. Dış politika yapıcılar, dış politikanın inşasında dinsel cemaat, topluluk ve gruplardan etkilenebilirken, karar alıcıların ve dış politika yapıcılarının sahip oldukları dinsel düşünceler de dış politika yapım sürecinde etkili olabilmektedir (Şahin, 2009).¹⁴

Dış politika analizi, uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalıdır. Bu analiz yöntemi ile dış politikanın oluşturulduğu, üzerinde karara varıldığı ve uygulamaya geçirildiği süreçler ortaya çıkarılmaktadır. Ancak, sosyal bir olguyu ele almak ve seçilen olguyu bir model çerçevesinde analiz etmek gerçekten zor bir durumdur. Bu zorluğu aşmak için, dış politika analizlerinin hangi seviyede ve hangi değişkenlere bakılarak yapılacağını tanımlayan analiz seviyeleri kullanılmaktadır. Analiz seviyesi; araştırılan konuyu kavrayabilmek, açıklayabilmek ve yorumlayabilmek için önemli araçlardan biridir. Uluslararası ilişkiler disiplini içinde bu mesele ilk defa Kenneth Waltz tarafından ele alınmıştır. Waltz, savaşın nedenleri üzerine yazdığı *Man, the State and War* (1959) isimli çalışmada, birey, devlet ve toplum olmak üzere üç analiz düzeyi ortaya koymuştur.

Uluslararası ilişkilerde analiz düzeyi konusunda bir diğer çalışma, David Singer tarafından yapılmıştır. Teorik bir analiz yapabilmek için önce iyi bir model oluşturmak gerektiğini belirten Singer (1961, s.77-92), geliştirdiği bu modelin üç özelliğine dikkat çekmiştir. Bunlar; “ 1. Bu modelde öncelikle incelenecek kavramların açık ve net bir şekilde “tanımlanması/betimlenmesi”; 2. Tanımlanan kavramlar arasındaki ilişkilerin “açıklanması”; 3. Bu modelin bundan sonraki ilişki yapılarına dair güvenilir “tahminler/öngörü” yapabilmesi gerektiğidir”. Singer (1961, s.77-92), herhangi bir

¹⁴ Bkz. Clarke ve White (Der.), 1989; Sönmezoğlu, 1995.

araştırma yapacak kişinin araştırmasına başlamadan önce makro ya da mikro; parça ya da bütün; genel veya özel vb. gibi analiz seviyeleri arasında bir tercihe gitmesini önermektedir. Singer, bunlar arasında yapılacak tercihlerin bir odak noktası oluşturması ve tercih edilmeyen düzeyin bu odak dışında bırakılması şeklinde bir yönelim izlenmesini savunmaktadır. Buradan yola çıkarak, uluslararası ilişkiler açısından önemli gördüğü uluslararası sistem ve ulus devlet olmak üzere iki analiz düzeyi belirlemektedir.

Bu tezde ise, analiz düzeylerini bu tezin temel argümanına hizmet edecek şekilde aktör ve sistem düzeyleri biçiminde sınıflandıran Faruk Sönmezoğlu'nun sınıflandırılmasında yer alan aktör düzeyi kullanılacaktır. Buna göre, aktör düzeyi, Waltz'un birey ve devlet seviyesini birleştirerek, ulusal devlet, birey ve uluslararası-ulusaşırı-uluslaraüstü kuruluşlar düzeylerini kapsamaktadır. Sistem düzeyi ise, global sistem ve bölgesel alt sistem düzeylerini kapsamaktadır (Sönmezoğlu, 1984, s.268). Bu kategoriler, hem analiz birimi hem de açıklama birimi olarak kullanılabilir (Yurdusev, 1993, s.77-88).

Din, yukarıda bahsedilen aktör ve sistem düzeylerinin her birinde farklı bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. Aktör düzeyi analizi içerisinde yer alan birey düzeyinde, din unsuru, iki şekilde karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, karar alıcıların dini düşünce ve inançlarıdır. Din ve dış politika arasındaki ilişkinin belirlenmesinde, dış politikanın yapım sürecine katılan aktörlerin ve karar alıcıların tutumları, davranışları, dinsel görüşleri ve düşünce sistemleri oldukça etkili ve önemlidir. Karar alıcıların dini düşüncelerinin dış politikada önemli bir etkiye sahip (Luttwak, 194, s.9) olmasına örnek olarak, ABD Başkanı ve devlet adamları verilebilir. Örneğin, Ronald Reagan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) konusundaki düşüncelerini sık sık dine atıfta bulunarak açıklama yoluna gitmiştir. Birey düzeyinde, din unsurunun karşımıza çıktığı bir diğer nokta, dinin bir meşruiyet aracı olarak kullanılmasıdır. Bilindiği üzere, hükümetlerin yürütmüş oldukları iç politikalar kadar dış politikalar da halk tarafından meşru olarak kabul edilmelidir. Dinin güçlü olduğu toplumlarda din, iç politikada olduğu gibi dış politikada da önemli bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılmaktadır. Buna örnek olarak, ABD siyasetçileri Roosevelt, Eisenhower, baba ve oğul Bush ve Rumsfeld'in ABD'nin girmiş olduğu çatışmaları, "iyi" ve "kötü" arasında gerçekleşen

savaşlar olarak yorumlamaları ve her fırsatta Tanrının bu çatışmalarda tarafsız olmadığını, ABD'nin yanında olduğunu vurgulamaları gösterilebilir (Miles, 2004). Dawisha (1985, s.3-5) ise “dinin bir ülkede ve özellikle İslam dünyasında mevcut dış politikayı meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığını” ifade etmiştir.

Yine aktör düzeyi analizinde yer alan devlete baktığımızda, ilk olarak devletin de aktör olarak kabul edilip, tıpkı bireyler gibi kimlik unsuru olarak belirli bir dine sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Sistemin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilen devletler tüm diğer aktörler gibi belirli bir mantığa, çıkara ve inanca sahip olduğundan, sosyal teoriler içerisindeki birey gibi görülmelidir. Bazı görüşlere göre, aynı dini paylaşan uluslar, ortak kültürel bağlar yakalamada başarılı olurlar; çünkü ortak din paylaşımı ortak normların inşasına imkân sağlar. “Ortak dini miras ile işbirliğine teşvik edilen devletler, uluslararası sistem içerisinde “bize” karşı “onlar” yargısını oluşturur” (Warner, Manfred, 2006). Kimlik faktörü, dış politika ve din ilişkisinde ortaya çıkan önemli bir husustur. Kimlik, kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, kendimizi tasavvur etme, yaşama, ilişki kurma, tanıma gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamıdır (Demir ve Acar, 2006, s.244). Kimliğin unsurlarından biri olan din, sadece bireysel bir olgu olmayıp, ulusal kimliğin inşasında da önemli bir yere sahiptir. Ulus kimliği olarak dinin dış politikayı etkilemesine, İran örnek verilebilir. 1979 yılında, Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde gerçekleştirilen İslam devrimi ile İran, dini kurallarla yönetilen bir devlet haline gelmiştir. Devrimle birlikte, Şii ideoloji devlet yönetiminde hâkim konuma gelmiş, İran'ın iç politikasında tam hâkim olan Ayetullahlar, dış politikada da dini önemli bir araç olarak kullanmışlardır. İran İslam Cumhuriyeti, Şii devlet kimliğini ön plana çıkartarak, Şiilerle arasındaki tarihi, kültürel ve dini bağları kullanarak bölgede etkinlik kurmaya çalışmaktadır (Şahin, 2006).

Devletin içerisinde yer alan din unsurunda, ikinci olarak akıllara gelen din-temelli sivil toplum örgütlerinin dış politikayı etkilemeleridir. Son zamanlarda, bu örgütler, kullandıkları yöntemler ve yarattıkları etkilerle devletlerin dış politikalarında oldukça etkili olabilmektedirler. Bir anlamda misyonerlik kuruluşları gibi faaliyet gösteren dini amaçla kurulan örgütlerin, diğer sivil toplum örgütlerinden en önemli farkı, belli bir dinin “hizmetlisi” olarak çalışıyor olmalarıdır (Kerimoğlu, 2004, s.99). Bu çerçevede

uluslararası kuruluşlarda da din bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunun en açık örneği, İİT'dir.¹⁵ Diğer bir örnek ise, Türkiye'de özellikle İslamcı/muhafazakârlar tarafından dini referanslarla kurulan bir örgüt olduğu iddia edilen AB'dir. AB üyesi tüm ülkeler Hristiyan inancına sahip ülkelerdir. AB üye devletlerinin ekonomi, siyasi ve politik farklılıklarına rağmen, en önemli ortak paydalardan biri, dini inançlarıdır (Schanda, 2003, s.334). Bu nedenle, Türkiye'nin ana İslamcı damarlarından biri olan Milli Görüş Hareketi (MGH) tarafından AB, "Hristiyan Kulübü" olarak tanımlanmıştır. MGH'nin lideri Necmettin Erbakan (t.y.), bir röportajında bu görüşü destekler şekilde, o zamanlar Avrupa Topluluğu olarak adlandırılan AB hakkında şunları ifade etmiştir:

AT, bilindiği gibi 12 tane Hristiyan ülkenin birleşerek bir ortak Hristiyan devletini kurma teşebbüsüdür. Otuz yıldan beri kademe kademe bu noktaya doğru yürümektedirler. Eskiden Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) diyorlardı. Adamlar kendi içlerinden tartışılar, 'ne alakası var, biz kültürel ve siyasi topluluğuz' diye. Sonunda kurmaca olan görüntüdeki "ekonomik" kavramını da çıkararak siyasi ve kültürel manada Hristiyan devletler topluluğu adına Avrupa Topluluğu demeyi daha uygun buldular.

Aktör düzeyi analizinde din, bir medeniyet unsuru olarak da karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, bazı akademisyenler dünyanın nasıl şekilleneceği konusunda fikirlerini ortaya koymuşlardır. Bunlardan en dikkat çeken ve konumuz açısından da önemli olan, Samuel Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* (2003) adlı çalışmasıdır. Huntington'a göre (2003, s. 25-29) medeniyetler birbirinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşmaktadır. Hatta din, insanlar arasında keskin ve dışlayıcı şekilde ayırım da yapmaktadır. Çünkü insanlar kendilerini dini ve etnik kimliklerine göre tanımlamaktadır. Dini, medeniyetler arasındaki temel ayırıcı unsur olarak gören Huntington, yeni yüzyılda çatışmaların din temelli olacağını iddia etmiştir.¹⁶ Huntington, medeniyet kavramını tanımlarken

¹⁵ 22 Ağustos 1969 tarihinde Avusturyalı bir Yahudi olan Michael Danis Rohen'in Müslümanlar için kutsal olan Kudüs'teki El-Aksa Mescidi'ni yakmak istemesi tüm İslam dünyasının tepkisini çekmiş ve ilk İslam zirvesinin toplanmasına neden olmuştur (Ataman, 2006, s.588). Merkezi Cidde'de olan İİT'nin 57 üye ülkesi bulunmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de dahil, 5 ülke de "gözlemci" statüsündedir. Her İslam ülkesi örgüte üye olabilmektedir. Yeni üye kabulü, üye ülkelerin 2/3 çoğunluğunun onayıyla gerçekleşmektedir.

¹⁶ Huntington (2003,s.25) tezini şu şekilde ortaya koymuştur: "Benim faraziyem şudur ki, bu yenedünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Ulusal devletler dünyadaki meselelerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve uluslararası meydanlarda meydana gelecek. Medeniyetlerin

kullanmış olduğu başlıca unsur dindir. Tanımlamasındaki temel vurgu, aktörlerin sahip olduğu dini kimlik üzerinedir. Bu yüzden, Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* çalışmasının geneli aslında Hristiyanlık ile İslam arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Altınbaş, 2006, s.54). Bu çerçevede, Huntington tarafından Bosna Savaşı, Keşmir Problemi, Ermenistan-Azerbaycan, Bulgar-Türk, İsrail-Filistin çatışmaları bu teze dayandırılmaktadır.

Bu bağlamda, bu tezde, AKP'nin Doğu ve Batı eksenli dış politika yaklaşımında din unsuru, yukarıda bahsedilen aktör düzeyi kuramsal çerçevesinde, söylem analiziyle ele alınmıştır. Tezin ilk bölümünde, dış politika-din ilişkisine tarihsel arkaplan oluşturan Türkiye'de din ve dış politika ilişkisi, belirli tarihsel aralıklar temel alınarak incelenmiştir: a) 1923-1980 döneminde dış politikada din unsuru b) 1980-2000 döneminde dış politikada din unsuru. Bu bölümde, ayrıca "Türkiye'de dış politikada baskın bir unsur olarak din: MGH örneği" başlığı altında MGH'ye de yer verilmiştir. MGH'nin ayrı bir başlıkta incelenmesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, MGH'nin dini dış politikada baskın bir unsur olarak görmesi ve RP iktidarı döneminde bu unsurun kullanılmasıdır. Diğeri ise, AKP yöneticilerinin çoğunluğunun bu Hareket içerisinden geliyor olmalarıdır. Söz konusu Hareket; Hareketin tarihçesi ve RP örneği üzerinden dış politika yaklaşımı başlıkları altında incelenmiştir. Bu bölüm ile dinin, kendisini "muhafazakâr" olarak tanımlayan ve dini vurguları daha görünür olan siyasi partilerin iktidar olduklarında dış politika yaklaşımlarında bir unsur haline gelmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Kuşkusuz bu sonuç, bu tezin öznesi olarak neden AKP'nin seçilmiş olduğuna da önemli bir dayanak oluşturmaktadır.

İkinci bölümde, "Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye AKP" başlığı yer almaktadır. Bu bölümde, öncelikle AKP'nin iktidara geliş süreci başlığı altında partinin kuruluşu, Türkiye'de İslamcılığın evrimi ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Ardından AKP'yi iktidara taşıyan etkenler incelenmiştir. Bu bölümde, ayrıca AKP'nin ortaya sürdüğü muhafazakâr demokrat kimliği de yer almaktadır. AKP kurucularının Milli Görüş kimliklerinin yerine yeni bir kimliği ikame etmeleri, "Milli Görüş yerine

çatışması küresel politikaya hâkim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muhabere hatlarını teşkil edecek".

Muhafazakâr Demokrasi” başlığı altında incelenmiştir. Ancak, aktif siyasette yeni olan muhafazakâr demokrasi kavramı, beraberinde tartışmaları da getirdiğinden, bu yeni kavrama getirilen eleştiriler de ele alınmıştır. Son olarak, bu yeni kavramın AKP’nin dış politik yaklaşımına etkisi incelenmiştir. Bu bölüm, tezin ana konusu açısından, meşruiyetini sağlama ihtiyacı olan ve kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan bir siyasal partinin meşruiyetini sağlayıncaya kadar dış politika yaklaşımında ne kadar “temkinli” davrandığını, özellikle Batı ile ilişkilerindeki “özeni” anlamada önemli ipuçları sağlamaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde, AKP’nin dış politik yaklaşımında önemli bir role sahip olan ve 2009 yılından 2014 yılı Ağustos ayına kadar Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Ahmet Davutoğlu’nun geliştirdiği “stratejik derinlik” kavramı ele alınmıştır. Bu kavramın önemli bileşenleri olan “komşularla sıfır sorun”, “merkez ülke”, “proaktif barış diplomasisi” ve “yumuşak güç” kavramları da incelenmiştir. Yine bu bölümde, stratejik derinlik kavramına getirilen “Yeni-Osmanlılık” ve “Eksen Kayması” eleştirilerine de yer verilmiştir. Davutoğlu’nun geliştirdiği bu kavramlar, AKP dış politika yaklaşımının kimi durumlarda “referansı” olması açısından önem taşımaktadır.

Tezin dördüncü ve beşinci bölümleri, aşağıda görüleceği üzere tez kapsamında belirlenen ülke ve örgütlerle ilişkiler başlıklarından oluşmaktadır. Ancak, bu sınıflandırma AKP’nin bu ülke veya örgütlere yaklaşımda bütüncül bir politika izlediği anlamına gelmemektedir. AKP’nin dış politik yaklaşımında, özellikle AB ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde kırılmalar görülmüştür. Bu kırılmalar, Arap Baharı gibi uluslararası platformda ortaya çıkan olaylar veya bu tezin konusu dışında kalan AKP’nin kendi içerisindeki aktör değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, bu kırılmalar tezin kapsamındaki ana başlıklara yansımaya da konu edilen ülke veya örgütlerle ilişkiler incelenirken altı çizilmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde, ABD, NATO, AB, BM ve İsrail ile ilişkiler AKP’nin Batı ekseninde dış politika ilişkilerinde din unsuru ana başlığı altında ele alınmıştır. AKP’nin ABD’ye yaklaşımı, savaş şartlarından Türk- Amerikan baharına başlığı altında incelenmiştir. NATO ile ilişkiler ise eksen kayması tartışmalarının “bir kartı” olarak

incelenmiştir. AB ile ilişkilerde din unsuru ise bir “demokratikleşme aracı” olarak AB başlığı altında yer almıştır. Yine bu bölümde, AKP’nin Medeniyetler İttifakı Girişimi’ni (MİG) de içeren, BM’ye yaklaşımında din unsuru ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde, AKP’nin Milli Görüş kökenleri de dikkate alındığında son derece önemli olan İsrail ile ilişkiler de incelenmiştir. Bu bölümde AKP iktidarının ilk yıllarında “Batı” ile iyi ilişkiler geliştirdiği, özellikle 2009 yılından sonra “Batı” ya sırt çevrilmese de ilk yıllarındaki ilginin azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Tezin beşinci bölümünde, AKP’nin Doğu eksenli dış politika yaklaşımında din unsuru başlığı altında İran, Irak, Suriye, BOP ve İİT ile ilişkilerindeki din unsuru ele alınmıştır. İlk olarak, AKP döneminin önemli konularından biri olan BOP incelenmiştir. Ardından “komşularla sıfır problem”den mezhepçilik tartışmaları’na başlıklı bölümde, Irak, Suriye ve İran ile ilişkilerdeki din unsuru incelenmiştir. Son olarak da din-temelli uluslararası örgütlerin kurulmasına en önemli örneği teşkil eden İİT ile ilişkiler ele alınmıştır. Bu bölümde, sözkonusu ülkelerle yakın ilişki içerisinde olunurken bu ülkelerin kendi içlerindeki mezhepçilik sorununun AKP’nin dış politika yaklaşımına da yansıdığı ve AKP’nin gerektiği durumlarda Sünni tarafında yer aldığı görülmektedir.

Sonuç bölümünde ise, AKP’nin dış politika yaklaşımında dinin bir unsur olduğu ve bu unsurun dış politika analiz seviyelerinden biri olan aktör seviyesi çerçevesinde söylem analizi ile hangi durumlarda kullanıldığı ifade edilmiştir. Buna göre, AKP bu unsuru şu şekilde kullanmıştır: 1. Bireylerin dini düşünce ve inançlarının dış politika yapımında etkili olması; 2. Kimi zaman kendi tabanına, kimi zaman da kendisini eleştirenlere karşı dinin bir meşruiyet aracı olarak kullanılması; 3. Dini bir ulus kimliği olarak kabul etmesi; 4. Din- temelli sivil toplum örgütlerin dış politikada rol oynaması. 5. Dini bir medeniyet unsuru olarak görmesi.

1. BÖLÜM: 1923-2000 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE DIŞ POLİTİKA-DİN İLİŞKİSİ

Türkiye’de, din yani İslam, dış politikada devlet tarafından “kullanılmaktadır”. Devletin, dış politikada dini bir araç olarak kullanması, Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri görülen bir olgudur. Bu olgunun en önemli örneği, 19. yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nun ana eksenini oluşturan Pan-İslamizm’dir. 19. yy’ın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun elinde kalan topraklarda yaşayanların büyük çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle, İslam, devletin geleceği için bir toplumsal dayanışma tabanı ve zayıflayan devletin toplumsal temelini yeniden güçlendirebilecek bir unsur olarak görülmüştür (Gülalp, 2002, s.24-26). Türkiye’de devlet, dine karşı mesafeli olmasına karşın, din gerekli durumlarda “devlet amaçları” için kullanılabilir bir kaynak olarak görülmüştür (Turan, 1993, s.43). Bu bağlamda, Türk Dış Politikası’nda din unsurunun varlığından üç şekilde bahsedilebilir. İlk olarak, Türk kimliğinin bir boyutu olarak İslam, sınırlı olsa da, Türk dış politikasını etkilemektedir. Bu duruma örnek olarak, halkının Müslüman olma özelliğinden dolayı Filistin, Çeçen ve Bosna-Hersek yakınlığı verilebilir (Oran, 2008, s.20). İkinci olarak, Türkiye’nin dış politikasında laik bir devlet olarak duruşu söz konusudur.¹⁷ Son olarak da, aşağıda özellikle MGH’nin ele alındığı bölümde görüleceği üzere, dini referanslı partilerin iktidar olduğu zamanlarda, ideolojilerini dış politikaya aktarmaya çalıştıkları görülmektedir. Türk siyasal yaşamı bu partilerin iktidarı konusunda sınırlı deneyime sahip olmasına rağmen, aşağıda görüleceği üzere iktidara gelen tüm bu partilerin bu yönde bir tercihi ve tercihlerini hayata geçirme çabaları bulunmaktadır. Ancak, bu çabalar yukarıda ifade edildiği üzere, devletin laik kimliğinden dolayı, genellikle sonuçsuz kalmıştır (Koçer, 2006, s.146-147).

Türkiye’nin Müslüman ülkelerle ilişkilerinde, İslam, hem “uzlaştırıcı” hem de “yakınlaştırıcı” bir etken olarak görülmüştür. İslam’ın uzlaştırıcı bir etki yaratmasının nedeni, Türk Dış Politikası’nın temel eğilimi olan Batılılaşmanın, Türkiye’nin

¹⁷ Türkiye’nin laik bir ülke olması özellikle Soğuk Savaş sonrasında bir mecburiyet haline gelmiştir. Türkiye’nin coğrafi olarak, sorunlu olarak adlandırabileceğimiz üç önemli bölgeye (Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu) olan yakınlığı, laikliği Türkiye için bir varlık nedeni olarak ortaya koymaktadır. Çünkü bu bölgede yaşanan krizlerin büyük çoğunluğu dinsel nedenlidir (Koçer, 2006, s.146-147).

Müslüman ülkelere mesafeli durmasını gerektirmiş olmasıdır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Türkiye'nin kendisi dışındaki bütün Müslüman ülkeleri "Doğulu" görürken, kendisini "Batılı" olarak kabul etmesidir. Bu bağlamda, 1960'lı yıllara kadar Müslüman ülkelerle ilişkiler Türk Dış Politikası'nın gündeminde yer almamıştır. Sözkonusu ülkelerle ilişkiler 1960'lı yılların sonlarında gelişmeye başlamıştır (Koçer, 2006, s.147). Türkiye'nin Müslüman ülkelerle yakınlaşmasında, iki temel neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası alanda ihtiyaç duyduğu destektir. Türkiye, bu desteği sağlamak için gerek BM nezdinde, gerek uluslararası ortamda, önemli bir nüfusa sahip olan Müslüman ülkelere odaklanmıştır. Bu destek arayışının en önemli örneği 1960'lı yılların ortalarından itibaren Kıbrıs konusunda görülmektedir. 1980 sonrasında, 12 Eylül Askeri Darbesi'ne Batı'nın tavır almasıyla uluslararası ortamda yalnız kalan Türkiye'nin destek arayışı, daha da derinleşmiştir. Bu arayışlar, 1990'larda özellikle AB'nin yakın ilgi alanı içinde yer almamanın yarattığı duygu ile yeni bir boyut kazanmıştır. İkinci olarak, Türkiye ekonomik koşulların zorlamasıyla Müslüman ülkelerle ilişki kurmuş ve/veya varolan ilişkilerini geliştirmiştir. Buna örnek olarak, 1970'li yıllarda Türkiye'nin Petrol İhracatçısı Ülkeler Birliği üyesi ülkeler ile yakınlaşması verilebilir.

Bu bölümde, Türk Dış Politikası'nda din unsuru 1923-1980 ve 1980-2000 dönemleri olmak üzere iki bölüme ayrılarak incelenmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere, 1980'lerden 2000'lere dış politikada din unsuru başlıklı bölümde, 1983-1989 yılları arasında Başbakan ve 1989-1993 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın dış politika yaklaşımı ele alınmıştır. 1990'lı yılların ortalarında ise, MGH partisi olan RP'nin Doğru Yol Partisi (DYP) ile girdiği koalisyon ile din dış politikada "görünür" bir unsur haline gelmiştir. Bu noktada, bu bölümde, MGH'ye özel bir yer verilerek, ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Tezin öznesi olan AKP incelenirken de sıkça referans verilen MGH; Hareketin tarihçesi ve dış politika yaklaşımı başlıkları altında incelenmiştir.

1.1. 1923-1980 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKADA DİN UNSURU

Atatürk'ün liderliğinde başlayan Milli Mücadele Hareketi'nin temel amacı; I. Dünya Savaşı sonunda yıkılıp işgale uğrayan, Batı sömürgeciliğinin hedefi haline gelen

Osmanlı İmparatorluğu'dan geri kalan Türk olan kısımları kurtarıp, özünde Avrupa modeline uygun, bağımsız bir Türk Milli Devleti kurmaktı (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 1985, s.462). Bu dönemde, Milli Mücadele Hareketi, İslam ülkelerinin desteğini kazanmak amacıyla dini unsurlardan da yararlanmıştı. Bunun en önemli örneği, Hindistan Müslümanları tarafından ortaya atılan hilafet akımıdır.¹⁸ Bunun yanı sıra, Ankara Hükümeti, Afganistan ile antlaşma (1921) imzalamış, Suriye ve Irak'taki direniş yanlısı kişi ve gruplarla işbirliğine girmiştir. Bu noktada, Türk milli mücadelesi, İslam ülkeleri için Müslüman milletlerin Batı egemenliğine karşı öncü bir direniş hareketi olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁹

Milli Mücadele döneminde, Türk Dış Politikası'nın²⁰ en önemli aktörü Atatürk'tür. Atatürk'ün şahsında yürütülen bu politika aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş diplomasisini oluşturmuştur. Milli mücadeleyi hem askeri hem de diplomatik alanda başarıyla sonuçlandıran Türkiye, Lozan Barış Antlaşması (1923) ile uluslararası alanda resmen tanınmıştır. Bu dönemde, Ankara, bağımsızlığın sağlanabilmesi için pragmatik bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın bir gereği olarak, yeni devletin dış politikasında son derece önemli olan başta SSCB (Gürün, 2010, s. 8) ve Batılı devletler olmak üzere, birçok ülke ile ilişkiler başlatılmıştır. Fakat Ankara yönetimi bu dönemde dış politikasında sınırlarında milyonlarca Müslüman nüfusa sahip olan SSCB'nin tepkisini çekmemek için İslami unsurlarla yakınlaşmamaya özen göstermiştir.

Batı ile yaşadığı sorunların önemli bir kısmını Lozan'da çözen Türkiye, ülkeyi kalkındırabilmek ve modernleştirmek için, Batı'yı örnek almış ve bu çerçevede köklü devrim hareketlerine girişmiştir. Bu yönde, Ankara, Müslüman devletlerle olan ilişkilerini doğrudan etkileyecek bir karar almış ve 3 Mart 1924 tarihinde halifeliği ilga etmiştir. Ancak bu gelişme, özellikle Ortadoğu coğrafyasında yaşayan Müslümanların Türkiye'ye tepki göstermesine neden olmuştur (Armaoğlu, 1991, s.332). Bununla

¹⁸ I. Dünya Savaşı'nın Türkiye için doğurduğu sonuçlar, Hindistan'da "Hilafet Akımı" olarak adlandırılan bir tepki yaratmıştır. Bu yığinsal tepki, Hindu ve Müslüman ortak eylemleri ve birliğinin zirvesini oluşturmuştur. Müslümanlar, en azından Halife Sultan'ın İslam için kutsal sayılan yerler üstünde egemenliğini ve buralarda Hristiyan müdahalelerine izin verilmemesini istiyorlardı (Ataöv, 1991).

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kürkçüoğlu, 1978; Özcan, 1997.

²⁰ Atatürk'ün ortaya koyduğu dış politika, belli başlı beş temel ilkeye dayanmaktadır: gerçekçilik, bağımsızlık, barışçılık, batıcılık, akılcılık (Atatürk Dönemi Dış Politikası, t.y.).

birlikte, bu köklü reformlarla, Arap dünyasının Türkiye'ye olan ilgisi de azalmıştır. Türk inkılâpları, Arap dünyasında Batılılaşma, dinsizleşme olarak algılanarak bu yönde ciddi propagandalar yapılmış, ayrıca güçlenen Türkiye'nin, yeniden Arap coğrafyasında hâkimiyet kuracağı endişesi belirmiştir. İşte bu sebepler neticesinde, Türk-Arap ilişkileri bozulmuştur (Durucan, 2013).

1938 yılında Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü Dönemi olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Bu dönemdeki gelişmeler, Lozan sonrası statükonun korunması ve II. Dünya Savaşı'nda izlenen tarafsızlık ilkesi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu döneme damgasını vuran olay, II. Dünya Savaşı'dır. Bu dönemde, Türkiye, dengeleri de dikkate alarak güvenlik konularına öncelik vermiştir. Bu bağlamda, savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile 'Karşılıklı Yardım Antlaşması' görüşmelerini başlatmış, 19 Ekim 1939'da antlaşma imzalanmıştır (Deringil, 2010, s.1). Türkiye, Almanların üstün olduğu dönemde Almanya'ya karşı tarafsız bir dış politika izlemiştir. 1943 yılında müttefiklerin dengeyi sağladığı ve üstünlüğü ele geçirmeye başlamasıyla ise müttefiklere destek vermeye başlamıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin hedefinin bağımsız ve egemen bir devlet olarak varlığını koruması olduğu dikkate alındığında, dış politikada "ihtiyatlı" bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Kaldı ki, Türkiye, müttefikleri ile olan ilişkilerini düzeltmek için 1944 yılında Almanya ile diplomatik ilişkilerini keserek (Armaoğlu, 1991, s.414), II. Dünya Savaşı'nı savaşa dâhil olmadan bitirmiştir. Bu savaş döneminde güvenlik konusunun öne çıktığı dikkate alındığında, dış politikada din unsurunun belirleyici olmadığı söylenebilir.

Savaş sonrası düzenin konuşulduğu Yalta ve Potsdam Konferanslarında, SSCB, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini teklif etmiştir. Söz konusu teklif, İngiltere ve ABD tarafından prensipte kabul edilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin Moskova'dan algıladığı tehdidin artmasına neden olmuştur. Boğazlar rejiminin değiştirilmesinin yanı sıra, SSCB'nin 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nı feshetmesi (Erkin, 1968, s.247) ve Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri Türkiye'nin güvenlik endişelerini en üst seviyeye taşımıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru SSCB'nin Türkiye'ye karşı aldığı tavır, Türk Dış Politikası'nı derinden etkilemiştir. Türkiye, Batılı devletlerin yanında yer alarak güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde, İngilizlerin

Amerika'ya, Yunanistan'ın ve Türkiye'nin Akdeniz'e yayılacağını ifade etmeleri, Amerika'da Türkiye'ye destek olunması fikrini ortaya çıkarmıştır. Aynı dönemde SSCB'nin Yunanistan ve Irak'taki faaliyetleri Amerika'yı, komünizmin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'dan uzak tutması yönünde karar almasına ve Truman Doktrini ve Marshall Yardımları²¹ çerçevesinde Türkiye'ye yardımda bulunmasına neden olmuştur. Bu dönemde de yine güvenlik nedeniyle izlenen dış politikada dinin bir unsur olmadığı görülmektedir.

II. Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye'nin iç politikası, ekonomik ve siyasal alt yapısı hızla değişmiştir. Bunun en temel nedeni, savaş sırasında ABD, SSCB ve İngiltere gibi Müttefik Devletler'in "savaşa katılın baskısı"nın artması ve müttefiklerin savaşta üstün gelmeye başlamıştır. Bu gelişme ile birlikte Türkiye, siyasal alanda kaçınılmaz olarak önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Aynı zamanda, Türkiye bu dönemde BM'ye üye olmak için ön şartları yerine getirmiştir. Tüm bu gelişmelerin yaşanmasıyla Türkiye'de Batı'nın çoğulcu demokratik sisteminin uygulanmasının mecbur olduğu sonucuna varılmıştır.²² Bu bağlamda, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1945 yılında, anayasaya uygun olarak birçok siyasi partinin kurulması için yasal süreci başlatmıştır (Dinç, t.y., s.7).

Çok partili hayata geçiş sırasında, Türk siyasi hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti (DP) de 1946 yılında, Adnan Menderes liderliğinde kurulmuştur. DP, 1950-1960 döneminde ezici bir çoğunlukla iktidar olması açısından diğer kurulan partilerden daha etkili olmuş ve ülkenin kaderinde önemli rol oynamıştır. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle, o zamana kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde tek başına iktidar olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin iktidardan düşmesi ve yeni hükümetin DP tarafından kurulması, kuşkusuz Türk siyaset hayatındaki dönüm noktalarından biridir. On yıl iktidarda kalan DP; 1954 ve 1957 genel seçimlerini de kazanarak ülkenin

²¹ Truman Doktrini, 1947 yılında ABD Başkanı Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış plandır. ABD'nin uluslararası politikasının değiştiğini ve Sovyet karşıtlığının bu yeni politikada temel olduğu ilan edilmiştir. Bu doktrin ile ABD "komünizm tehdidi" altındaki devletlere mali ve askeri yardım yapacağını açıklamıştır. ABD kaynaklı bir ekonomik yardım paketi olan Marshall Planı 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konulmuştur. Bu paketten 16 ülke yararlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ertem, 2009.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Özçelik, 2010.

kaderinde etkili olmuştur. Bu dönem, Türkiye’de siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda, 1960 sonrasında ve günümüzün oluşumlarını etkileyen bir değişim dönemi olarak Türk siyasi tarihine geçmiştir.

DP’nin iktidara gelmesinin Türk siyasi hayatı ve bu tezin konusu açısından en büyük önemi, İslamcılık’ta²³ sağladığı kırılmadır. Aslında, İslamcılık’ın tarihi Cumhuriyet’in kuruluşu ile eş zamanlıdır. 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte Hilafetin kaldırılması (1924), “devletin dini İslam”dır hükmünün Anayasadan çıkartılması (1928), kamusal ve mümkün olduğu kadar da toplumsal alanda dinin kontrol altına alınması, yeni devletin eskisiyle arasında bir kırılmaya yol açmıştır. Bu değişikliklerle, din sadece devletin vatandaşlarını tanımlamak üzere kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, din kişiyle Allah arasında vicdani ilişki alanında sınırlandırılarak, siyasal alandan devlet eliyle tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Ancak devlet bu noktada başarılı olamamış; tasfiye etmeye çalıştığı siyasal İslam varlığını sürdürmüş ve yeni koşullara kendini yenileyerek uyum sağlamaya çalışmıştır.

Yalçın Akdoğan (2005, s.100), DP ile İslamcılığın yükselişinin nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: “a) Alt kültürlerle kimlik sunması; b) Kentleşme ve sosyal sorunların etkisi; c) Radikal İslam’ı ılımlı İslam ile dengeleme politikaları; d) Demokratikleşme; e) Tercüme faaliyetlerinin etkisi”. Bu yükseliş dönemin mevcut siyasi partileri de kayıtsız kalamamış, hatta din konusunda oldukça sert bir tutum takınan CHP dahi, 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte, bu tutumunda yumuşamaya gitmiştir. CHP’nin bu eğilimi DP ile birlikte daha ileri götürülmüş; bir taraftan İslami hareketin devletle, sistemle bütünleşmesi için çalışılırken, diğer taraftan da Müslüman halkın gözünde “devletin kutsallığı” anlayışının pekiştirilmesi amaçlanmıştır. DP iktidarı döneminde, Türkiye’de İslami kurum ve fikriyatının üzerinden büyük ölçüde kaldırılan devlet baskısı, İslamcılığın entelektüel alanda yeniden faaliyete geçmesine neden olmuştur. DP ile inşa edilen “siyasi imkân alanı” yönetici kadroların laik ve Kemalist çizgisine

²³ En genel tanımla İslamcılık; 19. yüzyılın son kısmında Osmanlı İmparatorluğu’nda ve diğer İslam ülkelerinde ortaya çıkan, amacı İslam’ı yeniden topluma ve siyasete hâkim kılmak, Batı’da ortaya çıkan evrensel fikirleri İslam’dan devşirmek ve Batılı anlamıyla İslamiyet’i bir ideoloji olarak sistemleştirmek olan bir kuram olarak tanımlanabilir (Kara, 1997, s.48).

rağmen, İslami söylemlerin daha rahatça ortaya çıkmasına ve örgütlenmesine neden olmuştur.

DP iktidarı ile dış politikada da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi, DP'nin 1950 yılında Kore Savaşı'na asker yollamasıdır. Bu durum, DP'nin Batı yanlısı bir politika izleyeceği ve ABD ile ileri seviyede ilişkiler geliştireceğinin bir mesajı olarak yorumlanmıştır. DP iktidarı boyunca, Rus yayılmacılığı karşısında Batı tarafından belirlenen politikaları uygulamıştır (Duman ve Birsell, 2012, s.300). Bu dönemde, ABD'nin komünizmin yayılmasını önlemek için ortaya koyduğu Truman Doktrini ve Marshall Planı, Türkiye'ye bir rahatlama getirmiştir. Ancak, bu girişimler SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehdidini tamamen ortadan kaldıracak nitelikte olmamıştır. Türkiye, bu tehlikeden ancak NATO'ya üye olarak kurtulabilmeyi planlamış (Duman ve Birsell, 2012, s. 307) ve 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Ancak NATO'ya üyelik beraberinde eleştirileri de getirmiş; Türkiye'de kurulan Amerikan üsleri, ABD tarafından yapılan askeri tatbikatlar ve imzalanan Ortak Güvenlik, Vergi Muafiyetleri, Atom Enerjisi gibi ekonomik anlaşmalarla, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi bağımsızlığına gölge düşürüldüğü iddia edilmiştir. Bu bağlamda, Duman ve Birsell (2012, s.316), DP döneminin dış politikasını şu şekilde özetlemektedirler: DP, korunma politikasının bir gereği olarak Batı ile yakın ilişkiler kurmayı başarmış; ancak Arap dünyasının tepkisini çekmiş ve bu durum, İsrail'i tanınmasıyla da çıkmaza girmiştir.

İktidara gelmeden önce, CHP Hükümeti'ni eleştirerek, Türkiye'nin Doğu komşuları ile ilişkilerini ihmal ettiğini savunan DP, iktidara geldikten sonra, bu ilişkileri düzeltmeye karar vermiştir. Hüseyin Bağcı (2007, s.42), bu politikanın altında yatan temel amacın "Türkiye'nin Ortadoğu'nun zayıf Müslüman ülkelerine *"big brother"* (büyük ağabey) rolünü oynayacak olması" olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan, bu dönemde Türkiye, Ortadoğu'nun hızlı bir şekilde savaşa sürüklenmesi ve Arap-İsrail anlaşmazlığı ve SSCB'nin bu olaylar sonrasında Ortadoğu'ya müdahalesinin artması üzerine, bölgedeki

güvenlik sorununu “Bağdat Pakı”²⁴’nı kurarak çözmeye çalışmıştır. Bağdat Pakı’nın ABD tarafından da desteklenen siyasi ve askeri bir örgüt olması hedeflenmiştir. Temel amacı üye devletler arasında savunma ve işbirliği yapmak olan “Bağdat Pakı” 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında imzalamışlardır. Bu Pakı’a isteyen bölge devletlerinin de katılması öngörölmüştür. Ancak Pakı’a sadece İngiltere, Pakistan ve İran katılmış, Mısır ve Suriye ise Pakı’ın faaliyetlerini sürekli engellemişlerdir. Bu Pakı’a özellikle Menderes büyük önem vermiş ve Pakı’ın genişletilmesi ve Ortadoğu’daki rolü konusunda büyük gayret göstermiştir (Turan, 1999, s.168-169). Aydemir (1999, s.272), bu durumu “Menderes’in biraz da bölgede liderliğe soyunması” olarak değerlendirmekte, ancak bunda “başarılı olamadığını” iddia etmektedir.²⁵

1950 seçimleri ile iktidara gelen DP, 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. 1961 yılında kurulan CHP- Adalet Partisi (AP) Koalisyon Hükümeti dönemine kadar Türkiye, askerler tarafından yönetilmiştir. Her ne kadar asker 1961 yılında siyaset sahnesinden çekilse de, 1970 yılında verdiği muhtıra ile kendisini hatırlatmış, 1980 yılında gerçekleştirdiği darbe ile tekrar ülke yönetimini devralmıştır. Bu dönemde on dokuz hükümet kurulduğu dikkate alındığında, dönemin dış politikasını belirli bir partiye indirgeyerek incelemek oldukça zordur.

1960 ve 1970’li yıllar Türkiye’nin Batı ile sorunlar yaşadığı, buna karşın Doğu ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı yıllar olmuştur. Bu duruma neden olan belli başlı olaylar şu şekilde sıralanabilir:

1. Türkiye tarafından 1950’li yıllarda izlenen Batı-ABD yanlısı dış politikanın, 1962 yılı Küba Füze Krizi başta olmak üzere yaşanan diğer olaylar ile doğru bir politika olmadığı ortaya çıkmıştır (Oran, 2008, s.684).

²⁴ Bağdat Pakı (1955-1958), Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında, Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’da nüfuz kurmasını önlemeye yönelik olarak kurulan karşılıklı güvenlik ve savunma örgütüdür.

²⁵ Olayların akışı, bu Pakı’nın bir işlevinin olmadığını gösterecektir. Pakı’nın asıl zayıflaması ise 1958’de Irak’ta ortaya çıkan ihtilal hareketidir. Bu ihtilal hareketi ile Irak’taki monarşi yıkılmış, yeni kurulan General Kasım liderliğindeki Irak rejimi Pakı’an çekilmiştir. Bağdat Pakı, bu gelişmelerin getirdiği bir sonuç olarak önemini ve işlevini yitirmiş, bu Pakı 1963’te Merkezi Anlaşma Örgütü adıyla yeni bir örgüte dönüşmüştür (Kürkçüoğlu, 1972, s.75).

2. 1965 yılında iktidara gelen AP tarafından dış politikada din unsurunu da kullanılmaya başlamıştır. Yönetimi ve tabanı geniş ölçüde muhafazakâr kesime dayanan AP, iç politikanın da etkisiyle Müslüman Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirmiştir. AP tarafından uygulanan bu politika, muhafazakâr kesim tarafından da olumlu karşılanmıştır (Kürkçüoğlu, 1972, s.148-149).
3. 1960'lı yıllar Kıbrıs Sorunu'nun ciddi boyuta ulaştığı yıllardır. Türk hükümetleri, 1974 Kıbrıs Harekâtı'na kadar uluslararası arenada Kıbrıs Sorunu ile uğraşmıştır. Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin uluslararası politikada gücünü ve bir anlamda "dostunu" görebilmesi bakımından da "ders verici" bir fırsat olmuştur. Zira 18 Aralık 1965 tarihinde yapılan BM Genel Kurulu'nda, Türkiye'nin 1960 Kıbrıs Anayasası'ndan doğan müdahale hakkını kullanmasıyla ilgili oylamada 47 oy aleyhte, 54 oy çekimser ve sadece 5 lehte oy kullanılmıştır. Türkiye, bu olaydan sonra, SSBC başta olmak üzere Orta Doğu ve Afrika gibi kıtalara işbirliği açılımına başlamıştır (Çakmak, 2012, s.716).
4. 1973 yılından sonra Petrol İhracatçısı Ülkeler Birliği'nin petrol ambargosu uygulayarak petrol fiyatlarını yükseltmeleri, Türk ekonomisi açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ankara, Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirerek hem petrol sıkıntısını azaltmak istemiş, hem de ticaretini geliştirmeyi hedeflemiştir (Oran, 2008, s.794-795).
5. 1974 yılında MGH partisi olan MSP'nin CHP ile kurulan koalisyon hükümetinde yer alması da dış politikada din unsurunu gündeme getirmiştir. MSP'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri desteklemesinden dolayı, Türkiye'nin İslam ülkelerine daha yakın bir dış politika izleyeceği; bu durumun da özellikle Batı'da kaygılara yol açacağı ve Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırabileceği gündeme gelmiştir (Koçer, 2003, s.65).
6. Bu dönemde, MSP'nin Ortak Pazar²⁶'a bakışı da önem taşımıştır. Ortak Pazar'a karşı çıkarılan MSP'nin seçim beyannamesinde, Ortak Pazar'a üyeliğin Anayasa'daki "milli hâkimiyet" prensibine aykırı olduğu öne sürülmüş, "gayri milli" olarak nitelediği Ortak Pazar'a "evet" diyen partilerin liderleri ve adaylarını nerde görürseniz seçim sanığı olarak sorguya çekiniz ifadesi yer almıştır (TBMM, 1973, s.23-33). Seçim beyannamesinde Ortak Pazar'a karşı çıkan MSP'nin, hükümet içerisinde yer alması Batı

²⁶ AET, diğer adıyla Ortak Pazar, Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya ve Lüksemburg arasındaki çeşitli ekonomik, teknik hatta siyasal işbirliğinin bir sonucu olarak 1957 yılında Roma'da imzalanan ve 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren bir anlaşmayla doğmuştur.

ile ilişkileri sekteye uğratması tehdidini beraberinde getirirse de, Ortak Pazar'a olan yaklaşımda önemli bir değişikliğe gidil(e)mediği görülmüştür. MSP'nin yine ortağı olduğu ve 31 Mart 1975 tarihinde kurulan ve I. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan AP-MSP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)-Cumhuriyetçi Güven Partisi Koalisyon Hükümeti'nde ise, MSP'nin Ortak Pazar konusundaki yaklaşımının bir anlamda belirleyici olduğu söylenebilir. 1975 yılında, Yunanistan'ın AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması ile Türkiye'nin de AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması gerektiği önerileri tartışılmaya başlanmıştır (Birand, 1978, s.412). Ancak bu dönemde, Türkiye tam üyelik başvurusu yapmaktan kaçınmıştır. Hükümet ortağı MSP'nin AET'ye karşı tutumu nedeniyle Demirel, MSP ile ters düşerek koalisyonun bozulmasını istememiştir.

Tüm bu olaylardan sonra, Türkiye Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek adına önemli adımlar atmıştır. Bu adımlardan bazıları şöyledir:

1. Türkiye, Ortadoğu devletlerinin desteğini sağlayabilmek için, 1967 yılı 6 Gün Savaşı'nda Arap ülkelerini desteklemiştir (Armaoğlu, 1991, s.845-848).
2. Türkiye, BM'de Arapları ilgilendiren hususlarda, Filistin meselesinin temel belgelerinden biri olan BM'nin 242 sayılı kararı da dâhil olmak üzere, bu devletler lehine oy kullanmış ve 1969 yılından itibaren de İslam Zirve Konferanslarına katılmaya başlamıştır (Armaoğlu, 1991, s.845-848).
3. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Afrika işlerinden sorumlu bir Daire kurulmuş, BM'de Afrika'yı ilgilendiren konularda bu devletlere destek verilmiş ve Bağlantısız Ülkeler²⁷ Konferanslarına gözlemci üye olarak katılma teşebbüsünde bulunulmuştur (Gönlübol, 1996, s.598).

1923-1980 yılları arasında, Türk dış politikasında din, iki grup altında toplayabileceğimiz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; “amaçlar” doğrultusunda dinin “kullanılması”dır. Bu duruma örnek olarak şunlar verilebilir: a) Milli Mücadele Dönemi'nde Müslüman ülkelerin desteğini kazanmak için İslam'ın kullanılması; b) Küba Füze Krizi'nde olduğu gibi ABD'ye olan güvenin azaldığı

²⁷ Bağlantısızlar Hareketi, kendilerini hiçbir güç bloğuna dahil veya hariç olarak kabul etmeyen 100 üzerinde ülkenin bir araya gelerek oluşturdukları bir uluslararası oluşumdur. Bu oluşum, Soğuk Savaş döneminde Batı İttifakı ve Sovyet Bloğunun yanı sıra üçüncü bir blok olmuştur.

durumlarda Ortadoğu devletlerinin desteğini kazanmak için yürütülen politikalar; c) Kıbrıs Sorunu doğrultusunda Batı ile gerginleşen ilişkilere karşılık Müslüman ülkelerin desteğini almak amacıyla bu ülkelerle geliştirilen ilişkiler. Başka bir deyişle, Batı'dan uzaklaşıldığı zamanlarda dinin adeta bir “emniyet sibobu” olarak “kullanıldığı” söylenebilir. Diğeri ise; dış ve iç politikanın etkileşimi dikkate alınarak, muhafazakâr partilerin iç politikada olduğu gibi dış politikada da dini bir unsur olarak kullanmasıdır. Buna örnek olarak, DP, AP ve bu çalışmanın konusu açısından da oldukça önemli bir yere sahip olan MGH partileri verilebilir. Bu partilerin dış politikalarında dini kullanmaları, iç ve dış politikanın etkileşimine de önemli bir örnek niteliğindedir.

1.2. 1980-2000 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKADA DİN UNSURU

1980'lerden itibaren uluslararası ilişkileri siyasi, ekonomik, toplumsal ve ideolojik bakımdan etkileyen gelişmelere tanık olunmuştur. İran'da Şah Rejimi'ne karşı yürütülen uzun süreli muhalefet çalışmalarının sonunda, İmam Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyeti adıyla yeni bir siyasi rejimin hayata geçirilmiştir. Bu durum, İran'ın Batı dünyası ile olduğu kadar bölge ülkeleriyle de ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Siyasi ve dini değerler temelinde yeni bir anlayış ve yorumla dünyaya bakan İran yönetimi, bir yanda başta ABD olmak üzere, Batılı güçlerle ilişkilerini yeniden gözden geçirirken, diğer yandan da ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerin oluşturduğu yakın çevresine “rejim ihracı” olarak algılanan bir tutum sergilemiştir. ABD'nin “şeytan” ilan ettiği bu devletle ilişkilerini kesmesi, komşu Irak ile en az sekiz yıl süren savaş, bu çerçevede anılabilir. Bu durum, Türkiye'nin gerek Batı dünyasıyla gerekse bölge ülkeleriyle ilişkilerinde hem kısıtlayıcı hem de etkinlik arttırıcı bir sonuç doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle, zamana ve koşullara bağlı olarak, Türkiye'nin Batılı güçler ve bölge ülkeler nezdinde ağırlıklı bir konumunun olduğu görülmüştür.

1980'li yıllar, Türk dış politikasında din unsurunun “araç” olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. AT'ye üyelik konusunda sıkıntılar çeken ve yönünü İslam ülkelerine çeviren Türkiye, bu devletlerin siyasi ve ekonomik desteğini kazanmak amacıyla dış politikasında Cumhuriyet tarihinde eşine rastlanmamış bir hızda İslamcı izlere yer vermiştir (Şahin, 2010, s.14). Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikada dini, amaçları doğrultusunda “kullandığına” örnek olarak şu olaylar verilebilir: a) Cumhurbaşkanı

Kenan Evren'in 1984 yılında gerçekleştirdiği Suudi Arabistan ziyaretinde, "Suudi Arabistan ve Türkiye'nin İslam camiasının birer aktif üyeleri olduğunu, Türkiye'nin çok istediği Arap-İslam birlik ve beraberliğinin henüz arzu edilen ölçüde sağlanamadığını, Türkiye'nin İslam âlemine, Arap kardeşlerine ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerine önem verdiğini" vurgulayan sözleri; b) 1982-1984 yılları arasında yurtdışında görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin bir kısmının maaşını, Suudi Arabistan menşeli Rabita-al Alem al-İslami örgütünün ödemesine²⁸ ilişkin Bakanlar Kurulu kararının çıkması; c) Laikliği benimsemiş olan Türkiye'nin İslam Zirve Konferansı sonunda 'İslam ümmeti' gibi kavram ve cümlelerin yer aldığı bildiriye onaylaması (Oran, 2008, s.126-127).

Turgut Özal Dönemi (1983-1993) olarak da adlandırabileceğimiz dönemde ise, Türkiye'nin iç ve dış politikasında meydana gelen ilk yeniden yapılanma çabası dikkat çekmektedir. Özal, bölgesel anlamda aktif bir politika izlerken AB ile ilişkilere de önem vermiştir. Muhittin Ataman (2003, s.50), Özal'ın "Doğu'ya dönmekle Türkiye'nin Batı'ya bağımlılığını azaltmaya çalışırken, Avrupa'yla ilişkilerini arttırarak da Türkiye'nin NATO ve ABD'ye olan bağımlılığını azaltmaya çalıştığını" ifade etmiştir. Ataman'a (2003, s.50) göre, "Özal, ülke kimliğini hem kültürel hem de siyasi olarak "tamamen laik ve Batıcı" bir rejimden "teknolojik olarak Batıcı, fakat kültürel olarak Doğucu" bir devlete dönüştürmüştür".

Özal'ın dış politikadaki en temel özelliği, iç politika ile de ilintili olarak liberalleşme ve ekonomi ağırlıklı bir dış politika izlemesidir. Bu politikanın bir gereği olarak, dış ticaret hacmini arttırmak amacıyla, Türkiye birçok uluslararası örgütte aktif roller üstlenmiştir. Özal, Türkiye ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasında "ekonomik sınırları" kaldırmaya çalışmıştır. Yine bu dönemde Türkiye, Ortadoğu ülkelerine, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne ve hatta ABD'ye serbest ticaret anlaşmaları önerisinde bulunmuştur (Ataman, 2003, s.52; Laçiner, 2003). Özal'ın dış politikasındaki diğer önemli özellik, çok boyutluluk ve alternatifler

²⁸ Gazeteci Uğur Mumcu tarafından yapılan "Rabita" araştırmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurtdışına gönderdiği imamların maaşını Suudi Arabistan'a bağlı bir "şariat örgütü" olan "Rabitat-al Alam al İslami" ye ödettiği, bunu da Rabita'nın Avrupa temsilcisi olan Baş İmam Al Ahdal'ın doğruladığı ileri sürülmüştür ("12 Eylül'de...", 27 Ağustos 2010).

geliştirmesidir. Özal, ilerleyen bölümlerde ele alınan Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımına benzer şekilde; tek yönlü (Batı) olan bağımlı (*dependent*) bir ilişki ağından ziyade karşılıklı bağımlı (*interdependent*) ve karşılıklı çıkar (*mutual interests*) ilişkilerine dayanan bir dış politik anlayış benimsemiştir. Buna göre, Özal, Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ve İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler başlatan bir dış politika yürütmüştür. Özal, bu politika ile Türkiye nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı Batı'dan farklı olduğunu ve bu bağlamda Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir "köprü" vazifesi görebileceğini vurgulamıştır (Ataman, 2003, s.53). Yeşilada (1993), "Türkiye'nin Özal döneminde Ortadoğu ülkeleriyle olan siyasi bağlantılarının en iyi seviyede olduğunu ve İslam ülkelerine yönelik bu yeni yaklaşımın, Türk Dış Politikası'nda yeni bir sayfa açtığını" savunmuştur.

Ali Balcı'ya (2013, s.183-189) göre, Özal iktidara gelme hazırlıkları yaparken, Türkiye'nin uluslararası arenada "uygun yerini" alacağını ve Türkiye için "doğal" pazarlar ve hatta "doğal" müttefikler olduğunu düşündüğü İslam, Arap ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler geliştireceğini vurgulamaya başlamıştır. Özal'ın bu dış politik yaklaşımına bakılarak, O'nun Türkiye'yi İslam dünyasının merkezi yapma çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Bu çabasında da belli ölçüde başarılı olmuştur. Öyle ki Özal, hem İslam dünyası hem de Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmuş; Türkiye'yi Doğu ve Batı arasında gerçek bir köprü yapmak amacıyla politikalar yürütmüştür (Balcı, 2013, s.183-189). Fuller (1997) ise Özal'ın bu çabalarını farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. O'na göre Özal'ın bu çabalarının başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yine Özal tarafından hayata geçirilen ekonomik liberalizmdir. İkincisi ise Özal'ın Türk toplum hayatında daha çok, İslami bir yaşam tarzını hâkim kılmak için İslam dünyası ve Araplar ile yakın ilişkiler geliştirmenin getireceği faydalara ilişkin şahsi çıkarlarıdır.

Özal döneminde Türkiye, Ortadoğu sorunlarında aktif ve bağımsız bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın bir sonucu olarak da bölgede güven kazanmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası pek çok noktalarda Batı'nın çıkarlarıyla ters düşmüştür. Türkiye, Batı'nın beklentisinin aksine, İran aleyhine dış politika

yapmayarak İran-Irak Savaşı'nda "aktif tarafsızlık" politikası izlemiştir. Bunun yanında, Batı, Libya ve İran'a karşı izole etme politikası uygularken, Özal bu iki ülke ile ticari ilişkileri geliştirilmiştir. Ayrıca, Özal, Arap-İsrail sorununda da yeni olarak nitelendirilebilecek bir politika izlemiştir. Özal, Arap ülkelerinin ve İslam dünyasının Türkiye'ye desteğini artırmak amacıyla, İsrail'e karşı düşük yoğunluklu bir dış politika izleyerek Arap-İsrail sorununda ABD politikası çizgisinden ayrılmıştır (Yeşilada, 1993). Bu dönemdeki bir diğer önemli gelişme, Türkiye'nin Filistinliler tarafından ilan edilen Filistin Devleti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olmasıdır. Eralp (1996), bunun Türkiye'nin aldığı ilk İsrail karşıtı karar olduğunu iddia etmektedir. Ancak, tüm bu gelişmeler Özal'ın İsrail'e karşı olduğu anlamına gelmemektedir. Özal, İsrail-Arap sorununda bölgesel istikrarın sağlanması amacıyla sorunun çözümünden yana bir tavır sergilemiştir (Ataman, 2003, s.54). Kısaca, Özal'ın dış politikadaki amacının Türkiye'nin ekonomik ve siyasi kalkınmasını hızlandırmak için AKP döneminde de görüleceği şekilde ideolojik farklılıkları dikkate almadan, bütün bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek olduğu söylenebilir (Özbaş, 1993). Özal'ın geleneksel Türk Dış Politikası'ndan farklılaşarak, Batı ittifakını dengelemek amacıyla İslami ve Doğu eğilimleri ağır basan bir dış politika yürütmüştür. Gönlübol'un (1996) belirttiği gibi, "arabesk" ve "Türk-İslam sentezciliği", Türk Dış Politikası'nda önemli bir rol oynamaya" başlamıştır. Bu bağlamda, Gönlübol'un da işaret ettiği üzere, Özal'ın Türkiye'ye bir kimlik değişimi sunduğu fikrine ulaşılabilir.

Özal'ın dış politika yaklaşımına getirilen en önemli eleştiri, AKP'nin de dış politika yaklaşımına getirilen eleştirilerden biri olan "Yeni-Osmanlıcılık"tır. Bu eleştirilerin kaynağını bu dönemde yaşanan iki önemli olay oluşturmaktadır: a) Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bunun sonrasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu (BMGK) kararıyla ABD önderliğinde bir uluslararası gücün Kuveyt'i kurtarması; b) Irak'ın işgali ile ortaya çıkan 1991 Körfez Savaşı. Türkiye'nin yakın bölgesinde yaşanan bu gelişmeler, Türk Dış Politikası'nda bir kırılmaya gidilmesi açısından kritik role sahip olmuştur. Karadereli (2007, s.38), "bu yeni kırılmanın, Yeni-Osmanlıcılık olarak tanımlanan dış politika yapılanmasına doğru bir paradigma kayması olduğunu" iddia etmiştir. "Yeni-Osmanlıcılık" Türk Dış Politikası'nın temelinde Türkiye'nin sadece bir Avrupa ülkesi değil, aynı zamanda bir Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi olması fikri yatmaktadır. Buna

göre, Türkiye, Osmanlı geçmişini kullanarak, İmparatorluğun içinde barındırdığı ülkelerdeki din, kültür, gelenek ve ortak geçmişi kullanarak uluslararası bir aktör olacaktır. Özal'ın inandığı dış politika, ileri ki bölümlerde incelenecek olan Ahmet Davutoğlu'nun politikasına benzer şekilde edilgen ve reaktif değil, etken ve proaktif olan ve ülkenin çıkarlarını doğrudan gelişmelere taraf olarak ve bu gelişmelerin sonuçlarının ne olabileceğini öngörerek yapılan dış politikaydı. Dolayısıyla, bu inanç ve bunun sonucunda şekillenen politika, Batıcı değil bölgeci ve realist dış politika anlayışı olmuştur (Karadereli, 2007, s.38).

Türkiye'nin 1990'larda izlediği "Yeni-Osmanlıcı" olarak tanımlanan dış politika, güvenli eylemcilik, ihtiyatlı gözüpeklik gibi birtakım sıfatlarla da nitelendirilmiştir.²⁹ Bu duruma iki örnek verilebilir. Bunlardan ilki; Irak ve Suriye ile ilişkilerde olduğu gibi, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının güçleneceğine inanılan durumlarda proaktif, etkin bir dış politika izlenmesidir. Diğer ise; Rusya Federasyonu ile ilişkilerde olduğu gibi ulusal çıkarlar açısından risk unsuru taşıyan durumlarda daha ılımlı bir politikaya yönelmesidir. İkinci durum, tarihi, etnik ve kültürel bağların kuvvetli olduğu Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerde de görülmüştür. Rusya ile ilişkiler örneğinden yola çıkarak, "Yeni-Osmanlıcı" bakış açısının sadece Türk dünyası ve Türk kültür mirası ile ilişkileri içeren bir politika olduğunu söylemek güçtür. Karadereli (2007, s.39) ise, Rusya örneğini dışarıda bırakarak, "Yeni-Osmanlıcılığın aslında Türkiye'nin İslam geleneklerini paylaştığı Orta Doğu ve Güney Akdeniz coğrafyasıyla yoğun ilişkilere girmesini öngören, daha doğrusu Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyası ile ilişkilerinin düzeltilmesini ve/veya geliştirmesini öngören bir modelleme olarak karşımıza çıktığını" ifade etmiştir.

1990'lı yıllarda özellikle İsrail ile ilişkilerde "altın yıllar" yaşanmıştır. Arap-İsrail Barış Süreci'nin başlamasına paralel olarak, Türkiye, 31 Aralık 1991 tarihinde İsrail ile diplomatik ilişkilerini "Büyükelçilik" seviyesine çıkarmıştır. Aynı zamanda, Türkiye, 1980 yılında kapattığı Doğu Kudüs'teki Başkonsoloslugu yeniden açmıştır. Kudüs Başkonsoloslugu'nun görev alanı, Doğu ve Batı Kudüs, Batı Şeria ve Gazze Şeridi olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Kudüs'ün Ankara tarafından ayrı bir "entite" olarak

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sayarı, 2000.

görüldüğünü vurgulamak amacıyla da, 1 Ekim 1992 tarihinde yeniden göreve başlayan Kudüs Başkonsolosu, doğrudan Dışişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır (Yılmaz, 2010, s.17). 1990'ların başında gelişmeye başlayan Türk-İsrail ilişkileri, 1996 yılında –MGH partisi olan RP'nin koalisyon ortağı olduğu dönemde dâhil olmak üzere- imzalanan bir dizi anlaşmayla yeni bir döneme girmiştir. Askeri, ekonomik ve teknolojik alanlarda imzalanan bu anlaşmaların özellikle askeri alanda işbirliği boyutu önemli bir yere sahiptir. Bu anlaşmalara göre; a) İki ülke arasında askeri işbirliği yapılacaktır; b) İsrail, Türk F-4 uçaklarını modernize edecek; c) İsrailli pilotlar eğitim amaçlı Türkiye üzerinde uçuşlar yapabilecekti. Ancak, bu işbirliği anlaşmaları Arap dünyasında tepkiyle karşılanmıştır. Arap dünyası, Türkiye'yi Ortadoğu'da Batı'nın bir temsilcisi olarak görmekle ve dolayısıyla Arap haklarını hiçe saymakla suçlamıştır (Tür, 2009, s.23).

1980-2000'li yıllar arasında Türk Dış Politikası'nda din unsurunu, 1923-1980 yılları arasında olduğu gibi iki grup altında toplayabiliriz. Bu noktada, “amaçlar” doğrultusunda dinin “kullanılmasına”, özellikle 1980'li yıllarda AT'ye karşı gelişen güvensizliğe karşı Müslüman ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi örnek verilebilir. Diğerleri ise; DP ve AP'de olduğu gibi muhafazakâr olarak nitelendirebileceğimiz parti kimliğinden dolayı Anavatan Partisi (ANAP)'ın da dış politikada dini bir unsur olarak kullanmasıdır. Bu durum, 1990'ların ortalarında MGH partisi olan RP ile daha çok “görünür” hale gelmiştir. Bu açıdan, RP'nin dış politikada yaklaşımında din unsuru Türkiye'de dış politikada baskın bir unsur olarak din: MGH başlığı altında ele alınmıştır.

1.3. TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKADA BASKIN BİR UNSUR OLARAK DİN: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ÖRNEĞİ

Daha önce ifade edildiği üzere, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar din meselesi, özellikle laiklik eksenini etrafında Türk siyasi hayatında en çok tartışma yaratan konulardan biri olmuştur. Bu tartışmada, siyasal partiler açısından dönüm noktası, dini referansları güçlü olan ve bu referansları kullanarak siyaset yapmayı tercih eden MGH partilerinin kurulması ve iktidarda yer almalarıdır. Bu partiler, Türk siyasetine laiklik kaygılarını taşıırken dış politikada da kurulduğu günden bu yana “yüzü Batı'ya dönük

olan Türkiye'nin", Doğu'ya yani Müslüman ülkelere dönmesi fikrini de gündeme taşımışlardır. Bu fikir, özellikle 1996 yılında DYP ile kurduğu Koalisyon Hükümeti'nde büyük ortak olan RP ile en üst seviyeye ulaşmıştır.

Bu bölümde, Türkiye'de dinin dış politikada ilk kez "baskın" bir unsur olarak karşımıza çıktığı MGH'nin tarihçesi ve bir önceki bölümün de tarihsel olarak devamı niteliğinde olan, Hareketin içerisinden çıkarak iktidar ortağı olmuş RP örneği üzerinden dış politika anlayışı ele alınacaktır. Diğer bir MGH partisi olan MSP de Koalisyon Hükümetleri'nde yer almasına rağmen, bu bölüme dâhil edilmemesinin nedeni, RP'nin girdiği koalisyonda, Hareketin lideri Necmettin Erbakan'ın Başbakan olmasıdır. Öte yandan AKP'nin yönetici kadrosunun çoğunluğunun RP geçmişine sahip olması, bu partiyi daha da önemli kılmaktadır.

1.3.1. Milli Görüş Hareketi'nin Tarihçesi

DP iktidarının 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile devrilmesi sonucunda sisteme daha fazla muhalif olmaya başlayan İslami kesimler, yeni dönemde AP etrafında toplanmışlardır. Ancak AP bu kesimleri bir arada tutma konusunda başarılı olamamış, ekonomik nedenleri ağır basan bir ayrışma sürecine girmiştir.³⁰ Türkiye'deki ekonomik gelişmeler AP'yi büyük sanayi ve serbest piyasadan yana olmaya itmiş ve izlediği politikalar da küçük ve bağımsız esnaf, zanaatkâr ve çiftçinin aleyhine olmaya başlamıştır. MGH'nin de siyasallaşması tam bu döneme, sadece devletçi kültürel politikalara karşı olmanın yetmediği, her kesimin kendi sınıfsal çıkarına uygun yapılanma istediği bir zamana denk gelmiştir. AP içerisindeki ayrışma ise, AP etrafında toplanan Batı yanlısı, büyük şehirlerde yer alan sanayici ile tüccarlar bu yapının tehdit ettiği kasabalı esnaf tarafından Ticaret ve Sanayi Odaları başkanlığına getirilen Necmettin Erbakan'ın 1968 yılında AP Hükümeti tarafından zorla uzaklaştırılması ile

³⁰ AP, "İslamcılara daha yakın" bir parti olmuştur. Ancak 1968'lere gelindiğinde İslami kesim daha da güçlenmiş ve AP'den bağımsız siyasi bir örgütlülük içine girmiştir. İslami kesim, çok parçalı tarikat yapılanmasından dolayı, bir bütünlük gösterememiştir. Bu kesimler arasında sayısal olarak en güçlü Nurcular ve Nakşibendilerdi. Nurcular başından beri AP'ye destek vermiş ve karşılığında AP Hükümeti'nden bazı tavizler almıştı. Nurcular arasındaki Risale-i Nur'un farklı yorumlanmasından çıkan tartışma bölünmeye neden olmuş, Yazıcı Nurcu denilen kesim Nakşibendilere daha yakın hale gelmişti. Bu fırsatı iyi değerlendirmek isteyen Şeyh Kotku, Kadiri tarikatı ile ilişkiye geçerek partileşme çabalarına hız vermiştir ("Milli Nizam'dan...", t.y. s.21).

başlamıştır. Bu çatışmadan sonra Erbakan, devletin izlediği ekonomi politikalarından olumsuz etkilenen kesimlerin sesi haline gelmiştir (Yavuz, 2005, s. 592).

AP'nin tutumu dışında, 1961 Anayasası da MGH'nin siyasallaşmasına büyük katkı sağlamıştır. 1960'lı yıllara kadar sistemin dışına itilen İslamcıların, Anayasa'nın sağladığı geniş özgürlükler çerçevesinde siyasal ve toplumsal örgütlenmelerini hızla gerçekleştirebilecekleri bir imkânâ sahip olmuşlardır. Bu potansiyel, komünizm düşmanlığı ortak paydası altında hükümet politikalarına eklenmesini de sağlamıştır. Aslında, 1960'ların sağı için milliyetçilik, mukaddesatçılık ve muhafazakârlık nitelermelerinin hepsi aynı anda kullanılabiliyordu. Ancak bu söylemde hâkim unsur milliyetçilik olmuştur. Tanıl Bora (1998, s.83), "milliyetçi-muhafazakârlar için dinin, Türk milletinin asli veya "eşitler arasında birinci" unsuru olarak rehabilite edilmesi ve meşrulaştırılması" gerektiğini savunmuştur. 1960'lı yılların sonlarına doğru milliyetçi-muhafazakâr/mukaddesatçı birliktelik sona ermiştir. Bu kopuşu hızlandıran temel neden, bu sentezin pragmatik yönünün ağır basmasıdır. Aynı tarihlerde de mukaddesatçıların büyük bir bölümünün de yer aldığı Milli Nizam Partisi (MNP)'nin kuruluş öncesi istişare toplantıları yapılmaya başlanmıştır (Okutan, 2006, s.316).

AP içerisinde yaşanan ayrışma sürecinde, parti içerisinde Erbakan'ın da dâhil olacağı İslami yönleri ağır basan birkaç Senatör, yeni bir arayış içerisine girmiştir. "Bağımsızlar Hareketi" olarak adlandırılan bu girişimin önde gelenleri parti olarak kuruluşlarını tamamlayamayınca, 1969 yılı genel seçimine bazı isimler bağımsız aday olarak girmişlerdir. Seçim sonucunda ise sadece Erbakan, Konya milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girebilmiştir. 26 Ocak 1970 tarihinde, 18 kişi tarafından Milli Nizam Partisi (MNP) kurulmuştur.³¹ MGH'nin ana fikri olan Adil Düzen, "Allah'ın insanlara eşit şekilde verdiği emek, karşılıklı rızaya dayanan mukavele ve adalet"e dayanan sosyal bir değişim programıydı (Erbakan, 1991a, s.11-12-15). Adil Düzen, toplumcu damarı güçlü hatta yer yer kolektivistliğe kayan bir sistem önerisidir. Adil Düzen fikrinin içerisinde ekonomi de önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre,

³¹ MNP'yi üç toplumsal katmanın oluşturduğu söylenebilir: 1) Taşra kökenli dindar ailelerden gelip, Cumhuriyet'in laik eğitim kurumlarında yetişmiş ve genellikle serbest meslekle uğraşan yeni seçkinler; 2) Taşrada ticaret ve sanayiyle iştigal eden dindar girişimciler; 3) Hem taşra hem de büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlar (Yavuz, 2005, s.280).

mevcut kapitalist düzen toplumu fakirleştirmekte, sadece küçük bir azınlığı zenginleştirmektedir. Bu durum sosyal patlamalara neden olurken, huzur ve güvenliğin sağlanmasına engel olmaktadır. Bu duruma çare olacak olan Adil Düzen’de ise üretim ve sanayi hamlesinin arttırılması öngörülmektedir. Ulaşılması öngörülen refah devleti de Müslüman ülkelerle birlikte kurulacak olan Ortak Pazar’a dayanacaktır (Erbakan, 1991a, s.11-12-15). Burada vurgulanan “Müslüman devletler”, MGH’nin dış politikasında dini bir unsur olarak kullanacağına dair önemli bir ipucu da vermektedir.

MNP ile başlayan bu siyasal serüvenin ideolojisi olan Milli Görüş, nelere işaret etmektedir? Milli Görüş’ün tanımı birçokları tarafından yapılsa da, kuşkusuz en doğru tanım Hareketin kurucusu Erbakan’a aittir. Milli Görüş’ü kaba kuvveti değil; hakkı ve haklılığı üstün tutan zihniyet olarak tanımlayan Erbakan, Hareketi tarihe dayandırarak açıklamaktadır. Erbakan, *Milli Görüş* (1976) adlı kitabında, görüşün hakkı ve adaleti üstün tutan en güzel insanlardan biri olan Hz. Âdem ile başladığını savunur. Erbakan, “Sultan Alparslan’ın bu toprakların bizim vatanımız olması için Malazgirt’te büyük zaferini yaparken, Sultan Fatih’in İstanbul’u fethederken ve İstiklal Harbini yapan Mehmetçik Sakarya’da siperde iken kalbinde bir görüş olduğunu ve bu görüşün de bugün bildiğimiz Milli Görüş olduğunu” ifade etmiştir.

MGH açısından hem iç hem de dış politikada Siyonizm vurgusu önemli bir yere sahiptir. Tanımlanması zor bir iş olan Siyonizm, kavram olarak Musevilerin sıkıntılı durumlarının analizi ve buna derman olacak reçeteyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu reçeteye göre Museviler her yerde yabancı konumunda bulundukları ve bir vatanları olmadığı için katledilmişlerdir. Çözüm, nihai olarak Musevi devletine dönüştürecek bir Musevi ulusal yurdu oluşturmaktır. Musevilerin tarihsel hak iddia ettikleri, gerekli çaba ve tahammül gücünün gösterilmesini sağlayacak kadar güçlü bir duygusal cazibeye sahip tek bir yer vardı: eski İsrail toprakları. Öte yandan Arapların kullanımında Siyonizm ikinci bir anlam kazanmıştır. Arap yazarların kullandıkları şekliyle bir “Siyonist” Ortadoğu’da adaletin sağlanması için İsrail’in yok edilmesini amaçlamayan kişiydi. Bu tanıma göre “Siyonist” terimi, Siyonizm’e karşı kayıtsız kalan ya da husumet besleyenler de dâhil etmek üzere hemen hemen bütün Musevileri kapsamaktadır (Lewis, 2004). “Bin yıl Milli Görüş zihniyetiyle dünyaya Hakkı, adaleti

tanıtmış şerefli bir milletin evlatları olduğumuzu” ifade eden Erbakan, “iki asırdan beri Siyonizm’in bu asil milleti haklı yoldan saptırmak için elinden gelen her türlü çabayı gösterdiğini” iddia etmiştir. Erbakan’a göre (t.y.), Siyonizm iki asırdan bu yana kültür emperyalizmini kullanarak, bin yıldır Milli Görüş’e sahip olan milletimizin içinde bazılarını maalesef yanıltmıştır. Bunun sonucunda ise, bugün üç görüş ortaya çıkmıştır: solcu görüş, faizci kapitalist görüş ve asıl milletin kendisi ve gövdesi olan Milli Görüş. Erbakan’ın bu tanımlamasındaki Siyonizm vurgusu, O’nun dış politika anlayışı ile ilgili olarak da önemli ipuçları vermektedir. Erbakan ve MGH, bin yıldır varolduğunu iddia ettikleri Milli Görüş’ün Siyonizm tarafından yok edildiğine olan inançlarına paralel olarak, aşağıda MGH’nin dış politika anlayışının da görüleceği üzere, Siyonizm ile “savaşmak” temel amaçtır.

Erbakan, aynı kitabında Milli Görüş’ün temel prensiplerini şöyle açıklamıştır: 1. Kardeşlik; 2. Devlet ve milletin kaynaşmasını öngören devletin hizmet için var olduğu; 3. Manevi kalkınma; 4. Ağır Sanayi. Erbakan, dış politika anlayışı açısından da önem taşıyan bu prensibi şöyle desteklemektedir: “Avrupa’nın, Amerika’nın nesi varsa bizde de o olacak, çünkü bu millet, lider bir ülkenin milletidir; başkasına uydu olacak, uşak olacak bir millet değildir”. 5. Adalet dayanan, vergiyi fakirden değil, mali gücü olandan alan, krediyi zengine değil, faydalı iş yapacak insana veren, her yönüyle hakkı üstün tutan, adil bir ekonomik sistemi tesis etmek anlamına gelen sıhhatli ekonomi; 6. Refah; 7. Dış politikada şahsiyetli politika, lider ülke Türkiye politikası ve kardeş Müslüman ülkelerle en ileri derecede işbirliği.

MNP’ye geri dönersek; Parti’nin kuruluş aşamasında Nakşibendî-Nurcu ve Kadiri tarikatlarının ittifakı dikkat çekmektedir. Ancak, tarikat ilişkilerinin güçlü etkisine karşın, MNP’nin kuruluşunu sadece dini bağlarla açıklamak yanlış olacaktır. Odalar Birliği’nde olduğu gibi “Anadolu Sermayesi” ile “metropol” sermayesi arasındaki çelişki ve çatışmalar da MNP’nin kuruluşuna katkı sağlamıştır (Yalçın, 1994, s.19-49). MNP’nin, dine verdiği önem kuruluş beyannamesinde de görülmektedir. Beynamede, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir partinin “milli manevi değerlere” ve “dinsel-ahlaki” söyleme yaptığı vurgu görülmektedir. Öyle ki beyanname, “Allah’ın Hakkı tutma, iyiyi sağlama, kötüyü men etme yolunda bulunmak üzere seçtiği mümtaz

ve aziz milletimiz! Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığını mana ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan MNP, kuruluş münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken, önce Cenab-ı Hakkın sayısız nimetlerinden şükreder” diyerek başlar ve “[...] Cenab-ı Hak’tan milletimize özlediği huzuru, saadet, refah ve selamet dolu Milli Nizam nasip etmesini dileriz” diyerek yine dinsel ağırlıklı bir söylem ile biter (Yalçın, 1994, s.75).

MNP’nin kuruluş beyannamesinden yola çıkan Soner Yalçın (1994, s.56), beyannamede yer alan İslam vurgusuna dikkat çekmiş ve şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

MNP, Türkiye’nin siyasal ve kültürel yaşamının İslamlaşmasını istiyordu. Bireyin günlük yaşamının İslami kurallara göre biçimlendirilmesini istediği gibi de devletin de İslamlaşmasını savunuyordu. Türkiye’nin ekonomik geri kalmışlığın ve kültürel yozlaşmanın sebebi, laiklik ve Batılaşmaydı. Milli Görüş olarak belirtilen parti programı, sanayileşme ve başta Suudi Arabistan olmak üzere İslam ülkeleri ile daha sıkı işbirliği idi. MNP, AET’ye girilmesine karşıydı. İslam Ortak Pazar’ından yanaydı. Faize karşıydı. Milli kalkınmanın ilk koşulu İslami değerlere sıkı sıkı sarılmaktı.

MNP’nin ömrü oldukça kısa sürmüştü ve 12 Mart Askeri Muhtırası’ndan sonra, Anayasa Mahkemesi’nce “İzmir Gençlik Kolları tarafından bastırılıp dağıtılan Erbakan ile ilgili üç kitapta şeriat propagandası yapılması; genel kongrede partililerin içtiği Milli Nizam andı³², yine kongrede söylenen Milli Nizam Marşı” gerekçe gösterilerek kapatılmasına karar verilmiştir. Ali Yaşar Sarıbay (1985, s.106) , MNP’nin kapatılmasındaki temel unsurun “Kemalist ideoloji ile parti arasında meşruluk anlayışı farklılığı” olduğunu, “Kemalist ideolojinin meşruluk kaynağı geçiş toplumu milliyetçiliği olmasına rağmen, MNP’nin dinci ideolojinin “ümme” kavramını öne çıkardığını” ifade etmiştir.

MNP’nin kapatılmasından sonra, onun devamı niteliğinde, 11 Ekim 1972 tarihinde MSP kurulmuştur. “Önce ahlak ve maneviyat” sloganı ile muhafazakâr bir perspektif belirleyen MSP, “ağır sanayi hamlesi” sloganı ile de ulusal kalkınmacı bir görüş benimsemiştir. MSP, maneviyatçılığı sayesinde sağ partilerle, ekonomide devletçiliği

³² MNP toplantılarında hep birlikte ayağa kalkıp, parti ambleminde olduğu gibi başparmak havada şu yemin ettirilmiştir: “Yarabbi Milli Nizam idaresinin bu memlekete gelmesine vesile kıl. Yarabbi sen Milli Nizam’ı milletimizin dünya ve ahret saadetine vesile kıl” (Yalçın, 1994, s.58).

öne çıkarmasıyla da dönemin yükselen hareketi olan solla rekabete girmiştir (Çakır, 2005, s.547). MSP'ye göre geleneksel değerlerden, davranışlardan ve kurumlardan bir kaçış olarak görülen Batılılaşma çabaları (MSP'lilerin deyimiyle taklitçilik hastalığı) Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hazırlamış ve Cumhuriyet Dönemi'nde de sosyal, ahlaki ve ekonomik çöküşün nedeni olmuştur. Ayrıca, Osmanlı-İslam Medeniyetinin bırakılıp Batı Medeniyetinin taklit edilmesi Türk toplumunun birçok hastalığının nedeni olarak görülmüştür. MSP, Batı Medeniyetini "kötülüklerin kaynağı" olarak nitelerken, Batı'nın teknolojisinin alınmasına sıcak bakmıştır (Dağı, Çalış ve Gözen, 2002, s.193). 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimlerde, yüzde 11.8 oy alan MSP, 28 Ocak 1973-19 Ekim 1974 tarihleri arasında CHP, 31 Mart 1975-5 Haziran 1977 tarihleri arasında da AP-MSP-MHP-Cumhuriyetçi Güven Partisi koalisyonu ile 1. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümetinde; 5 Haziran 1977 tarihli seçimlerde aldığı yüzde 8.6 oy ile de, AP ve MHP ile 2. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti'nde yer almıştır. Ancak, MSP de MNP gibi kısa ömürlü olmuş ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile kapatılmıştır. Konya'da düzenlenen "Kudüs'ü Kurtarma ve Gençlik Mitingi", MSP'nin kapatılmasının gerekçesi olmuştur. Öte yandan, 6 Eylül 1980 tarihinde yapılan miting sırasında, "sınıfsız ve sınırsız İslam devleti", "ya şeriat ya ölüm" gibi atılan sloganlar, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin nedenlerinden biri olarak da gösterilmiştir (Manaz, 1998, s.362).

1983 yılında, 12 Eylül askeri rejiminin siyasi partilerin kurulmasına yönelik yaptığı anayasal değişiklikler sonucunda, 19 Temmuz 1983 tarihinde MSP'nin devamı niteliğinde RP kurulmuştur. RP'nin ismi, genel başkanı ve kurucuları MSP'den farklı olsa da³³, kullanılan söylemler MSP tarafından da kullanılan söylemlerdi. Bir farkla ki; 1980 Askeri Darbesi'nin siyaset üzerindeki etkileri azalıncaya kadar, MSP döneminde kullanılan "Milli Görüş" kavramı yerine 1970'li yılların MNP ve MSP dönemlerinde

³³ 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile başta Erbakan olmak MSP yöneticileri gözaltına alınarak, Ankara Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır. 1985 yılına kadar süren duruşmalardan sonra tüm MSP'lile hakkında beraat kararı verilmiştir. 11 Ekim 1987 tarihinde yapılan RP II. Olağanüst Kongresi'nde tek aday olan Erbakan, partinin genel başkanlığına seçilmiştir.

sıkça kullanılan “Milli Görüş”ün sıkıyönetim versiyonu olan “Milli Şuur”³⁴ kavramı kullanılmaya başlamıştır (Gülalp, 1999). RP ilk başarısını, 1994 yılı yerel seçimlerinde göstermiş; İstanbul, Ankara başta olmak üzere büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanmıştır. 1995 yılı genel seçimlerinde ise RP, birinci parti olmuştur.

RP’liler bu yükselişi “adil düzen”in kaçınılmaz olduğu şeklinde yorumlasalar da (Timur, 1996, s.15), bu yükselişin iç ve dış nedenleri bulunmaktadır. İç nedenleri, şu şekilde sıralanabilir: a) İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İstanbul’un en önemli sorunlarından biri olan ulaşım konusundaki icraatlarının medyada başarı olarak tanımlanması; b) RP’li belediyelerin yoksulluk, su, ısınma, yolsuzluk, çevre kirliliği gibi sorunlara yönelik projeleri; c) 1994 yılındaki ekonomik kriz nedeniyle doğan tepkiden kaynaklanan protesto oyları (Akıncı, 1999, s.75); d) Piyasa ekonomisinin doğurduğu toplumsal sorunlara sözcülük etmesi. Bu bağlamda, RP, kural tanımayan liberal bireyciliğe ve anarşik yapıya İslami ahlaki değerlerle engel olunacağı vaadinde bulunuyordu (Göle, 1994, s.13). Göle’ye (1994, s.13) göre, bu vaat, büyük kentlerin rekabetçi ortamında var olma savaşı veren bireyler için tilsim olmuştur.

RP’nin yükselişine dış etkenler de önemli katkı sağlamıştır. 1989 yılında Doğu Avrupa’da başlayan dönüşümle sona eren Soğuk Savaş’ın Türkiye üzerinde yarattığı etkiler, RP’nin 1990’lı yılların başında hızla büyümesine katkı sağlamıştır. Bu gelişmelerle, Türkiye’de Batı’ya ilişkin genel bir negatif tutum ortaya çıkmış, Türkiye’nin “hangi dünyaya ait olduğu” sorusu gündeme gelmiştir. Geleneksel “Batılı” kimliğin, halk ve seçkinler düzeyinde sarsıntıya uğraması, bu bağlamda ortaya çıkan “kimlik” tartışmaları, RP’nin yerel değerleri ve Türkiye’nin liderliğini öne çıkaran politikasının merkez-sağ seçmene nüfuzunu kolaylaştırmıştır (Dağı, 2002, s.202). Sina Akşin (2005, s.150) ise başka bir bakış açısıyla, RP’nin yükselişinde şeriatçı yandaşların (Suudi Arabistan, Libya) desteğine dikkat çekmiştir.

RP, 1996 yılında Erbakan Başbakanlığı’nda DYP ile Refahiyol olarak anılan Koalisyon Hükümetini kurmuştur. RP’nin bu dönemde MSP söylemlerinden uzaklaştığı

³⁴ RP’nin Genel Başkanı Ahmet Tekdal (Aktaran: Gülalp, 1999), Milli Şuuru, “bağımsızlık, insan hakları, demokrasi, adil ekonomi, refahın yaygınlaştırılması, milli dış politika, milli eğitim ve milli terbiye” olarak açıklamıştır.

görülmüştür. 1990'larda sık sık dile getirdiği "Adil Düzen" projesine ait herhangi bir icraatta bulunmadığı dahi söylenebilir. Hatta RP, yıllarca Türkiye'de eleştirdiği politikaların devamı niteliğinde politikalar da izlemiştir. Örneğin, hükümet olduğu sürece İsrail ile askeri anlaşmalar yapmış ve faizi kaldır(a)mamıştır. Bununla birlikte hükümet, ordu, basın ve iş çevreleri tarafından sıkça eleştirilmiştir. Erbakan'ın 11 Ocak 1997 tarihinde tarikat liderlerine Başbakanlık konutunda verdiği iftar yemeği, Taksim'e cami inşa edilmesi tartışmaları, Erbakan'ın 7 Ekim 1996 tarihinde yaptığı Libya gezisi, başörtüsüne verilen destek, RP'li bazı milletvekillerinin konuşmaları Türkiye'de laiklik-şeriat tartışmalarını yoğunlaştırmıştır.

28 Şubat 1997 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Toplantısı, Refahyol Hükümeti için bir dönüm noktası olmuştur. Toplantıdan sonra, MGK Genel Sekreterliği tarafından yapılan resmi açıklamada; "özellikle Anayasa ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetlerin gözden geçirileceği" belirtilmiştir (Cevizoğlu, 2003, s.146). MGK toplantısında komutanlar, hükümetin faaliyetlerinden doğan anti-laik atmosfer ve İran rejimine yönelik bazı hareketlenmeler konusunda duydukları rahatsızlığı dile getirmişler ve tavsiye niteliğinde kararlar almışlardır.³⁵ 28 Şubat kararları olarak bilinen bu kararlar kimi çevreler tarafından biraz mizahi olarak da "postmodern darbe" olarak adlandırılmıştır. Alınan bu kararlar ile ordu, hükümetin çekilmesini doğrudan değil, psikolojik baskıyla gerçekleştirmek için çaba harcamıştır (Akşin, 2005, s.173). Refahyol Hükümeti, 18 Haziran 1997 tarihinde Erbakan'ın Başbakanlık görevinden istifası ile sona ermiştir.

MGH siyasal partilerinin kapatılması, Hareket içerisinde pratik bir yol bulunmasına yol açmış ve RP'nin kapatılma ihtimaline karşı 17 Aralık 1997 tarihinde Fazilet Partisi (FP)

³⁵ 28 Şubat 1997 MGK kararları ile hükümete uygulanması gereken bir önlemler listesi iletilmiştir. Listede MGH ile ilintili bazı önemli maddeler şöyledir: İmam Hatip Liselerinin sınırlandırılması, Kur'an kurslarının denetlenmesi, sekiz yıllık kesintisiz eğitimin hayata geçirilmesi gerektiği, laiklik karşıtı eylemleri suç sayan Türk Ceza Kanunu'nun eski 163. Maddesini karşılayacak yeni bir yasal düzenlemenin yapılması, ordudan atılanların yeniden kamu hizmetine alınmalarının önlenmesi, tarikatların denetim altına alınıp, parasal kaynaklarının araştırılması. 28 Şubat süreci için bkz. Öztürk, 2013.

kurulmuştur. RP kapatılınca da bu pratik yol devreye sokulup, 138 RP Milletvekili FP'ye geçmiştir. RP Milletvekillerinin tümünün ve kadrolarının büyük çoğunluğunun FP'ye geçmesine rağmen, FP'nin tutumu selefinkinden çok daha ılımlı ve ihtiyatlı olmuştur. Parti söylemi, RP'den farklı olarak "artan şekilde var olan laik düzenin sınırları içinde kalmak koşuluyla dinsel özgürlüklerin genişletilmesi" şeklinde değiştirilmiştir. FP, çok daha fazla piyasa dostu bir ekonomik söylem ve AB ile daha yakın ilişkilerin kurulmasını destekler bir yaklaşım benimsemiştir (Öniş, 2012). TBMM'de 2000 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Recai Kutan (TBMM Tutanak Dergisi, 2000, s.103) AB hakkında şunları ifade etmiştir:

10 Aralık Helsinki Zirvesiyle, Türkiye, yeni bir sürece girmiştir. 1839 Tanzimat Fermanıyla beraber başlayan Batılılaşma maceramız, yüz atmış yıl sonra yeni bir noktaya gelmiştir. Biz bu uğurda çok bedel ödedik, hala da ödüyoruz. Yeri geldi, bu sevda uğruna tarihimizi inkâr ettik; geçmişimizle bağlarımızı kopardık; yeri geldi, kendi öz değerlerimizi, tertemiz kültürümüzü ve medeniyetimizi dışladık. Bu milletin hayat kaynağı olan yüce dinini, onun müminlerine "Batılaşmaya engel bunlardır, geri kalmışlığın sebebi bunlardır" diyerek, tarihin en büyük iftirasını yaptık. Bunların hepsi geride kaldı. Bazı çevrelerin suçladığı kesimlerin hiçbirisi bugün, AB'ye karşı değil. onlar geçmişte de, medeniyete, bilime, evrensel değerlere değil, yozlaşmaya, yabancılaşıma, kendini inkara karşı oldular. Bu yeni dönemin, milletimizin lehine neticeler hâsıl etmesi için üzerimize düşen her türlü katkıyı yapmaya, FP olarak hazırız. Milletçe, bu süreçten, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler açısından umutlarımız var, beklentilerimiz var.

FP'nin üst yönetiminde eski ANAP'tan bazı yöneticilerin de yer almasıyla "Milli Görüş" anlayışının bir anlamda terk edilerek, liberal bir söylem benimsendiği söylenebilir. FP, Batı'yla bütünleşme yanlısı, liberal ekonomi taraftarı, demokratik hukuk devleti savunucusu bir parti olmuştur (Çaha, 2001, s.42). Erbakan'ın yokluğunda partinin liderliğini yürüten Kutan (Aktaran: Dağı, 2005, s.8), "artık Milli Görüş'ün eski kavramlarını kullanmayacaklarını, Milli Görüş, adil düzen gibi kavramların bazı kimselerce yanlış anlaşıldığını, yanlış sunulduğunu ve yanlış yorumlandığını, bunun yerine Türkiye'nin demokratikleşmesiyle daha fazla ilgilendiklerini" belirtmiştir. FP'nin söylemindeki bu değişimin temelinde, 28 Şubat krizi sonrası yükselen toplumsal gerginlik karşısında uzlaşma yolunu seçmiş olmaları kadar, iktidar olmak için toplumun genelinin desteğini sağlamak gerektiğini fark etmeleri yatmaktadır. Ayrıca, RP'nin mirasını devralan partilerin (ileriki bölümlerde AKP'de de görüleceği üzere) AB üyeliğine daha fazla olumlu anlam atfetmesinde AB'yi köklü devlet seçkinlerine karşı

gerekli bir teminat ve toplumdaki yerlerini sağlamlaştırmak için bir araç olarak görmelerinin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Öniş, 2012).

Ancak, FP “değişimine” rağmen 1999 yılı genel seçimlerinde yüzde 15 oranında oy alabilmiştir. Bu durum da İslamcı politikaların tartışılmasına neden olmuştur. 1990’ların Adil Düzen söylemiyle farklılık gösteren, insan hakları, demokratikleşme, toplumsal özgürlüklerin genişletilmesi talepleri üzerinden yeni bir dil yaratılmıştır. Üstelik tartışma konusu edilen sadece söylem, kullanılan dil ile sınırlı kalmamış, partinin bazı temel politikaları, parti içinde liderlerin konumu ve parti örgütlenmesinin niteliği de tartışmanın parçası haline gelmiştir. FP içerisinde başlayan bu tartışma, parti içinde iki gruptan oluşan bir bölünmeye yol açmıştır. İlk grupta, Erbakan’ın ardından liderlik koltuğuna oturan Recai Kutan bulunmuştur. Kutan, temel olarak “geleneksel” İslamcı politikaların devam etmesini ve Erbakan’ın sorgulanmayan otoriter liderliğinde cemaatçi örgütlenmelerinin sürmesini desteklemiştir. Bu yüzden Kutan ve O’nu destekleyenler “Gelenekçiler” olarak adlandırılmışlardır. Buna karşın, ikinci grubun başında Abdullah Gül³⁶ ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi eski Başkanı Recep Tayyip Erdoğan bulunmuştur. Bu ikinci grup, parti politikaları, parti liderliği ve parti örgütlenmesi konularında geniş kapsamlı bir değişime gidilmesini talep etmiştir. Bu grup, partinin kendisini yenilemesi gerektiğini savunduğu için “Yenilikçiler” olarak adlandırılmıştır (Yıldırım, 2002, s.67).

³⁶ Kayseri’de doğan Gül, 1974 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden mezun olmuş, aynı fakültede doktora yapmıştır. 1983 yılında İslam Kalkınma Bankası’nda ekonomist olarak çalışmıştır. 1991 yılında RP’den 19. Dönem Kayseri Milletvekili olarak TBMM’ye girmiştir. Gül, 28 Haziran 1996’da kurulan RP-DYP Koalisyon Hükümetinde Devlet Bakanlığı ve Hükümet Sözcülüğü görevlerinde bulunmuştur. RP’nin 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi’nce kapatılmasından önce kurulan FP’ye geçen Gül, 18 Nisan 1999 genel seçimlerinde FP’den 21. Dönem Kayseri Milletvekili olarak tekrar parlâmentoya girmiştir. FP’nin 22 Haziran 2001’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra bir süre bağımsız kalan Gül, 14 Ağustos 2001’de kurulan AKP’nin kuruluşunda aktif rol almıştır. Gül, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Kayseri Milletvekili olarak yeniden seçilmiştir. AKP Genel Başkanı Erdoğan’ın siyasi yasaklı olması nedeniyle 16 Kasım 2002’de 58. Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Erdoğan başkanlığında, 14 Mart 2003’te kurulan 59. Hükümet’te (2. AKP Hükümeti), Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. 24 Nisan 2007 tarihinde yapılan AKP Grup toplantısında Erdoğan tarafından 11. Cumhurbaşkanı adayı olduğu açıklanmıştır. Gül, 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin üçüncü turunda 339 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı ((TCCB), t.y.).

FP milletvekillerinden Merve Kavakçı'nın TBMM'ye başörtüsü ile girmesi partinin sonunu hazırlamış ve 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak"tan dolayı kapatılmasına karar verilmiştir. Böylece, MNP ile başlayıp MSP ve RP ile devam eden Milli Görüş geleneğinin dördüncü partisi olan FP de aynı gerekçe ile kapatılmıştır. FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra, 20 Temmuz 2001 tarihinde Recai Kutan başkanlığında Saadet Partisi³⁷ kurulmuştur. Saadet Partisi ile Milli Görüş geleneğine tekrar dönülmesi üzerine bir uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşma, Erbakan'ın (Aktaran: Karaalioğlu, 2001,s.32), "Artık tek çözüm, yeniden Milli Görüş idealine dönmektir" ifadelerinde açıkça görülmüştür.

Yukarıda görüldüğü üzere, MGH Türk siyasi hayatında İslamcılığın en önemli temsilcisi durumundadır. Erbakan tarafından sınırları kesin ifadelerle çizilmiş olmasına rağmen, MGH, gelişen şartlara göre değişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu açıdan, günümüzde "değişerek" varlık gösteren MGH'nin, dış politika anlayışında din unsurunu ortaya çıkarmak bu tezin konusu açısından önem taşımaktadır.

1.3.2. Milli Görüş Hareketi'nin Dış Politika Yaklaşımı

Siyasi, sosyal ve ekonomik alanda ideoloji olarak adlandırılmasa da kendi doktrinlerini geliştirmiş ve benimsemiş olan MGH, bu doktrinlere paralel olarak bir dış politika anlayışına da sahiptir. Bu anlayış, özet haliyle Batı'ya arkasını, İslam ülkelerine yüzünü dönen bir dış politika olarak tanımlanabilir. MGH, Batı ve İslam medeniyeti arasında bir çatışma olduğunu varsaymaktadır. Bu çatışmanın temel nedeni Batı'nın barış yerine savaş, samimi işbirliği yerine sömürü, adalet yerine çifte standart, insan hakları yerine

³⁷ 2002 yılı erken genel seçimlerde yüzde 2,5 oy oranı ile Saadet Partisi, TBMM dışında kalmıştır. Parti'nin 11 Mayıs 2003 tarihinde yapılan I. Olağan Kongresi'nde, Erbakan parti başkanlığına seçilmiştir. Aralık 2003'te Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Erbakan'ın kesinleşmiş hapis cezası nedeniyle parti üyeliğinden ayrılmasını istemiştir. Erbakan, 30 Ocak 2004 tarihinde parti üyeliğinden ve genel başkanlığından istifa etmiştir. Erbakan'ın yerine, parti başkanlığına Recai Kutan getirilmiştir. 26 Ekim 2008 tarihinde yapılan Saadet Partisi 3. Büyük Kongresi'nde ise Numan Kurtulmuş genel başkanlığa seçilmiştir. 11 Temmuz 2010 tarihinde yapılan 4. Olağanüstü Kongre'de tek aday olan Kurtulmuş, yeniden genel başkanlığına seçilmiştir. 17 Ekim 2010 tarihinde, Erbakan tekrar Saadet Partisi genel başkanlığına seçilmiştir. Erbakan'ın 27 Ocak 2011 tarihinde vefat etmesinin üzerine de genel başkanlığa Mustafa Kamalak seçilmiştir.

baskı ve tahakküm düşüncesine sahip olmasıdır. MGH tarafından Batı medeniyeti, maddiyatçı, zalim, sömürgeci ve yok olmaya mahkûm olarak nitelendirilmektedir (Dağı, 1998, s.87). Milli Görüş'ün lider kadrosu, Batılılaşmayı geleneksel değerlerin, davranışların ve kurumların inkâr edilmesi olarak görmekteydi (Dağı, 2005, s.5).

MGH'nin dış politika yaklaşımına geçmeden önce, Erbakan'ın Türkiye'ye uluslararası ortamda nasıl bir önem atfettiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Erbakan, 1989 yılında *Milliyet* gazetesine verdiği bir röportajda, "Türkiye'nin öneminin Müslüman ülkelerle bir araya gelerek oluşturacağı bloktan ileri geldiğini" ifade etmiştir. Buna göre, Batı, Müslüman ülkelere zulüm etmektedir. İşte bu nedenle, Türkiye Müslüman ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmeye aracı olmalıdır. Bu anlayış, geleneksel Türk Dış Politikası'nın Türkiye'nin jeostratejik yerine biçtiği anlamdan çok daha farklı olarak Türkiye'nin uluslararası ortamda dini saiklerle hareket etmesi gerektiğine inanan bir yaklaşımdır.

MGH'nin dış politika anlayışı iki başlık altında incelenebilir; a) Siyonizm karşıtlığı; b) Mevcut uluslararası örgütlere yaklaşım ve bu yaklaşım doğrultusunda ortaya koyduğu çözüm önerileri. MGH'nin dış politika yaklaşımında, en çok dikkat çeken konu Siyonizm ve İsrail eleştirisidir. Bu eleştiri, aşağıda incelenecek olan MGH'nin uluslararası örgütlere yaklaşımı ve çözüm önerilerinde de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu eleştirinin MGH'nin dış politika yaklaşımının temelini oluşturduğu söylenebilir. Siyonizm eleştirisinin temel kaynağı, Erbakan tarafından yapılan İsrail'in İslam devletlerini ele geçirme planları olduğu iddiasıdır. Erbakan (1976, s.250) bu iddiasını şu şekilde ifade etmiştir:

İsrail meclisinde heykeli bulunan ve Viyana'da yaşamış haham Theoder Herzl, planında Türklerin bilmesi gereken üç maddeden bahsetmiştir: a) İslam memleketlerinin ortasında bir İsrail devleti kuracaksınız; b) bu devletin sınırlarını verdiğim haritadaki topraklara kadar genişleteceksiniz; c) bu toprakları aldığımız zaman ise dünya hâkimiyetinin kapıları açılacak. Erbakan'ın iddiasına göre, Herzl'in kitabının içinde yer alan haritada Türkiye, İsrail vilayeti olarak gösterilmektedir.

Erbakan'ın yukarıdaki ifadesinde, İsrail karşıtlığının teorik olarak Musevilik ve Müslümanlık ile ilintili olduğu açıktır. Bu karşıtlığın pratik hali ise, İsrail ve Filistin sorununda anlam kazanmaktadır. Erbakan (t.y.) verdiği bir röportajda, "İsrail'in

Müslümanları öldürdüğünü ve bunun karşısında Türkiye'nin hiçbir şey yapmadığını" ifade etmiştir. 2 Haziran 1996 ara yerel seçimleri öncesinde halka seslenişinde Erbakan (Aktaran: Çakırözer, 10 Nisan 1997), İsrail ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: "Türkiye'de hükümet edenler Lübnan'da, Filistin'de 0-5 yaş arası çocukları öldürenleri destekliyor. İsrail'i destekleyenlere oy verirsiniz sizi evliyalar ve şehitler çarpar. Seçimlerin Musevi'ye yaramasını istemiyorsanız oyunuzu elbette RP'ye vereceksiniz. Yoksa bu Müslüman çocukların katlinin hesabını Allah sizden sorar". Erbakan'ın bu ifadelerinde de görüleceği üzere, dış politika yaklaşımında din unsuru oldukça önemli bir yere sahiptir, hatta önemli bir belirleyendir.

MGH'nin uluslararası örgütlere yaklaşımı ise şu şekilde özetlenebilir: Türkiye ekonomi açısından ABD ve onun denetiminde olan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi kurumlara bağlıdır ve Türkiye'den elde edilen gelir ABD vasıtasıyla dünya Siyonistlerine aktarılmaktadır. Bu noktada, MGH'nin yukarıda da ifade edildiği üzere "temel sorunu" Siyonizm'dir. Bu durumun değişmesi için, dış politikada ulusal ve uluslararası düzeyde Müslüman ülkeler tarafından stratejik öneme sahip beş büyük oluşumun inşa edilmesi gerekmektedir: Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Savunma İşbirliği Teşkilatı, Ortak Pazar Birliği, Ortak Para Birimi ve Kültür İşbirliği (Savaş, 25 Mart 2008).

MGH'ye göre, NATO ve kapitalist Batı dünyasıyla yapılan anlaşmaların tümünün gözden geçirilmesi gerekmektedir. Hareket, NATO çerçevesindeki anlaşmaların, fedakârlığı ve maddi külfeti tek taraflı olarak daima Türkiye'ye yükleyen birçok maddeyi içerdiğini savunmaktadır. Bu nedenle, bu anlaşmalar gözden geçirilmeli; Müslüman ülkeler arasında savunma ve işbirliği, ekonomik alanda ise bir Ortak Pazar ve ortak para birimi oluşturulmalıdır. Bütün bu hamleler Müslüman ülkelerle kültür işbirliği kurularak manevi alanda yapılacak bir hamle ile tamamlanmalıdır (Erbakan, 1991a, s.32-34-35).

MGH'nin dış politika anlayışında uluslararası anlaşmalara uymak önemli bir prensiptir. Harekete göre, Türkiye uluslararası anlaşmaları samimiyetle kabul etmiştir ve Milli Görüş de bu tutumu devam ettirecektir. Ancak, Hareket bir taraftan barışçı görünen

diğer taraftan da emperyalist amaçlarla barışı istismar eden, samimi olmayan politikalara izin vermeyeceğinin altını çizmiştir. Bu noktada, Hareketin özellikle BM'ye karşı yaptığı eleştiri dikkat çekicidir. Erbakan'a göre, Türkiye haksızlıkları önlemek için mücadele ederek tarihe örnekler sunmuş ve BM prensipleri oluşturulmadan önce bu prensipleri daha mükemmel şekilde yaşamış ve yaşatmıştır (Erbakan, 1991b).

Türk Dış Politikası'nda önemli bir yere sahip olan AB hakkında Erbakan'ın ve liderliğini yaptığı MGH'nin, diğer birçok siyasi oluşumdan farklı düşünceleri bulunmaktadır. Erbakan (1976, s.229), *Milli Görüş* adlı kitabının "Ortak Pazar" başlıklı bölümünde Ortak Pazarı, "Katolik ve emperyalist Batı Avrupa memleketlerinin çağımızın şartlarına uygun olarak yeni bir sömürgecilik geliştirme sistemi" olarak tanımlamıştır. MGH'nin her defasında karşısında olduğu ifade edilen Siyonizm de, Ortak Pazar tanımlamasında yerini almıştır. Öyle ki, Erbakan Ortak Pazarı özünde bir "Siyonist oyunu" olarak tanımlamaktadır. Erbakan, "Siyonistlerin elinde tuttıkları Tevrat'ın, Hz. Musa'dan gelen Tevrat olmadığını" iddia etmiştir. Erbakan, Hz. Musa'dan gelen Tevrat'ta "Ey Beni İsrail, sizden sonra ahir zamanı peygamberi gelecek, ona tabi olacaksınız, onun yolu kıyamete kadar devam edecek" derken, Beni İsrail bu ayeti değiştirmiş ve onun yerine "nasıl olsa dünyada Museviler - Siyonistler hâkim olacaklar ve kıyamete kadar bu böyle gidecek" diye yazdıklarını ifade etmiştir. Erbakan, bugün her Siyonist'in kalbinde Tevrat'a bağlılığından dolayı, bir dünya hâkimiyeti kurma planı olduğunu ve Ortak Pazar'ın da bunun bir tatbikatı olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Erbakan'ın bu ifadelerindeki Hristiyan vurgusu Batı'yı Hristiyan devletleri olarak tanımladığının da bir göstergesidir.

Ortak Pazar'ı oluşturan ülkeler Katolik olduğu halde, Erbakan'ın sözkonusu ortaklığı Siyonist oyunu olarak görmesi dikkat çekicidir. Erbakan (1976, s.229), Ortak Pazar ve Siyonizm arasındaki ilişkiyi, Ortak Pazar fikrinin Amerika'daki bir üniversitede doktora tezi olarak Siyonistler tarafından hazırlanmış olmasına dayandırmaktadır. Buna göre, Siyonistler az nüfuslarına rağmen dünyada hâkimiyet kurmak amacıyla bütün dünyanın büyük insan kütlelerini Siyonist sermayelerine çalıştırmak için bir sermaye ve faizcilik düzeni kurmuşlar ve bu düzeni Batı'da geliştirmişlerdir. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da başlayan reaksiyonlardan dolayı rahat çalışamaz hale gelmişlerdir.

Çalışmalarını rahat hale getirmek için, “öyle bir ortam kuralım ki, bu ortamda sermaye olsun, fakat bu sermayenin sahibi kimdir diye sorulmasın” temel tezinden hareket ederek, Ortak Pazar fikrini doktora tezi olarak hazırlatmışlardır (Erbakan, 1976, s.229).

Türkiye’nin Ortak Pazar içerisinde yer alma fikrine şiddetle karşı çıkan Erbakan (1976, s.241-270), bunun nedenlerini şu şekilde sıralamıştır: 1. Ortak Pazar Müslüman Türkiye’yi Hristiyan Avrupa içinde eritme planıdır. 2. Türkiye, Ortak Pazar’a girerse Batı’nın sömürgesi olur. 3. Ortak Pazar mahiyeti itibarıyla Katolik birliğidir. 4. Ortak Pazar bir Siyonist oyunudur. 5. Ortak Pazar Türk milliyetçiliğini yok edecektir. 6. Ortak Pazar milli sanayicimizi yok edecektir. Erbakan’a (1976, s.247) göre, büyük çoğunluğunu Hristiyanların teşkil ettiği ve Kıbrıs konusu münasebetiyle içlerindeki haçlı zihniyetini yeniden ortaya koymuş bulunan bir topluluğa Müslüman Türkiye’yi sokmak, onun büyük tarihini, insanlık için çok mühim olan hüviyetini yok etmek demektir. Hristiyanların içinde eritmeye çalışılan böylesi bir hareketin Türk milletinin tarihi, kültürü, inancı, istiklal ve hükümlanlığı ile bağdaşmayacağını ifade eden Erbakan, tüm bu olumsuz eleştirilerine rağmen, Batı ile ticaret yapılmasına karşı olmadığını da birçok defa dile getirmiştir.

Türkiye’nin Ortak Pazar’a üyeliği sonucunda merkezi hükümet bir valiye nasıl hükmederse, Ortak Pazar Konseyi’nin de Türkiye’ye o şekilde hükmedeceğini ileri süren Erbakan (1976, s.240-241), bu tezini şöyle açıklamıştır: “Bugün için 200 milyonluk, yarın Protestanlar da girerse 400 milyonluk bir Hristiyan kütlesinin içerisinde 35 milyonluk Türkiye, Konseyde bir üyelikle bulunacak ve sadece büyüklerin emirlerine itaat edecek”. Ayrıca, Türkiye’nin üyelik kararının kısa dönemli hükümetler tarafından verilemeyeceğini, bu kararın millete bırakılması gerektiğini savunan Erbakan (1976, s.240-241), “Türkiye’nin bir Hristiyan topluluğu olan Ortak Pazar’a üyeliğinin önünde tarihi, sosyal, kültürel yapısı ve inanç sisteminin bir engel oluşturduğunu” ifade etmiştir. Erbakan (1976, s.242), Ortak Pazar üyeliğini savunanları ise şu ifadelerle eleştirmiştir:

[...] laikliğe dinsizlik veya dine karşı şeklinde tefsir edenler ve Batılılaşmayı, Batının maddi medeniyet ve tekniğinin çok ilerisinde, Batı Hristiyan dünyasının inanç ve kültürel sistemini benimsemek şeklinde anlayanlar, İslamiyet’i gelişmemizin engeli telakki eden ve fakat bu fikir ve kanaatlerini açıkça ifadededen

çekinen kozmopolitik zümreler, Türkiye'nin biran evvel Ortak Pazar girmesini, bu gayelerin gerçekleşmesi yönünden hararetle savunmaktadırlar.

Erbakan, AB'yi dine dayalı bir birlik olarak tanımlarken, sadece eleştiri düzeyinde kalmamış, ona bir alternatif de üretmiş ve hatta iktidar olduğu dönemde bu alternatifi hayata geçirmiştir. Erbakan (1976, s.247), "İslam ülkelerinde en önemli stratejik hammadde bulundugunu ve bu ülkelerin özellikle petrolden dolayı mallarımızı satın alabilecek Dolarlarının bulunduğunu" ifade etmiştir. Türkiye'nin bu ülkelerle Ortak Pazar kurması gerektiğini savunan Erbakan (1976, s.247), böylesi bir Pazar kurulduğunda Türkiye'nin hızlı bir şekilde sanayileşeceğini ve güçleneceğini ileri sürmüştür. Erbakan (Aktaran: Arcayürek, 2003, s.263) başka bir konuşmasında, AB'ye üye olma gibi bir amaçlarının olmadığını açıkça şu şekilde ifade etmiştir: "AB'ye girmek gibi bir düşüncemiz yok. Siz birliklerinizi kurdunuz. Biz İslam Birliğini kurmak istiyoruz. Bırakın biz de İslam Birliğini kuralım" .

MSP'nin Batı konusundaki fikirleri, Refahyol olarak adlandırılan DYP-RP Koalisyon Hükümeti'nin ortağı ve MSP'nin devamı niteliğinde kurulan RP ile devam etmiştir. İslami ve 'Osmanlıcı' referanslarına paralel biçimde RP'nin siyasal kimliğini oluşturan en önemli tutumlardan birisi, "Batılılaşma Hareketi"ne yönelik eleştirel tavrı olmuştur. RP, son iki yüzyıllık Batı ile ilişkilerin ve Batı'nın algılanış biçiminin bir eleştirisine dayanmıştır. Bu, RP kimliğinin tarihsel koordinatlarını ve Batı karşıtlığını açığa vururken Türkiye'nin Batılılaşma tarihi ile hesaplaşmayı içermektedir. Ortadoğu İslam toplumlarının birçoğunda izlediğimiz İslamcı hareketlerin, Batı'ya tepkisel oluşumu RP örneğinde de büyük benzerlik göstermiştir. Siyasal bir duruş olarak kendini Batı'ya göre tanımlayan RP, Batı'yı "bütün olumsuzlukların kaynağı" olarak görmüştür. Batı, RP geleneğinin mutlak "öteki"sini temsil etmiştir. Bu noktada, RP kendisini "öteki" üzerinden tanımlamaktadır. Bu tanımlama sadece RP için değil, diğerlerinin de Batı ile ilişkileri dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, bunlar ya "Milli Görüş"ü benimseyenler ya da "Batı taklitçileri" olarak nitelendirilmişlerdir (Dağı, 1998, s.201).

Yukarıda da bahsedildiği üzere, MGH'nin dış politika anlayışında en temel vurgu, Siyonizm karşıtlığıdır. Ancak, uygulamada bu karşıtlığa dair herhangi bir icraata rastlanmamıştır. Örneğin, RP, 1996 yılı seçim propagandasında, iktidar olduktan sonra

sadece söylem düzeyinde “tabanını rahatlatmak” için İsrail karşıtı duruşunu sürdürmüş ancak teknik anlamda İsrail ile ilişkilerde herhangi bir değişikliğe gitmemiş veya gidememiştir. Değişikliğe gidememesinin nedeni konusunda hükümetin dış politikadan sorumlu bakanı Abdullah Gül’ün (“ABD’ye boyun...”, 15 Kasım 1996), Türkiye-İsrail Askeri Eğitim Anlaşması’nın gelişmiş halinin imzalanmasına ilişkin şu ifadeleri önemli ipuçları vermektedir:

İktidara gelmeden önce savunma anlaşmasıyla ilgi şüphelerimiz vardı. Ama sonra belgelere ulaştığımızda, anlaşmanın Mısır’ın da içinde olduğu 17 diğer ülke ile imzalanan anlaşmadan farklı olmadığını gördük. Refahyol Koalisyonu ise anlaşma denilemeyecek bir şey imzaladı. Çünkü Amerikalılar bizi İsrail ile anlaşmaya zorladı.

İsrail, RP tabanına karşı meşruiyet kaynağı olarak dış politika yaklaşımında oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur.³⁸ Bu durumu, 1997 yılında İsrail Dışişleri Bakanı David Levy’nin Türkiye ziyareti doğrulamaktadır. Erbakan’ın, Levy ile görüşmesinde, basının önünde İsrail’e karşı oldukça sert sözler söylerken, kapılar arkasında ise oldukça dostane bir şekilde davrandığı iddia edilmiştir. Konuyla ilgili olarak, *Milliyet* gazetesi yazarlarından Sami Kohen (10 Nisan 1997), “uluslararası temaslarda eleştirileri “içeride” söylenirken ve “dışarıda” da samimi pozlar verilirken, bu görüşmede tam tersinin yaşanmış” olduğunu ifade etmiştir. Erbakan görüşmede el sıkışmadan konuya girmiş ve İsrail’in Barış Süreci, Kudüs ve işgal edilmiş topraklarla ilgili politikasını keskin ifadelerle eleştirmiştir. Bu görüşmeden de anlaşılacağı üzere, Erbakan tabanına jest yapmak adına basının önünde sert sözler söylemiştir.

Batı ve Batılı kimliğe karşı çıkan RP, “Batı’nın sömürü düzeni”nden kurtulup İslam ülkeleriyle mümkün olduğu kadar yakınlaşma amacı gütmüştür. Refahyol Koalisyonu süresince Erbakan, hiçbir Batı devletini ziyaret etmemiştir. Erbakan, Başbakan olduktan sonra ilk gezisini İran’a yapmış ve doğalgaz anlaşması imzalayarak ikili ticari ilişkileri de geliştirmeye çabalamıştır. Ayrıca Erbakan, Pakistan, Endonezya, Malezya, Irak, Mısır ve Libya ziyaretlerinde de bulunmuştur. MGH, dini uluslararası örgüt kurmada bir dayanak olarak görmüş ve her platformda dile getirdiği Müslümanlar Birliği fikrini RP

³⁸Konuyla ilgili olarak İsrail’in Ankara Büyükelçisi (“Erbakan Anlaşmayı...”, 1 Temmuz 1996) şöyle bir açıklama yapmıştır: “Erbakan, Türk halkının yüzde 95’inin Türkiye’nin yüzünün Batı’ya dönük kalmasını istediğini kesinlikle hesaba katacak kadar gerçekçi ve pragmatik bir liderdir”.

iktidarı ile hayata geçirmiştir. Erbakan, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'yi "D-8"³⁹ adı altında çok yönlü bir işbirliği programında bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu örgütlenme, aslında daha büyük bir İslam birliğinin ilk aşaması olarak değerlendirilmiştir. Yenidünya düzeninde güç odaklarını da hesaba katan Erbakan, MK gibi bazı İslami örgütlerin liderleriyle de görüşmüştür (Seven, 21 Şubat 1997).

RP'nin İslam ülkelerine yaklaşımına baktığımızda; İslam ülkelerine yönelim, dünya görüşünü Batı'ya karşı yerel tarihsel değerler üzerine kurma doğal bir tercihtir denilebilir. Bu, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel mirası bakımından "doğal" bir yönelim olduğu kadar Türkiye'yi 'lider ülke' yapacak bir girişim olmuştur. Erbakan'a ("Küresel...", 11 Eylül 2012) göre, Türkiye'nin stratejik önemi, Müslüman ülkelerle birlikte kurulabileceği, Batı'ya alternatif bir blokta yatmaktadır. Türkiye, 'tarih boyunca olduğu gibi, bu Yenidünyanın öncüsü olacaktır'. RP geleneğine göre, İslam birliğini sağlayacak temel dinamik, Hristiyan AB'de olduğu gibi dinsel ve tarihsel bağlantıdır. İslam dünyasının mevcut bölünmüşlüğü, Erbakan'a göre tamamen yapaydır. Avrupa devletleri 'fitne'lerden doğmuştur. Halk bu bölünmüşlüğü aşacaktır. İslam ülkelerinin mevcut yönetimlerini, Batı kuklası 'kabuk yönetimler' olarak niteleyen Erbakan ("Küresel...", 11 Eylül 2012), halkın bu kabukları atacağı inancındadır.

RP'den sonra iktidar olabilen tek MGH partisi AKP'dir. Her ne kadar AKP'nin Milli Görüş partisi olup olmadığı tartışmalı olsa da, partinin birçok temsilcisinin MGH ve özellikle de RP içerisinden geliyor olmaları, en azından tarihsel açıdan AKP'yi MGH partisi konumuna taşımaktadır. Bu bağlamda, AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda MGH dış politikasında öne çıkan din unsurunun, FP'de olduğu gibi bir dönüşüme mi uğrayacağı ya da MGH'nin temel anlayışı doğrultusunda mı devam edeceği önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda, FP'nin iktidar olamadığı dikkate alındığında, iktidara gelmiş son parti olan RP'nin dış politikası, AKP'ye getirilen eleştiriler açısından büyük önem taşımaktadır.

³⁹ D8, Türkiye'nin atılımlarıyla, gelişmekte olan İslam ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla *Developing 8* adıyla Ekim 1996'da kurulan bir örgüttür. Örgüt; Türkiye'nin davet ettiği sekiz kurucu üyeye sahiptir: Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya.

Yukarıda görüldüğü üzere, RP ulusal ve uluslararası konjonktürün imkân tanıdığı durumlarda, 1970'lerden bu yana savunduğu Milli Görüş prensiplerini uygulama çabası içerisine girmiştir. Bunun en dikkat çeken örneği, Başbakan Erbakan'ın hiçbir Batılı ülkeyi ziyaret etmezken, Müslüman ülkeleri ziyaret etmesidir. Bu örnek dahi, MGH'nin koalisyon içerisinde yer almasına rağmen, Türkiye'nin yönünü Batı'dan Doğu'ya çevirme tehdidini beraberinde getirmeye yeterlidir. Bu tehdit, tek başına iktidar olabilmeyi başarmış olan AKP ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu bağlamda AKP'nin dış politikasında din unsurunun MGH ile aynı doğrultuda gidip gitmediğini ortaya çıkarmak, AKP'yi anlamanın yanında hem MGH'nin devamlılığını hem de geleneksel Türk Dış Politikası'nın gidişatını anlama konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir.

2. BÖLÜM: MİLLİ GÖRÜŞ'TEN MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİYE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Türkiye gibi uzun yıllar koalisyon hükümetleri ile yönetilmiş bir ülkenin yeni kurulan bir parti, AKP, tarafından on iki yıl yönetilmesi, şaşırtıcı olduğu kadar incelemeyi de hak eden bir durumdur. Bu, aniden ve tesadüfî gelişen bir durum olmayıp; İslamcılık, MGH, merkez-çevre ilişkisi/çatışması⁴⁰, neoliberal politikalar⁴¹, muhafazakârlaşma, yükselen “fundamentalizme” bir cevap vb. gibi birçok kavram etrafında analiz edilebilecek bir dönüşümdür.

Bu bağlamda, AKP’yi iktidara getiren süreci anlamak için dönemin siyasi, ekonomik ve dış politik konjonktürüne bakmak gerekmektedir. Konjonktürün büyük fırsat tanıdığı AKP’nin, bu fırsatı hangi siyasal kimlik üzerinde değerlendirdiği de önemli bir noktadır. Bunun için de, AKP’nin sunduğu, Türk siyasi hayatında ve hatta aktif siyasette yeni olan ve bu tezin konusu açısından da oldukça önem arz eden “muhafazakâr demokrasi” kavramının incelenmesi gerekmektedir. Öyle ki, AKP’nin dine bakış açısının temelleri bu kavram ile birlikte atılmıştır.

Bu bölüm, iki ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan ilki, AKP’nin kuruluşunu, onu iktidara taşıyan siyasi, ekonomik ve dış etkenlerin ele alındığı, AKP’nin iktidara geliş süreci başlığıdır. AKP’nin muhafazakâr demokrat kimliğinin ele alındığı diğer başlıkta ise, muhafazakâr demokrasinin Milli Görüş yerine idame ettirilmeye çalışıldığı tezinden hareketle, Milli Görüş yerine muhafazakâr demokrasi ve bu yeni kimliğe karşı yapılan eleştiriler incelenmiştir. Yine bu başlık altında, bu tezin konusu açısından önem arz eden, muhafazakâr demokrat kimliğinin dış politika ile etkileşimi incelenmiştir.

⁴⁰ Tuncel ve Gündoğmuş (2012, s.139), 2002 sonrası yaşanan merkez çevre ilişkileri şu şekilde açıklamaktadır: “çevrenin merkeze yerleşmesi, iktidarı elinden alınan geleneksel merkezin bürokrasi kanadının seçilmiş siyasi iradenin emri altına girmesini sağlarken; sivil toplum kanadı ve siyasal temsilcisi partinin muhalefet rolünü üstlenmesini sağlamıştır. Merkezin geleneksel siyasi kanadı çevreye taşınamamış ve çevresel aktörlerin desteğini alarak merkezin yeni sahiplerine karşı etkili bir muhalefet yürütme potansiyeline sahip olamamıştır. Merkezin geleneksel siyasi kanadı, anakronik bir yaklaşımdan kendisini kurtararak içinde bulunduğu koşullara göre kendisini konumlandıramamıştır”.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ataay, Kalfa, 2009.

2.1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN İKTİDARA GELİŞ SÜRECİ

AKP, Türk siyasi hayatında İslamcılığın yaşadığı ikinci kırılmanın ürünüdür. İlk kırılmayı çok partili hayata geçilmesi ile yaşayan İslamcılık, bu kırılma ile güçlenmiş, 28 Şubat 1997 yılı MGK Toplantısı ile yaşadığı ikinci kırılma ile de farklı bir yöne doğru evrilmiştir. İşte AKP de bu ikinci kırılmanın bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır. AKP, 28 Şubat Süreci'nden bugüne kadar olan değişimi iyi okumuş ve kendisini farklılaştırmıştır. Bu farklılaşma ve muhafazakâr liberal sentez yoluyla, AKP kendisini önce merkez sağ bir parti olarak, sonra ılımlı İslami kimliğe sahip bir oluşum olarak topluma sunmasıyla başarı elde etmiştir. Bu anlamda, ironik bir şekilde, “28 Şubat Süreci'nden kazançlı çıkan taraf, bu süreç içinde Türkiye'yi ve toplumsal değişimi öğrenme çabası gösteren ve bu öğrenme temelinde kendine ılımlı İslami kimliği içinde yeni bir yüz arayan AKP olmuştur” (Keyman ve Koyuncu, 2004, s. 143).

AKP sözkonusu kırılmanın bir anlamda “nimetlerinden” en etkin şekilde yararlanmış, kırılmanın yol haritasından büyük dersler çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu kırılmanın ilerleyişi AKP'yi anlamamızda önemli ipuçları verecektir. Bu bölümde AKP'nin kuruluş süreci ele alındıktan sonra, bu kırılmanın ana hatlarında yer alan ve onu iktidara taşıyan siyasi, ekonomik ve dış etkenler ele alınmıştır.

2.1.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu

Tezin birinci bölümünden de hatırlanacağı üzere, RP'nin kapatılmasından sonra MGH'nin “gelenekçiler” ve “yenilikçiler” olarak bölünmesi gündeme gelmiştir. Gelenekçiler, cemaatçi yapının korunması gerektiğini savunurken, yenilikçiler buna karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte, yenilikçiler, RP'nin kapatılmasının nedeni olarak gördükleri MGH'nin ideolojik duruşunu ve Hareketin liderini açıkça eleştirmeye başlamışlardır. O dönemde, gelenekçiler İslamcı olarak kalmak isterken, yenilikçiler liberalleşme arayışına girmişlerdir (Çakır ve Çalmuk, 2011, s.89). 14 Mayıs 2000 tarihinde yapılan FP kurultayı, bu bölünmeyi gün yüzüne çıkarmış; o zamana dek tek adayla kongreye gitmeye alışkın olan gelenek, ilk kez birkaç adayın çıktığı bir yarış içerisine girmiştir. Kongrede partinin genel başkanı Recai Kutan'ın tekrar aday olduğunu açıklamasından sonra, FP Grup Başkanvekili Bülent Arınç, Sivas Milletvekili Abdüllatif Şener ve Kayseri Milletvekili Abdullah Gül de adaylıklarını ilan etmişlerdir.

Gelenekçi kanatta yer alan Kutan'ın karşısına yenilikçilerin üç ayrı aday ile çıkmaları, yenilikçiler için dezavantaj sağlayacağından, İstanbul eski Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da katıldığı toplantılar sonucunda, yenilikçi kanat Gül'ün tek aday olmasına karar vermiştir. Kurultayı, gelenekçilerin lideri Kutan, 610 oy ile yenilikçilerin lideri Gül'e karşı kazanmıştır. Gül'ün 510 oy alması, aslında, kazananların yenilikçiler olduğu yorumlarını gündeme getirmiştir (Yavuz, 2005b, s.602). Alınan bu yüksek oy, yenilikçilerin FP'den ayrılıp yeni bir parti kurmalarında itici bir güç olmuştur. Ancak tam bu sırada yenilikçiler önemli bir darbe almış; hem parti tabanında hem de ülke genelinde şahsına yönelik ilginin hızla yükseldiği Erdoğan, 2 Aralık 1997 tarihinde Siirt'te konuşma yaptığı bir miting sırasında okuduğu bir şiir dolayısıyla Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanmaya başlanmıştır. Bu yargılanmaya neden olan şiir, Ziya Gökalp'ın 1912 yılında Balkan Savaşı için yazdığı Asker Duası'nın değiştirilmiş bir sürümüdür. Erdoğan (Aktaran: Esayan, 2014, s.11) orduyu öven dizeyi söylemeden, yerine minareler süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız, mü'minler asker, bu ilâhi ordu dinimi bekler, Allahu Ekber, Allahu Ekber eklemiş ve ardından konuşmasının devamında, "her devrin *Firavun* ve *Nemrutları* olduğunu bunun karşısına çıkacak *Musa* ve *İbrahimlerin* engelleri aşarak pislik dolu yolları temizleyeceğini" söylemiştir.

21 Nisan 1998 tarihinde, mahkeme, Erdoğan'ın Türk Ceza Kanunu'nun 312/2 maddesi uyarınca "Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek" suçunu işlediği kararını vermiş ve bir yıl hapis ve 860 TL para cezasına çarptırılmıştır. Kararın onanmasından sonra Erdoğan, ilk olarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinden alınmıştır. Erdoğan'a verilen ceza 10 ay hapis ve para cezası ile birlikte, çok daha önemli olarak, ömür boyu siyaset yasağını da içermiştir (Pamuk, 2001). Ancak tezin ileriki bölümlerinde görüleceği üzere, Erdoğan'a verilen bu ceza, "mağduriyet söylemi" ile birleşince halk nazarında O'nu önemli bir konuma taşımıştır. Jenkins (2009, s.240), "1998 yılında dini ve askeri tasvirleri birleştiren bir şiir okuyarak dini nefret uyandırma iddiasıyla takibata uğramasının, Erdoğan'ın imajını maharetli bir belediye başkanından ulusal bir sembole dönüştürmesine yardımcı olduğunu" ve "Erbakan'ın aktif siyasetten uzaklaştırılmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurma yolunda ona önemli bir kapı açtığını" iddia etmiştir.

Entelektüel bir girişim olarak, “Erdemliler Hareketi” adıyla ortaya çıkan ve partileşme çabalarını sürdüren yenilikçi kanat; 14 Ağustos 2001 tarihinde AKP⁴²’yi kurmuştur. AKP, Anayasa Mahkemesi tarafından laik Türkiye Cumhuriyeti için tehdit oluşturduğu iddiası ile kapatılan FP’den gelen kadrolarla kurulan bir parti olmasına rağmen, ilk girdiği genel seçimlerde, 3 Kasım 2002’de, yüzde 34 oranında oy almış; 365 milletvekili ile AKP Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül tarafından 58. Hükümet kurulmuştur. 8 Mart 2003 tarihinde, CHP’nin de desteği ile bir anayasa değişikliği yapılarak Erdoğan’ın siyaset yasağı kaldırılmıştır. Gül başkanlığındaki 58. Hükümetin 11 Mart 2003 tarihindeki istifasının ardından, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’den hükümeti kurma görevini alan Erdoğan, 15 Mart 2003 tarihinde 59. Hükümeti kurmuştur.

AKP, katıldığı ikinci seçim olan 2004 yılı yerel seçimlerinde yükselişe geçmiştir. İl Genel Meclisi seçim sonuçlarına göre yüzde 46.58’lik oy oranı ile birinci olan AKP, belediyeler bazındaki sonuçlara göre 1.950 belediye kazanmış, 15 Büyükşehir belediyesinden 11’ini de kazanarak, Ege ve Güneydoğu Anadolu’daki bazı il belediyeleri hariç tüm Türkiye’de başarılı olmuştur. 2007 yılı genel seçimlerinde ise, AKP, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve 27 Nisan Bildirisi⁴³ gibi tartışmalara rağmen, oylarını arttırarak yüzde 41,67 oranında oy almıştır. Böylelikle, AKP, Türkiye tarihinde hükümette bulunarak girdiği seçimlerde oy oranını arttırabilen birkaç partiden biri olmuştur. AKP, 2009 yılı yerel seçimlerinde aldığı yüzde 38,8 oy ile Türkiye genelinde birinci parti olma konumunu korumuş; İstanbul ve Ankara gibi 10 Büyükşehir Belediyesi ile beraber toplamda 1442 belediye kazanmıştır. 2011 genel seçimlerinde ise, AKP neredeyse yüzde 50 oranında ve yaklaşık 21,5 milyon oy alarak 326 milletvekili

⁴² Türk siyasi hayatında, siyasal parti isimlerinin kısaltmaları partinin ismini oluşturan kelimelerin baş harflerinden oluşsa da, AKP’liler, “AKP” yerine “AK Parti” demeyi tercih etmişlerdir. Yılmaz Özdil (2013, s.11), AKP’liler dâhil, herkes “AKP derken”, ABD’nin Erdoğan’a gönderdiği davet mektubunda “AKP” yerine “AK Parti” yazdığını ve AKP’ye AK diyen ilk kişinin ABD Başkanı olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan, Hakan Yavuz (2010a, s.7) da partinin adının neden “AK” olduğuna ilişkin olarak, AKP’nin 2002 seçimlerinden önce çok geniş yolsuzluklara bulaşmış diğer partilerden kendini ayrı tutmak için “kirlenmemiş” veya “temiz” anlamında AK Parti olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.

⁴³ Genelkurmay Başkanlığı’nın 27 Nisan 2007’de yaptığı basın açıklamasında ‘laiklik’ vurgusu ağırlık kazansa da bildiri, kamuoyunda ‘Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı olmasını Genelkurmay’ın istemediği ve buna müdahale ettiği’ şeklinde algılanmıştır. Açıklama, bütün demokrat siyasetçi ve gazeteciler tarafından ‘muhtıra’ olarak nitelendirilmiş ve internetten yapıldığı için ‘e-muhtıra’ olarak adlandırılmıştır (“27 Nisan...”, t.y.).

çıkarmıştır. AKP, tarihi boyunca girdiği üç seçimde de oyunu yükselterek iktidarda kalmayı başaran ilk parti olmuştur. 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde ise yüzde 43'lük oy oranı ile yine seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başarabilmiştir.

2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi'ni İktidara Taşıyan Etkenler

AKP, Türkiye'nin geleneksel siyasal ve ekonomik ittifaklarını sarsan iki büyük krizin oluşturduğu ortamda ortaya çıkmıştır. İlk kriz, açıkça İslamcı öğeler taşıyıp, bunları ifade eden, dini referanslı partiler diyebileceğimiz, doğrudan MGH'den güç alan siyasi hareketin çöküşünü içermektedir. İkinci kriz ise, Türkiye'nin neredeyse tüm vatandaşlarının ekonomik durumunu etkileyerek, siyasal aidiyetlerin yeniden tanımlandığı bir dönemin açılmasına yol açan, ülke tarihindeki en ağır ekonomik krizlerden biri olan 2001 yılında ortaya çıkan krizdir.

Burada dikkat çeken, yeni kurulmuş bir siyasi partinin böylesi bir kriz ortamında, Türk siyasi hayatında alışkın olmadığımız bir şekilde oylarını yükselterek 12 yıla aşkın bir süredir iktidarda kalmasının nedenleridir. AKP'nin ortaya çıkışını, biraz da olumlayarak açıklayan Akdoğan (2010a, s.63), bu ortaya çıkışın çok yönlü, içinde ekonomi, siyasi ve uluslararası etkenler gibi birçok etkeni barındıran bir çıkış olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

AKP'nin ortaya çıktığı siyasal konjonktür bir dizi olumsuzlukla yoğrulmuştur. Koalisyon iktidarıyla yıpranan siyaset kurumu, yolsuzluklarla ve kötü yönetimle ortaya çıkan ekonomik darboğaz, ekonomik çöküntünün beraberinde getirdiği sosyal kriz, uluslararası alanda gerileyen bir ülke imajı, gelecekte ümidi azalan ve tepkileri giderek yükselen sosyal sınıflar... Tüm bu olumsuzlukların yanında "28 Şubat Süreci" olarak adlandırılan ve siyasal alana yönelik müdahalelerin hayatın farklı alanlarında kendisini göstermesiyle yaşanan gerilimler de giderek siyaset kurumunun etkisini ve güvenilirliğini yitirmesine sebep olmuştur. Böyle bir ortamda temiz siyaset, dürüst politikacı, çalışkan ve samimi yönetici, halkı düşünen ve temsil eden lider arayışı, tepkiselliğin ve yüksek beklentilerin de yönlendirilmesiyle AKP'yi doğurmuştur; yani AKP kurulduktan sonra görücüye çıkan bir siyasal parti olmaktan çok, kuruluşu halkın hissiyatı ve yönlendirmesiyle belirlenen, daha kurulmadan milyonların kanalları olduğu bir siyasal hareket olarak görülebilir.

Keyman ve Koyuncu da (2004, s.126), AKP'nin yükselişini son yıllarda Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerini ciddi bir biçimde etkileyen, siyasal-ekonomik ve sosyolojik süreçlere bağlı olarak açıklamışlardır. Bu süreçler şöyledir: a) Son yıllarda yaşanan globalleşme süreçlerinin, hem kurumsal hem de ideolojik düzeylerde, Türkiye

toplumsal yaşamında yarattığı ciddi dönüşümler; b) Kimlik siyasetlerinden insan hakları ihlallerine, vatandaşlık sorunlarından gelir dağılımı adaletsizliğine kadar geniş bir yelpazede, devlet-toplum ilişkilerinin her alanında hissettiğimiz “Türk modernite krizi” olgusu. Smith (2005,s.318) ise, “AKP’nin sadece dinsel özgürlük taleplerine çözüm bulacağı vaadiyle iktidara gelmediğini” ifade etmiştir. O’na göre, AKP, a) Ekonomik değişim vaatleri ile 2001 krizinden etkilenen farklı kesimlerden; b) Demokratikleşme, insan hakları ve AB üyeliği perspektifi ile liberal-sol çevrelerden; c) *Status quo* karşıtlığı ile Cumhuriyet’in, Kemalizm’in dışladığı gruplardan destek alabildiğini ve sınıflararası bir ittifak tesis edebildiğinden dolayı tek başına iktidar olmayı başarabildiğini için iktidara gelmiştir. Tepe (2010, s.141) ise, AKP’nin doğduğu ortamı şu şekilde özetlemiştir: a) Merkez partilerin siyasal ve ekonomik krizi önleyememesi nedeniyle halk nazarında inanırlılığını kaybetmesi; b) Lidere bağlı, zayıf muhalefetlerin uzun yıllar siyaset sahnesinde yer alması; c) Siyasetten çeşitli nedenlerle yabancılaşmış, farklı hatta zıt gruplardan oluşan sessiz koalisyon; d) Siyasetin işleyişi ve sorunlara etkili çözüm üretme kapasitesine ilişkin güvensizlikte yükselme; e) Tutarlı yeni bir İslami eğilimli parti arayışı; f) “Sessiz” ittifakın da desteklediği, her ne pahasına olursa olsun ekonomik istikrarı oluşturmak ve sürdürmek yönündeki toplumsal karar.

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, AKP’nin ortaya çıkışı sadece bir nedene değil, birbirleriyle etkileşim halinde olan çeşitli nedenlere bağlıdır. Aşağıda bu nedenler siyasi, ekonomik ve dış etkenler olmak üzere üç alt başlık altında incelenmiştir.

2.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Siyasi Etkenler

AKP’yi iktidara taşıyan birçok siyasi etken bulunmaktadır. Bu etkenler aşağıda detaylı olarak incelenen, 28 Şubat Süreci, AKP’nin muhafazakâr kimliği, RP tecrübesi, milletvekili adaylarının yaşam tarzları ve söylemleri ve Türkiye’deki mevcut siyasi partilerin eğilimleri başlıkları altında toplanmıştır.

i) 28 Şubat Süreci

28 Şubat Süreci’nin Türk siyasi hayatında yarattığı en büyük değişim, İslamcılığı dönüştürmesidir. 28 Şubat’a kadar Türkiye’de toplumsallığın en güçlü hareketi olan

İslamcılık, bu süreçte uğradığı kayıplarla tamamen siyaset alanından geri çekilerek, dönüşüme uğramıştır. 28 Şubat'ın ana aktörü olan RP'nin kapatılmasının ardından kurulan FP de kısa sürede kapatılmış, süreç Milli Görüş geleneğinin ikiye bölünmesi ile İslamcılığın, Saadet Partisi üzerinden devamına yol açmıştır. AKP, İslamcılığı sorunsallaştırarak, İslamcılığın temel siyasi pozisyonu olan ümmetçilik ve Batı karşıtlığını terk etmiştir (Yılmaz, 2004).

28 Şubat Süreci'nin etkisiyle, seleflerinin aksine AKP lideri Erdoğan, 2002 genel seçimlerinde, İmam Hatiplerden, Kuran Kurslarından, 28 Şubat Süreci'nden bahsetmemiş ve tartışmalı konulardan, çatışma yaratacak demeçler vermekten uzak durmuştur. Ayrıca, Erdoğan, AB üyeliği ve Kopenhag Kriterlerini hayata geçirme sözü vermiştir. AKP'nin bu ılımlı tavrı kuşkusuz sandıkta ona oy olarak geri dönmüştür. Bu noktadan hareketle, AKP'nin seçmen gözünde dinsel talepleri öne çıkarmak suretiyle çatışmaya, gerilime yol açacak bir parti olmaktan çok ılımlı, bütünleştirici bir kitle partisi imajı yaratabildiği için başarılı olduğu söylenebilir (Tepe, 2005, s.81).

ii) AKP'nin Muhafazakâr Kimliği

İnsel'e (2002, s.24) göre, AKP, içinde güçlü otoriter eğilimleri barındıran, milliyetçi damarı canlı, kültürel olarak muhafazakâr bir oluşumdur. Aile geleneğinin ataerkil otoriter refleksleri, muhafazakârlık olarak AKP kadrolarının değerlerine ve davranışlarına yansımıştır. AKP gibi muhafazakâr kimliği sahiplenmeye çalışan bir partinin, Türk siyasetinde hızlı yükselişinin konjonktürel nedenlerine baktığımızda, muhafazakâr seçmenin siyasi tercihlerinde daha önceki seçimlerde de görülen oy geçişlerine neden olan etmenlerle büyük benzerlik olduğu görülmektedir. En büyük benzerlik ise, tıpkı AP ve sonra da ANAP tercihinde görüldüğü gibi, muhafazakârlığın tepeden dayatmacılığa tepki vermesi, değişimin dinamiklerinin devletin değil, toplumun yönlendiriciliğinde olması gerektiğinin savunulmasıdır. 28 Şubat Süreci ve ardından AKP önderliğine karşı geliştirilen yukarıdan tavır, "muhafazakâr bünyede" tepkiye yol açmış, buyrulan değil, toplumun içinden gelen, üstelik "iddiasız" ve "kavga istemeyen" AKP tercih edilmiştir (Göka, Göral ve Güney, 2004, s.312-313).

Türkiye’de seçmen tabanı bağlamında AKP’nin muhafazakârlığını irdeleyen Hakan Yavuz (2005a, s.325) ise, “AKP’nin 2002 seçim zaferini İslamcılık, milliyetçilik ve Batıcılık fikirlerinin karmasından oluşan yeni bir sosyal merkezin yapılanmasıyla elde edildiğini” iddia etmektedir. Burada, AKP’nin kimliği ve ideolojisi sanki ışığı görünce renk değiştiren bir dokuya benzetilmektedir. Parti aynı anda, hem Türk, hem Müslüman hem de Batılıdır. Bu duruma örnek olarak, AKP’nin Müslümanların ve Türk milliyetçiliğinin güçlü olduğu illerde oy bazında birinci parti olduğu, bu başarının kaynağının da Türkçülük ile İslamcılık doktrinlerinin kaynaştırılmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Ancak, AKP’nin milliyetçiliği, milliyetçi muhafazakârlığın devlet motifli ve etnik-dilsel milliyetçiliğinden daha çok etnik-dinsel ve toplum merkezli milliyetçilik olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, AKP zaferinin, Türkiye’de İslamcılığın Türkleştirilmesini ve Batılılaşmasını temsil ettiği söylenebilir.

AKP’nin milletvekili adaylarında eski ANAP, DYP ve MHP’den isimlerin olması da seçimlerde yüksek oy almasına neden olmuştur. 1980 sonrası şekillenen siyasi tercihlerde, sayılan bu üç partinin, özellikle 1995 ve 1999 genel seçimlerinde, geçerli toplam oyun yaklaşık yüzde 50’sine sahip olması, AKP’nin hem ideolojik olarak İslamcılıktan uzaklaştığı imajını sağlayabilmesi hem de toplumsal desteği arkasına alabilmesini mümkün kılmıştır. Bunun da ötesinde, AKP’nin bu karma yapısı seçmenin gözünde onun sistemin içinde yer alan meşru söylemli bir parti olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu karma yapının bilinçli bir ittifakın sonucu olduğunu iddia eden Sommer (2 Kasım 2009, s.26), şunları ifade etmiştir:

Üstelik bu ittifak, nedensiz de değildir. Türkiye’de milliyetçi ve devletçi damara sahip muhafazakârların ve siyasal alanda merkez sağ partilerin liberaller, solcular hatta Kürt milliyetçileriyle ittifak yapmasının en önemli nedeni 28 Şubat sürecinde zorla iktidardan uzaklaştırılmaları ile bunun yarattığı travmatik ruh hali içerisinde devlete olan sadakat duygularının zedelenmesi ve devlete yönelik tutumlarının sorgulanmasıdır. Bu yüzden, AKP’yi sadece dini hassasiyetleri yüksek olan sınırlı bir kesimin taleplerinin temsilcisi olarak görmek tam anlamıyla doğru gözükmemektedir.

Öte yandan, AKP liderlerinin hayat hikâyeleri, ait oldukları ekonomik ve sosyal sınıflar, çevrenin geleneksel değerlerine ve yaşam tarzına benzediği kadar istekleri ve hayalleri ile de uyum göstermektedir. Bu uyumun en önemli nedeni, parti ileri gelenlerinin çoğunlukla Konya, Yozgat, Kayseri gibi taşra kentlerinden ya da Büyükşehirlerin

Kasımpaşa, Zeytinburnu gibi görece yoksul kesimlerinden geliyor olmalarıdır. Erdoğan ve Gül örneklerinde olduğu gibi, parti ileri gelenleri yoksul çevreden gelip çalışkanlıkları, kararlılıkları sayesinde başarıya ulaşmış fakat inançlı, mütevazı ve dindar kimliklerini kaybetmemiş insanlardır. AKP'ye kadar Türk siyasal hayatına egemen olan asker-sivil bürokrat kökenli, soylu ailelerden gelen, iyi eğitilmiş, seçkin sınıfa mensup siyasetçi tipi dikkate alındığında, AKP temsilcilerinin “farklı” oldukları söylenebilir (Yıldırım, 2002, s.69). Bu konuda İnsel (2002, s.23), seçmenlerde oluşan farklı algıyı şöyle ortaya koymaktadır:

Ecevit, Demirel, Baykal ve elbette Derviş, ancak “halkçı” olabilirlerdi. Erdoğan ise “halk”tı. Halk olduğunu ayrıca ifade etmesine gerek yoktu. Beden dilinden diğer tüm özelliklerine kadar doğal olarak böyleydi. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sivrilmiş siyasi önderler arasında en fazla otantik biçimde “halk” olan kişiydi. Halktan gelmiş olsalar da devlet tornasından geçmiş “ehlileşmiş” diğer cumhuriyet elitlerinin önüne bileğinin hakkıyla geçmiş bir yeni orta sınıf elitiydi Erdoğan. Daha kabadayı, daha otoriter ifadeli, nobran delikanlı muhafazakarlığıyla bezenmiş bir pragmatizm ve icraatçılık tavrı bu. Her şeyden önce, daha önemlisi sahici ve mütevazı ya da böyle algılanmaya çok müsait bir duruş.

Bu bağlamda, Akdoğan (2004, s.44) bu durumu olumlayarak, Erdoğan için küçümseme anlamında “Kasımpaşalı” ve “Kabadayı” denilmesinin oy artışına neden olduğunu iddia etmiştir. Akdoğan, Erdoğan'ın bir zamanlar gecekonduya oturduğu yönünde yapılan propaganda sayesinde bir kısım seçmenin O'nu “bizden biri”, “varoştan gelen”, “varoş çocuğu” vb. olarak görmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan, Erdoğan'ın hafızlıktan gelen hitabet gücünün yüksek olması, O'nu seçim alanlarında halkın özlemlerine, öfkesine vb. seslenmesinde çok başarılı kılmıştır (Akdoğan, 2004, s.44). Bununla birlikte, Erdoğan'ın okuduğu bir şiir nedeniyle hapse girmesi ve siyasi yasaklı olması ile beraber seçim döneminde Erdoğan'a karşı siyasiler tarafından yürütülen yoğun negatif kampanyalar, halkın tepkisine neden olmuştur. Bu tepki, Erdoğan'ı “halkın kahramanı” ve “mağdur” olarak görülmesi ile sonuçlanmıştır. Çınar'ın (2002, s.41-42) bu konuda söyledikleri de bu durumu doğrular niteliktedir:

Erdoğan, seçim kampanyasında, ağırlıklı olarak işsizlik yoksulluk gibi ekonomik sorunları vurgularken, Erbakan'ın “bir avuç mutlu azınlık” söylemini andıran, anti-elitist popülist bir söylem kullanmıştır. Buna göre, “diğerleri” fildişi kulelerinde oturan, milletin halinden anlamayan, sofranın değil rakamların dilini konuşan ne ekonomide ne de insan hakları konusunda olumlu adım atan seçkinlerdir. Bu elit geçinen kesim “taş üstünde taş koymayan” bir zihniyete sahip olan sosyal demokratlarla –CHP ile- beraberdir. Erdoğan ise ezilen kesimle beraber, millet ile iç içedir, milletin dilini konuşur, milletin derdiyle dertlenir. Onun için, Türkiye,

Ankara'nın Çankaya'sından, İzmir'in Konak'ından, İstanbul'un Suadiye'sinden ibaret değildir. O herkesi kucaklar, çünkü insanların şu veya bu olduğu için, “yaradandan ötürü” sever. Ayrıca, Erdoğan'ın kendi deyimiyle kuru sıkı atmayarak, kitlelerle samimi bir ilişki kurduğunu, dürüst, toplumla gerçekleri paylaşana ve açık sözlü siyasetçi görünümü verdiğini söyleyebiliriz. Bir mitingde sözlerini “Tayyip gelecek dertler bitecek” sloganı ile kesen kitleye “harbi ve gerçekçi” bir politikacı olduğunu “4 Kasım'da dertlerin bitmesini beklemeyin, 3 yıl beraber çile çekeceğiz” diyerek göstermiştir.

Dışlanma, mazlumluk, haksızlığa uğramak gibi temaların ön plana çıkarılmasının, AKP'nin, Cumhuriyet'in 86 senelik tarihi boyunca uygulanan devlet politikalarından dinsel, etnik ve düşünsel anlamda farklı olmaları yüzünden zarar gören dindarlar, Kürtler ve liberallerle ortak bir dil ve karşılıklı anlayış temelli bir ittifak kurmasına olanak tanıdığı ifade edilebilir. Bu kapsamda, bir mitingde Erdoğan'ın (Aktaran: Heper, Tokta, 2009, s.2) siyasal-kültürel merkez ve çevre tanımlaması için, daha çok günlük dilde kullanılan “beyaz Türk-zenci Türk” ayırımına atfen “Bu ülkede zenci Türk ve beyaz Türk ayrımı var. Kardeşiniz Tayyip de zenci Türk'lerdendir” ifadeleri, bahsedilen çevrelere gönderilen bir mesaj olarak okunmaya müsaittir.

iii) RP Tecrübesi

28 Şubat Süreci'nin dışında, RP'nin bizatihi politikaları da AKP'yi iktidara taşıyan etkenlerdendir. RP iktidar olma fırsatını yakaladığında, Milli Görüş'e dayalı ideolojik söylem ve uygulamalarından ödün vermiştir. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir; a) Çekiç Güç, Olağanüstü Hal, İsrail, Kürt Sorunu, insan hakları gibi birçok konuda geri adım atması; b) Karşı durduğu faizi kabul etmesi; c) Batılı olarak gördüğü rejimi değiştirme iddiasından vazgeçip onunla uyum arayışına girmesi; d) İslami referansların dünyevi referanslarla değişimine doğru bir dönüşüm yaşaması. Tüm bunlar, parti tabanında hayal kırıklığına, Erbakan'ın da kendi tabanına ideolojilerine ters düşen bu uygulamaları anlatmakta güçlük çekmesine neden olmuştur. MGH ciddi bir şekilde tartışılmaya, kendi tabanından başlamak üzere güç ve itibar kaybetmeye başlamıştır.

Bu nedenlerle, RP'yi başarısız bulan Erdoğan (Aktaran: Çınar, 2010, s.312), partisinin kuruluş aşamasında “Müslümanların nasıl siyaset yapacağını göstermek istiyoruz” demiştir. Erdoğan'ın, bu sözlerle verdiği mesaj; geçmiş ile hesaplaşma anlamını taşımakla birlikte iktidar odaklılığının bir göstergesi olarak okunabilir. Buna göre, iktidar olmak, geçmişten çıkarılan dersle iktidarda kalabilmek ve ülkeyi yönetmek esas

önceliklidir. Bu mesaj, 28 Şubat sonrasında toplumun İslami/muhafazakâr kesimlerinden büyük karşılık bulmuştur. Yeni orta sınıf, kapitalistleşen tarikatlar, İslami sivil toplum örgütleri vd. yukarıdan aşağıya bir İslamileştirmeyi değil; iktidardan pay almak, bürokratik-merkeziyetçi laik devletin kısıtlayıcı/engelleyici müdahalelerinden kurtulmak, yani serbestlik istiyordu (Çınar, 2010, s.313). Bu durum da, AKP'nin kullandığı negatif özgürlükçü dilin temelini oluşturmaktaydı. RP'nin aksine, AKP mevcut devlet yapısını koruyarak, onun içeriğini değiştiren laik/Batılılaşmacı içeriği değil, bu içeriğin sonucu oluştuğunu düşündüğü “tepeden inmece”, “bürokratik-devletçi” “aşırı merkeziyetçi” biçimine odaklanmış; devletin müdahale edebileceği alanları oldukça geniş tutan “merkeziyetçi” idari yapıyı “verimsizliğin” ve “toplumsal huzursuzlukların” kaynağı olarak görmüştür (Çınar, 2010, s.313).

Çınar (2010, s.313), bu noktada dikkat edilmesi gereken hususun, liberal dil odaklılığının, iktidar olma ve iktidarda kalma gerekliliğinin bir sonucu olarak kullanılması ve bunun yarattığı ve yaratacağı çelişki olduğunun altını çizmiştir. O'na göre, bu çelişkiler dikkate alındığında, “AKP'nin Türkiye'de liberalleşme projesinin yüklenicisi olmak gibi bir işlevi ve misyonu yoktur”. AKP'nin işlevi ve misyonu daha çok defansiftir: iktidar olmak ve iktidarda kalarak devletin muhafazakâr/İslami kesimlerinin 28 Şubat Süreci'ndekine benzer bir şekilde cendere altına alınmasını engellemektir.

iv) Türkiye'deki Mevcut Siyasi Partilerin Eğilimleri

AKP'nin ortaya çıktığı dönemde siyasi partilerin bir “kriz” döneminde olduğu söylenebilir. Tülin Öngen (2004, s.95), “AKP'yi önceleyen süreçte Türkiye'de siyasal partilerin gerçek toplumsal çıkarlardan ve temsili ilişkilerden soyutlanıp birer halkla ilişkiler acentasına dönüştüğünü ve bu yüzden de hem siyasal açıdan partilerin öneminin azaldığını, hem de partiler arasındaki ayrımların önemsizleştiğini” ifade etmiştir. Öngen'e göre (2004, s.95), siyaseti merkezîleştirmekle kalmayan, merkezi sağcılaştırdığı için siyaseti de sağcılaştıran gelişme, burjuva siyasetinin manevra alanını aşırı ölçüde daraltmıştır. Özkazanç (2002, s.207-208) da, “bu krizin, 1990'ların sonuna yaklaşıldığında birikim stratejisi krizinin yanı sıra temsil, meşruiyet, devlet rasyonalitesi gibi boyutları da içeren çok boyutlu ve derin organik bir kriz şeklini aldığını” ifade

etmiştir. Bu bağlamda, AKP, tam da böyle bir sürecin sonunda, kriz karşısında bir “organik çözüm” olarak iktidara taşınmıştır. AKP’nin bir hegemonya projesi olduğunu iddia eden Yıldırım (2010, s.70) da benzer bir bakış açısıyla, “AKP’nin geleneksel partilerin temsil edebilme kabiliyetlerinin yok olduğu bir ortamda, egemen sınıflar açısından krizin tamamen ortadan kalkmasına olmasa da, sürdürülebilir kılınmasına imkân veren bir “organik çözüm” olarak doğduğunu” ifade etmiştir.

2.2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Ekonomik Etkenler

AKP’yi iktidara taşıyan siyasi etkenlerin yanısıra ekonomik etkenler de öne çıkmaktadır. Bu etkenleri, rekabetçi serbest piyasa ekonomisi, 28 Şubat Süreci’nin ekonomik etkileri, köyden kente göçün ekonomik sonuçları olarak sıralayabiliriz.

i) Rekabetçi Serbest Piyasa Ekonomisi

1980 Askeri Darbesi sonrasında, ekonomide korumacı politikaların kaldırılmasıyla eskiden merkezi ve güçlü bir konuma sahip olan işçi, çiftçi, esnaf ve memurlar eski konumlarını kaybetmişlerdir. Korumacı politikaların yerine getirilen rekabetçi serbest piyasa ekonomisi, Anadolu’nun orta ve küçük kentlerinde oturan, kültürel olarak muhafazakâr, dindar, siyaseten ılımlı, iktisaden serbest girişimden yana olan “Yeşil Sermaye”, “Anadolu Kaplanları”, “İslami Sermaye” gibi farklı isimler alan yeni bir sermaye sınıfını ortaya çıkarmıştır (İnsel, 2002, s.22). Bu yeni sermaye sınıfının, rekabetçi ekonomi koşullarına uyum sağlayan, ihracata yönelik üretim yapan, dış piyasalarla bağlantıları bulunan, esnek, kalite standartlarına uyan, ileri teknoloji kullanan bir üretim modeli benimsediği söylenebilir. Bu yüzden, serbest ekonomi politikalarını desteklerken, devletçi, korumacı politikaları eleştirmektedirler. Bununla birlikte, bu sermaye sınıfının muhafazakâr yaşam tarzını sürdürmek istediği görülmektedir (Çınar, 1997, s.54).

Girişimci özellikleri yüksek, rekabetçi yapıları güçlü fakat bürokratik mekanizmalarla bağları sınırlı (siyasetin çevresinde) ve devlet politikalarını etkileme (lobi faaliyetleri) düzeyleri düşük bu sermaye grubunun genellikle muhafazakâr ve dindar hayat görüşleriyle uyumlu partilere oy vermeyi tercih ettikleri görülmektedir (Demir, Acar, Toprak, 2004, s.172). Bu sermaye sınıfı, Özal’ın iktisaden liberal, siyaseten milliyetçi-muhafazakâr tutumunu desteklemiş, ANAP’ın düşüşü ile de RP’ye destek vermeye

başlamıştır. Ancak, 28 Şubat ile birlikte Milli Görüş'ten desteğini çekmiş ve daha ılımlı olan DYP gibi merkez sağ partileri desteklemeye başlamışlardır. Bu sermaye sınıfı, AKP'nin kuruluşu ile de desteklerini AKP'ye vermiştir.

ii) 28 Şubat Süreci'nin Ekonomik Etkileri

28 Şubat Süreci yalnız hükümeti iktidardan düşürmemiş, irticanın ekonomik temeli olarak görülen ve “yeşil sermaye” olarak tanımlanan bu kesimlere karşı da saldırıya geçmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, listeler yayımlayarak bu kesimlerin şirketlerinin kamu ihalelerine girmelerini engellemiştir. Baskı altına alınan ve ellerindeki sermayeye el konacağından çekinen bu şirketlerin bazıları bavullarla yurtdışına para transferi yapmışlardır (Uzgel, 2010b, s.17). Bu gelişme ile İslamcı/muhafazakâr eğilimli ve ağırlıklı olarak Anadolu'da yerleşik olan muhafazakâr sermaye kesimi, Erbakan ve RP ile yola devam etmenin risklerini görmüştür. RP'deki geleneksel liderliğin küreselleşme sürecindeki dönüşümünü algılayamadığını gören Anadolu'da konumlanmış İslamcı burjuvazi, küresel sistemle bütünleşmesini kolaylaştıracak, Türkiye'de devlet aygıtıyla daha sorunsuz ve Batı sistemini karşısına almayan bir siyasal hareket arayışına girmiştir. Bundan sonra, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği çevresinde örgütlenmiş olan bu sermaye grupları, desteklerini parti içindeki genç ve yenilikçi olarak tanımlanan kesime yöneltecektir. Bu yüzden, AKP'nin ortaya çıkışında bu sınıfın talep ve beklentilerinin kritik bir yere sahip olduğu ve hatta AKP'nin bu sınıfa dayandığı söylenebilir (Öniş, 2006).

Keyman ve Koyuncu (2004, s.10), “28 Şubat Süreci'nden büyük yara alan ve koalisyon hükümetlerinin ekonomide yarattığı istikrarsızlık ve güvensizlikten etkilenen, ekonomik ve siyasal istikrardan yana olan bu sermaye sınıfının, AKP'nin içte ve dışta uyumlu, barışçıl ve birleştirici bir üslup kullanmasındaki en büyük etkenlerden biri olduğunu” ifade etmiştir. Bu bağlamda, ihracata yönelik üretim yapan ve küresel piyasalarla güçlü bağları bulunan bu sermaye sınıfının, küresel ekonomi ile bütünleşme ve AB üyeliği perspektifine sahip AKP'nin arkasındaki gücü oluşturması bilinçli bir tercih olarak okunabilir. AKP'nin seçim öncesi ve sonrasında önceliğini dinsel meselelerden ziyade ekonomik meselelerin oluşturması, aynı zamanda bu sermaye grubunun siyaset ve olaylara bakışını yansıtması açısından önemsenmesi gereken bir noktadır.

Bu bağlamda, Türkiye’de büyük bir ekonomik güvensizlik ortamında gerçekleştirilen 2002 genel seçimlerinde, halkın tercihinin ideolojik olmaktan öte ekonomik olduğu görülmektedir. Bedirhanoglu’na (2010, s.47-57) göre, neo-liberal dönüşüm sürecinde ortaya çıkan siyasi ve iktisadi krizler AKP’yi iktidara taşımıştır. 2000’li yıllara kadar uygulanan neo-liberal politikalar mevcut siyasi partilerin seçmen kitlesi ile kopukluk yaşamasına neden olmuştur. Bu durum da AKP’nin kendisine bir alan yaratmasında önemli bir etken olmuştur.

iii) Köyden Kente Göçün Ekonomik Sonuçları

AKP’nin en büyük oy kazancı, son dönemde varoşlara göçen ve artık Türkiye’nin demografik olarak belki de en büyük grubunu oluşturan kesimdir. Türkiye, 1980’li ve 90’lı yıllarda büyük bir sosyal değişime uğramış ve 1975 yılında yüzde 41.81 olan kent nüfusunun 2000 yılında yüzde 64.9 oranına çıkmasına neden olan geniş kapsamlı bir sanayileşme ve kentleşme yaşamıştır (Güreşçi, 2010). Nüfus artışı, şehirlerde baskın bir demografik grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çabuk zenginleşmeci, ekonomik eğilimleri ve sosyal muhafazakâr değerleri olan bu "kentli kırsal" grup ne kentli sayılabilecek kadar şehre ayak uydurabilmiş ne de kırsal bölgelerle güçlü bağlantıları olan bir grup olabilmıştır. Bu doğrultuda, varoşlarda yaşayan kitle, geleneksel olarak kentsel veya kırsal nüfusa hitap eden mevcut laik siyasi partilere kendilerini yakın hissetmemektedir. Bu durum dikkate alındığında, AKP’nin RP döneminde varoşlarda edindiği deneyim ve ayrıca partinin klientalist ağları ve sosyal açıdan muhafazakâr politikalarının çok işlevsel hale geldiği söylenebilir.

Ziya Öniş (2010, s.59) ise, AKP’yi iktidara taşıyan ekonomik temeller üzerine birbirleriyle bağlantılı üç önerme geliştirilebileceğini savunmuştur. Bunlardan ilki, AKP’nin saflarına neo-liberal küreselleşme sürecinin hem kazananlarını hem de kaybedenlerini katmak suretiyle sınıflararası bir seçmen ittifakı kurmakta sağladığı başarıdır. İş dünyasının, özellikle de ulusal çapta büyük meslek örgütünün şemsiyesi altında yer alan küçük ve orta ölçekli meslek birimlerinin desteği, AKP’nin seçim başarısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İkincisi, partinin selefleri RP ve FP’nin belediye yönetimleri düzeyinde daha önceki başarılarıdır. Üçüncüsü, gerek merkez sağ, gerekse merkez soldaki yerleşik ve geleneksel partilerin sürdürülebilir ve adil büyümeyi elde etmek, maliyeti yüksek finansal krizleri engellemek ve her yeri kaplamış olan

yolsuzluk sorununun üstesinden gelmek konusundaki başarısızlığı da partinin seçim başarısının yolunu açmasıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, AKP'nin ilk kez katıldığı 2002 yılı genel seçimi bahsedilen ekonomik ortamda yapıldığından, bu seçim seçmen açısından daha çok ekonomik tercihlerin öne çıktığı bir seçim olmuştur. Yeni kurulan bir partinin böylesi bir ortamda tek başına iktidar olabilmesi, partinin çok iyi hazırlanmış bir “kurtarıcı” ekonomi politikası mı vardı sorusunu akıllara getirmektedir. Öyle olsa dahi seçmenin tercihlerinde bunun çok da önemli olmadığı söylenebilir. Seçimdeki en önemli etken, AKP'nin “yeni” olmasıdır. Seçmen, Türk siyasi hayatında 20 yıla aşkın bir süredir aynı isimleri görmekten, bu isimlere güvenseler dahi oluşturulan koalisyonlar içerisindeki çekişmelerden, ortaya çıkan yolsuzluklardan ve de en önemlisi ekonomik krizlerden bunalmış, bir anlamda bu isimlere “ders vererek”, bu isimlerin hemen hepsini siyaset sahnesinden silmiştir.

2.2.3. Adalet ve Kalkınma Partisi’ni İktidara Taşıyan Dış Etkenler

AKP'nin kurulduğu dönemdeki Irak Savaşı, Ortadoğu’da yükselen siyasal İslam ve Batı karşıtlığı gibi dış etkenler, onu iktidara taşıyan itici bir güç olmuştur. Bu dönemde, özellikle AKP'nin Batı ile olan bağları dikkat çekmektedir. Uzgel’e göre (2010a, s.17), MGH'nin genç kuşağı, Batı’ya, ABD’ye ve Musevi çevrelerine rağmen değil, onların desteklerini arkalarına alarak iktidara gelmişlerdir. ABD açısından ise, hem Türkiye dinamikleri bakımından radikal sayılabilecek bir İslami hareketin dönüşmesi, hem de bunun genişletilmiş Orta Doğu bölgesindeki dönüşüm projesine denk gelmesi önemli bir fırsat yaratmıştır.

Bu noktada, Amerikan dışişleri ve istihbaratının önde gelen Ortadoğu, Türkiye ve İslam uzmanlarından Graham Fuller’in ifadeleri dikkat çekicidir. Ortadoğu’daki anti Amerikan radikal İslamcı akımları önleme ve geriletmenin yolunun laik sistemleri desteklemekten değil, aksine radikal İslamcı partileri dönüştürerek küresel kapitalist sistem içine çekerek içeriden müdahale yaklaşımını benimsemekten geçtiğini savunan Fuller’in (Aktaran: Yanardağ, 2004, s.20) 2000 yılında Türkiye hakkında dikkat çeken ifadeleri şöyledir:

Türkiye yakın bir gelecekte iki partili bir temsil sistemine gebe [...] kökleri geçmişe dayanan ekonomik kriz, iktidardaki koalisyon partilerinde büyük deprem

yaratacak. Fazilet Partisi'nden kopan bir grup ılımlı İslamcı, geniş tabanlı bir siyasal oluşuma gidecek. Bazı etkin siyasetçiler, partilerinden istifa ederek bu yeni oluşuma katılacak. Yeni oluşum kartopu gibi büyüüp gelişecek. İlimli İslamcılarının yanında İslami söylemelere ters düşmeyen ılımlı bir sol parti de Meclis'e sokulacak.

Fuller'in bu açıklamaları bir kehanet olarak okunmamalıdır (Uzgel, 2010a, s.20); çünkü Erdoğan ve Gül'ün 28 Şubat Süreci'nde önemli bir bilişsel öğrenme sürecinden geçtikleri ve Türkiye'de iktidara gelmenin ve orada kalmanın dolambaçlı yollarını öğrendikleri anlaşılmaktadır. Daha önceki liderleri Erbakan'ın iktidara geldikten sonra dahi Batılı ülkelere gitmeyip yönünü Doğu'ya çevirmesinin tersine, Erdoğan ve Gül, daha iktidar olmadan önce ABD'ye çeşitli ziyaretlerde bulunmuşlardır. AKP'nin ortaya koydukları değişimi, öncelikle ABD ve buradaki Musevi çevrelerine kanıtlama ihtiyacı içinde oldukları görülmektedir. AKP'nin kurulduğu dönemde, ABD'de Neo-Con'ların iktidarda olması, temasların doğal olarak bu kesimlerle yapılmasını gerekli kılmıştır (Uzgel, 2010a, s.20).

AKP'nin siyasi konjonktürü değerlendirmede başarılı olduğu söylenebilir. Yalçın Akdoğan (2004), "iç ve dış dinamiklerin Türkiye'nin dönüşümü için uygun olduğunu ileri sürmüş ve son iki yüzyıl içinde ilk defa iç ve dış dinamiklerin örtüştüğünü, AKP'yi iktidara getiren kitlelerin talepleri ile ABD ve AB'nin taleplerinin aynı çizgide birleştiğini" iddia etmiştir. Yaşlı ve Sümer (2010, s.21), bu durumu Gramsci'ye atıfla "tarihsel blok" olarak ifade etmişlerdir. Bu bloğun oluşmasını sağlayan hegemonya projesinin ne olduğuna ilişkin şu açıklamada bulunmuşlardır:

Projenin üç ayağı vardır: İlk olarak AB üyelik süreci ile birlikte hem küresel kapitalizme daha güçlü bir entegrasyon hem de liberal demokrasinin derinleşmesini hedefliyordu. İkinci olarak Uluslararası Para Fonu programlarından taviz verilmiyor ve yeni bir krizin yaşamasını engellemek için neoliberal ilkelere sıkı bir şekilde bağlı kalınarak uluslararası sermaye – özellikle sıcak para akımları şeklinde – Türkiye'ye çekilmeye çalışılıyordu. Üçüncü ve son ayağı ise, ABD'yle olan o kadim "sıkı müttefiklik" eşlik ediyordu.

Yukarıda da görüldüğü üzere, AKP'nin ortaya çıktığı siyasi ve ekonomik ortam onu iktidara taşıyan en önemli etken olmuştur. Siyaseten alternatifsiz, ekonomik olarak yoksul ve yolsuzluklarla uğraşan, dışarıda ise gücünü kaybetmiş, yıllarca istikrarı sağlayamamış bir Türkiye'de AKP bir anlamda bir "çare" olarak toplumun karşısına çıkmıştır. Ancak bu demek değildir ki, AKP yerine başka bir parti çıksa da aynı başarı

elde edilebilir. AKP yeni bir partidir; ancak, temsilcileri siyasette oldukça eski olup, yıllarca mücadele içinde bulunan kişilerden oluşmaktaydı. Bu mücadeleleri 28 Şubat Süreci ile sonlanınca, geriye dönüp nerede yanlış yaptıklarını iyi değerlendirmişler ve bu değerlendirmeleri sonucunda siyasette yeniden yapılanmışlardır. Bu yapılanmanın sonucunda, Milli Görüş kimliğini geride bırakarak “muhafazakâr demokrat” kimliğini “icat etmişlerdir”.

2.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ’NİN KİMLİĞİ: “MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ”

1923-2000 dönemi Türkiye’de dış politika din ilişkisi başlıklı bölümde incelendiği üzere, siyasi partilerin kimlikleri, yürüttükleri iç politikayı etkiledikleri kadar dış politikayı da etkilemektedir. Öyle ki, dış politikada din unsuru, muhafazakâr partilerin iktidar olduğu dönemlerde sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda AKP’nin de kimliğini incelemek, ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan dış politika yaklaşımının anlamlandırılmasına zemin hazırlayacaktır.

Bir siyasal hareketin ideolojisindeki dönüşümü tanımlamak kolay değildir. Burada ideolojinin dönüşümünden kastedilen, bir siyasal hareketin siyaseti, ekonomiyi, din dâhil olmak üzere toplumsal değerleri yeniden tanımlaması, dünya görüşünü uluslararası alandaki değişim doğrultusunda yeniden biçimlendirmesi ve bunu uyumlu hale getirmesidir. Bundan, o hareket içindeki tek tek her bireyin kendi inanç sisteminde değişikliğe gittiği anlamı çıkmayabilir. Örneğin, Hakan Yavuz (2005a, s.3), “bir hareketin, İslami kimlik üzerinden değil, kamusal akıl üzerinden siyaset yürütmeye başlamasının İslamcılığı terk etmesi anlamına gelmeyeceğini” söylemektedir. Bu noktada, Türkiye’de özellikle ulusalcı çevrelerin üzerinde durdukları, AKP’nin değişim söyleminin inandırıcı olmadığı ve takkiye yaptığı yolundaki iddianın önemli görülmemelidir. Önemli olan, MGH içerisinde bir grubun kendisini ve siyaset anlayışını yeniden tanımlayarak, önce kendisini dönüştürüp daha sonra da Türkiye’de bir dönüşüm sürecini başlatmaya soyunmasıdır.

AKP’nin kendisini tanımladığı “muhafazakâr demokrasi” kimliğinin en önemli kaynağı, kuşkusuz MGH partilerinin Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik ilkesine aykırı

oldukları gerekçesiyle kapatılması ve de iktidara gelmiş olan RP'nin ordu ile karşı karşıya gelmesi sonucu, 28 Şubat 1997 yılında yapılan MGK Toplantısı'nda alınan kararların niteliğidir. Bu süreçten sonra, MGH içerisinde gelen isimler MGH'nin 30 yıllık serüvenini iyi okuyarak, gerekli dersleri almış ve bir anlamda MGH'yi dönüştürerek iktidara talip olmuşlardır. Bu dönüşümü de “muhafazakâr demokrasi” olarak adlandırılan yeni bir kimlik ile kurgulamışlardır.

Ali Bulaç'a göre (2004, s.18), AKP'yi kuranlar, yetiştikleri ana kaynağın 30 yıllık çizgisinden ayrılmayı şu üç ana gerekçeye dayandırmışlardır.

1. Erbakan ve yakın çevresinin dili, üslubu ve temel politik tutumları sertliğe, kutuplaşmaya ve çatışmaya dayanmaktadır. Bu durum da, partilerinin kapatılmasına neden olmuştur. MGH değişime açık bir çizgiye sahip olmadığından, yeni toplumsal gelişmelerden kopuk durumdadır. MNP, MSP, RP ve son olarak da FP'nin diğer nedenler yanında en başta bu yüzden kapatıldığını söylemek mümkündür.
2. RP örneğinde olduğu gibi halk desteği olduğu halde, MGH'nin uzlaşmaz tutumu nedeniyle iktidar olunamıyor, olursa dahi iktidarda uzun süre kalınamıyordu. İktidarda kalmanın en önemli şartının merkezle ile uzlaşma olduğu dikkate alındığında, bu uzlaşmayı sağlamak gerekmektedir. Başta askeri ve sivil bürokrasi olmak üzere, büyük sermaye, medya ve Türkiye ile yakın çıkar ilişkisi içinde bulunan dış güçlerle (AB, ABD ve elbette zımnen İsrail'le uygun) karşılıklı anlayış ve çıkar ilişkisine dayalı bir uzlaşma sağlanmalıdır.
3. İslamcılık, siyasal İslam, din merkezli siyasi söylem vb. bir dil ve argümanlar bütününden uzak durmak gerekiyordu; çünkü bunlar özünde toplumsal ve siyasal bir değişimi öngören projenin peşinen bloke edilmesine yol açmaktaydı.

Bulaç'ın bu değerlendirmesini doğrular şekilde, İhsan Dağı (09 Ocak 2004), “AKP'yi İslami bir kimliğe yaslanan MGH'nin bir evrimi, daha doğrusu İslam siyasetinin mevcut küresel ve ulusal koşullarda belirginleşen sınırlarına karşı pratik/pragmatik bir yeniden düşünme olarak” nitelendirmektedir.

AKP, her ne kadar söylem ve eylemleri ile Milli Görüş geleneğinden koptuğunu ve siyasal İslamcı bir parti etiketi taşımak istemediğini ifade etse de, rejimin gözünde

şüphe uyandırmıştır. Bu bağlamda, AKP, muhafazakâr demokrasi kavramıyla “İslamcı” siyasetlerin rejim nezdinde yarattığı tehdit algısını azaltmak ve meşru bir dile sahip olmak istemektedir. AKP yönetici elitinin kendisini muhafazakâr olarak tanımlaması ve “değiştik aynı zamanda da geliştik” demesi, muhafazakârlığın Cumhuriyet tarihindeki rolü itibarıyla İslamcılığın bu meşru servisine en yakın ve işlevsel söylem olarak görünmektedir (Aktay, 2005, s.31). Aslında Türk siyasi hayatında kendini ısrarla muhafazakârlıktan soyutlayan İslamcılığın, siyasal seviyede hiçbir zaman adı İslamcılık olarak konulmuş bir hareket olmamıştır. Tezin Milli Görüş başlıklı bölümünde de ifade edildiği üzere, siyasal parti hareketi düzeyinde Milli Görüş olarak adlandırılan bu hareket, seksenli yıllardan Aralık 1995 seçimlerine kadar Adil Düzen söylemi üzerinden kendisini ifade etmiştir. Oysa bütün bu ifade biçimlerinin İslamcılığı işaret etmesi ihtimali bile partilerin kapatılmasına neden olmuştur. Bu durumdan ders çıkartan AKP, yasal bir siyasi parti olma kararı ile İslamcı bir nitelemeden kaçınmaya çalışmıştır (Aktay, 2005, s.31). Yavuz’a (2010, s.17) göre partinin muhafazakâr demokrasi şeklinde sunulan kimliği, daha çok farklı kimlik ve çıkarlara sahip kişilerin statükoyu değiştirme isteklerini göstermek için buluştukları bir “alan” gibidir.⁴⁴ Bu bağlamda, AKP’nin sahip çıktığı bu kimlik, parti dışındaki meşruiyet için bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Yavuz, 2010, s.17; Aktay, 2004).

AKP “muhafazakâr demokrasi” adlandırmasıyla, hem İslamcı mirasına çok aykırı düşmeyen, hem de İslamcı olmanın ötesine geçerek kitleselleşebileceği bir konum edinmeye çalışmaktadır. Erdoğan’ın (Aktaran: Akdoğan, 2004, s.1) dediği gibi “artık çok katı ve kesin hatlarla ideolojilerin birbirlerinden ayrılmasına ve kutuplaşmasına değil, farklı ideolojiler arasında geçişkenliklerle birlikte yeni siyasal kulvarların oluşumuna tanık olduğunuz bugünün dünyasında, AKP, “yeni bir anlayış ve siyaset tarzını” temsil etme iddiasındadır”.

Ancak, aktif siyasette dahi yeni olan muhafazakâr demokrasi kavramı, “sorunlu” bir kavramdır. Kavramsal niteliği dışında, kavramın ortaya atılması dahi bir “samimiyet” sorununu beraberinde getirmiştir. AKP, yeni bir partidir; ancak AKP’nin kurucularının çoğunluğu yıllarca MGH partileri içerisinde yer alan isimlerdir. Dolayısıyla, kendi

⁴⁴ Örneğin, Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya (Aktaran: Yavuz, 2010, s.17), AKP’nin aslında insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya geldiğini, kendi başına “bir kimlik oluşturmayan” bir “süpermarket” olduğunu savunur.

kimliklerini tanımlamada “takkiye” eleştirisi ile karşılaşmışlardır; çünkü parti kurucularının zaten bir kimlikleri vardır. Bu kimlik Milli Görüş kimliğidir. Şimdi ise, bu kimliğin yerini başka bir kimlik almaktadır. Bu bağlamda, bireyin her alanına nüfuz etmeyi amaçlayan Milli Görüş kimliğinden kopmak, “biz değiştik” demek, o kadar da kolay olmadığından birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Bu bölümde, AKP’nin bu yeni kimliği, ona yöneltilen belli başlı şu sorular etrafında analiz edilmiştir: Sadece meşruluk kazanmak için mi Milli Görüşe çok da uzak olmayan muhafazakâr demokrasi kavramı seçilmiştir? Yeni olan bu kavram, hangi parametrelerle tanımlanmıştır? MGH içerisinde gelen parti kurucularının dine yaklaşımları bu yeni kavram etrafında nereye oturacaktır? Bu kavram, tezin ana konusu olan dış politika ile nasıl bir etkileşim içindedir?

2.3.1. Milli Görüş Yerine “Muhafazakâr Demokrasi”

Yukarıda da ifade edildiği üzere, AKP’nin kurucu kadrosu, İslamcı siyasetin geleneksel temsilcisi olan MGH’nin içinden gelen isimlerden oluşmaktaydı. 28 Şubat Süreci’nde yaşanan siyasi gerilim ve kriz sonrası, Milli Görüş geleneğinden geliyor olmalarının yarattığı tedirginlik, AKP kurucularının “sistemle barışık” oldukları imajını yaratmalarını gerektirmekteydi (Coşar ve Özman, 2004, s.69). Bununla birlikte, ordunun politik-kültürel boyutta meşruiyet mercii olduğu büyük oranda tescillendiğinden, 28 Şubat sonrasında, AKP’nin Milli Görüş ile bağlarını kopardığı iddiası yeni bir kimlik ve söylem inşasını zorunlu kılmıştır. AKP kurucuları, Milli Görüş “etiketlerini” yenilemek amacıyla yeni partinin siyasi çizgisini Almanya’daki merkez sağ temsil eden “Hristiyan Demokrat Parti” konseptini çağrıştıran biçimiyle “muhafazakâr demokrat” olarak adlandırmıştır. Öyle ki, AKP, Hristiyan Demokratların oluşturduğu birliğe katılmak için başvurmuş; burada gözlemci statüsü elde etmiştir (Hale, 2005). Ancak, Erdoğan (Aktaran: Kumbaracı, 2009, s. 174), Partisi’nin Hristiyan Demokrat partilere benzemediğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Bazıları AKP’yi farklı olarak düşünebilirler. Avrupa’daki Hristiyan Demokrat partiler gibi yapılara bakabilirler. Ama bu onların görüşü ve gerçeklikleridir. Biz bu görüşü paylaşmıyoruz”. Ziya Öniş (2006, s.14-17), AKP’nin aynı zamanda Avrupa’da popüler olan “Üçüncü Yol”a benzer özellikler taşıdığını iddia etmiştir. Bu benzerlikler, kozmopolitlik, çok kültürlülük, sosyal adalet ve neo-liberal ekonomik reformlar olarak değerlendirilmektedir.

AKP'nin Milli Görüş kökenli kişilerin kurduğu bir parti olması nedeniyle Milli Görüş partilerinin devamı olarak nitelendirilmesine, parti ileri gelenlerinden Ömer Çelik (Aktaran: Tekin, 2004, s.148) şu sözlerle karşı çıkmaktadır:

Bizim FP ya da RP'nin devamı olduğumuzu söyleyenler var. Burada gözden kaçan önemli bir hususu sizinle paylaşmak istiyorum. O da farklılaşmanın malzemedi ziyade mimari ve stille ilgili olmasıdır. Aynı demir, kum, çakıl, kireç ve tuğla ile cami de inşa edebilirsiniz, kilise de inşa edebilirsiniz.

AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğine ilişkin yapılan en dikkat çeken değerlendirme, partinin “meşru” bir kimliğe sahip olmak amacıyla muhafazakâr demokrasi sıfatını tercih ettiğidir. AKP'nin din merkezli kimlik tanımından uzaklaşarak, bunun yerine “muhafazakâr” adlandırılmasını benimsemesi, Yasin Aktay'ın (2004, s.250) vurguladığı gibi, İslamcı siyasal hareketin sistem nezdinde meşru ve mümkün olan bir “dil arayışı”nın sonucudur. Aynı zamanda “muhafazakârlık”, dini unsurları da içerisinde barındırdığından İslami eğilimi ağır basan kesimlerin oylarının da güvenceye almaktadır. Aktay (2005, s.51), “MGH'nin parçalanmasından sonra siyaset sahnesinde yer alan AKP'nin kendisini İslamcı bir ontolojiden tamamen soyutlamasa da siyasal söylemini İslamcı sembollerden arındırma çabası içerisinde olduğunu” ifade etmiştir. Yalsızuçanlar (2004, s.96), “muhafazakar demokrasinin Milli Görüş mirasından kurtulmanın bir yolu olarak, bir tür hile-yi şer'iyye veya pragmatik bir çözüm olarak üretilmiş izlenimi verdiğini” ifade etmiştir.

Bu bağlamda, muhafazakâr demokrasi AKP temsilcilerinin, yöneticilerinin ve tabanının enine boyuna tartışıp, kabullenip benimsediği bir kavram olmaktan ziyade Milli Görüş kimliğinin yerine ikame edilebilecek daha sorunsuz ve daha meşru bir kimlik arayışı çabasıdır. İlerleyen yıllarda, AKP'nin muhafazakâr demokrasi kavramını pek kullanmaması ve 2013 yılına gelindiğinde, AKP kurucularından Ertuğrul Yalçınbayır'ın (Aktaran: Arslan ve Karaman, 8 Kasım 2013) şu ifadeleri dikkat çekicidir:

Bizim vardığımız sonuç şu oldu; 'Demokrasiyi sınırlandırmayın. Demokrat olan ister sol düşüncede, ister liberal düşüncede, ister sağ düşüncede olsun, herkes burada kendisini ifade edebilecektir. Kişilerin görüşlerinin sınırları bu partinin programıdır. Eğer muhafazakâr demokrat dersiniz, muhafazakârlığı baskı unsuru haline getirirsiniz ve bu toplumsal barışı sağlamakta yetersiz kalabilir. Bu bir görüştür ve saygı duyarız. Biz AK Parti'yi muhafazakâr demokrat bir parti olarak kurmadık. Kuruluşunda ve sonrasında, hiç bir yazılı metninde muhafazakâr demokrat olarak yazmaz. Muhafazakâr demokrat tabiri, bu süreçler içinde Yalçın

Akdoğan'ın yazmış olduğu 'Muhafazakâr Demokrat' diye isimlendirilen kitapta yazılıdır. AK Parti'nin kuruluşu böyle değildir".

Bu anlamda, muhafazakâr demokrasi, yukarıda Ali Bulaç tarafından MGH'ye yöneltilen eleştiriler de dikkate alarak, dindar ama demokrat, daha uzlaşmacı ve daha modern bir arayıştır. Smith'e (2005, s.321) göre, AKP, bu arayışında samimidir. Bu samimiyetinin göstergeleri ise şunlardır: a) Erdoğan'ın belediye başkanlığı döneminden beri sadece camilerin değil havra, sinagog ve kiliselerin de yenilenmesine destek olması; b) AKP'nin 2004 yerel seçimlerinde birçok Ermeni asıllı Türk'ü partisinden aday göstermesi, c) Aleviliğin ders kitaplarına girmesi; d) AKP başkanlığındaki meclis insan hakları komisyonunun birçok dinsel azınlığın uğradığı hak ihlallerini gün ışığına çıkarması ve onların haklarını korumak, güçlendirmek yolunda adımlar atması.

AKP tarafından basılan bir kitapta, "AKP'nin amacının, toplumda derin yer etmiş yerel değerleri, evrensel muhafazakâr siyasal gelenekle yeniden üretmek olduğu" ifade edilmiştir (Akdoğan, 2004, s.12-13). AKP, içinde dinin de yer aldığı geleneksel değerlerin korunması ile küreselleşme sürecini buluşturmaya çalışmaktadır. AKP, bu yeni kavramın bir yandan Türkiye siyasetinde yeni kapılar, kanallar açacağını ve siyaseti normalleştireceğini savunurken, öte yandan Milli Görüş çizgisinden uzaklaştığını da göstermek istiyordu (Uzgel, 2010b, s.22).

AKP'nin MGH'den tam olarak koptuğunu söylemek⁴⁵, birebir devamlılık gösterdiğini söylemek kadar yanıltıcıdır. AKP'nin din temelli siyaset anlayışından uzaklaşmaya dayalı söylemi, RP'nin kapatılmasının ardından Türkiye'deki İslamcı hareketin içine girdiği "liberal demokrasiyle uzlaşma" eğiliminin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Gülalp'ın (2003) ifadeleri dikkat çekicidir:

1990'lı yılların başında, bir yandan liberal demokrasinin kültürel olarak Batı'ya özgü bir model olduğunu söylerken, bir yandan da meşruiyet iddialarını demokratik değerlere atıflar yaparak kuran, bu nedenle de paradoksal bir konumda bulunan İslamcı hareketlerin, çevrelerin ve yazarların liberal demokrasiye alternatif getirme amacıyla "çok kültürlülük", "çoğulculuk" gibi değerlere vurgu yaparak ulus-devlete karşı çok hukuklu/çok kültürlü toplum modelini gündeme getirmişlerdir.

⁴⁵ Özbudun (2010, s.16), AKP'nin seçmen tabanı incelendiğinde, AKP'nin daha önceki İslami partilerin devamı olmadığının görüleceğini belirtmiştir.

RP'nin kapatılmasının ardından ise, aynı çevrelerde "liberal demokrasinin İslami bir paradigma içine alınması" talebi öne çıkmış, ortaya çıkan partilerin amaçlarını insan hakları ve liberal demokrasi temelinde belirlemeye başladıkları görülmüştür (Gülalp, 2003, s.158-159). AKP'nin merkeze yönelişi de bu gelişmelerin bir devamı olarak görülmelidir.

Ahmet Yıldız (2004, s.55), AKP'nin MGH'den koparak yeni bir kimlik inşa etme çabalarının üç temel nedenini şöyle açıklamaktadır: "a) Yerli hassasiyetlere yapılan vurguyla seçmen kitlesine; b) Muhafazakârlık gibi meşruiyet sorunu bulunmayan Batılı bir ideoloji, dolayısıyla dış kamuoyuna verilen mesaj; c) Kemalist merkeze dönük "siyasal İslamcılıkla ilişkimiz yok"" mesajı". Yıldız'ın dikkat çektiği bu üç adres, Türk siyasi hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, Türkiye'de hiçbir siyasal hareket bu üç adresi aynı anda bünyesinde barındıramamıştır. Bu bağlamda, AKP'nin "muhafazakâr demokrasi" kavramı ile bu üç adrese verdiği mesaj, onun seçimlerde elde ettiği başarının önemli bir nedeni olarak da okunabilir.

Yıldız'ın saptamalarına benzer şekilde, Etyen Mahçupyan (04 Kasım 2004) da şunları ifade etmiştir:

Anlaşılan o ki söz konusu tanımdan beklenen de kültürel kimlik, yani Müslümanlık ile sistemin ideolojisi, yani laiklik arasındaki boşluğu doldurması. Bu köprü arayışı AKP'nin misyonu ile de ters değil. Çünkü bu parti merkez ile çevre arasında olduğu kadar; İslami kesimin dün ile yarın arasında da bir köprü. Ayrıca AKP yerel özne ile evrensel konum arasında da bir bağlantının, giderek bir uyumun peşinde. Müslüman bir parti olarak, kendisini çağdaş siyasi pozisyonlarından birini taşımaya aday göstermekte. Bu nedenle her fırsatta yerel ile evrenselin birlikteliği vurgulanıyor. Erdoğan'ın kelimeleriyle AKP'nin karşısında bir yanda siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel gelenekleri, yerli ve köklü bir değerler sistemi gibi yerel unsurlar var; öte yanda ise muhafazakârlığın genleri ve tarihi kodları gibi evrensel bir faktör. Dolayısıyla AKP'nin muhafazakârlığı Batı'dakinden farklı bir tanıma oturmakta: Batı muhafazakârlığı bir zarf iken, yerel nitelikler mazrufu oluşturmakta. Nihayet AKP bir noktada daha köprü olmaya soyunarak, kendi yerel misyonu ile, günümüz dünyasının siyaset dilini bütünleştirdiğini iddia ediyor. Demokrasi kelimesinin işlevi de bu... Böylece AKP muhafazakâr demokrat tanımı ile hem bir özne olarak yerel kültürel kimliğiyle; hem de işlevsel olarak yerel misyonu ile, Batı siyaset yelpazesinde kendisine yer açmaya çalışmakta. Parti nasıl toplumla devlet arasında kimlikli bir köprü olacaksa, muhafazakâr demokratlık da parti ile dünya arasında ideolojik bir köprü oluşturacak.

AKP'nin bir kitle partisi olmasının avantajları olduğu halde, bu durum birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Örneğin Bulaç'a (8 Ekim 2003, s.4) göre, Milli Görüş geleneğinden kopmak isteyen ve iktidarı hedefleyen bir kitle partisi olmayı amaçlayan AKP'nin siyasal İslam ile bağlarını koparması, hem kendini tanımladığı muhafazakâr kimlik açısından hem de AKP'nin politik açıdan bulunduğu yer ve temsil ettiği çevreler bakımından riskli ve yanlıştır. Bulaç (8 Ekim 2003, s.4), bahsekonu riski şu ifadelerle açıklamaktadır:

AKP geçmişteki Milli Görüş partileri gibi "İslamcı bir parti" olmayabilir, ama İslami geçmişini de inkâr edemez. Bu, ne doğrudur ne de inandırıcıdır. İkincisi, muhafazakâr siyaset, bir yönüyle statükonun muhafazasını öngörür. AKP ise son tahlilde merkezdeki çekirdeğin siyaset dışı tasarruflarına karşı ortaya çıkmış bir çevre hareketidir. Dolayısıyla idari, ekonomik ve sosyal açılardan "devrimci" değilse bile en azından reformcu olmak, değişimi desteklemek ve değişime göre yeni politikaların kabulünü esas almak zorundadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, muhafazakâr demokrasi kavramının AKP'yi bir dereceye kadar Milli Görüş'ten uzaklaştırma niyetine hizmet ettiği açıktır. Ancak, AKP'yi tamamen reddi miras partisi olarak görmek de yanlış olacaktır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken asıl mesele, AKP eğer muhafazakâr demokrasi kavramı çerçevesinde yeni bir değerler bütünü oluşturacaksa, bu bütünün çeşitli siyasal, sosyal ve ekonomik pratikler yoluyla büyük gelenek olan Milli Görüş'ü yeniden şekillendirip şekillendiremeyeceğidir (İrem, 2004, s.11).

2.3.2. Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış

Muhafazakâr demokrasi kimliğinin kurucusu ve hatta ideoloğu olarak bilinen Yalçın Akdoğan (2004, s.18-19-20), muhafazakâr demokrat kimliğin amaçlarını şöyle maddeleştirmiştir:

1. Siyaseti normalleştirmek: Türk siyasal yaşamında din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey gibi kavramların doğurduğu gerilim, siyasal alanı daralttığı gibi birçok soruna da yol açmaktadır. Muhafazakâr demokrasi kavramıyla AKP bu kavramları sağlıklı bir zeminde yeniden kurgulamaya ve bunları gerilim unsuru olmaktan çıkarmaya çalışmaktadır. Geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim vurgusu bu amaçla ön plana çıkmaktadır (Akdoğan, s.18-19-20).

2. Siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak: Türk siyaseti uzunca bir süre muğlâk, müphem, ne olduğu tam anlaşılmayan siyasal hareketlerle veya içi kısa sürede boşalan siyasal söylemlere sahne oldu. AKP'nin kendisini belli bir format ve koordinat üzerinde tanımlamaya çalışması, siyasal kimliği geliştirme çabasına girmesi kendisinden önceki partilerin kaderine uğramamaya çalışmasının bir sonucudur (Akdoğan, s.18-19-20).
3. Müstakil bir muhafazakâr parti üretmek: Türk siyasal yaşamında muhafazakârlık, partilerin içinde bir damar olmuştur. DP'den AP'ye ve ANAP'a kadar merkez sağ partilerde de muhafazakârlığın bir şekilde var olduğu görülmüştür. Ancak, AKP'nin muhafazakârlığı siyasetin ana gövdesi ve lokomotifine haline getirmesi yeni bir duruma işaret etmektedir (Akdoğan, s.18-19-20).
4. Kuşatıcı bir siyaset tarzı üretmek: AKP farklı siyasal çizgilerden gelen kişilerin belli değerler ve belli bir siyaset tarzı üzerinde buluşma noktası olarak kendisini konumlandırmaktadır. "Kimlik siyaseti" güden partilerin, Türk siyasetinde tikanıklığa neden olduğu iddiasıyla bu çizgiyle arasına mesafe koymaktadır. Hareketin merkezine tek bir din anlayışını mezhebi veya etnik özelliği yerleştirerek, "biz" ve "diğerleri" ayrımı yapan ayrışmacı siyaset tarzının, Türkiye şartlarında kutuplaşmaya neden olduğu vurgulanmaktadır. Belli kesimlerin belli talepleri için siyaset yapmak yerine, toplumun genelinin tüm sorunlarıyla ilgilenen bir kitle partisi olmaya çalışmaktadır (Akdoğan, s.18-19-20).

Nuray Mert (2004, s.266-268), kendine yeni bir siyasal çizgi arayan AKP'nin Türkiye'de DP, AP ve ANAP ile süregelen milliyetçi-muhafazakâr (Türk İslam kimliği) ve modernleşmeci (teknolojik ilerleme ve sanayileşme kapitalistleşme) temalar eşliğinde seyreden merkez sağ olarak adlandırılan bir geleneğe sahip çıkmak istediğini ifade etmiştir. Akdoğan'ın AKP'yi bu geleneğin takipçisi olarak göstermesi, seçim kampanyasında DP'nin meşhur "yeter söz milletindir" sloganının kullanılması, parti ileri gelenlerinden Cemil Çiçek'in parti ve parti politikalarını kastederek "Turgut Özal'ın ruhu dolaşıyor" demesi ya da Erdoğan'ın 2002 seçimleri sonrasında söylediği "merkez sağ, gerçek sahibine kavuşmuştur. AKP, merkez sağın tek ve en güçlü partisi

olduğunu göstermiştir” sözleri (Aktaran: Tekin, 2004, s.202) bu isteğin yansımaları olarak görülebilir.

Akdoğan (2004, s.15-17), muhafazakâr demokrat kimliğin parametrelerini ise şu şekilde sıralamaktadır:

Muhafazakâr demokrasi devrimci değil tedrici, aşamalı ve geleneksel değer ve kazanımları koruyan değişim anlayışına dayanır. Kurulu düzenin dayatmacı aşırılıklarından, radikalizmden ve toplum mühendisliğinden korunmalıdır. Halk egemenliğini, anayasallığı, evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser. Sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir iktidardan yanadır. Muhafazakâr demokrasiğe göre siyaset alanı uzlaşma ve hoşgörü zemininde olur. İdealizm ve realizm arasında denge kurulmalıdır. Devletin ideolojik bir tercihle kendini dogmatik bir alana çekmesi kabul edilemez. Devlet asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük, dinamik ve vatandaşların şekillendirdiği ve denetlediği bir yapıda olmalıdır.

Parti ideolojisinin en popüler açıklamalarından birini ortaya koyan Genel Başkan Yardımcısı Akif Güllü’ye (Aktaran: Tepe, 2010, s.159) göre, muhafazakâr demokrasiyi anlamının en iyi yolu, AKP’nin Türk siyasetindeki mevcut rolünü düşündürmektir. Bu rol, Güllü’nin bakışında Ankara’nın Kızılay kavşağına benzemektedir. Kızılay, eğlenceden eğitim kurslarına kadar birçok etkinlik için değişik sosyoekonomik topluluklardan çok sayıda ziyaretçiyi çeken, Türkiye’nin temel kültür, eğitim ve finans bölgelerinden biridir. Bir işçi sınıfı mahallesi olan Mamak’tan, daha çok laik bürokratların oturduğu Çankaya’ya birçok semitten vatandaşlar değişik vasıtalarla ve farklı amaçlar için buraya gelmektedir. AKP’nin ideolojisi muhafazakâr demokrasi de, geliş nedenleri ve ulaşım türleri ne olursa olsun herkese platformunda yer sağlayan bir siyasal görüştür; bu bağlamda da tıpkı Kızılay meydanı gibi çoğulcu ve kapsayıcı, dönüşüm yaratan değil sadece olanı uyumlu şekilde organize eden bir siyasal platform işlevi görmektedir.

Muhafazakârlık söylemi, AKP’nin bünyesinde birleştirmeyi hedeflediği kesimlerin ortak noktalarını vurgulayan bir şemsiye işlevi görmektedir (Köker, 2004). Muhafazakâr düşünce içerisinde önemli bir yere sahip olan devlet, din, otorite, cemaat, gelenek ve tarih, bu şemsiyenin altında yer almaktadır. Ancak, burada vurgulanan tarih ve gelenek, muhafazakâr düşüncenin değişimi reddettiği anlamına gelmemektedir. Bu noktada, AKP yöneticileri bir taraftan geleneksel kültür ve değerleri korumaya özen gösterirken, diğer taraftan da Batı demokrasinin temel kurumlarını, bilim ve tekniğini benimsemenin de önemli olduğuna vurgu yaparlar. Tanıl Bora (1998, s.70), muhafazakâr düşüncenin, “modern liberal toplumların, değerlerden arınmış, kültürel

kimlikten yoksun toplumlar olmayacaklarını, olursa yozlaşacaklarını ve çökeceklerini”, bunu önlemek için toplumun birtakım temel değerlerinin “muhafaza edilmesi” gerektiği iddiasına önem verdiklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda, bir tarafta geleneksel diğer tarafta da modern bir Türkiye’nin olduğu varsayıma dayanarak, AKP’nin öne sürdüğü muhafazakâr demokrat kimliği bu iki Türkiye arasında önemli bir köprü işlevi üstlenme iddiası taşımaktadır. Köprü olma iddiası sadece iç politika ile ilintili değildir. AKP, bir taraftan Batı ile özellikle bilim ve teknoloji noktasında bütünleşme hedefine sahipken, diğer taraftan İslam ülkeleri ile ilişkilere de özel bir önem vermektedir. AKP’nin Batı ve İslam Dünyası arasında köprü olma hedefi, Erdoğan’ın medeniyetler çatışması tezine karşılık medeniyetler buluşması yorumunda açıkça görülmektedir. Sözkonusu işlev, parti ileri gelenlerinin “geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim” vurgusunda muhafazakâr düşünceyle birleşir (Akdoğan, 2004, s.18). Bu durum, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, AKP’nin dış politik yaklaşımına da yansımıştır.

AKP’nin ortaya koyduğu bu yeni kimlikte kuşkusuz en önemli nokta, dinin ve İslamcılığın yeridir. Öte yandan, AKP’nin dine bakış açısı bu tezin temel konusu açısından da oldukça önem arz etmektedir. Din, Batı muhafazakârlığında dindarlıktan ve dinsel ideolojilerden farklı olarak toplumun üyelerini bir arada tutan, onlara ahlaki değerler aşılayan, birlik ve beraberlik duygusunu güçlendiren bir olgu olarak görülmektedir. AKP yöneticileri, siyaseti İslam üzerinden yapmayacaklarını ve hatta dini siyasetin tamamen dışında tutarak, sadece toplumsal alana çekmek istediklerini savunmuştur. Bunu Erdoğan’ın (Aktaran: Erler, 2007, s.130), “Bireysel referansım İslam, siyasal referansım ise demokrasidir” sözü desteklemektedir. “Muhafazakâr bir parti olan AKP’nin dini değerleri arka plana atarak değil, bu değerleri de içerecek şekilde toplumsallığa önem veren yeni bir siyaset tarzı geliştirmeye çalıştığını” söyleyen Akdoğan (2004, s.108), AKP’lileri kimlik tanımlamaları konusunda şu şekilde sınıflandırmıştır:

Siyasi profil sorgulamasında AKP’liler kendilerini sırasıyla “demokrat”, “milliyetçi-muhafazakar”, “sosyodemokrat”, “İslamcı” şeklinde tanımlıyorlar. İslamcı olarak kendisini ifade edenler tüm araştırmalarda %5 ile %10 arasında değişiyor. Bu oranın siyasal İslam çizgisindeki partilerde %85’lerde olduğunu hatırlamak gerekir. Sosyal demokrat partilerde seçmenin %15’e yakının kendisini “sosyalist” olarak nitelendirmesi gibi, durumlar bu yeni partinin ana gövdesini kendisini muhafazakâr bir çizgide konumlandırıyor.

Erdoğan (Aktaran: Hale, 2010, s.97) da, “toplumsal bir değer olarak dine önem verdiklerini ancak siyaseti dine göre yürütmenin ya da dini kullanarak idareyi ideolojik olarak dönüştürmeye teşebbüs etmenin doğru olmadığını düşündüklerini” ifade etmiştir. Dinin mukaddes ve müşterek bir değer olduğunu vurgulayan Erdoğan (Aktaran: Hale, 2010, s.97), “bölücülüğe neden olabilecek siyasi partizanlığın bir unsuru haline getirilmemesi gerektiğinin” de altını çizmiştir.

Özellikle laik yapıyla ciddi sorunlar yaşayan Milli Görüş çizgisinden gelen AKP’nin dinin rolü konusunda oldukça hassas ve temkinli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, AKP’nin çözüm olarak Milli Görüş çizgisinden farklı tek bir dine değil, genel olarak din kavramına atıf yaptığı; dini, siyasal bir proje olmaktan çok kültürel alanda ele aldığı söylenebilir. Heper’e (2006, s.79) göre, AKP programında laikliği Milli Görüş partilerinden daha açık ve daha fazla şekilde vurguladığı, dini insanlığın en yüce ve önemli kurumlarından biri olarak, laikliği ise demokrasinin, din ve ibadet özgürlüğünün ayrılmaz bir koşulu olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Erdoğan’ın laik sistemden yana bir parti olduklarını, aksi halde partinin yapacağı hataların dine mal edilebileceğini, böyle bir durumun en çok dinin kutsiyetine ve ona inananlara zarar vereceğini vurgulaması, bahsedilen farklılaşmanın bir tezahürü olarak görülmektedir (Heper, Tokta, 2 Kasım 2009, s.178). Akdoğan (2004), AKP’nin laiklik ile ilgili sıkıntısını şöyle açıklamaktadır:

Siyaset sadece ateistlerin uğraş alanı olmadığına göre, dini hassasiyeti olan kişilerin de siyasette bulunması, siyasal alanın dindarların sorunlarıyla ilgilenmesi veya siyasetçilerin kimi dini değerleri önemsemesi tüm dünyada olağan sayılan hususlardır. Bireylerin dinden esinlenen duygu ve düşüncelerinin siyasete yansması normal bir durumdur, sosyolojik bir olgudur ve laiklikle çelişmez. Ancak din üzerinden siyaset yapmak, dini araç haline getirmek, din adına dışlayıcı bir siyaset yürütmek birçok sorun üretebilir.

AKP lideri Erdoğan tarafından partinin kimliği muhafazakâr demokrat olarak tanımlandıktan ve de bu kimliğin unsurlarını açıklayan Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınan *Muhafazakâr Demokrasi* kitabı yayımlandıktan sonra, kavram hakkında tartışmalar da başlamıştır. Bu tartışmalardan ilki, kavramın bilimsel, tarihsel ve tutarlı bir kavram olmadığı yönündedir. Bu tartışmalara yanıt niteliğinde, Akdoğan (2004, s.227-228), böyle bir kavramın siyaset bilimi literatüründe bulunmadığını ve kavramın

yeni olduğunu kabul etmiş; ancak AKP gibi güçlü bir partinin literatüre yeni kavramlar da katabileceğini ifade etmiştir. AKP'nin önde gelen isimlerinden Ömer Çelik (Aktaran: Akdoğan, 2004, s.270), bir adım daha ileri giderek “yeni bir kavram olan muhafazakâr demokrasinin içinin zaman içinde kendiliğinden dolabileceğini ve kavramın hem muhafazakârlıkla hem demokratlıkla ilişkisinin bulunmasına rağmen, hem muhafazakârlıktan hem de demokrasiden farklı bir şey olduğunu” ifade etmiştir.

Mümtaz Türköne (15 Ocak 2004) de, Akdoğan ve Çelik'i destekler şekilde “teorilerden ve kategorilerden hareketle insanların ve toplumların yollarını, yönlerini çizmediğini, kimliklerini belirlemediğini; aksine gerçek hayatın deneme ve yanılgılarla, pratik kaygılar ve ihtiyaçlar doğrultusunda verilen anlık kararlarla ilerlediğini, bilimin hayatı geriden takip ederek yapılanları teori haline getirdiğini” ifade etmiştir. Türköne'ye (15 Ocak 2004) göre AKP, siyasetin doğasına, bir siyasi partinin yapısına ve amaçlarına uygun olarak, muhafazakâr demokrasi kavramının içinini, zaman içinde pratik kaygı ve ihtiyaçlara uygun politikalar oluşturarak doldurabilir. Yavuz (2009, s.116) da, kavramın yeni ve teorik bir altyapıya sahip olmadığı eleştirilerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta; ancak AKP'nin yeni bir siyasi parti olarak kimlik beyanında bulunduğu ve kavramın teoriden pratiğe yönelik değil pratikten teoriye yönelik yol izlemek suretiyle parti uygulamaları ile zaman içinde içinin doldurulabileceğini savunmaktadır. Fedayi (2004, s.155), Erdoğan'ın popülaritesi ve karizmatik gücü ile AKP ve muhafazakâr demokrat kimlik bağlamında şu tespitte bulunmuştur: “Önce “Tayyip” vardı; sonra AKP doğdu; en sonunda da “muhafazakâr demokrat” kimlik doğdu”. Erdoğan (Aktaran: Tekin, 2004, s.74) da, Çelik, Türköne ve Yavuz'un görüşlerini destekler şekilde şunları ifade etmiştir:

Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz, bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir, “muhafazakâr demokrasi” diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız bu. Biz de bu kimlik içerisinde, bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. Ha bunun adı ne olur? Bunu zaman gösterecek ama şu anda biz muhafazakâr demokrat kimlikle yürüyoruz.

“Muhafazakâr Demokrasi” kavramıyla ilgili bir diğer tartışma da, AKP'nin “Müslüman Demokrat” kavramını kullanmadığı için bu kavramı ortaya attığıdır. AKP'liler bu tartışmalara cevaben kendilerinin kültürel muhafazakâr olduklarını, Türkiye'nin

geleneksel kültür birikimine sahip çıkma anlamında muhafazakârlığa atıf yaptıklarını; ancak dini özgürlüklerin önündeki engeli kaldırmaya dönük demokratik mücadele vereceklerini ifade etmişlerdir (Akdoğan, 2004, s.117). AKP yönetimi, ılımlı İslam'ın temsilcisi veya Müslüman demokrat bir parti kimliğine bürünmeyi, iç politikaya yönelik kaygılar ve siyasal konumlama açısından uygun bulmamaktadır. Partinin, önceki MGH partileri gibi yeniden İslamcılığın herhangi bir kategorisinde yer almasının siyasi gerilime dönüş olacağı düşünülmekte, bu yüzden İslamcılıkla ilişkilendirilmek yerine dini değerleri önemseyen kişilerin oluşturduğu bir muhafazakâr parti olarak tanımlanması tercih edilmektedir (Akdoğan, 2010b, s.71-72). AKP, bu konuda hiç de haksız değildir. Öyle ki, otoriter laikliği resmi ideolojiye dönüştüren Türkiye'de "Müslüman" sıfatını kullanmak risklidir. Bunun yerine, Müslümanlığı da içeren "muhafazakâr" sıfatını kullanmak daha "masum" ve "meşru" gözükmektedir. Konuyla ilgili olarak da Erdoğan (Aktaran: Tepe, 2010, s.158) şunları ifade etmiştir:

Benim fikirlerim devamlı bir evrim içindedir. Doğal olarak ben de, benden önce gelenlerden derinden etkilendim. Partimiz Türk ulusal varlığının devamının bir ürünüdür. Bazı Batılı gazetelerde ve yayınlarda partim 'İslamcı bir parti' ya da 'Müslüman Demokrat' olarak tanımlanmaktadır. Bu nitelendirmeler doğru değildir. Bu, Müslüman ya da demokrat olmadığımızdan değil, bu ikisinin farklı bağlamlarda düşünülmesi gerektiğine inanmamızdandır. Türkiye modern değerler sisteminin aktif bir lideri olmak ve böylelikle dünyaya yeni bir ilham kaynağı olabilecek yeni bir 'Rönesans' perspektifi sağlamak suretiyle Müslüman kimliği ile modern değerler arasında bir senteze dayanan kendi 'siyasal Magna Carta'sını daha da ileriye götürmek istemektedir.

Tekin'e (2004, s.119) göre de, Türkiye'de muhafazakârlık, daha çok dinsel kimliği öne çıkaran parti, siyasi hareket ya da politikacıların kullandığı "öznesiz" ve "içi boş" bir kavramsallaştırmadır. Türk siyaset geleneğinde bu tür partilerin, kendilerini "İslamcı, Müslüman" partiden ziyade "muhafazakâr" bir parti adlandırmaları daha uygundur.

Muhafazakâr demokrasi kavramına ilişkin bir diğer eleştiri ise, özellikle diğer ideolojilerle karşılaştırıldığında daha görünür hale gelen kavramın eklektik bir kavram olduğu yönündedir. Örneğin, liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin demokrasi ile olan ilişkisini tespit etmenin, muhafazakârlıkla demokrasi ilişkisinin mahiyetini tespit etmekten daha kolay olduğu söylenebilir (Fedayi, 2004, s.163). Eklektizm iddiası, "muhafazakâr demokrasi" kavramının "muhafazakârlık" ve "demokrasi" gibi birbiriyle ilişkisiz gözüken iki kavramın kolayca yan yana getirilmesiyle oluşturulduğu

varsayımına dayanmaktadır. Bu iddiayı dile getirenlerden biri olan Bayramoğlu'na (13 Ocak 2004) göre AKP, “devlet, sivilleşme, temsili yapı gibi makro konulardaki demokrat tavrı” ile muhafazakâr ve demokrat kimliği son derece eklektik olarak aynı anda içinde barındırmaktadır.

Eklektizm iddialarına Hüseyin Çelik (Aktaran: Akdoğan, 2004, s.272) şu ifadelerle cevap vermiştir:

AKP'nin muhafazakar demokratlığı “muhafazakârlık” ve “demokratlık” gibi iki ayrı kavramın eklektik bir şekilde bir araya getirilmesi değildir, tam tersine entegre bir kavramdır. Eklektik olduğu iddiasına dönük analizlerin şöyle bir yanılgısı var: Muhafazakârlık, statükoculukla eşdeğer görülmektedir. Hâlbuki ilgisi bile yoktur; muhafazakârlığın içinde statükoculuk üreten gelenekler de vardır. Ancak muhafazakârlık sadece statükoculuktan ibaret değildir; tam tersine muhafazakârlık yelpazesi içindeki belli akımlar son derece reformist ve değişimci uygulamalar da ortaya koymaktadır. Muhafazakârlık, yanlış biçimde statükoculukla eşanlamlı olarak görüldüğü zaman, işte bunun yanına bir de demokratiklik eklendi, eklektik bir şey oldu diye düşünülüyor. Böyle bir şey yok.

Hale ve Özbudun (2010, s.29), eklektizm eleştirisi ile ilgili olarak “muhafazakârlık ve demokrasinin birbirleriyle ilişkisiz iki kavrammış gibi görünmesine karşın, AKP'nin bunu zaman içinde kendine özgü biçimde hem demokrat hem muhafazakâr olarak başarabileceğini” ifade etmişlerdir. Onlara göre, önemli olan iki kavramın ilişkili olup olmadığından ziyade, parti tarafından, özellikle Türkiye bağlamında, nasıl yorumlanacağı ve pratiğe geçirileceği meselesidir ve bunun için beklenilmesi gereklidir. Mahçupyan'a (24 Ağustos 2003) göre, muhafazakârlık gibi bir bakışın demokratlıkla bütünleşmesi olanaksız olmasa da kimliksel sorgulamayı zorunlu kılan bir çaba gerektirmektedir. Mahçupyan, devamla şunları ifade etmiştir:

Bu kimliksel arayış, evrensel yelpazede kendisine yer açarak, Türkiye siyasetinde kalıcı rol isteyen bir siyasi hareketin gereksinimini fazlasıyla aşmakta. Muhafazakâr demokrat terimi kendini “yeniden tanımlama” anlamını içerdığı ölçüde, ister istemez bir özeleştirinin de kapısını açarak demokratlığı muhafazakâr bakışın içine sokacaktır. O noktadan sonra sözkonusu zihni bütünleşmenin olup olmayacağı ise bir sosyolojik “hazmetme” meselesidir.

Türk siyasal hayatında görüldüğü kadarıyla, ideolojik söylem ve siyasal kimlik beyanı, halktan çok aydınlara ve devlete hitaben dile getirilmektedir. Bu noktada halkın tatmini (siyasal temsil) ile aydınlar ve devletin tatmini (resmi/siyasal meşruiyet)

ayrışmaktadır.⁴⁶ AKP de siyasal kimlik politikası ile bu durumu gözetmektedir. AKP, meşru ve kabul edilebilir bir kimlik aramaktadır. Bu bağlamda, sadece aydınlar ve bürokratlara değil, tabanına da ters gelmeyecek bir ideoloji olarak muhafazakârlığı görmüştür. AKP'nin muhafazakâr demokrasi tanımından da anlaşılacağı üzere, parti kimliğini açıklamakta partinin “ne olduğu” yerine “ne olmadığı” üzerinden gidilmiştir. AKP, hem Batı'daki muhafazakâr anlayışı esas almakta hem de bunu toplumsal ve kültürel geleneklere yaslanarak yapmaktadır. Bu bağlamda, hem yerli hem de evrensel bir görünüm çizmektedir.

AKP, muhafazakâr demokrat kimliği ile bir taraftan değişimci ve yenilikçi bir siyasal çizgiyi öne çıkarırken, diğer taraftan din olgusu ile yakın bir bağa sahip olduğu gözlenmektedir. Bu noktada, iç siyasete ilişkin dikkat çeken din olgusunun, dış siyasete nasıl yansıdığı ve nasıl sunulduğu önem taşımaktadır. Bu bağlamda, aşağıdaki başlıkta AKP'nin “muhafazakâr demokrasi” kimliği ile iç politikadaki meşruluk arayışının, dış politikada nasıl anlamlandırıldığı ele alınmıştır.

2.3.3. Dış Politikada Bir Pratik Fayda Olarak Muhafazakâr Demokrasi

Son yıllarda, İslamcıların Batı karşıtlığına dair söylemi radikal bir biçimde değişmiştir. İslamcılar, bir yandan demokrasi ve insan hakları gibi “Batılı” siyasal değerleri söylemlerine eklerken, öte yandan Türkiye'nin Batı ile daha derin bir entegrasyonunu savunmaya başlamışlardır. Bu söylem değişikliği, İslami kimliğin geleneksel “kurucu” unsurları ile çatışmaktadır. Bu çatışmaya rağmen, değişikliğin temel nedeni İslami hareketlerin siyasal, sosyal ve iktisadi faaliyetlerini baskı altına alan 28 Şubat Süreci'dir. Bu süreçte, partisi kapatılan, sermaye grupları baskı altında tutulan, İmam Hatip Okulları eritilen, sosyal faaliyetleri sınırlandırılan İslami hareketler, son yıllarda Türk demokrasisinin “dışsal dinamiklerini” keşfetmiştir (Dağı, 06 Şubat 2002). Türkiye'de farklı kimlik siyasetlerine imkân veren demokratik ve çoğulcu bir siyasal rejimin ancak Batı ile beraber kurulabileceği algısı, İslamcıların Batı'ya olan bakışını değiştirmiştir. İslamcılar, birçok Batılı ülkenin, AB'nin ve Batı merkezli insan hakları örgütlerinin insan hakları, demokrasi, hukuk devleti ve askerin siyaset üzerindeki vesayeti konusundaki taleplerinin kendi sorunları ve istekleriyle örtüştüğünü fark etmiştir.

⁴⁶ Bkz: Şen, 1995.

Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 “terörist saldırıları” sonrası, Batı’da yükselen “İslamofobia”⁴⁷ çerçevesinde Batı ile ekonomik ve siyaseten iyi ilişkiler geliştirmek, küresel ekonomiyle bütünleşmek isteyen bir sınıfın temsilcisi olan AKP için, Müslüman demokrat kimliği işlevsel gözükmemektedir. Özellikle Samuel Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” tezi doğrultusunda Batı’da yükselen Müslüman-Müslüman olmayan şeklindeki ayrımlar ve Müslüman ülkelerin dikta rejimleri, terörist örgütler, geri kalmışlık ve demokrasi -Batı düşmanlığı ile özdeşleşmesi- “Müslüman demokrat” kavramını kötü çağrışımlar yapacak hale getirmiştir. Buna karşın, muhafazakârlığın Batı’da kendine özgü bir tarihselliği ve anlamlılığı vardır. Üstelik birçok ülkede muhafazakârlık saygı duyulan, olumlu çağrışımlara sahip bir siyasal akımı temsil etmektedir (Sommer, 2 Kasım 2009, s.2).

Gözen (2006, s.7) de, Sommer gibi, AKP’nin özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, başta ABD’de olmak üzere dünyada yükselen İslam karşıtı rüzgârı tersine çevirmek için muhafazakâr demokrasiyi kullanışlı bulduğunu savunmaktadır. Batı ile olduğu kadar Müslüman ülkelerle olan ilişkilerini de önemseyen AKP’nin muhafazakâr demokrat kimliğini iki yönlü kullanmaya çalıştığı söylenebilir. Bunlardan ilki; ABD’nin Afganistan ve Irak işgali sonrasında, Ortadoğu’ya yerleşmesi ve Türkiye’nin bölgedeki ilişkilerinin mahiyetini değiştirmesi nedeniyle AKP’nin ABD’deki politikaları ile ters düşmemesidir. İkincisi ise AKP’nin “Yeni-Osmanlılık”, yaklaşımı çerçevesinde bölgede arabulucu sıfatıyla rol oynamak ve bölgenin yeniden şekillenmesinde ortaya çıkacak riskleri en aza indirmek, avantajlardan olabildiğince fazla faydalanmak yönünde bir strateji izlediği söylenebilir. “Muhafazakâr demokrat” bir Türkiye’yi, İslam ve demokrasinin bir arada barış içinde var olduğu tek örnek ülke olarak gösterme çabalarının, özellikle farklı etnik ve dinsel topluluklarla sorunlar yaşayan ve ciddi askeri kayıplar verdiği için şiddet kullanma dışında seçenekler arayışında olan ABD’nin çıkarlarıyla kısmen örtüştüğü ifade edilebilir (Karagül, 9 Kasım 2002). 29 Ocak 2004 tarihinde Erdoğan’ın (“Conservative...”, 29 Ocak 2004) *American Enterprise*

⁴⁷ İslamofobi kelimesi, anlam olarak "İslam korkusu" demektir. Terim olarak İslam’dan ve Müslümanlar’dan korkma, çekinme içgüdüsünü ifade eder. Kelime ilk kez 1991 yılında kullanılmış olup, 11 Eylül saldırılarıyla gündeme getirilmiştir. Bugün İslamofobi dendiğinde, hem İslam dinini tanımamaktan kaynaklanan bir korku, hem de bu korkuya dayanarak Müslümanlara karşı ayrımcılık yapılmasının meşru görülmesi akla gelmektedir (Çöteli, 2012).

Institute'ta yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Ortadoğu'da özgürlüğün ve demokrasinin yayılmasında rol oynayabileceğinin altını çizmesi özellikle anlamlıdır:

Ortadoğu'nun gelecekte kamu politikasına örgütlenme, din ve vicdan özgürlüğünün rehberlik ettiği barışçıl ve demokratik bir zemine şiddetle ihtiyacı var... Türkiye hala, Suriye, İsrail ve Filistin arasındaki diyalogun geliştirilmesi için çaba göstermektedir. Türkiye Ortadoğu'da özgürlüğün yayılmasına yardımcı olabilir.

Öte yandan, AKP'nin muhafazakâr demokrasi ile verdiği İslami mesajlar, bölgedeki Müslüman topluluklarla ABD'den daha kolay ilişki kurmasına sağlamakta ve ABD'nin bölgedeki diktatörlüklerinin yerine demokratik rejimler getirme hedefiyle uyumlu şekilde, model ülke olarak kendini sunmasına olanak tanımaktadır (Tekin, 2004, s.215). Ayrıca, AKP'nin Osmanlı geleneğini vurgulayarak, Osmanlı Devleti'nin eski tebaasını oluşturan ülkelerle de, Osmanlı geçmişi üzerinden, ortak bir geçmiş, ortak bir hukuk ve ortak bir aidiyet yaratma çabasına giriştiği ifade edilebilir (Uslu, 2010, s.150).

AKP'nin Milli Görüş geçmişinden ders alarak, AB üyeliğini ve AB reformlarını hayata geçirmeye yönelik oldukça hevesli bir tutum sergilediği ifade edilebilir (Hale, Özbudun, 2010, s.23). Bu noktada, Türkiye'de sermayenin de AB üyeliğini güçlü bir şekilde desteklediği bilinmektedir. İslamcı gruplar Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu dört nedenden dolayı desteklemektedir: a) MGH içinde yeni burjuvazinin yükselişi; b) Dini hakların mevcut anayasadan ziyade AB yönetimi altında daha iyi korunacağına yönelik inanç; c) MGH'nin Almanya'daki Türkler tarafından Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu destekleme konusunda cesaretlendirilmesi; d) MGH taleplerinin uluslararasılaşması (Duran, 2010, s.336). Ayrıca, Türkiye'de halkın büyük çoğunluğu AB'yi daha kolay iş bulmanın, rahatça seyahat etmenin, daha iyi yaşam koşullarına ve daha fazla özgürlüğe sahip olmanın en önemli yolu olarak görmekte ve olumlamaktadır.

Müslüman kimliğini ve demokratik devlet yapısını ön plana çıkaracak Türkiye'nin AB'ye katılmasının, Avrupa'ya çok dilli, kültürlü, inançlı bir yapı getirerek Avrupa'nın kültürüne ve kimliklerarası diyalog konusunda yaşadığı sıkıntılara önemli ölçüde çözüm sağlayacağı fikri, AKP tarafından tekrarlanmaktadır (Uslu, 2010, s.158). Erdoğan'ın ("Erdoğan'dan Avrupa...", 10 Ocak 2004) şu ifadeleri bu yaklaşımı ortaya koymaktadır:

Türkiye olarak daha güçlü, siyasi ve güvenlik alanlarında da bütünleşmiş ve uluslararası konjonktürü şekillendirebilecek yeteneğe kavuşmuş bir AB'den yanayız. Avrupa'nın ihtiyacı olan şey en son şey bölünmedir. Dini, etnik, kültürel, her ne şekilde olursa olsun ayrımcılığı reddedeceğiz. Avrupa'nın daha kenetlenmiş bir bütün olarak yoluna devam etme kararlılığının altını çiziceğiz. İslam dünyası için model ülke olan Türkiye'nin AB'ye üyeliği, İslam ile modernizmin bağdaşabileceğini tüm dünyaya gösterecek, Hristiyanlarla Müslümanların AB çatısı altında ortak değerler ve çıkarlar temelinde birlikte yaşayabileceğini ortaya koyacaktır.

Sonuç olarak, AKP'nin ortaya koyduğu muhafazakâr demokrat kimliğinin iç politikada olduğu kadar dış politikada da “araçsal işlevi” olduğu söylenebilir. Bu kimlikle AKP, hem İslamcı geçmişinin “sırtını döndüğü” Batı'ya yeşil ışık yakmakta hem de bu geçmişinin “yüzünü döndüğü” Müslüman ülkelere de güvence vermektedir.

3. BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMI: “STRATEJİK DERİNLİK”

AKP iktidarı ile birlikte, Türkiye'nin dış politik dili de değişmiştir. Bu değişikliğin temel kaynağı yeni kavramların gündeme gelmesidir. Özellikle Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrini ile gündeme gelen bu kavramlar, AKP dış politika yaklaşımında bir bütünlük sağlarken, diğer dönemlerden de bir kopuşu ortaya koymaktadır. Bu kavramlar, akademik bir geçmişten gelen ve AKP döneminde Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı danışmanlıklarından sonra, 2009-2014 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Davutoğlu, AKP'nin dış politikasının teorik arkaplanını inşa etmiştir. Bunun da ötesinde Davutoğlu, Dışişleri Bakanı olması ile de ortaya koyduğu teorileri pratiğe aktarma fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda, Davutoğlu'nun AKP'nin dış politika yapımındaki en önemli aktörlerden biri olduğu söylenebilir (Walker, 2011, s.6).

2002 yılında iktidara gelen AKP Hükümeti'nin Davutoğlu'ndan önce, üç farklı Dışişleri Bakanı⁴⁸ olduğunun farkında olarak, Davutoğlu ile kendisine yer bulan bu kavramları anlamak, analiz etmek AKP'nin dış politika anlayışını ortaya çıkarmada önemli ipuçları verecektir. Bu çerçevede, bu bölümde bu yeni kavramlardan özellikle bu tezin ana konusu ile yakından ilintili olan belli başlıları ile ne ifade edilmek istendiği ve de bu kavramlara getirilen eleştiriler ele alınmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, aşağıda yer alan kavramların sadece “kavram” düzeyinde ele alındığıdır. Zira bu tezin Davutoğlu'nun oluşturduğu dış politikanın “başarılı” veya “başarısız” olduğunu kanıtlamak gibi bir amacı yoktur.

⁴⁸ 2002-2009 yılları arasında bu görev, Abdullah Gül Başbakanlığında kurulan ilk AKP hükümetinde dört ay boyunca Bakanlık görevinde bulunan Dışişleri Bakanlığı kökenli Yaşar Yakış, Recep Tayyip Erdoğan Başkanlığında kurulan ikinci AKP hükümetinde ise Abdullah Gül ve Ahmet Necdet Sezer tarafından yürütülmüştür. Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Ali Babacan getirilmiştir. Bu değişiklik ile hem içeride hem dışarıda Türk dış politikasında atılan hemen her adım Türkiye'nin sırtını geleneksel müttefiklerinden oluşan Batı dünyasına dönerek “Doğu”ya, AKP'nin doğal müttefikleri olarak “İslam Dünyası”na yönelmesi olarak tanımlanan “eksen kayması” şüphesiyle değerlendirilmeye başlanmıştır.

3.1. “STRATEJİK DERİNLİK”

Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun (2002) uygulayacağı dış politikanın ipuçları, Malezya’da Siyasi Düşünceler Tarihi okutacağı sırada ders kitabı olarak klasiklerden birini düşünen, ama sınıfa girdiğinde öğrencilerin çok farklı ülkelerden geldiğini görünce kararını değiştirdiği olayı anlattığı aşağıdaki alıntıda bulunabilir:

Sınıfa girdiğimde değişik bir tabloyla karşılaştım: Mübalağasız küçük bir BM gibi bir sınıf; içinde Amerikalısı, El Salvadorlusunu, Afrikalı ve Asyalı, Çinli ve çokça Malay olan bir topluluk. Bir sınıfa baktım, bir de elimdeki ders kitabına baktım; ciddi bir çelişkiyle karşı karşıya kaldım. Ders kitabı Eski Yunan’dan başlıyor, Eflatun, Aristo, oradan Roma’ya geçiyor; sonra Hristiyanlık, ortaçağ, Rönesans ve modernite ile devam ediyor. Bu kitabın içinde bir tek Çinli yok. Hâlbuki sınıfta Çinliler var ve biz biliyoruz ki gelişmesiyle ve ürettiği düşüncelerle Çinliler ve Çin siyasi tarihi Eski Yunan’dan en az bin, iki bin yıl öncedir. Sınıfta Hint kökenliler var, bir tane Hintli yok kitapta. Yine biliyoruz ki, daha Ari toplumu Batıya göç etmeden önce Hindistan’da milattan önce 1200’lerde ciddi siyasi yapılar oluştu. Sınıfın çoğu Müslüman; ama kitapta bir tek Müslüman yok. Şimdi bu kitabı öğrencilere okuttuğunuzda ciddi problemler çıkacaktır. Bu sadece o gün orada yaşanan konjonktürel bir problem değildi; dünyanın her yerinde, özellikle Batı dışı havzalar, Batı dışı kültürler de bugün aynı problemlerle karşı karşıya, Türkiye’de de bu problemler var, el-an var. Hala siyasi düşünce tarihi okuyanlar, mesela bir Osmanlı düşünürünü görmeden, Kınalızadeyi hiç bilmeden, Makyavel’i çok iyi öğrenmek zorunda kalıyorlar. Öğrencilerinize aslında şunu demiş oluyorsunuz: “Siz tarihte yoksunuz”. Bunun esas sonucu ise şu: “Tarihte olmayan, bugün de olamaz, yarın da olmayacak”.

Aslında, Davutoğlu’nun yukarıdaki ifadeleri *Stratejik Derinlik*’in bir özeti şeklinde okunabilir. Bu bağlamda O’nun tek yönlü, Batı odaklı dış politika yaklaşımı yerine, çok boyutlu, bütün kültürleri içine alan ve bu kültürleri en az Batı kadar öne çıkartan bir politika anlayışına sahip olması hiç de şaşırtıcı değildir.

“Stratejik Derinlik” kavramına geri dönersek, 2001 yılında Davutoğlu tarafından yazılan *Stratejik Derinlik* adlı kitap, yayınlandığında hem akademi hem de diplomasi çevrelerinde oldukça yankı yaratmış ve merak uyandırmıştır. İlk yıl içinde onüç baskı yapan *Stratejik Derinlik* içindeki fikirler, başlı başına Türk Dış Politikası’nın 2000’li yıllarda yaşadığı dönüşüme işaret etmek ve dış politikanın kuramsal yanını göstermek için kullanılmıştır. Davutoğlu’nun (20 Mayıs 2010), ifadeleri ile:

O kitabı yazarken içinden çıktığım milletime olan borcumu ödediğimi düşünüyordum. Sadece Türkiye’de yaşayan vatandaşlarımıza değil, tarihi sorumluluk alanı içinde olduğumu düşündüğüm komşu ülkelere ve tüm insanlığa bir borç ödemesiydi. Kitabı yazarken, bu düşünceleri danışman ya da bakan olarak hayata geçirebileceğimi düşünmemiştim. O teoriden birileri istifade eder diye düşündüm. Tarih bu sorumluluğu fiilen yaşama vakası ile beni karşı karşıya bıraktı.

Davutoğlu'nun ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, AKP'nin Türk Dış Politika yönelimi sadece kendini korumayı ve çıkarlarına hizmet etmeyi amaçlayan bir dış politika olmayacaktır. Dünyadaki tüm bölgeleri ve bu bölgelerle Türkiye'nin ilişkilerini ele alan *Stratejik Derinlik*'te, Türkiye'nin jeopolitik yapısı yeniden yorumlanmış, Soğuk Savaş ertesini dönemde Türkiye'nin yakın çevresindeki her bölge için ayrı ayrı analizler yapılmış ve böylece Türkiye'nin etki alanını genişletmenin yolları gösterilmiştir. Türkiye'nin nasıl bir stratejik derinliğe sahip olduğu anlatılırken, bu stratejik derinliğin hem teorik boyutu hem de pratik uygulama alanlarıyla ilişkilerine dikkat çekilmiştir.

Davutoğlu, bir ülkenin stratejik derinliğinin, jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik unsurların kesişim alanı içinde anlamlılık kazandığını savunmaktadır. Davutoğlu (26 Şubat 2004), Türkiye'nin tarih, coğrafya, nüfus ve kültür gibi sabit veriler açısından total güç kapasitesini reel güce dönüştürebilecek köklü bir altyapıya sahip olduğunu; ancak stratejik anlamda büyük avantajlar sağlayan bu durumun, aynı zamanda ciddi riskleri de bünyesinde barındırdığını iddia etmektedir. Davutoğlu'na (26 Şubat 2004) göre, Türkiye'nin üç temel meselesi bulunmaktadır: a) Tarih ve coğrafya sabit verilerini etkin bir şekilde kullanabilecek, kültür faktörünün birleştirici ve kuşatıcı niteliğini öne çıkarabilecek, dinamik nüfus unsurunu harekete geçirebilecek ve bunu sabit verilerden hareketle ekonomik, askeri ve teknolojik kapasiteyi maksimum düzeyde artıracak bir strateji anlayışı; b) Uygun bir stratejik planlama; c) Tutarlı bir siyasi irade. Davutoğlu, Türkiye'nin, dış politika sorunlarını çözmek adına, tek bir politika çerçevesinde yeni bir metot geliştirmeye ihtiyacı olduğunu savunmaktadır. Buna göre, Türkiye, kendisini belli bir merkeze angaje etmeye zorlayacak stratejik sıklık içinde olamaz. Tek yönlü yaklaşımlar ve başkalarını merkeze alarak oluşturulan politikalar, Türkiye'yi başkalarının gözünde araçsallaştıran, Türkiye'nin kendi başına bir aktör olmasını engelleyen sonuçlar üretecektir. Türkiye'nin derinliği, tarihi mirasından, kimliksel özelliklerinden ve coğrafyasından kaynaklanmaktadır (Aras, 2009, s.133). Aras'ın saptamalarından yola çıkarak, Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası'nı tarihi miras açısından Osmanlı geçmişine; kimlik açısından, Müslüman kimliğine ve coğrafi açıdan, çok yönlü bir anlayışa dayandırarak yöneteceği fikri ortaya çıkmaktadır.

Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımında, medeniyet önemli bir yere sahiptir. Davutoğlu (2013, s.327-328-329) medeniyet tanımı yaparken, onu tarih sahnesine çıkartan altı ana unsurun olduğunu ifade etmiştir: a) ontolojik b) epistomolojik c) aksiyolojik d) zaman idraki e) mekân f) siyasi. O'na göre bu dönemde yoğun bir medeniyet bunalımı yaşanmakta, insanoğlu bütün doğrularını yeniden kurma çabası içine girmekte, bu çerçevede de bütün tarihi kültür birikimlerini yeniden keşfetmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye gibi köprü ülkelerin farklı medeniyet birikimlerini bünyesinde barındırıyor olması, yeni bir medeniyet açılımı için ciddi bir kaynak oluşturmaktadır. Davutoğlu, modernitenin Avrupa merkezli bir tarih sürecinin eseri olduğunu, küreselleşmenin ise kaçınılmaz bir şekilde, başta Asya olmak üzere insanlığın birikimini tarih akış seyrinde tekrar devreye sokacak unsurlar taşıdığını vurgulamıştır. Küreselleşme, medeniyet çatışmasını değil, yeni bir medeniyet sentezi ve açılımını gerekli kılacaktır. Tarihi birikimi böylesi bir açılıma temel sağlayacak toplumların öne çıkacağı bu süreçte, Türkiye, tarih derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturma ve bu bütünü coğrafi derinlik içinde hayata geçirme sorumluluğu ile karşı karşıyadır. Mihver ülke olan Türkiye, bunu yapabilmesi durumunda jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bütünleşmeyi gerçekleştiren merkezi bir ülke konumu kazanacaktır.

Bu bağlamda, Davutoğlu'nun (2013, s.51) tarih bilinci kavramı da öne çıkmaktadır.

Buna göre;

Türkiye Mezopotamya, Anadolu, Ege, İran ve Mısır gibi kadim medeniyet havzalarına komşudur. Bütün kadim kültür ve insanlık birikimi kendi etrafında oluşan Türkiye, moderniteyi yoğun bir şekilde yaşamıştır. Dolayısıyla tüm bunları dikkate alarak oluşturulan bir sentez, Türkiye'nin önünü açacaktır. Ancak, bu sentez, Türkiye özne ve aktör olma iradesini yansıttığı zaman anlam kazanacaktır. Eğer Türkiye, "uluslararası sistem şekillensin, bir şeyler ortaya çıksın kendimize bir yer buluruz" derse, bu fırsatı kaçıracaktır. Kendi coğrafi derinliğimizi; Asya'daki, Afroavasya'daki derinliğimizi uluslararası alana taşırsak ve Doğulu özelliklerimizi Batı'nın rasyonalitesiyle birleştirip bir senteze doğru yönelirsek, bugün diplomatik gibi görünen bu çabanın kültürel ve felsefi arka planı da doldurulur ve Türkiye'nin önü açılır. Kültürel bir açılım da stratejik bakımdan karşılığını bulur; zira Türkiye değerini sadece askeri, fiili güçle değil, kültürel gücün de eklenmesiyle bulacaktır. Bu bağlamda Türkiye, çok yönlü bir itibar peşinde olmalı; Batı tarafından saygı görmeyen, Doğu tarafından sayılmayan ya da tarihi birikimiyle Doğu tarafından sayılan, Güney'de hiç yeri olmayan bir ülke durumuna düşmemelidir. Dört yönlü itibarı aynı anda hayata geçirebilirsek Türkiye için hareket alanının daha da açıldığı ve uluslararası etkinliğinin bölgesel stratejik etkinliğe dönüştüğü bir tablo ortaya çıkacaktır.

Türk Dış Politikası'ndaki bu yönelim, “medeniyet derinliği” arayışı şeklinde tanımlanabilir. Türk iç ve dış siyasetinde dönüşen kimlik algılamalarının çerçevesini, yeniden canlandırılan bir medeniyet kurma bilinci oluşturmaktadır. Türkiye'nin merkez ülke olduğunu sıklıkla vurgulayan bu bilinç, Türkiye insanına medeniyet kurma ve düzen oluşturma rolünü hatırlatmaktadır. Bu medeniyet perspektifi, kavşağında bulunduğu bölgelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi için uluslararası normlar koymaya çalışan bir tutumu benimsemektedir. Uluslararası hukuku, büyük güçlerin bölgeye müdahalesinin bir meşrulaştırma aracı olmaktan çıkararak, bölgedeki ülkelerin ikili ve çoklu ilişkilerinin temeline yerleştirmeye çalışmaktadır (Duran, 2009). Bu bağlamda, Davutoğlu tarafından vurgulanan medeniyet unsuru, komşularla sıfır sorun doktrinine zemin hazırlamaktadır.

Türk Dış Politikası'nın hemen hemen bütün bağlamlarını masaya yatıran Davutoğlu, medeniyet kavramı ile de yakından ilintili olan kimlikle ilgili ilişkilere de ağırlık vermiştir. Bu kavram, Türk Dış Politikası açısından önemli bir dönüşümdür. Şöyle ki; Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin stratejik konumu ve jeopolitik önemine vurgu yapılmıştır. Ancak, kimlik olgusunun üstü örtülmüş ya da sığ bir şekilde ele alınmıştır. Davutoğlu tam bu noktada önemli bir farklılığa giderek, dış politikada kimlik vurgusunu da ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Buradaki kimlik vurgusu, özellikle İslam kimliği ve yine bununla bağlantılı olarak Osmanlı geçmişine sık atıflarla kardeşlik ve akrabalık bağları üzerine yapılmaktadır. Bu noktadan hareketle, Davutoğlu'nun dış politikada dini bir unsur olarak kabul ettiği söylenebilir.

Davutoğlu'na (2011, s.70-61-73-92-93) göre, “Osmanlı devletini ‘redd-i mirasta bulunan Cumhuriyet yönetimi’ aynı zamanda dış siyasette ‘İslam kimliği ve politikalarını’ terk etmiş ve bu da doğal olarak tarihsel mirasın imkânlarını kullanmayan dış politik tavrı doğurmuştur”. Osmanlı geçmişinden kalan “bütün uluslararası medeniyet ve iddialardan soyutlanma” anlamına gelen ve ‘Atatürk’ün yurтта sulh cihanda sulh’ ilkesinde ifadesini bulan bu yeni yaklaşım, Davutoğlu'na göre, ‘mutlak terk’ ile sonuçlanmıştır. Bu da Türkiye'yi “pasifize eden ve defansif tavra sürükleyen” bir psikoloji doğururken, “uluslararası konumu güçlendirici imkanları” da önemli

ölçüde sınırlandırmıştır. Dolayısıyla, çözüm, Türkiye'nin 'kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa' etmesidir ve bunun temelinde de 'dini ve tarihi süreklilik unsurlarının' hatırlanması yatmaktadır.

Davutoğlu'nun (2011, s. 6-41-81-54) *Stratejik Derinlik* adlı kitabında, Osmanlı mirası, Türkiye toplumunun en "sahici" ve değişmez kimliği, onun özü olarak kabul edilmektedir. Bu öz, Türkiye toplumunu diğer milletlerden ayıran, onu tarih sahnesinde istisna haline getiren, "sıradanlıktan" kurtaran potansiyel bir güçtür. Stratejik Derinlik, bu öz temelinde Türkiye'nin yeniden tanımlanması gerektiğini düşünmektedir. Her ne kadar Cumhuriyet tarihi boyunca bu "öz" siyasi iktidarlar ve elitler tarafından ihmal edilse veya bastırılmaya çalışılsa da, stratejik olarak değerlendirmeyi bekleyen bir cevher olarak "derindeki" varlığını korumaktadır.

Davutoğlu'nun Osmanlı mirası vurgusu, Tarık Oğuzlu (2009, s. 44) tarafından da şu ifadelerle desteklenmektedir:

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde kurulan en önemli ülke olduğundan bu mirasın başkaları tarafından nasıl değerlendirildiği konusunda tarihsel bir sorumluluğa sahiptir. Bu perspektiften bakıldığında, Türk dış politikasının nihai amacı asla ve asla Türkiye'nin Batı uluslararası topluluğunun bir üyesi yapmak olmaz. Bu, ancak amaçlardan bir tanesi olabilir. Önemli olan Türkiye'nin ulusal gücünün artmasında diğer aktörlerle geliştirilmiş olan ilişkilerin araçsal bir şekilde kullanılmasıdır. Bu bağlamda, AB üyelik süreci, ABD ile geliştirilen stratejik ortaklık, Rusya ve diğer komşu ülkelerle geliştirilen ilişkiler araçtır.

Davutoğlu'na (2011, s.36-59-83-96) göre, dış politikanın Osmanlı geçmişi ile uyumlu hale getirilebilmesi ve bu geçmişi sahiplenerek içselleştirebilmesi için "insan unsuru"na gerek vardır. O'na göre toplumun özünde Osmanlı geçmişi vardır. Ancak, Batılılaşma çabaları toplumun kendi özüne yabancılaşmasına ve benlik bölünmesine neden olmuştur. Bu noktada, siyasal iktidar bu durumu ortadan kaldırmalıdır. Stratejik derinlik kavramının özü de toplumsal aidiyet hissinin güçlü bir tarihi ve sosyal kültürel temele oturtulmasıdır. Bu da ancak devletin "milli çıkarları" sağlayabilmesi için bir hegemonya aracı haline gelmesi ile sağlanabilir. Zira Davutoğlu'na (2011, s.37) göre, "milletin derinliğine ulaşamamış ve o derinlikte ortak değer sisteminden kaynaklanan bir ruh bütünlüğü sağlayamamış devletin derinliği kaba güç haline dönüşmekten başka sonuç doğuramaz.

Davutoğlu'nun Osmanlı geçmişine duyduğu "özlem" doğrultusunda, bu geçmişi tekrar hayata geçirmeye ilişkin yukarıdaki ifadelerinde "ben-idraki" kavramı dikkat çekmektedir. İlk kez, Davutoğlu tarafından yazılan *Alternative Paradigms* isimli kitapta kullanılan kavram, daha sonra çeşitli şekillerde yine kendisi tarafından yayınlanan makalelerde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ben-İdraki kavramının temel çıkış noktası, Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş boyunca benimsemiş olduğu "dar" mekân ve coğrafya algısını eleştirisidir. Medeniyetsel süreklilikleri ve dönüşümleri çözümlemede merkezi bir açıklama düzeyi oluşturan ben-idraki, bu yükseliş ve düşüşlerin nedenlerini yapısal ya da materyal unsurlarla açıklamak yerine "varlık bilinci ile uyumlu olarak geliştirilen mekân-zaman algılamasına" bağlamaktadır (Davutoğlu, 2011, s.97). Davutoğlu'na (1997, s.10) göre, ben-idrakinin oluşmasını sağlayan nihai etken, "kurumsal ve formel alan değil, bir bireyin varlık sorunsalını anlamlı bir çerçeveye oturtan dünya görüşüdür". Bu nedenle, ben- idraki basit düzeyde bir kimlik sorunsalına işaret etmekten ziyade "karşı tarafa ya da sosyal bir tanınmaya ihtiyaç hissetmeyen bireysel bir şuur" halini yansıtır (Davutoğlu, 1997, s.11).

Davutoğlu'nun ortaya koyduğu stratejik derinlik perspektifinde, din vurgusu açıkça yapılmasa da, içerisinde dini de barındıran önemli kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlar şöyledir: medeniyet, kültür, kimlik ve Osmanlı mirası. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Davutoğlu Türkiye'nin üç ana meselesini sayarken kültürü öne çıkartabilecek bir strateji geliştirmeye vurgu yapmış; Türkiye'nin derinliğinin kimlikssel özelliklerinden kaynaklandığını vurgulamış; bugüne kadar kimliğin dış politikada arkaplanda tutulmasının yanlış olduğunu savunmuş ve Osmanlı geçmişine sahip çıkılması gerektiğini ifade ederek, İslam politikalarının terk edilmesini eleştirmiştir. Bu bağlamda, bu kavramların önemli bir birleşeninin din olduğu dikkate alındığında, Davutoğlu'nun dış politikada dinin bir unsur olmasına dair inancı ortaya çıkmaktadır. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin Osmanlı geçmişini de dikkate alarak, İslam'ın Türk Dış Politikası'nda kullanılmasının Türkiye'ye yeni bir medeniyet kurma ve bu anlamda merkezde olma bağlamında pratik bir fayda sağlayacağına dair inancı da açıkça görülmektedir.

3.1.1. “Komşularla Sıfır Sorun”

Türkiye’de öğretim hayatının ilk yıllarından başlayarak öğretilen değişmez konulardan biri, Türkiye’nin sorunlu komşularla, bir anlamda düşmanlarla sarılmış bir coğrafyada yer aldığıdır. Bu düşman algısının izlerini Milli Eğitim Bakanlığı’nın ders kitaplarında, hangi komşumuzun topraklarımızın hangi bölümünde ne gibi amaçlarının olduğunun anlatılmasında görebiliriz. Bu durumun militarist bir anlayış olduğunu savunan Kenan Çayır (2005, s.140), Türkiye’de oluşan bu algının genç yaşlardan itibaren empoze edildiğini şu ifadelerle özetlemektedir:

Militarist perspektif, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi müfredatında (özellikle belli ünitelerde) ve mevcut kitapların çoğunda da sürdürülmektedir. Bu açıdan 8. Sınıftaki dersin müfredatı oldukça çarpıcıdır. Zira bu müfredatta “Milli ve Milli Güç Unsurları” başlıklı ünite önemli bir yer tutmaktadır. Bu ünite eğitim sistemindeki diğer derslerde de sıkça tekrarlandığı gibi çevresi düşmanlarla sarılmış, sürekli iç ve dış tehdit altında olan, jeopolitik konumundan dolayı daima teyakkuza olması gereken kapalı bir Türkiye resmedilmektedir.

Aslında, Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında Türkiye’nin komşularıyla yaşadığı ilişkiler, bu müfredatın çok da haksız olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten de, Türkiye 2000’li yılların öncesinde, bütün komşularıyla sorunlu ilişkilere sahip olmuştur. Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir: a) Yunanistan ile özellikle Kıbrıs, Ege adaları ve kıta sahanlığı; b) PKK’ya tam destek veren Suriye ile sınır (Hatay) ve su; c) Bulgaristan ile soydaşlara yapılan muamelelerle ilgili sorunlar; d) İran ile rejim; e) Ermenistan ile Ermenistan’ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu terör örgütü ve soykırım iddiası; f) Irak’la PKK kampları gibi uzun süren gerilimli sorunlar. Bu sorunlardan dolayı, Türkiye’nin komşularıyla ilişkileri çok düşük seviyelerde seyretmiş, Türkiye komşularına karşı her zaman tetikte olmuştur. Hatta 1995 yılında Yunanistan ile Kardak Krizi ve 1998 yılında Suriye ile Öcalan konusu gibi nedenlerden dolayı savaş yönünde irade beyan edecek duruma gelinmesi, sözkonusu ülkelerle savaşa ramak kalması, Türkiye’nin komşuları ile olan ikili ilişkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin komşularıyla sorunsuzca ve barış içinde yaşama fikri, ülkeyi yeni ve farklı bir strateji izlemeye sevk etmiştir. Komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunları çözmeye yönelik girişim, 2002 yılında AKP Hükümeti’nin en gözde dış politikasıdır. “Komşularla sıfır sorun politikası” ile yola çıkan AKP Hükümeti’nin komşularla

kurmak istediği ilişkinin özü, Davutoğlu'nun (Aktaran: Zengin, 2010, s.88) şu ifadelerinde görülebilir:

Etrafımız tümüyle düşmanlarla çevrili psikolojisinde olduğunuz zaman açılım yapmaktan çok defansif bir refleks gösteriyorsunuz. Komşu ülkelerle sıfır problem noktasına geldiğimiz zaman dış politika yapım anlamında olağanüstü bir manevra alanı kazanacağız.

Daha teknik bir tanımla ifade etmek gerekirse, “sıfır sorun siyaseti” “Türkiye’nin etrafı düşmanlarla çevrilidir” psikolojisinden ve buna bağlı gelişen defansif refleksten kurtulup, “bütün komşular ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma” fikri üzerine inşa edilen bir yaklaşımdır (Davutoğlu, 26 Şubat 2004). Bu kavram, varolan sorunların kabul edilip çözülmesini amaç edinmektedir. Bu noktada, bu kavramın özü negatif bir durumu pozitif bir duruma çevirmektedir. Öte yandan komşularla sıfır sorun anlayışı, stratejik derinlik kapsamındaki diğer ikeler ile yakından ilinti olarak altı temel unsur üzerine inşa edilmiştir. 1. Herkes için eşit güvenlik 2. Ekonomik entegrasyon 3. Farklı kültürlerin saygı içerisinde bir arada yaşaması 4. En yüksek düzeyde işbirliği oluşturma 5. En yüksek düzeyde bölgesel bilinç. 6. İstikrar ve gelişme ile güvenlik işbirliği ilişkisinin iyi şekilde kurulması (Zentürk, 1 Kasım 2010). “Komşularla sıfır sorun” gibi son derece iddialı bir söylemi gerçekleştirebilmenin ya da bu amaca yaklaşabilmenin yolu, karşılıklı bağımlılığı attırmaktan geçmektedir. Aralarında temel sorunları çözen, en azından bu sorunları düşmanlık nedeni yapmaktan vazgeçen komşu ülkeler, birbirleriyle olan ekonomik bağları güçlendirdikçe, var olan sorunların da düşmanlık nedeni ilan edilmesini büyük ölçüde engellemiş olacaktırlar. Davutoğlu'nun vizyonuna paralel olarak komşularla sorunsuz bir ilişki içerisinde olmak isteyen AKP Hükümeti, karşılıklı bağımlılık ilkesinin önemini farkında olmalı ki, göreve geldiği ilk aylardan itibaren komşu ülkelerle ticari bağları geliştirmenin yollarını aramış ve bu arayışında da nispeten başarılı olmuştur. Türkiye'nin komşularıyla olan ticaret hacmi toplam dış ticaret hacmi içerisinde yüzde sekizlik bir yer tutarken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yüzde otuza çıkmıştır (Taversine, 12 Ekim 2009). Davutoğlu (Aktaran: Zengin, 2010), 2002 yılının Nisan ayında ekonomik entegrasyon politikalarının işlevselliğini şu ifadelerle açıklamıştır:

Suriye ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle savaş ihtimali minimize olur. Çünkü Antep’le Halep birbirinden alışveriş yaparken, halkları asker gönderip niye savaşsın. Ya da Diyarbakır ile Bağdat arasında tırlar gelip giderken, Türkiye Kuzey Irak’taki bir oluşumdan niye korksın.

Ancak AKP, komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirirken, bu ülkelerin rejimlerini gözardı etmiştir (Oktav, 2011). Bu noktada, “komşularla sıfır sorun” odaklı dış politika yaklaşımının kimlikle ilgili bir yönü de bulunmaktadır. Tarık Oğuzlu (2012, s.17), bu dış politik yaklaşımın kimlikle ilgili boyutu, dış politikanın ülke içindeki belirli bir kimlik tasavvurun hayata geçirilmesi bağlamında araçsallaştırılmasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Oğuzlu (2012, s.17), “Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana hiçbir dış politik yaklaşımın komşularla sıfır sorun odaklı yaklaşım kadar ülke içi kimliksel motivasyonlardan etkilenmediğini ve onları yansıtmadığını” savunmaktadır. Tür ve Han (2011) da, AKP’nin Türkiye’nin uluslararası sistemde bağımsız bir aktör olma, kendisini bölgesel güç yapma ve müttefiklerini kendi ilişkileri doğrultusunda seçme fikrine geleneksel karar alıcıların da evet dediğini vurgulamaktadır. Ancak ikisi arasında bir farklılık bulunmaktadır, bu da kimlik meselesidir. Geleneksel karar alıcılar, Türkiye’nin siyasi kimliğinin Batılı ve laik olmasını savunurken, AKP, Türkiye’yi Batı ile güçlü ilişkileri olan İslam medeniyetinin bir parçası olan Müslüman ülke olarak görmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin üç önemli komşusunun demokrasi ve laikliği benimsememiş olan Müslüman toplum olması, komşularla sıfır sorun prensibine şüphe ile yaklaşılmasına neden olmuştur.

“Komşularla sıfır sorun prensibi”, Türkiye’nin komşu ülkeleriyle ilişkilerinde aslında “beklentilerini” özetleyen bir prensiptir. Türkiye, komşularıyla ilişkilerini tüm sorunlardan arındırmayı, en azından mümkün olduğu kadar azaltmayı istemektedir. Bu yüzden liberal perspektifin de desteklediği gibi Türkiye, sorunların barışçı yollardan “kazan kazan” yaklaşımı doğrultusunda çözülmesini istemektedir. “Kazan kazan” yaklaşımı, taraflardan birinin kaybettiği (zero sum) bir ilişkinin aksine tarafların hepsinin kazandığı ve bu şekilde uzun dönemli barış ve işbirliğine daha fazla katkıda bulunacağı fikri üzerine temellendirilmiştir (Oğuzlu, 2009).

Bu ilke, her ne kadar olumlu bir dönüşümü ifade etse de, AKP döneminin en çok tartışılan dış politika ilkelerinden birisi olmuştur. Temelde komşu ve yakın çevre ülkelerle var olan sorunları çözmeyi amaçlayan bu dış politika ilkesi, içerdiği bütüncül yaklaşımdan hareketle eleştirilmiştir. Eleştiriler ağırlıklı olarak, bir ülkeyle sorunları

çözmenin başka bir ülkeyle sorunlara yol açabileceği, bu nedenle bütün çevre ülkeleri aynı kategoriye koyan bu politikanın “gerçekçi” olmadığı noktasında birleşmektedir (Tisdall, 21 Haziran 2010). Bu noktada, Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkiler en sık kullanılan örneklerdir. Ermenistan ile ilişkiler “normalleşirken”⁴⁹ Azerbaycan ile ilişkiler gerginleşmektedir. Başka bir örnek ise, Suriye ve İran gibi ülkelerle kurulan yakın ilişkilerin İsrail ve Batı’da yol açtığı rahatsızlıktır (Yeşiltaş ve Balcı, 2011, s.18).

“Komşularla sıfır sorun prensibi”, ilk olarak Türkiye’nin komşu olduğu coğrafyalarla içine düşülmüş ihtilafların tek yanlı dondurulması ya da çözüm aramaya çalışılması olarak anlaşılabilir. Bu prensip ile Türkiye, taktiksel bir avantaj elde ederek, Soğuk Savaş sonrası odaklanmak zorunda kaldığı yakın çevre sorunlarından da kısa vadede uzak kalabilmeyi başarmıştır. Fakat belirtildiği gibi, “komşularla sıfır sorun prensibi” aslında taktiksel bir pozisyonudur. Öyle ki, sözkonusu yakın çevre sorunlarının günümüzde de devam ettiği açıkça görülmektedir. Örneğin, bu prensibe rağmen, Türkiye, Yunanistan ve Ermenistan ile kemikleşmiş sorunlardan herhangi bir ilerleme kaydedememiştir. Diğer taraftan, komşularla sıfır sorun prensibi daha ziyade bir inisiyatif alma taktiğidir. Bu inisiyatifi elinde bulundurma, ilk girişimde bulunma tavrıyla Türkiye, Kıbrıs ve Ermenistan’da yaşadığı sorunlarda en azından anlaşmazlıktan yana taraf olmadığını uluslararası topluma kanıtlamayı başarmıştır. Ancak, proaktif olarak da nitelendirilen bu duruş, Türk Dış Politikası’na kazanımlar sağlarken iç politikada da ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir (Tuncoku ve Baba, 2012, s.10). Tuncoku ve Baba (2012, s.11), “komşularla sıfır sorun prensibinin” taktiksel bir pozisyon olduğu kadar, aynı zamanda statükocu bir prensip olduğunu da iddia etmişlerdir. Türk Dış Politikası’nın temel yaklaşımlarından statükoculuk prensibiyle bu noktada örtüşen taktik, sorun yaşanan devletlere yönelik herhangi bir revizyonu öngörmez. Bu prensip, var olan sorunlardan mümkünse kurtulmayı, mümkün değilse de söz konusu sorunların

⁴⁹ Normalleşme kavramı, Yeşiltaş ve Balcı (2011, s.24) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “Türkiye’nin yakın kara havzasında sahip olduğu temel dış politika perspektifinin statik, değişmeyen ve tehdit tanımlamaları üzerine yaslanan anlayışının oluşturduğu tarihsel birikim karşısında, yeni Türk Dış Politikası’nın bu tarihin “normalleştirilmesindeki” işlevine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır”. Bu kavram, özellikle Türkiye-Ortadoğu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde gündeme gelmiştir. Bununla birlikte temelde ilişkilerin sorunlu olduğu ülkelerle sözkonusu sorunlardan arınmış yeni bir ilişki biçimini geliştirmek anlamına gelen normalleşme, bazı dönemlerde Türkiye-İsrail bağlamında da kullanılmıştır.

ilişkileri imkânsızlaştırmamasını mümkün kılmaya çalışır. Bu açıdan bakıldığında, “komşularla sıfır sorun” ilkesi, aslında bir statüko koruma taktiğidir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Davutoğlu için komşularla sorunsuz bir ilişkinin temel dayanağı, ekonomik işbirliğidir. AKP, bu işbirliğini, özellikle ticaret üzerinden yapılandırmak istemiştir. Ancak, yukarıda bahsedilen “kalıplaşmış” sorunları çözüme kavuşturmak yerine, sadece işbirliği ile bu ülkelerle ilişkilerin normalleşmesini beklemek çok da gerçekçi gözükmemektedir. Aşağıda komşu ülkelerle ilişkilerin ele alındığı bölümde de sözkonusu beklentinin gerçekçi olmadığı görülmektedir. “Komşularla sıfır sorun prensibinin” uygulanması durumunda, Türkiye bölgesel bir güç haline gelebilecektir. Ancak, bu uygulamanın tek taraflı olması hiçbir anlam ifade etmemektedir. Atatürk’ün “yurtta sulh, cihanda sulh” hedefi, bırakın “cihamı”, yurtta dahi sulh yaratamadıysa, “komşularla sıfır sorun” hedefi de komşu ülkelerle ilişkilerde sorunları olmayan bir Türkiye yaratamamıştır.

Öte yandan, “komşularla sıfır sorun yaklaşımı”, yukarıda bahsedilen kimlik faktörü de dikkate alındığında ideolojik olarak da yorumlanabilecek bir yaklaşımdır. Birçok komşumuzu da içinde barındıran Müslüman coğrafyası ile din temelli yakın ilişkiler kurulması, özellikle laik kesimin eleştirilerine karşı, “komşularla sıfır sorun” politikasının bir uzantısı olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, sözkonusu yakın ilişkileri, “komşularla sıfır sorun” prensibinin bir uzantısı olarak değil de, bir ‘Müslüman dayanışması’ olarak yorumlayanlar da mevcuttur. Fradkin ve Libby’e (2013, s.45) göre Erdoğan, iç politikada olduğu gibi dış politikada da İslamcı bir politika izlemektedir. Atatürk ile birlikte Türkiye, kendisini sorunlu olan Ortadoğu ve İslam’dan uzak tutmuştur. Erdoğan ise, iktidara geldiği ilk günden bu yana Müslüman dayanışmasının ve de Türkiye’nin Ortadoğu ile birlikteliğinin Türkiye’nin doğru bir kaderi olduğuna inanmaktadır.

3.1.2. “Merkez Ülke”

Stratejik Derinlik’te kullanılan kavramlardan biri de, “merkez ülke”dir. Belirli dönemlerde, Türkiye’nin uluslararası toplumdaki konumunu belirlemek için “model ülke” ve “köprü ülke” tanımlamaları yapılmıştır (Altunışık-Benli, 2005; Bağcı ve

Sinkaya, 2007; Kirişçi, 2011). Gerçekte bu roller, çoğu zaman uluslararası arenada etkin olan Batı tarafından Türkiye için biçilmiş rollerdir (Duman, 2011). Ancak, 2002 yılından sonra Türkiye, AKP iktidarı ile “köprü ülke” anlayışından “merkez ülke” anlayışına geçme amacını ortaya koymuştur. Hatta “merkez ülke” söyleminin, “köprü ülke” söylemine bir anlamda eleştiri olarak ortaya çıktığı da söylenebilir. Bu eleştiriye göre, “köprü” ülke söylemi, Türkiye’nin uluslararası sistem içindeki konumunu “kendi bağımsız varlığı olan bir aktör” olarak algılamaz. Davutoğlu (Zengin, 17 Şubat 2004), köprü ülke tanımlamasının, Doğu ile ilişkilerimizde Batı’nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı ve Batı ile ilişkilerimizde ise, Doğu’nun olumsuz görülen unsurlarını taşıyan bir Doğulu olarak algılanmasına yol açtığını iddia etmiştir. Olması gereken ise, Doğulu platformlarda Doğulu kimliğinden gocunmadan o kimlikle yüzleşip o kimlik etrafında tezler, çözümler üretebilen, Avrupa platformlarında konuştuğunda da, Avrupalı misyon içinde, bir Avrupalı bakışla Avrupa’nın geleceğini tartışabilen bir Türkiye’dir (Zengin, 17 Şubat 2004). Bu temel eleştiriden hareketle, merkez ülke söyleminin ikinci düzeyi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde “düzen”in yokluğunu başlangıç noktası olarak alır. Türkiye’nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik olarak Doğu ile Batı arasında bir “aktarım nesnesi” değil, aksine çok taraflı manevra kabiliyeti sayesinde kurucu, yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olmasına gönderme yapar. Bu anlamda merkez ülke kavramı, sadece coğrafi bir tanımlama değildir. Bu kavram, aynı zamanda Türk Dış Politikası’nın uluslararası sistemin dönüşümüne ve bölgesel küresel düzeyde yeni bir düzenin kurulmasına yönelik tarih, kültür ve dini de içeren jeo-politik bir perspektiftir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011, s.13).

Bu sınıflandırmaya göre, Davutoğlu (2013, s.338), ülkeleri beşe ayırmaktadır: merkez, kıta, kenar, geçiş ve ada ülkeleri. Davutoğlu’na (2011b) göre, Türkiye “merkez ülke” tanımlamasına en uygun örnektir:

[...]Türkiye coğrafi olarak birçok bölgenin, Asya ve Afrika gibi kıtaların merkezinde olması sebebiyle güçlü bir coğrafi ve tarihi devamlılığa sahip bir merkez ülkedir. Coğrafi devamlılık, farklı bölgelerle ilişkisi olmasıyla, tarihi devamlılık ise etrafındaki birçok topluluk ve ulusla kültürel bağı olmasıyla ilgilidir. Bu, merkez ülke olmak için bir gerekliliktir. Bölgemizde, kritik tarihi dönemlere sahip Afrika ve Arap ülkesi olan Mısır gibi başka merkez ülkeler de vardır. Tüm detayları belirtmeye gerek yok, fakat bu coğrafi ve tarihi devamlılık, bizi riskleri en az indirmek ve imkânları azami düzeye çıkarmak için çeşitli yollar bulmaya zorlamaktadır.

Davutoğlu (2011), Türkiye'nin tek eksenli dış politika uygulamasının terk edilmesi ve merkez ülke konumuna gelebilmesi için, geliştirdiği dört adet dış politika aracının uygulanması gerektiğini savunmuştur. Bu politika araçları şöyledir: 1. İmparatorluk döneminde olduğu gibi bütün dış politika alanları bir resimde birleştirilmelidir. 2. Proaktif dış politikayı daha aktif yapmak için ritmik diplomasi ön plana çıkartılmalıdır. 3. Sınırlar bütün olarak düşünölmeli ve komşular ile maksimum işbirliği öne çıkartılmalıdır. 4. Türkiye, bölgesinde aktif rol oynamak isteyen bir ölkö durumuna gelmelidir. Öte yandan, Davutoğlu (2013, s.275), köprü ölkeden merkez ölkeye, bölgesel güçten küresel aktöre geçecek araçlarımız var mıdır sorusuna da şu şekilde cevap vermiştir:

Bu noktada da vurgulanması gereken iki önemli husus var: Özgüven (psikolojik şart) ve rasyonel bir stratejik eylem planı. Özgüven kendi toplumunuza, kendi ölkemize, kapasitenize, tarihi arka planınıza ve gelecek vizyonunuza güvenmenizdir.

Davutoğlu (2013, s.83), "merkez ölkenin" en önemli parametresinin Ortadoğu olduğunu ifade etmiş ve bunu şu ifadelerle desteklemiştir:

Türkiye bütün bölgesel güçlerle ilişkisini tanımlamadan, küresel güçlerle ilişkisini tanımlayamaz; zira merkez ölkö, küresel ilişkilerini bölgesel misyonları içinde kurar. Mesela ABD'nin Irak'a yönelik operasyonuna Rusya ve Çin karşı iken, Türkiye sadece ABD ile ilişkisini gözeterek bu operasyonu destekleyemez. Dolayısıyla Türkiye, bütün küresel güçlerle ilişkisini Ortadoğu üzerinden kurmak durumundadır; yani Ortadoğu, merkez ölkenin en önemli parametresi olacaktır. Türkiye Ortadoğu'da ne kadar etkili ise diğer güçlerle de o kadar pazarlık gücüne sahip olacaktır. Ortadoğu'da ne kadar merkezi konumda ise diğerlerini de o kadar ikna edecek durumda olacaktır.

Ancak, Türkiye'nin böyle bir rolü arzu etmiş olması, durumun gerçekten böyle olduğu anlamına gelmemektedir. Küresel güçlerin İran'a karşı, bölgede rekabet gücü en yüksek ölkö ve "ılımlı İslam" anlayışına model olarak Türkiye'yi desteklemesine karşı, İran'ın bölgedeki etkinliği kimi zaman Türkiye'nin merkez ölkö iddialarına gölge düşürebilmektedir.

3.1.3. "Proaktif Barış Diplomasisi"

Geleneksel Türk Dış Politikası, statükocu yaklaşımına uygun olarak reaktif bir diplomasi anlayışına sahip olmuştur. Baskın Oran (1996, s.355), Türk Dış Politikası'nda statükoculuğu şu ifadelerle tanımlamaktadır:

Türkiye'de herhangi bir vatandaşa Türk dış politikasının temel ilkesinin ne olduğunu sorulsa, alınacak yanıt aşağı yukarı bellidir: "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh". Bu mottounun uluslararası ilişkiler diline çevirisi statükoculuktur, diğer bir deyimle anti-revizyonizmdir. Revizyonizm, teknik anlamda, I Dünya Savaşını bitiren antlaşmalara karşı çıkmaya denir. M. Kemal (ya da, Anadolu) Hareketi bu açıdan ilginç bir durum göstermektedir, çünkü Türkiye Kurtuluş Savaşı sırasında Avrupa'daki ilk revizyonist ülke, hatta bunun için silaha sarılan ilk ülke olduğu halde, diğer bütün revizyonist ülkelerin aksine Cumhuriyet'ten sonra artık elindekileri sağlamlaştırmak gerektiğine inanacak ve kesin bir Statükoculuk (anti-revizyonizm) izleyecektir.

AKP ise, bu anlayışı tam aksi yöne doğru çevirmiş ve bir diplmasi türü olan "proaktif barış diplomasisi" anlayışını gündeme getirmiştir. Bu anlayışa göre Türkiye özellikle yakın çevresinde gelişen her türlü sorunun çözülmesinde lider bir rol oynamalıdır. Proaktif diplomasi, aynı zamanda "önleyici diplomasi" kavramı ile de kullanılmaktadır. Buna göre, Türkiye başta yakın coğrafi havzasında ortaya çıkan siyasal krizleri önlemeyi ve bunların çözümünde etkin rol oynamayı hedeflemektedir. Bu diplomasinin dış politikaya yansıyan en pratik sonuçları ise özellikle Arap-İsrail, Suriye-İsrail, İran-Batı ve Boşnak-Sırp uyuşmazlıklarında arabulucu rolü oynamak istemesinde görülmektedir. Bu dış politika prensibine göre, dış politika, sadece ulus-devletlerden oluşan aktörler arasında krizlerin önlenmesi ya da var olanların çözülmesine dönük aktif bir siyasi tutumdur. Özellikle Balkanlarda izlenen dış politika bu alana örnek olarak gösterilebilir (Yeşiltaş, Balcı, 2011, s.15). Bu anlayışa göre, Türk diplomasisi artık bölgesinde cereyan eden her türlü toplantıda, kriz çözmede, ilişkilerin geliştirilmesinde en ön safta yer almaktadır. Uzun yıllar sürdürülen "bekle ve gör" politikasının aksine, Ahmet Davutoğlu senaryolar üretmeyi, yapılan bir hamlenin ardından ortaya çıkacak farklı ihtimallere karşı çeşitli planlar hazırlamayı tercih etmiştir (Keskin, 16 Haziran 2013). Bu konudaki örneklerden birini, Kıbrıs'ta Annan Planı için yapılan referandum arifesinde, Davutoğlu ile görüşen Abdülhamit Bilici vermiştir. Bilici (9 Mayıs 2009), Davutoğlu ile o günlerde konuştuklarında ortaya çıkması muhtemel altı senaryoyu saydığını ve her ihtimale karşı nasıl hazırlandıklarını anlattığını ifade etmiştir.

Davutoğlu'nun ortaya koyduğu proaktif dış politika anlayışının hedefi, sorunların çıkmasını beklemeden, potansiyel sorun alanlarına müdahale etmek ve tarafları mümkün olan en kısa zaman içerisinde ortak bir noktaya getirmektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sorunlar çıktıktan sonra onları ortadan kaldırmaya çalışmak

değil, sorunları daha ilk aşamada yok etmektir. Türk Dış Politikası için yeni sayılabilecek bu ilkeye göre, dünyanın neresinde bir sorun veya sorun potansiyeli var ise, Türkiye orada bulunmalı ve soruna muhatap olan tarafları olabildiğince en kısa zamanda ortak bir paydada bir araya getirerek, söyleyecek sözü olduğunu belirtmelidir. Bu yönüyle, “proaktif” politikaların, “aktif” politikalardan ayrıldığı görülmektedir. Davutoğlu (Aktaran: Güder ve Mercan, 2012, s.61), kendi ifadeleri ile bu politikayı şu şekilde tanımlamaktadır:

[...] nerede bir küresel sorun var ise orada bir Türk görüşü olsun istiyoruz, bir Türk duruşu, bir Türk görüşü. Madem ki, biz Nizam-ı Alem, bir dünya nizamı geleneği içinden geliyoruz, bizim bu bölgesel düzenler dışında küresel düzenle ilgili de söyleyeceğimiz temel düşüncelerimiz olmalı.

Bölgesel ve küresel güç olma iddiası taşıyan Türkiye’nin “proaktif diplomasi uygulaması” karşımıza en çok Ortadoğu politikalarında çıkmaktadır. Bu bağlamda “ritmik diplomasi” ve “arabuluculuk” politikaları proaktif diplomasinin iki örneğini oluşturmaktadır. Ritmik diplomasi, uluslararası ilişkilerde henüz tam olarak kavramsal karşılığını bulmamış olsa da diplomasinin spesifik tarzlarından biridir. Diplomasinin aynı anda farklı alanlarda birbirleriyle uyumlu bir şekilde düzen içinde yürütülmesini öngören taktiksel bir hareketliliklerdir. Operasyonel dış politika prensiplerinden biri olan ve Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde daha fazla aktif olmasını öngören ritmik diplomasi, bütün uluslararası örgütlerde ve küresel – uluslararası meselelerde bir aktör olarak Türkiye’nin var olmasını amaçlamaktadır (Davutoğlu, 20 Mayıs 2010). Göreli olarak istikrarlı bir ortam sunmuş olan Soğuk Savaş döneminden farklı olarak sürekli gündemi değişen bir uluslararası ortam varsayımı üzerine inşa edilmiş ve “statik diplomasi anlayışından dinamik şartlara intibak etmeyi sağlayacak” bir dış politika aracı olarak düşünülmüştür. Bu nedenle, ritmik diplomasinin temelinde “günbegün sürekli presle, sürekli takiple günlük adımları doğru atmak”, diğer bir ifadeyle “dikkat dağılmaksızın günbegün hesapları doğru yapmak, iyi bir takip yapmak” yatmaktadır (Davutoğlu, 2008).

Proaktif bir rol oynamak üzere geliştirilen bu yöntemlerle Türkiye, sorunlu iki ülke arasında mekik diplomasisi dokuyarak ve “diyalog kanallarını” açık tutmaya çalışarak sorunun çözümüne yönelik bir takım inisiyatifler almıştır. *Taraf* Gazetesinde Davutoğlu ile yapılan bir röportajda, kendisine “hangi doğal yeteneğe sahip olmak istersiniz?”

sorusu yöneltmiştir. Davutoğlu'nun (Aktaran: Zengin, 2010, s.58) bu soruya “savaşmaya hazır tarafları durdurabilecek bir ikna yeteneği” şeklinde verdiği cevap arabuluculuk rolüne ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Türkiye'nin arabuluculuk rolüne, 2009 yılındaki Bosna Hersek-Sırbistan ve İsrail-Suriye barış görüşmeleri, Türkiye'nin arabuluculuk rolüne örnek niteliğindedir. Ritmik diplomasi için ise, Ocak 2011'de Lübnan'da Hizbullah ve müttefiklerinin Saad Hairri Koalisyon Hükümeti'nin çekilmesinin ardından Davutoğlu'nun görüşmelerin tekrar başlaması için ortaya koyduğu çaba örnek gösterilebilir (Güder, Mercan, 2012, s.62).

“Proaktif diplomasi” uygulamasına bir diğer örnek, Irak ile geliştirilen ilişkilerdir. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinde, AKP'nin temel aracı kuvvet kullanma değil diplomatik inisiyatif olmuştur. AKP Hükümeti, savaşın öncesinde, bu savaşı önlemenin yollarını araştırmak ve Irak'ın geleceğine ilişkin ortak politika oluşturmak amacıyla, Türkiye, İran, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye dışişleri bakanları toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıların temel amacı, Irak'ın bölgesel bütünlüğünün altı devletin dış politika hedeflerinde öncelikli olduğunu vurgulamaktır. Bu bölgesel inisiyatifin vizyonu “barışçı biraradalık ve bölgesel istikrarın bölünmez doğası” üzerine temellenmiştir (Duran, 2010, s.343).

Ancak, dış politikada proaktif katılımın çeşitli sorunları ortaya çıkardığı da görülmektedir. Çağrı Erhan'ın (2010, s.19) ifade ettiği gibi, “proaktif yaklaşım kendi başına bir dış siyaset hedefi olamaz; onunla varılmak istenen bir hedef olmalıdır”. Dışişleri Bakanlığının kurumsal yapısına da dikkat çeken Erhan'a göre, Dışişleri Bakanlığı mevcut kurumsal ve imkân potansiyeli bakımından bunu taşıyabilecek kapasiteye sahip değildir. Erhan (2010, s.19), Türk diplomasisinin pasiflikten kurtulup, proaktif bir yapıya kavuştuğu iddiaları için gösterilen birçok delilin ve artan eylemliliğin sırf hareketlilik sağlansın diye yapıldığı kanaatindedir; çünkü O'na göre tüm bu çabaların hepsi sonuçsuz kalmıştır.

3.1.4. “Yumuşak Güç”

“Yumuşak güç” kavramı, Joseph Nye tarafından uluslararası ilişkiler bilimine kazandırılan bir kavramdır. Nye (2004, s.3), yumuşak güç kavramını şu ifadelerle açıklamaktadır:

Güç, istenen sonuçlara varabilmek için başkasının davranışlarına nüfuz etme yetisidir. Ancak, bu nüfuz edebilme yetisini sadece fiziki güç kullanımı, bastırma ve yaptırım gibi unsurlarla açıklamak, gücün boyutlarını anlamaya yardımcı olmaz. Gücü anlamamız ve güçten en etkin biçimde faydalanabilmenin en iyi yolu, gücün “sert/hard” ve “yumuşak/soft” güç olmak üzere iki uçta seyrettiğini görebilmek, aynı zamanda bu iki gücün birbirleriyle etkileşim içinde ve “birbirini sürekli besler bir ilişkide olduğunu tespit etmek”ten geçer. Sırf sert güç ile bir yere varılmayacağına, Vietnam ve 11 Eylül olayları örnek gösterilebilir.

Nye (2004, s.11), günümüz dünyasında “yumuşak güç”ün son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. O’na göre, “yumuşak güç”ü oluşturmak için çekici bir kimlik taşıyan kültür, siyasi değerler ve kurumlar, ahlaki temelli ve meşruiyete dayalı politikalar üzerinde yükselen bir cazibe merkezi oluşturmalı ve bu merkezin gücü, başkalarının tercihlerini ikna yoluyla belirleyebilme yetisine ulaşmalıdır. İbrahim Kalın (8 Şubat 2011) ise, yumuşak güç kavramını “dış politikanın diplomasi, kültür, diyalog, işbirliği, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve tarihsel birikim gibi unsurlar üzerine dayanan bir anlayış olarak” tanımlamaktadır. Sert gücü, bütünüyle göz ardı etmeyen ve daha çok “denge” üzerine kuran bu yaklaşım, ağırlıklı olarak Türkiye’nin Ortadoğu ve yakın coğrafyasındaki politikaların şekillenmesinde etkisini ifade etmek için kullanılmaktadır (Davutoğlu, 2008, s.86). Yumuşak güç kavramı üç temel üzerine inşa edilmiştir: a) tarihsel ve kültürel bağlantılar; b) demokratik gelenek ve kurumlar; c) gelişen serbest piyasa ekonomisi. Uluslararası ilişkilerde “istediğini elde etmek için karşınızdakini ikna” etmek olarak tanımlanan “yumuşak güç” kavramı, Türkiye dış politikasında adil, akıllı ve inandırıcı politikalar takip ederek ülkeleri “ikna” etmek şeklinde kullanılmaktadır (Kalın, 27 Mart 2009).

1990’larda küreselleşmenin hızlı olduğu dönemlerde, ABD’nin izlediği etkili siyasetin mimarı olan Nye’nin kavramsallaştırması, Türk Dış Politikası’nın AKP iktidarı ile yeniden yapılandırılmasında temel bir çerçeve oluşturmuştur. AKP’nin izlediği dış politika ile Türkiye’yi bir “cazibe merkezi” haline getirmek istediği söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle Orta Doğu, Balkan, Türkî Cumhuriyetlerle girmiş olduğu

ilişkilerde, ortak medeniyet, tarih ve kültür vurgusuna özel bir yer vermektedir (Aras, 2009, s.130). Bu siyasetin uygulanması kurumsal yapılanmalara da yansımıştır. Bu kurumsal yapılanmalara örnek olarak şunlar verilebilir: a) Başbakanlığa bağlı bir uluslararası teknik yardım teşkilatı olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın bütçe ve operasyon imkânları arttırılarak aktif bir kuruma dönüştürülmesi; b) Türkiye Radyo Televizyon'unun uluslararası kanal sayılarının arttırılması; c) Kültürel aktiviteler yapan Yunus Emre Enstitüleri'nin kurulması; d) Diplomatik ilişkileri çeşitlendirerek Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü'nün kurulması; e) Çeşitli Türk topluluklarla ilişkileri geliştirmek üzere Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın kurulması; f) Öğrenci değişim programları ve yabancı uyruklu öğrencilere sağlanan bursların geliştirilmesi; g) Türk Hava Yolları'nın birçok merkeze doğrudan seferler koyması (Güder ve Mercan, 2012, s.67).

AKP Dönemi'nde, Türkiye'nin yumuşak güç politikasının en fazla Ortadoğu ile ilişkilerde kullanıldığı görülmektedir. Buna göre, Türkiye'nin mevcut dış politikası ışığında, Ortadoğu ile ilişkilerini yakın seviyede tutması, sorunlarla ilgilenmesi ve düzen kurucu bir politika izlemesi sonucu etkisinin arttığı söylenebilir. İftar Gözaydın (2010) ise, Türkiye'nin bu coğrafya üzerinde din unsurunu kullanarak yumuşak güç elde ettiğini savunmaktadır.

3.2. STRATEJİK DERİNLİK YAKLAŞIMINA GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Stratejik derinlik, beraberinde birçok tartışmayı da getirmiş, kavram ile vurgulanan husus konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. AKP dönemi hala devam ettiğinden uygulanan dış politikanın sonuçlarını analiz etmeye imkân yoktur. Ancak, bugüne kadar gelinen nokta üzerinden değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu çerçevede sözkonusu politikayı savunanlar olduğu kadar, bu politikayı etkileyici olduğu halde şüpheli bulanlar da mevcuttur. Heinz Kramer'in (30 Eylül 2013) aşağıdaki ifadeleri, stratejik derinlik kavramını özetler nitelikte olup, bu kavram üzerine inşa edilen AKP dış politika yaklaşımının neden eleştirildiğini de gözler önüne sermektedir:

Stratejik derinlik konsepti Türkiye'nin merkezi bir rol oynayacağı daha proaktif bir Türkiye dış politikasının gerekçelendirilmesi yönünde kullanılıyor. Tarihi/kültürel miras da bu iddiaya destek sağlıyor ve herhangi bir ilişkiyi diğerinin üzerinde görmekten kaçınan, çok yönlü ve çok boyutlu bir dış politika oluşturuyor. Bu kavramsallaştırmanın önemli bir sonucu yalnızca Batı odaklı yönelimi bir kenara

bırakıp ülkenin dış siyaset geleneğinde bir kırılma meydana getirmesidir. Batı ile olan ilişkiler önemini korumakla beraber artık bunu diğer ülkelerle olan ilişkiler tamamlıyor. Gerçekten de, Davutoğlu AB üyeliği hakkında konuşurken Türkiye'nin "Batılılaşması", "Avrupalılaşması" gibi kavramlar yerine ortak değerlerden bahsediyor. Mantıksal olarak mümkün olan bu opsiyonun realpolitik olarak da efektif bir şekilde uygulanabilirliği var mı?

Stratejik derinliğe getirilen en önemli iki eleştiri; "Yeni-Osmanlıcılık" ve "Eksen Kayması" tartışmalarıdır. Yeni-Osmanlıcılık tartışması, Stratejik Derinlik ile birlikte Osmanlı coğrafyası üzerindeki potansiyel nüfuzu harekete geçirme çabaları olduğuna duyulan inançtan kaynaklanmaktadır. Nur Bilge Criss'e (2010, s.12) göre, "bu çaba, aynı zamanda, Türkiye'nin *commonwealth*'ini oluşturma çabasıdır". Buna göre, Türkiye yumuşak güç unsurlarını devreye sokarak, bölgesinde, yani Ortadoğu'da, merkezinde Türkiye'nin olacağı bölgesel bir oluşum kurmaya çabalamaktadır (Criss, 2010, s.12). Bu süreç hayata geçirilebilirse, sadece Ortadoğu olarak tanımlanan Arap coğrafyasını değil, bütün eski Osmanlı coğrafyasını da kapsayacaktır. Fuat Keyman (2010) ise dış politikada ortaya konulan bu çabanın iç politika ve din unsuru ile de yakından ilintili olduğuna dikkat çekmiş ve Stratejik Derinlik'e ilişkin yaklaşımını üç tarz-ı şüphecilik olarak adlandırmıştır. Üç tarz-ı şüphecilik olarak isimlendirdiği şüphe odakları şöyledir: a) Türk dış politikası, koyu bir İslamcılık yaparak Ortadoğu politliğini şekillendirmeyi ve dış politikada elde ettiği başarılarla etkileşime giren iç politığın laik niteliğini ortadan kaldırmayı amaçlıyor; b) Beklentilerini karşılamayan ve Batı'dan, Doğu uğruna koparak Yeni-Osmanlıcı bir yaklaşım sergiliyor; c) Daha akademik bir ifadeyle realist veya sürdürülebilir bir politika yürüttüğü üzerinde şüpheler taşıyor. Keyman'a (2010) göre, burada dikkat edilmesi gereken asıl nokta, uygulamaya koyulan politikanın realist ve sürdürülebilir olup olmadığıdır.

Eksen kayması tartışmalarının ana fikri ise Stratejik Derinlik ile birlikte Türkiye'nin yüzünü Batı'dan Doğu'ya, başka bir deyişle İslam'a çevirdiğidir. Bu tartışmaları Soner Çağaptay'ın (2007, s.6) yorumu özetler niteliktedir:

Stratejik Derinlik teorisi Türk dış politikası bağlamında karşı devrimcidir. Öncelikle teori, Türkiye'nin Batı'daki yerini doğal ve verili varsaymayıp Türkiye'nin Müslüman Dünyası'na/Orta Doğu'ya, Batı'ya verdiği önemi vermesini öneriyor. Bu teori, Türkiye'nin Batı yanlısı yönelimini "yabancılaşma" olarak adlandırıp bu dış politikanın ülkeyi "global güç merkezlerinin bölgesel temsilcisi" olarak gösterdiğini iddia ederek Türkiye'yi geleneksel dış politika yöneliminden saptırmaktadır. Türkiye'nin Batı'dan saparak diğer "jeokültürel havzalarla" aynı

mesafeye yaklaşması Soğuk Savaşın başlangıcından beri Türk Dış Politikası'nda en önemli paradigma değişikliğidir.

AKP iktidarı ile gündeme gelen “merkez ülke”, “komşularla sıfır sorun”, “proaktif barış diplomasisi” ve “yumuşak güç politikaları”, Türkiye önemli uygulamalardır. Bu uygulamaların bazılarının temelleri bu tezin birinci bölümünde de ifade edildiği üzere, Özal ve İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde atılmıştır. Ancak, uygulayıcı aktörün AKP olması beraberinde birçok “şüphe” yi getirmiştir. Bu şüphenin temel nedeni, MGH'den doğan siyasi partilerin, özellikle iktidar olabilme şansını yakalamış RP'nin, dış politik anlayışı dikkate alınarak, AKP yöneticilerinin de bu Hareket içerisinden geliyor olmalarıdır. Özellikle, Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olmasından sonra uyguladığı dış politikanın İslami yönlerinin ağır bastığı ve Türkiye'yi Batı'dan kopartmaya ve İslam dünyasına yakınlaştırmaya çalıştığı iddia edilmiştir. Bu iddiaların, belli başlıları olan Yeni- Osmanlıcılık ve eksen kayması tartışmaları aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

3.2.1. Stratejik Derinlik ve Yeni-Osmanlıcılık Tartışması

1990'ların başında ilk Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde gündeme gelen Yeni-Osmanlıcılık; Osmanlı İmparatorluğu model alınarak, Türkiye'nin Dış Politikası'nda esaslı bir yayılmacılık siyaseti uygulaması gerektiğini öngören siyasi bir anlayıştır. Daha geniş anlamıyla, Türkiye'nin eski Osmanlı topraklarında yeniden etkin olması anlamına gelmektedir. AKP'nin, stratejik derinlik ekseninde yeni politikalar uygulamaya başlaması, Türkiye'nin eski Osmanlı toprakları üzerinde yeniden etki ve nüfuz oluşturmaya çalıştığı şeklinde algılanmıştır. Bundan dolayı da, AKP'yi eleştirenler tarafından Yeni-Osmanlıcılık kavramına ilişkin bazı tezler ortaya atılmıştır. Bu tezlerin ana temasını şu iddia oluşturmaktadır; Türkiye, Osmanlı Dönemi'nde Ortadoğu'da düzen kurucuydu, sonra bölgeden uzaklaştı. Ancak, şimdilerde düzen kurucunun torunları olarak, Ortadoğu'ya yeniden inmeye başladı (Karademir, 21 Ocak 2013).

Yeni-Osmanlıcılık eleştirisinin kimliksele bir boyutu da bulunmaktadır. Yeni-Osmanlıcılık, Türk Dış Politikası'nın Batı eksenli stratejik kimliğinin Ortadoğulaşmasına (Duran, 2009) ve İslamlaşmasına işaret etmek için de

kullanılmaktadır (Sözen, 2010, s.107). İç politik düzlemde ise söz konusu kavram, devlet ideolojisinin, siyasetin, toplumun ve kimliklerin yeniden fakat “Osmanlılık” ve “İslamcılık” ekseninde tanımlanması (Uzgel, 2010a, s.358) şeklinde kullanılmaktadır. AKP Hükümeti, belli dönemlerde kavramı olumlu karşılasa da (Kınıkoğlu, 24 Mart 2007), politika yapıcılarına göre bu kavram, aktif dış politikayı bir tehdit olarak algılayanlar tarafından üretilmiş ve temelde “Balkanlar’da, Ortadoğu’da, Kafkaslar’da, ‘Osmanlı havası’, yani ‘Türkiye yeniden hegemonya kurmak istiyor’ gibi bir hava” oluşturulmasına hizmet etmiştir.

Yeni-Osmanlılık iddialarını güçlendiren en önemli tez ise, ABD’nin bu bölgedeki etkin gücünün Arap halkları tarafından nefretle anılmaya başlanmasıdır. Bu duruma ilişkin olarak Karademir’in (21 Ocak 2013) iddiası dikkat çekicidir:

Burada önemli olan, Osmanlı’nın emperyal olmasına rağmen sömürgeci olmamasıdır. Oysa ABD, emperyal olmanın yanı sıra sömürgeciydi. Bundan dolayı nefretin yarattığı huzursuzlukla başa çıkabilmek için, ABD, Türkiye’ye rol verdi. Bu rol de, Osmanlı’nın eski coğrafyasında Türkiye rüzgârı estirmektir. Türkiye’nin üstleneceği bu yeni rol ile dikkatler ABD’nin üzerinden çekilecektir. Bu sayede ABD, hem bölgeyi güvenilir bir müttefike bırakmış olacak, hem de Pasifik’te yeni rolü için daha rahat hareket edebilecektir.

AKP’nin AB, Kıbrıs, Kuzey Irak gibi dış politika alanındaki girişimlerini “kaldıraç” olarak kullandığı; meşruiyetini sağladıktan sonra özellikle iktidarının ikinci döneminde Yeni-Osmanlılık politikalar uygulamaya başladığı iddia edilmiştir. Bu iddia, küresel ve bölgesel koşulların da AKP’nin Yeni-Osmanlılık politikalarını uygulamasına olanak tanıdığı fikri ile desteklenmektedir. Bu iddianın temel nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır: a) 11 Eylül sonrası, Batı’nın Türkiye’yi bir İslam ülkesi olarak algılamaya başlaması; b) Türkiye’nin Medeniyetler İttifakı’nda İslam medeniyetinin temsilcisi olarak eş başkan seçilmesi; c) ABD ve İngiltere’nin Türkiye için öngördüğü ılımlı İslam yaklaşımı; d) Ortadoğu’da ortaya çıkan yeni düzen arayışları (“Türk Dış...”, 12 Aralık 2013).

Yeni-Osmanlılık tartışmalarının bir ayağı, Türkiye’nin dış politikada aktif olmasını öngörürken, bir diğer ayağı da Türkiye siyasetini bu dış politika kavramı üzerinden dönüştürmektir. Diğer bir deyişle, Yeni-Osmanlılık anlayışı Türkiye’nin iç ve dış politikasında kapsamlı bir dönüşümü, Kemalizm’in, siyasetin, toplumun, kimliğin

yeniden tanımlanmasını içermektedir. Bu süreçte iki noktanın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, laiklik anlayışının yumuşatılması; ikincisi ise Kürt sorununun Kemalist/asimilasyonist yöntemlerle değil, din ortaklığı temelinde çözülmesi idi. İlhan Uzgel (2010a, s.359), tüm bu nedenlerden dolayı bu kavramın yalnızca “dar bir dış politika ilkesi açılımı olarak tanımlanamayacağını” savunmuştur. O’na (2010a, s.359) göre, “Yeni-Osmanlıcılık tartışmalarıyla, Kemalizm tartışmalarının paralel seyretmesinin nedeni ve anlamı budur”.

Türkiye’nin özellikle Ortadoğu’da proaktif politikalar izlemesini ve liderlik rolü üstlenmesini gerekli kılan tarihi ve coğrafi zorunluluklara yapılan vurgu, Davutoğlu’nun “düzen kurucu” kavramsallaştırmasıyla zirveye ulaşmıştır. Buna göre, düzen kurucu aktör kavramı, Türkiye’nin devletlerarası ilişkiler ve uluslararası örgütlerde aktif bir şekilde rol almasını öngören bir rol-kimlik tanımlamasıdır. Bu kavramla Davutoğlu, temelde, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde prensipleri tanımlamış ve tüm aktörlerin üzerinde bir “düzen” kurulamadığı fikrinden hareketle, Türkiye’nin kurulmaya çalışılan “yeni uluslararası düzen”in şekillenmesinde güçlü bir aktör olarak yer alması gerektiğini savunmuştur (Davutoğlu, 20 Mayıs 2010).

Buna rağmen, Davutoğlu ve diğer AKP yöneticileri, Yeni-Osmanlıcılık tabirini reddetmekte ve hatta bu kavramın ortaya atılışını iyi niyetli karşılamamaktadırlar. AKP yöneticileri, Yeni-Osmanlıcılık kavramı yerine, komşularla sıfır sorun, sınırsız işbirliği gibi daha “tartışmasız” ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Warning ve Kardaş (2011, s.147), AKP’nin bu terimi emperyalizmi çağrıştırdığı için kullanmak istemediklerini iddia etmiştir. Davutoğlu (“Yeni Osmanlıcı mı?”, 03 Mart 2013), katıldığı AKP Bursa Teşkilat içi Eğitim Programında, Yeni-Osmanlıcılık iddialarını şu ifadelerle reddetmiştir:

100 yıl önce Yemen ile Üsküp aynı ülkenin parçasıydı. Ya da Erzurum’la Bingazi. Bunu dediğimizde bize Yeni Osmanlıcı diyorlar. Bütün Avrupa’yı birleştirenler yeni Romacı olmuyor da, Ortadoğu’yu birleştirenler Yeni Osmanlıcı oluyor.

Ancak yine de Davutoğlu’nun bir “Yeni-Osmanlıcı” olduğunu, mevcut politikaları da bu amaçla ürettiğini savunanların sayısı hiç de az değildir. Bu eleştirilerin sahiplerinden biri olan Serdar Sağlam (10 Mayıs 2009), Davutoğlu’nun Yeni-Osmanlıcı yaklaşımının

Stratejik Derinlik adlı eserinde rahatlıkla görülebileceğini, bu misyonla dış politika yapıldığını ve bu konuda ABD ile işbirliği içerisinde olduğunu iddia etmiştir. Sağlam'ın da bahsettiği üzere, Davutoğlu'nun kitabında, Yeni-Osmanlılık fikrini anımsatan birçok ifade yer almaktadır. Kitapta, Yeni-Osmanlılık ile onun temelini oluşturan kimlik değişimi ihtiyacı ve yeni kimlik unsurları tarif edilmektedir. Bu tariflerden dikkat çeken birkaçı şöyledir:

1. Türkiye'de siyasi kültür, taşıdığı dinamik karakterlerle Batı Avrupa ve Amerika toplumlarının siyasi kültürlerinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. 2. Türkiye'yi farklı bir eksene oturtan ve özgün bir siyasi kültür dinamizmi doğuran temel farkı Türkiye'nin zaman ve mekânla ilgili iki sabit değişkeninde, yani tarihinde ve coğrafyasında aramak gerekmektedir. Bu iki sabit değişkenin siyasi yapı üzerindeki etkileri ve uluslararası ilişkiler içinde kazandıkları yeni anlamları bu değişkenlerin psikolojik ve sosyolojik faktörleri de devreye sokan bir dinamizme kaynaklık etmesini sağlamaktadır. 3. Türk toplumu gerçekten böyle bir köprü rolünü yeni bir medeniyet açılımına dönüştürebilecekse öncelikle kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etmek zorundadır. 4. Türkiye artık içine kapalı bir sistem oluşturarak dünya siyasi coğrafyasının sıradan bir birimi şeklinde varlığını idame şansına sahip değildir. Ya da bu stratejik yönelişin getireceği çetin güçlükleri göze alarak dinamik bir medeniyet ekseninin edilgen-çevre unsuru olarak bütün şahsiyet ve itibarını yitirecektir. 5. Toplumsal aidiyet hissinin güçlü bir tarihi ve sosyo kültürel temele oturtulması ve bu aidiyetten beslenen bir fikir özgürlüğü ortamının oluşması böylesi zengin bir stratejik düşünce atmosferinin oluşmasının asgari şartıdır (Davutoğlu, 2011, s.80-81-92-93).

Davutoğlu'na (2011, s.129-142) göre, Türkiye 20. yüzyılda dar bir perspektife sahipti; Ankara Hükümetleri, Osmanlı'nın mirasçısı olma bilincine sahip olmamışlar ve bu nedenle de, Türkiye'nin potansiyel tarihsel-jeopolitik derinliğini değerlendirememişlerdir. Bu potansiyelin değerlendirilmesinin ilk koşulu, bölgeye yönelik önyargılardan kurtularak, ekonomik ve daha da önemlisi kültürel işbirliği kampanyası başlatmaktır. Bu kampanyayla, güvenlik alanındaki sorunların sıfıra indirilmesi için gerekli olan zihniyet değişikliği paralel gitmelidir. Bu değişikliğin başlayabilmesinin ön koşulu ise, Türkiye'nin kendisini bölgedeki diğer aktörlerden biri olarak görmeyi bırakarak, Osmanlı'nın devamı olduğunun bilincine varmasıdır.

Stratejik Derinlik kitabında yer alan bu teorik çerçeve, Türk siyasi kültürünün Batı siyasi kültüründen farklı olduğunu, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu belirleyen temel unsurların, coğrafya ile Yeni-Osmanlılığa yön gösteren tarih faktörü olduğunu işaret etmektedir. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde güçlü bir aktör olabilmesi için, yeni bir medeniyet inşa etmesinin şart olduğunu, bunun ise Türk

toplumunun dolayısı ile de Türkiye'nin yeni bir kimlik inşa etmesi ile mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Toplumsal aidiyeti tarihe (Yeni-Osmanlıcılık) ve sosyo kültüre (İslamcılık) dayandırmakta, Türkiye'nin kimliğini değiştirerek ve Türkiye'yi Yeni-Osmanlıcı-İslamcı kimliğe dönüştürerek, uluslararası alanda etkin bir aktör yapmayı hedeflemektedir ("Cumhuriyet...", 2010).

Yeni-Osmanlıcılık politikası, AKP tarafından inkâr edilse de, *Stratejik Derinlik* kitabının dışında da bazı AKP yöneticilerinin ve Davutoğlu'nun davranış ve sözlerinde bu politikaya ilişkin söylemlere rastlanmaktadır. Örneğin, Davutoğlu'nun (Aktaran: Aydıntaşbaş, 14 Haziran 2010), "bir gün Mescid-i Aksa'da namaz kılacağız" şeklindeki sözleri, bu yöndeki tartışmaları ateşlemiş, Davutoğlu bu ifadelerinde asıl kastedilenin ne olduğunu net bir şekilde ifade edebilmek için çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Davutoğlu, Osmanlı kültür mirasına her zaman sahip çıkmış, bu kültür mirasının kuşatıcı kimliğini önemsemiş, hem Türkiye hem de dünya için "düzen" fikrinde bu birikimden yararlanılması gerektiğini düşünmüştür (Zengin, 2010, s.66). Davutoğlu'nun (Aktaran: Zengin, 2010, s.66) Osmanlı ile ilgili şu ifadeleri, O'nun Osmanlı hayranlığını ortaya koymaktadır:

Osmanlıların kullandığın unvanların, sembollerin hiçbirisi dışlayıcı değildi. Tersine, içselleştirici ve kapsayıcıydı. Örneğin "halife" unvanını kullandılar; kastettikleri, İslam medeniyetinin tek temsilcisinin kendileri olduğuydu. Kullandıkları "padişah" unvanı ile bütün İran geleneğinin nihai kemal hali bizdedir iddiasını taşıdılar. "Hakan" unvanıyla, bütün o göçebe dinamik Türk geleneğini kendilerinin devam ettirdiklerini ifade ediyorlardı. Kendilerini "Kayser-i Rum" olarak adlandırdılar. Bu adlandırmayla da, yıktıkları devleti de kendilerinin temsil ettiklerini ilan ettiler.

3 Mayıs 2009 tarihinde ise Ahmet Davutoğlu ("Cumhuriyet...", 2010), Dışişleri Bakanlığı görevini devraldığında Yeni-Osmanlıcılık iddialarını doğrular şekilde şunları ifade etmiştir:

Türk Dış Politikası artık tek bölge ile anılan ülke değildir. Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer alan Balkan, Kafkaslar, Karadeniz, Ortadoğu, Akdeniz, Hazar ve etkileri itibarı ile Körfez ülkeleri arasında merkez bir ülkedir. Bütün bu ülkelerde Türkiye düzen kurucu ülke rolünü üstlenmek durumundadır. Bizim sadece 70 milyonu temsilimizin ötesinde her Türk'ün bulunduğu, geçmişte bu topraklarda her türlü irtibatı sürdürmüş olan bütün topraklara tarihi bir borcumuz var. Bu borcumuzu en iyi şekilde yerine getirmek durumundayız.

Yine Davutoğlu (Aktaran: Fradkin ve Libby, 2013, s.44) başka bir konuşmasında, 16.yy'da olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu da dâhil olmak üzere dünyanın merkezi haline geleceğini ifade etmiştir. Başbakan Erdoğan da, 3 Temmuz 2009 tarihinde Medeniyetler İttifakı ve Dünya Barışına Katkı Doktora Töreni'nde yaptığı konuşmada benzer ifadeler kullanmıştır. Osmanlı medeniyetinde farklılıkların zenginlik olduğunu ifade eden Erdoğan ("Cumhuriyet...", 2010) Osmanlı'dan sonra bu durumun ortadan kalktığını ve diğerleri, ötekiler, biz, onlar gibi yaklaşım tarzının ortaya çıktığını savunmuştur. Erdoğan ("Cumhuriyet...", 2010), bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla da medeniyetler ittifakının savunucuları olduklarını ifade etmiştir. Davutoğlu ("Cumhuriyet...", 2010), 3 Ekim 2009 tarihinde yaptığı bir konuşmasında, "son yedi yıldır Cumhuriyet'in restore edildiğini, bunun bir yıkım olmadığını" ifade etmiştir. Davutoğlu konuşmasında, "henüz bakan olmadan dış politika baş danışmanı ve bir akademisyen olarak katıldığı pek çok uluslararası toplantıda katılımları *"challenge"* etmek için ben Osmanlıyım dediğini; ancak, kendisini her zaman Türk hissettiğini" ifade etmiştir. Yine Davutoğlu ("Cumhuriyet...", 2010), 2009 yılında AKP 14. İstişare ve Değerlendirme Toplantısında yaptığı konuşmasında, "Osmanlı'dan kalma mirasımız var, Yeni Osmanlı diyorlar, evet, Yeni Osmanlıyız" demiştir.

Yeni-Osmanlıcılık, sadece Türkiye'de değil uluslararası arenada da birçok platformda dile getirilmiştir. 2009 yılı başında, Amerikalı stratejist George Friedman (Aktaran: Başaran, 22 Şubat 2009), Türkiye'nin 2050 yılında Osmanlı haritasını andıran bir görüntüye sahip olacağından, Türkçe öğrenmeyi tavsiye etmiştir. Yine Friedman, Ocak ayının sonunda çıkardığı "Gelecek 100 Yıl-21. Yüzyıl için Öngörüler" başlıklı çalışmasında, Türkiye'nin merkezinde olduğu çarpıcı senaryolara yer vermiştir. Bu senaryolara göre, Rusya ve Çin gerileyip çöküyor. Çünkü Türkiye, Ortadoğu, Balkanlar, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'ya hâkim bir imparatorluğa dönüşüyor, hilafeti de canlandırıyor. Graham Fuller (Aktaran: Çakır, 2 Mart 2004) de, Yeni-Osmanlıcılık tartışmalarına katılmış ve "AB'nin bir parçası olan demokratik bir Türkiye, bölgedeki Kürtler için büyük bir çekim alanı olur, pek çok insan bunun bir parçası olmak isteyecektir; gönüllülük temelinde yeni bir Osmanlı İmparatorluğu bile yaratılabilir" demiştir. Ancak, planın hayata geçmesi için Türkiye'nin önündeki en büyük engellerden bir tanesi, kurulduğu günden bu yana devam eden ve genelde ticari, stratejik ve askeri

işbirliğine dayanan İsrail-Türkiye ilişkisi ve ABD ile stratejik ortaklıktır. Bu ilişki, Müslüman coğrafyada hiçbir zaman kabul görmemiş ve Türkiye'ye karşı ihtiyatlı yaklaşılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye, ABD politikasının bir aracı olarak algılanmaya devam ettiği sürece, geçmişte olduğu gibi Ankara'nın bölgeye açılabilme düzeyi sınırlı kalacaktır (Fuller, 2008, s.319-320).

Arslan Bulut (4 Ağustos 2007), Yeni Osmanlıcılık'ın bir plan olduğunu ve bunun son bir iki yılda ortaya çıkmadığını iddia etmiştir. Bulut, devamla şu iddialarda bulunmuştur:

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik saldırgan politikasının dışında adeta bir "B Planı" olarak kenarda tuttuğu bu plan, bizzat ABD'li yetkililerce 2003 yılında sessiz sedasız oyuna dahil edilmiştir. 2003 yılında ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğunda, gazetecilere; "Yeni Osmanlıcılık" başlığı altında, "Türkiye ile ABD'nin ortak çıkarlarının nerede olduğuna" dair özel bir seminer verilmiştir. Hatta bazı gazetecilerin⁵⁰, birkaç gün ortadan kaybolması da buna bağlanmış ve "Bu isimlerin önümüzdeki dönemde; Türkiye'nin 'milli' çıkarları ile ABD'nin 'milli' çıkarlarını 'Osmanlıcılık' maskesi altında birleştirecekleri" ifade edilmiştir.

Yeni-Osmanlıcılık fikrini eleştirenler nezdinde, "Yeni-Osmanlıcılık düşüncesi, İslam dünyasına liderlik yapılacak yeni bir imparatorluk projesinin merkezine Türkiye'yi yerleştirme hareketi" olarak tanımlanmıştır (Yavuz, 2001, s.41). AKP Hükümetleri döneminde gerçekleştirilen politikalar, Yeni-Osmancılık fikrini akıllara getirdiği halde, Başbakan ya da Dışişleri Bakanı'nın bu kavrama değinmemiş olması, Osmanlı algısının kötü olduğu bazı Arap devletleri ve özellikle de bölgenin en güçlü aktörlerinden biri olan İran'ın tepkisini çekmemeye yönelik bir girişim olarak da değerlendirilebilir.

3.2.2. Stratejik Derinlik ve Eksen Kayması Tartışması

Türk Dış Politikası'nda eksen kayması tartışmaları⁵¹ yapılırken, son 200 yılda, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet Dönemi'nde, dış politikanın nasıl bir eksene

⁵⁰ Ceyhun Bozkurt (2009, s.188), bu gazetecilerin, Ertuğrul Özkök, Nazlı Ilıcak, Taha Akyol, Murat Bırsel, Güneri Cıvaoğlu, Hasan Cemal, Güngör Mengi, Cengiz Çandar ve Hadi Uluengin olduğunu iddia etmiştir.

⁵¹ Uluslararası ilişkiler ve dış politika literatüründe, eksen kavramı bir ülkenin işbirliği içerisinde olduğu ülke ya da ülkeler topluluğu ve uluslararası kuruluşlar ile geliştirdiği işbirliği ve ortaklıkları ifade etmektedir. Kelimenin epistemolojisi açısından farklı anlamlara da gelebilecek eksen kavramı, uluslararası politikaların oluşumunda sistemde belirgin bir aktör ve etki gücü oluşturan işbirliği mekanizmaları, çoklu ya da ikili ittifaklar, kurumsallaşmış rejimler (uluslararası para rejimi, uluslararası güvenlik rejimi vb.), bölgesel ya da küresel hegemonyaya

oturduğu saptanarak, tartışmaların bu bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde, Tanzimat Fermanı'ndan itibaren Batılı değerler benimsenmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, dış politikada da I. Dünya Savaşı başladıktan sonra dahi büyük devletlerarasında denge politikası izlemiştir. Türk Dış Politikası'nda, denge politikaları Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye Batı ile ilişkilerini yoğunlaştırmış, birçok Batılı kuruma üye olmuştur. Bu kurumların örneği, NATO, Batı Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi üyelikleri ve devam eden AB sürecidir. Fakat Türkiye bu dönemde dahi sırtını Doğu'ya dönmemiştir (Sandıklı, 2010).

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesi ve 2009 yılında Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olması ile birlikte, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi çeşitlilik kendisinin jeopolitik-jeostratejik önemini anlamasına ve bu doğrultuda harekete geçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye, dış politikasında önemli bir değişikliğe giderek, Orta Asya, Rusya, Kafkaslar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri ile tarihsel ve kültürel yakınlığını dikkate alarak, bu bölgelerle ilişkileri yoğunlaştırmaya başlamıştır (Karademir, 21 Ocak 2013). Uzun yıllar boyunca, din bağlarıyla bağlı olduğu Ortadoğu'dan ve kan bağlarıyla bağlı olduğu Orta Asya'dan uzak duran Türkiye, AKP ile "merkez-çevre konseptinde", kendi bölgesinde veya başka bölgelerde var olan sorunlarla ilgilenilmekte, arabulucu ve çözüm üretici olmaktadır. Özetlemek gerekirse, amaç ne olursa olsun Türkiye sesini uluslararası ortamda yükseltmektedir. Türkiye'nin makul sessiz dış politikasından aktif ve çeşitlilik gösteren dış politikaya geçişi, acaba Türkiye Batı'dan kopuyor mu sorusunu da beraberinde getirmiştir.

Samuel Huntington'un "medeniyetler çatışması"⁵² varsayımının küresel entelektüel söyleminin başlıca konularından biri haline geldiği, 11 Eylül sonrası dünyada, jeopolitik konumu açısından vazgeçilmez olan Türkiye'nin Doğu'ya dönüşü, medeniyetler fay hattı üzerinde önemli bir kayma anlamına geliyordu. Nitekim Türkiye'nin yönü,

sahip bir devletin etrafında oluşan bloklar ve temelini kültürel ittifaklardan alan yapıları tanımlamaktadır (Gürer, 2010).

⁵² Davutoğlu (2013, s.329), Huntington'un medeniyet kavramını çok küçük bir stratejik hesap için hem saptırdığını, hem de yanlış yorumlayarak Bosna Savaşı'nın çıkardığı o büyük bunalımı izah etmek ve suçu Batı-dışı medeniyetlere bir şekilde atmak çabası içinde olduğunu iddia etmiştir.

Batı'dan Doğu'ya, Kuzey'den Güney'e bütün ülkelerde bir merak uyandırmıştır. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren, Batı dünyasının önde gelen gazete ve dergilerinde yoğun bir şekilde, Türkiye'nin transatlantik sistemden uzaklaşarak, yönünü Güney'e (Orta Doğu'ya) ve Doğu'ya (Asya'ya) çevirdiği, bir eksen değiştirme süreci içerisinde olduğu yönünde yorumlar, makaleler ve köşe yazıları yayınlanmaya başlanmıştır.

2009 ve 2010 yıllarında, yoğun bir şekilde Batı ve Türkiye medyasında gündeme gelen eksen kayması tartışmasının psikolojik temellerini hem iç hem de uluslararası boyutlarıyla AKP'nin iktidara geldiği döneme kadar geri götürmek mümkündür. 2002-2006 yılları arası dönemde, bu tartışma AKP'nin "İslamcı" bir gündeminin olup olmadığı, değişip değişmediği ile ilgiliydi. Bu bağlamda, 2003 Irak Tezkeresi'nin TBMM'den geçmemesi üzerine ABD'de başlatılan "Türkiye'yi kim kaybetti" tartışması (Dağı, 25 Nisan 2010), eksen kayması söylemlerinin ilk versiyonunu oluşturmaktadır. Bu dönemde, AB üyelik sürecinin Türkiye'nin dönüşümünde ana meşrulaştırıcı olması nedeniyle AKP'ye karşı duyulan şüphe, açık ve yoğun bir eksen kayması tartışmasını üretmemiştir. AB sürecinin yavaşlaması, 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi ve çok boyutlu dış politikanın sonucu olarak bölgesel meselelerle, Batı ittifakı ile düşülen ayrılıklar ve özellikle İsrail'le 2009 yılında Davos sonrasında artan gerilim nedeniyle eksen kayması tartışmaları yoğunluk kazanmıştır.

Bu eksen kayması tartışmaları, özellikle Batı tarafından Türk dış politikasına getirilen bir eleştiridir. 2009 yılı son yarısından bu yana Türkiye'nin yön değiştirdiğini ima eden türden yazı başlıklarının sayısı hiç de az değildir. Bu yazılardan bazıları şöyledir: "Batı Türkiye'yi nasıl kaybetti?", "Türkiye Batı'yı terk ederse ne olur?", "Türkiye: Artık Bir Müttefik Değil", "Türklerin Doğu'ya Dönüşü", "Türkiye'nin İran ve İsrail ile Kaygı Verici İlişkileri", "Yeni Türk Lügatı", "Türkiye'siz bir NATO", "Türkiye İran Dostu mu?", "Doğu'ya Doğru Bir İslami Merkez", "Avrupa'da Hayal Kırıklığı: Türkiye Doğu'ya Bakıyor", "Türkiye ve Orta Doğu: Orta Doğu'ya ve Güney'e Bakmak" (Aktaran: Çandar, 2010, s.4).

Eksen kayması tartışmasında medyada çeşitli örnekleriyle üç pozisyon tespit etmek mümkündür. Bu tartışmada ilk pozisyon, eksen kayması iddiasını reddeden ve AKP'nin

bu şekilde suçlanmasının, hükümetin “Batı’yı da arkasına alarak Kemalist militarist rejimi” dönüştürmesini engellenme çabası tezine dayanır. Amaçlanan şey, “İslamcı AKP Doğu’ya döndü” söylemiyle Batı ile Kemalistler arasındaki “tarihsel ittifak”ı yeniden kurmaktır. Bu pozisyon, Batı dünyasının da ortaya çıkan yeni Türkiye’ye alışmak durumunda olduğu kanaatindedir (Dağı, 15 Haziran 2010; Cemal, 26 Ekim 2010). İkinci pozisyon ise, dış politikada eksen kayması olmadığı, aksine gerekli bir “balans ayarı” yapıldığı yönündedir. Ancak, bu pozisyonu savunanlar, AKP Hükümeti’nin Batı’ya seslenirken “rasyonel ve somut bir dil” kullandığını, Doğu’ya seslenirken ise “duygusal bir dil” kullandığını savunmaktadır. Doğu’ya karşı kullanılan bu dilin endişe kaynağı olduğunu savunanlar, bunun Türkiye’ye hatalar yaptıracağını iddia etmektedir. Ayrıca, bu duygusal dil medyada eksen kayması algısını oluşturmaya katkı vermektedir (Akyol, 11 Haziran 2010; Birand, 15 Haziran 2010)⁵³. Üçüncü pozisyon ise, dış politika üzerinden iç politikada kaygı duyulması gereken bir eksen kayması yaşandığı tezine dayanmaktadır. Demokratikleşmeyi beceremeyen Türk siyasal sisteminin, AKP döneminde iç siyasetin yarı-otoriter bir yapıdan, bir diğerine savrulduğunu savunan görüş; ülkenin Ortadoğu’nun diğer otoriter ülkelerine benzediği kanaatine sahiptir (Mert, 15 Haziran 2010).

Uluslararası çevrelerin, özellikle de Batı’nın, Türkiye hakkındaki bu yorumlarının ana kaynağı, Türkiye’nin AKP ile benimsemeye ve uygulamaya başladığı çok yönlü dış politikasıdır. Türkiye’nin bölgesel güç ve ardından da küresel güç olma konusunda ortaya koyduğu çabalar, özellikle de Ortadoğu ve kısmen de Orta Asya üzerinde üstlendiği rol nedeniyle gözler Türkiye’nin üzerine çevrilmiştir. Uluslararası arenada Türkiye’nin kendisine biçtiği bu yeni rol doğal olarak, ilgi, hayret ve endişe ile karşılanmıştır. Bu ilginin temel nedeni ise, Türkiye’nin Batı yanlısı dış politika çizgisinden son on yılda vazgeçerek, sadece Batı’nın bir parçası olmadığını, aynı zamanda Ortadoğu, Orta Asya, Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar ve Kuzey Afrika bağlantılı bir ülke konumunu ortaya çıkarma ve uluslararası arenada kendini bu şekilde tanıtmaya çalışmasıdır (Karademir, 21 Ocak 2013).

⁵³ Medyada eksen kaymasını rededen yazılar için bkz: Bila, 11 Haziran 2010; Berkan, 11 Haziran 2010.

Eksen kayması tartışmalarının Batı kaynaklı olduğunu savunan Sandıklı'nın (2010) yorumu dikkat çekicidir:

Dış politikada eksen kayması yorumları, Batı'nın bugüne kadar göz ardı ettiği Türkiye'nin gücünü keşfetmesinden doğan endişelerin sonucudur. Soğuk Savaş döneminde Batı, Türkiye'nin İran, Ortadoğu, Arap dünyası ve Orta Asya bölgelerini kapsayan coğrafyada bölgelerle ilişki kurmasını istememiştir. Dönemin getirdiği konjonktüre uygun olarak davranmaya çalışan ve NATO müttefikliğinden kaynaklanan yükümlülüklerini ön planda tutan Türkiye, doğusundaki ve güneyindeki çıkarlarını ihmal etmiştir. Şimdi ise değişen konjonktüre uygun olarak Türkiye'nin dış politika vizyonu da değişmiştir. Artık Türkiye bölgesinde sadece ABD çıkarlarına hizmet eden ülke olmaktan ziyade, kendi çıkarlarını daha ön planda tutmak isteyen bir ülke olmak istemektedir.

Benzer şekilde, İdris Bal (2010, s.53) da, eksen kayması tartışmalarının “iç ve dış dinamiklerin rahatsızlığından kaynaklandığını” ifade etmiş ve devamla şunları söylemiştir:

Yeni Türk dış politikası aslında Batı'dan vazgeçmediği gibi, o güne kadar olmadığı kadar AB'ye girebilme bağlamında somut adımlar atmış ve reformlar gerçekleştirmiştir. Yine ABD ile ilişkileri daha da geliştirebilmek için yoğun çaba harcamıştır. Fakat Türkiye aynı zamanda ABD ve Batı'nın ötesinde Rusya'yı, Kafkasya'yı, Orta Asya'yı, Asya'yı, Orta Doğu'yu, Afrika'yı, hatta Latin Amerika'yı keşfetmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, Türk dış politikasında eksen kaymasından ziyade, Türkiye'nin Ankara merkezli, çok boyutlu, etkin bir dış politika takip etmeye başladığı anlamına gelmektedir. Fakat Türkiye'nin kontrol edilebilir olmaktan çıkmaya başlamasından rahatsız olan iç ve dış dinamikler, Türkiye'nin Doğu'ya döndüğü, geleneksel ekseninin kaydığı yönünde iddialarını ortaya attılar. Aslında Türkiye çok boyutlu, Ankara merkezli, daha etkin ve daha özerk politikalar takip etmeye başlamıştır.

Ortadoğu örneğinde Türk Dış Politikası'na eleştirel bakan çevreler, atılan bazı adımları sorunlu bulmakta, Doğu'ya yönelimin çok da masum, sıradan bir bölgeselleşme girişimi olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedirler (Oğuzlu, 2008, s.7). Şüpheciler, aynı dönemde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde yaşanan sorunların altını çizmektedirler. Onların argümanlarını destekler şekilde, Türk-ABD ilişkileri, özellikle Irak Savaşı sonrasında hızla kötüleşip kopmanın eşiğine gelirken, Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki tıkanmanın da bir türlü aşılamadığı ve hatta NATO'ya bağlılığın bile sorgulandığı bazı krizlerin zaman zaman ortaya çıktığı gözlenmiştir. Öte yandan, şüpheciler, Ortadoğu'da alınan bazı inisiyatiflerin doğrudan ideolojik kökenlere dayandığını ve bu durumun hükümetin “İslamcılığı” ile açıklanabileceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle, son dönemdeki gelişmeler, özellikle İran ve Filistin örneğinde gözlemlendiği şekliyle, Türkiye'nin Dış Politikası'nda geleneksel ekseninden

uzaklaştığı ve Ortadoğu'ya doğru hızla kaydığı tezi bu çevrelerce işlenmektedir (Kardaş, 2011, s.27).

Kimileri bu durumu bir eksen kayması olarak nitelendirirken, kimileri de bu iddiaya karşı durmuştur. Bu iddiaya karşı duranlara göre, Türkiye Batı nezdinde her zaman ezilen ve horlanan taraf olmuştur. Kıbrıs Sorunu, AB üyeliği, Körfez Krizi ve daha pek çok konuda Türkiye'nin her daim kullanıldığını savunmaktadırlar (Kardaş, 2011, s.27). Türkiye'nin yeni dönemde dış politika açılımını da geçmişi ile yeniden bağ kurma olarak değerlendirilmektedir. Bunun eksen kayması değil, geçmiş tarihi ve coğrafyasıyla bütünleşmek anlamına geldiği iddia edilmektedir. AKP ise, bu durumun eksen kaymasından ziyade Batı'ya dönük tek yönlü dış politikanın yarattığı yanlışlıkların düzeltildiği ve çok yönlülükle bir nevi normalleşme sürecine girildiğini ileri sürmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin Ortadoğu dışındaki girişimlerini, Afrika, Asya ve Latin Amerika'ya açılımını ve diğer Batılı ve uluslararası örgütlerdeki artan etkinliğini vurgulamaktadırlar. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde yaşadığı tıkanmalar konusunda ise, Batı'dan kaynaklı sorunların altını çizmektedirler. Hükümete göre, Türkiye'nin AB üyelik sürecine bağlılığına rağmen AB'nin Türkiye'nin önüne koyduğu engeller veya ABD'nin yanlış politikalarının Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği zarar, Batı'yla ilişkilerde olduğu ileri sürülen sıkıntıların temel nedenidir. Bunun ötesinde, Türkiye'nin Ortadoğu'daki girişimlerinin Türk Dış Politikası'nın Avrupalılaşmasından bağımsız addedilemeyeceği ve bu anlamda Batı ile ilişkilerini tamamladığı ve Batı'nın bu bölgedeki hedeflerine hizmet ettiğini de ileri sürülmektedir (Kardaş, 2011, s.27).

Partisinin TBMM Grup Toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan ("R. Tayyip Erdoğan...", 16 Haziran 2010), Türkiye'nin İran'a yönelik yaptırımlara "hayır" oyu vermesinin ardından başlatılan eksen kayması kampanyalarının, "İsrail destekli uluslararası medyada Türkiye aleyhine kara bir propaganda" olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan katıldığı İkinci Büyükelçiler Konferansında da, Türkiye'nin etrafındaki bölgelerle ve komşu ülkelerle ilgilenmesini doğal bir durum olarak nitelemiş, özellikle Gazze'de meydana gelen olayları eleştirmelerinin de eksen kayması ile ilişkilendirilmesini reddetmiştir. Türkiye'nin dünya siyasetinin bir öznesi haline geldiğini ve Irak, İran, Gürcistan, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan gibi tarihi, kültürel bağlarının olduğu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirilmesinin sorgulanmadığını

hatırlatmıştır. Erdoğan'a göre ("R. Tayyip Erdoğan...", 16 Haziran 2010), asıl sorgulanması gereken daha önceleri ülkenin niçin komşularına ve etrafındaki bölgeye sırtını döndüğüdür. Erdoğan, eksen kayması tartışmalarına yönelik, devamla şunları ifade etmiştir:

Tüm bu ülkeler ve bunun gibi birçok ülke, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarının olduğu hatta akrabalık ilişkilerinin bulunduğu ülkeler. Dünyanın bir numaralı ülkesi ABD bunlarla ilişki kurarken hiç bir şey olmuyor da; Rusya kurarken hiç bir şey olmuyor da; Çin kurarken hiç bir şey olmuyor da; Avrupa'nın İngiltere'si, Fransa'sı, Almanya'sı bunlarla irtibat kurarken hiç bir şey olmuyor da; Türkiye kurarken niçin rahatsız oluyoruz? Neden? Bunu kendi kendimize bir sormamız lazım. Anormal olan, yanlış olan yıllar yılı komşularımıza, bölgelerimize sırtımızı dönmüş olmamızdır. Sorgulanması gereken asıl budur.

Davutoğlu ("Eksen Kayması...", 15 Haziran 2010) ise, Türkiye'nin kendi çevre bölgelerinde aktif hale geldiğinde, bu tür tartışmaların başlatıldığını ve bu yüzden de bu tartışmaları iyi niyetten, objektiflikten yoksun konjonktürel değerlendirmeler olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu (2013, s.25-26), eleştirilerin amacının alternatif bir ilkeler manzumesi ya da politika uygulaması önermek yerine, her krizi bir yıpratma kampanyasına dönüştürmek olunca, hem düzey düşmesi hem de zihinsel eksen kayması yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu, o zamanlarda Türkiye'nin AKP iktidarı ile toptan bir eksen kayması ve anti-Batı paranoyası içine girdiğini iddia eden çevrelerle, bugün Batı güdümüne girdiğini iddia eden çevrelerin aynı olması ve aynı kaynaklardan beslenmelerinin bir tesadüf olup olmadığını ve o günlerdeki benzer makalelerde hükümetin NATO'dan çıkmayı düşündüğü spekülasyonundan bugün NATO'daki etkinliğimizin artmasının eleştirilmesi arasında nasıl bir mantıklı tutarlılık bulanabilir sorularını sormuştur.

Davutoğlu (Aktaran: Zengin, 2010, s.197), Batı'nın bırakılıp Doğu'ya mı yöneliniyor sorusunu, "ne Avrupa ile ilişkimizin Amerika'ya bir alternatif, ne komşu ülkelerle ilişkilerimiz Avrupa'ya bir alternatiftir" şeklinde yanıtlamıştır. Davutoğlu, "bunların hepsini büyük bir resmin içinde birbirini tamamlayan faktörler olarak görürsek, biz gerçek anlamda bir stratejik vizyon geliştirebiliriz" demiştir. Davutoğlu (2013, s.402), "Türkiye'nin belli yerlere geldiğinde ne Ortadoğu ne de Avrupa'dan kopabileceğini" ifade etmiştir. O'na (2013, s.402) göre "Türkiye AB içinde yer alsın. Asya, Kafkasya ve Ortadoğu'ya mesafeli dursun" ya da "ait olduğumuz kültür Doğulu; tercihlerimizi

Doğu'dan yana kullanalım. Avrupa ile ilişkilerimiz olmasa da olur" diyenlerin biraz tarih okuması gereklidir. Bu bağlamda eksen kayması tartışmalarını doğru bulmadığını ifade eden Davutoğlu (2013, s.402), devamla şunları dile getirmiştir:

Eksen biziz; yaşadığımız tarih ve coğrafya bize bir yükümlülük getiriyor. Sahip olduğumuz birikimler, dünya siyasetine aktif katkı yapma becerisi, sorumluluğu veriyor. Bundan kaçamayız. Bundan sonra herhangi bir Doğu Avrupa ülkesi gibi AB'ye eklemekten mutlu ve mesut yaşayan bir ülke olamayız. Herhangi bir Doğu ülkesi gibi sokaklarındaki hissiyatı siyasi sistemine yansıtıp bir anlamda bundan huzur duyan bir ülke de olamayız. Tam da tarihin bu döneminde Türkiye'ye, Türk aydınına özel görevler düşüyor. Bu özel görevin tanımı şu: Nasıl Osmanlı arşivleri olmadan Avrupa tarihi yazılamazsa, Bağdat, Gazze, Kudüs'ün tarihi de yazılamaz. Dolayısıyla bütün bu birikimi, artık, sentez edip kendi özgün katkımızı tarihin sahnesine çıkarma vakti gelmiştir. Bu sahneye çıkan süreçte Türkiye'nin eksenini mi kayıyor diye düşünüyorsa, şunu bilmeli ki yaşanan süreç "bizim kaderimiz"; içinde hem riskleri hem de ayrıcalıkları barındıran bir kader.

Davutoğlu ("Obama Görüşmeyi...",5 Temmuz 2010), eksen kayması tartışmalarını gündeme getirenlerin "Türkiye üzerinde psikolojik baskı oluşturmak, Türkiye'yi savunmacı reflekslere mahpus etmek için yaptığını, uluslararası ilişkilerin öznesi olan Türkiye'yi tekrar nesne yapmaya çalıştığını" ifade etmiştir. Davutoğlu ("Obama Görüşmeyi...",5 Temmuz 2010), "iki gün önce Brüksel'de bugün Bişkek'teyiz" diyerek eksenlerinin ne kadar geniş olduğunu vurgulamış, "ne yaptıklarını bildiklerini, her bir dış politika hamlesinde de birilerini ikna etme zorunda olmadıklarını, bunları Türkiye'nin ali çıkarları için yaptıklarını" ifade etmiştir.

AB özelinde ise, Davutoğlu (2013, s.148), Türkiye'nin AB'nin periferi ülkesi olmak istemediğini, zira Türkiye'nin AB'ye hem stratejik katkı sağlayacak hem de artı değer katacak, bir anlamda AB'yi küresel bir güç haline getirecek önemli bir aktör olduğunu vurgulamıştır. Davutoğlu (2013, s.148), devamla şunları ifade etmiştir:

[...] Türkiye merkez ülke olması itibarıyla, Avrasya eksenli coğrafyaya eklemelidir; mesela bir Slovakya olmadığı için AB dışında politika üretebilir. Bu bağlamda Başbakan ve Dışişleri Bakanı, AB ülkelerine yönelik pek çok ziyaret gerçekleştirdikleri gibi Japonya, Rusya, Güney Kore, Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı da ziyaret ettiler. Dolayısıyla, AB Türkiye'yi bu çok boyutlu stratejik resmin içinde değerlendirmelidir. Hasılı AB dış politikanın odağındadır; yani en önemli parametrelerinden biridir; ama tamamı değildir.

Davutoğlu, eksen kayması iddialarına karşı çıkarken, birçok platformda bu tartışmalar devam etmektedir. Türk Dış Politikası'nın geleneksel üç ilkesinden belki de en önemlisi olan Batıcılık anlayışından ciddi bir sapma gerçekleştirildiğini düşünenlerden biri olan

Sami Kohen (5 Mayıs 2009), AKP'nin dış politikasının geleneksel çizgiden ayrıldığını, Batı ile sıkı bağlar terk edilmese de, her alanda beraberlik veya ortak aidiyet duygusunun eskisi kadar belirleyici olmadığını vurgulamıştır. Mehmet Seyfettin Erol'un (3 Kasım 2007) Türk Dış Politikası'nın Batıcı anlayıştan çıktığına dair ifadeleri ise şu şekildedir:

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın zaman zaman çok yönlü dış politika ve yeni denge arayışları bağlamında "AB bizim istediğimiz kararı vermezse Türkiye, büyük potansiyelleri ile akacağı yeni bir mecra bulmakta zorluk çekmeyecektir" açıklamaları, dış politikada denge arayışları kadar, aktif bir sürece de işaret.

AKP ile gelişen yeni Türk Dış Politikası'nda, AKP çevrelerince her ne kadar eksen kayması eleştirileri reddedilip, Batı ile Ortadoğu ilişkileri arasında tercih yapılmadığı söylene de, fiili uygulamalar Türkiye'nin yeni dış politikasının dünyaya güney ekseninden baktığını göstermektedir. Bu iddiayı şu olaylar doğrulamaktadır: a) Sudan Devlet Başkanı El-Beşir'in Müslümanlar soykırım yapmaz denilerek sahiplenilmesi; b) İran'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası Ahmedinecad'ı ilk kutlayan ülke olunması; c) Yine bu ülkedeki sokak gösterilerine sert müdahalelere sessiz kalınması; d) NATO Genel Sekreteri seçiminde İslami hassasiyetlerin öne sürülmesi; e) Filistin'de laik El-Fetih yerine İslami Direniş Hareketi (HAMAS)'ın desteklenmesi; e) İran'ın nükleer silahlanmasına sahip çıkılması; f) İsrail ile ilişkilerin hızla bozulması; g) Lübnan'da İsrail'e karşı Hizbullah'ın gözetilmesi gibi kısa süreye sığan çok sayıda eylem ("Türk Dış Politikasının...", 12 Aralık 2013).

4. BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN BATI EKSENLİ DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU

Giriş bölümünden de hatırlanacağı üzere, AKP, Milli Görüş geleneğinde olduğu gibi Hristiyan toplumları, ülkeleri ve oluşturdıkları örgütleri Batı olarak tanımlamaktadır. AKP'nin algısı doğrultusunda "Batı" ile Hristiyan, "Doğu" ile de Müslüman toplumlar kastedilmektedir. Değişimci bir parti görünümündeki AKP'nin, iktidarının ilk yıllarında, Batılılaşma konusunda Milli Görüş'ün "Hristiyan Kulübü" olarak gördüğü ve Batı'yı Türk İslam kültürünün anti tezi ve düşmanı olarak nitelediği yaklaşımdan vazgeçtiği söylenebilir. Bir önceki bölümde belirtildiği üzere, MGH, Batı'yı, İslam karşıtı, Siyonist, emperyalist ve monolitik bir yapı olarak görmüş ve Batı'yı ahlaki buhran içinde, çöküşe giden bir durumda konumlandırmıştır. Buna karşın, AKP için Batı, başta dini özgürlükler olmak üzere hak ve özgürlüklerin uygulandığı ve gelişmiş serbest piyasa ekonomilerine sahip oldukları için ekonomik açıdan gelişmiş ülkelere kurulu bir birliktir. Böyle bir algılamının doğal sonucu olarak, iktidarının ilk yıllarında, AKP, AB'yi Türkiye'de demokratik hak ve özgürlüklerin gelişip yerleşmesi konusunda hem ulaşılması gereken bir hedef hem de bu hedefin gerçekleşmesi için gerekli reformların hayata geçirilmesi açısından destek olarak görmüştür (İçeren, 2009, s.601-602). Öte yandan, bu siyaset değişiminde, AB'ye üyelik sürecinin Türkiye'de devletin 'Kemalist' merkezini zayıflatacağı, askerin siyaset üzerindeki etkisini ortadan kaldıracacağı; dolayısıyla İslami kimliğin siyasal ve sosyal temsil alanını genişleteceği beklentisi etkili olmuştur.

Aynı zamanda Batı'nın, AKP tarafından hala dini kimlik ve geleneksel kültürel değerler açısından bir tehdit, hatta düşman olarak görüldüğü de iddia edilmektedir. Bu iddia, AKP'nin Batı ile ilişkisinin sağlam ilkeler üzerinde yükselen bir tavır yerine, pragmatik bir konuma indirgendiğini ifade eden muhalif kesimlerin söylemlerini de güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Erdoğan'ın ("Erdoğan: Batı'nın...", 25 Ocak 2008) şu sözleri, başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere Türk muhafazakârlarının Batı'yı hem medeniyetin ve gelişmenin hem de kültürel ahlaki buhranın kaynağı olarak gören bakış açılarını hatırlatmaktadır:

İstiklal şairimiz ‘Alınız ilmini garbın, sanatını’ diyor ya. Biz batının ilmini, sanatını almadık. Maalesef değerlerimize ters düşen ahlaksızlarını aldık. Biz Batı’nın ilmini, sanatını almakta bir yarışa girmeliyiz.

Bu bölümde, AKP’nin Batı algısı ekseninde dış politika yaklaşımı, ABD ve Batılı uluslararası örgütlerle ilişkilerinde, din faktörünün ne kadar etkili olduğu ortaya çıkarılarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, bu bölüm, içerisinde NATO’nun da ele alındığı ABD, AB, BM ve İsrail ile ilişkiler başlıklarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde de ifade edildiği üzere, İsrail Hristiyan bir toplum olmadığı halde, Batı ile yakın işbirliği dikkate alınarak AKP nezdinde “Batı” olarak algılandığından dolayı bu başlık altında incelenmiştir.

4.1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ’NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU

ABD-Türkiye arasındaki ilişki, farklı aktörler üzerinden kurulabilen, gerektiğinde ilişkilerin ağırlığının bir aktörden diğerine geçebildiği esnek bir ilişkidir. Soğuk Savaş döneminde, güvenlik merkezli ve stratejik ağırlıklı bir ilişkinin hâkim olduğu koşullarda askerle ilişkiler önem kazanmış; Özal’ın iktidara gelmesi ve neo-liberalizme geçişle birlikte askeri bir dönem geri planda kalmış; 1990’larda Irak’ın çevrelenmesi, kurulu düzeni zorlayan Erbakan Hükümeti’nin tasfiye edilmesi gibi gelişmeler yine askerleri ABD’nin gözünde önemli kılmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise ABD, Türkiye’de ılımlı İslamcı-liberal hegemonik bloğuyla bağlantılarını güçlendirmiştir (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010, s.397). Bu bölümde, bu bağlantılar dikkate alınarak, AKP’nin ABD ve onunla yakından ilintili olan NATO ile ilişkilerinde din unsuru incelenmiştir.

4.1.1. Savaş Şartlarından Türk Amerikan Baharı’na

AKP’nin ABD ile dış politika ilişkilerinde din unsuru beş döneme ayrılarak incelenebilir; a) AKP iktidar olmadan önceki dönem; b) ABD’nin Irak’a işgalinin başladığı dönem; c) BOP’un gündeme geldiği dönem; d) Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanlığı döneminde ABD’nin “düşman” ilan ettiği ülkelerle “komşularla sıfır politikası” çerçevesinde yakın ilişkiler kurduğu dönem; e) Arap Baharı ile birlikte AKP’nin iktidar olmadan önceki döneme dönüşün olduğu dönem.

İlk dönem, iktidar olmadan önce AKP'nin ABD ile çeşitli platformlarda bağlantı kurduğu dönemdir. AKP, 2001 yılında kurulan bir siyasi parti olsa da, lideri Erdoğan'ın ABD ile ilişkileri 1990'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Erdoğan, RP Beyoğlu İlçe Başkanlığı döneminden itibaren Türkiye'ye gelmeden önce ABD Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Analizler Dairesi Başkanlığı görevinde bulunan, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz ile tanışmaktadır (Nasuhi, 2005, s. 83). 15 Ekim 1996 tarihinde, Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken, makamında ziyaret eden Abramowitz'in "Siz İstanbul'u yönetip yıldızını parlatabildiğinize göre, Türkiye için de çok şey yapabilirsiniz" sözleri basında yer almış ve bu sözler Erdoğan'ın bazı şartları kabul etmesi halinde, ABD'nin kendisini başbakanlığa hazırlayabileceği mesajı şeklinde yorumlanmıştır. Hatta o günlerde bazı medya organlarında "Abramowitz, Erbakan'ın yerine Tayyip'i hazırlıyor" manşetleri atılmıştır (Kağan, 10 Ekim 2012).

2000'li yıllara gelindiğinde, ABD'nin Türkiye'de ılımlı İslamcı-liberal koalisyonla bağlantılarını güçlendirmeye karar vermesi ile Erdoğan ve ABD arasındaki görüşme trafiği de artmıştır. Erdoğan, daha AKP'yi kurmadan önce birçok kez ABD'yi ziyaret etmiştir. 2000 yılında yaptığı ziyarette Abramowitz ile görüşen Erdoğan, 2001 yılında yaptığı ziyarette ise, Musevi Kongresi ve Musevi örgütü olan Musevi Ulusal Güvenlik Enstitüsü yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuştur ("Tayyip de...", 05 Temmuz 2001). Erdoğan Ocak 2002'de yaptığı ziyarette ise, danışmanlarından Cüneyt Zapsu ile ABD'nin o dönemdeki Savunma Bakanı ve yeni muhafazakâr hareketin önderlerinden "Karanlıklar Prensi" olarak tanınan Richard Perle ile de gizli bir görüşme yaptığı iddia edilmektedir (Hasan, 03 Mart 2006).

Bu dönemde, ABD'nin Türkiye'deki ılımlı İslamcı kanat ile bağlantıları dikkate alındığında, Erdoğan'a karşı duyulan ilgi dikkat çekmektedir. ABD'nin bu ilgisi, içerisinde dini unsurları da barındırmaktadır. Bu ilginin altında yatan temel neden, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin "İslam'ı ılımlaştırma" amacıdır (Şahin, 2008; Büyükkara, 2008). ABD'nin bu anlamda, Türkiye'ye verdiği önem, siyasal İslam üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Olivier Roy'un (Aktaran: Sazak, 26 Ocak 2004) şu ifadelerinde özetlenmektedir:

ABD'nin İslam'a saldırmak gibi bir politikası yok. Amacı kendince iyi Müslüman ile kötü Müslümanlar arasında ayırım yapmak. Bu çerçevede, ABD'nin Türkiye'ye

ihtiyacı var. Washington Türkiye ile ilişkileri onarmak istiyor. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi Türkiye'nin stratejik konumu. Amerika, ayrıca radikal Müslüman ülkelere karşı ılımlı Müslüman ülkelerin yükseltilmesini istiyor. Başbakan Erdoğan Amerika'nın tarifine çok uyuyor.

Zeynep Oktav (2011, s.209), AKP iktidara geldikten sonra Washington'un Türkiye'yi model olması yönünde teşvik ettiğini ve AKP'nin İslam ile demokrasinin uyuşabileceğini göstermek adına bu rolü üstlendiğini iddia etmiştir. Ancak Oktav, bu rol ile Ankara'nın sadece, uluslararası toplum ile sorunlar yaşayan komşular ile yakın ilişkiler kurmadığını, aynı zamanda HAMAS ve Hizbullah gibi aktörlerle de yakın ilişki içerisine girdiğine dikkat çekmektedir.

AKP'nin ABD ile dış ilişkilerdeki ikinci dönem ise, AKP'nin iktidar olmadan kurduğu bu yakın ilişkinin, iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, ABD'nin Irak'a müdahalesi ile bozulmaya başladığı dönemdir. ABD, 2003 yılında elinde bulundurduğu kitle imha silahlarından dolayı dünya barışını tehdit ettiği gerekçesiyle Irak'a müdahale etmiştir. Daha iktidarının ilk yılında ülke sınırlarında bir savaş ile karşı karşıya kalan AKP Hükümeti, bu müdahale ile ilgili olarak dolaylı yoldan da olsa ABD'yi eleştirmiştir. Erdoğan ("Irak Gölgeledi", 15 Kasım 2004), İslamcı bakış açısının izlerini taşıyan şu ifadeleri kullanmıştır: "Dünyadaki güçler egemenliklerini acımasız bir şekilde uygulamasını sürdürürken, bunlar karşısında güç birliği yapması gerekenler, başta Müslümanlar olmak üzere, bundan çok uzak bir şekilde hala birbirleriyle uğraşmaya devam ediyor". Erdoğan'ın bu ifadelerinde dikkat çeken nokta, dünyadaki egemen güçlerin karşısında duracak olan gücü dini bir sıfatla tanımlamasıdır. İfadesinde belli bir ülke veya coğrafyaya atıfta bulunmak yerine dine atıf yapması, Erdoğan'ın uluslararası sistemi "Müslümanlar" ve "diğerleri" şeklinde ayırdığını göstermektedir. Öte yandan, Erdoğan'ın bu açıklaması, Erbakan'ın yıllarca savunduğu ve D-8 Projesi ile hayata geçirmeye çalıştığı Müslüman ülkeler işbirliğini de akla getirmektedir. Bunun yanında, Erdoğan'ın dini, güç birliği oluşturmak için bir etken olarak görmesi, O'nun dış politikada din unsurunu önemli gördüğünü de ortaya koymaktadır.

Irak'ın işgali için koalisyon hükümetlerinin Türk topraklarını kullanması ve Türk Silahlı Kuvvetler (TSK)'nin altı ay boyunca Kuzey Irak'a gönderilmesi ile ilgili tezkere, 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'de oylanmıştır. Sözkonusu oylamada, muhalefetin yanında,

97 AKP milletvekilinin de “hayır” oyu vermesiyle, Anayasa’nın 99. Maddesi gereğince ulaşılması gereken oy çoğunluğu sağlanamamıştır. Kirişçi (2004), AKP milletvekillerinin “hayır” oyunu, geçmiş İslami kökenlerinden etkilenmelerinin sonucu olduğunu savunmuştur. Böylece, AKP, ABD ile olan ilk sınavını ABD nezdinde geçememiş; güvenilmez bir ortak olarak algılanmaya başlanmıştır. Ancak, her ne kadar Erdoğan yukarıdaki ifadelerinde ABD’yi acımasız bir güç olarak tanımlasa da gerilen ilişkileri düzeltmek istercesine, *The Wall Street Journal* gazetesinde kendi adıyla çıkan bir yazıda (31 Mart 2003) “Ülkem sadık bir dostunuz ve müttefikinizdir” ifadelerini kullanmıştır. Ancak Türkiye’nin desteği olmadan başlayan Irak Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler, iki ülke arasındaki sorunları beslemeye devam etmiştir. İlişkiler, 4 Temmuz 2003 tarihinde Süleymaniye’de Türk askerlerinin ABD tarafından başlarına çuval geçirilerek⁵⁴ tutuklanmaları ile yeni bir kriz dönemine girmiştir. Bu olay, ABD’nin Türkiye’nin 1 Mart kararına karşı aldığı “rövanş” olarak görülürken, Türk yetkililer tarafından affedilemez olarak nitelendirmiştir (“Turkish...”, 10 Temmuz 2003).

2004 yılı ise, ABD-Türkiye ilişkileri, “Amerikan Musevi Kongresi”⁵⁵ tarafından Başbakan Erdoğan’a, II. Dünya Savaşı’nda Türk diplomatlarının Musevilerin soykırımından kurtulmasında gösterdikleri yardımlar nedeniyle “Cesaret Karakteri Ödülü” verilmesi ile başlamıştır. Söz konusu ödülün Musevi karşıtlığını her platformda dile getiren Milli Görüş geleneğinden gelen bir lidere verilmesi⁵⁶ oldukça dikkat çekici bir durumdur. Dış politika analizlerinde, sivil toplum örgütlerinin dış politikada etkinliğini akla getiren Musevi lobilerinin ABD dış politikasındaki etkinliği dikkate

⁵⁴ 4 Temmuz 2003 günü, Kuzey Irak’ın Süleymaniye kentinde karargâh kurmuş bulunan 11 TSK mensubu ve Türkmen mihmandarları, ABD askerleri tarafından bir baskın sonucu derdest edilmiş ve başlarına çuval (kukuleta) geçirilmek suretiyle götürülüp 60 saat süresince alıkonularak sorguya çekilmişlerdir.

⁵⁵ Kongre 1906 yılında ABD’de küçük bir Musevi grup tarafından kurulmuştur. Kongre’nin amacı, bütün Yahudi kuruluşlarını yükseltmek ve tüm dünyadaki Yahudilerin haklarını savunmaktır. Komite çalışmalarında anti-semitizm ve her türlü taassup ile mücadeleye, çoğulculuk ve demokratik değerlere önem vermeye, İsrail’in barış ve güvenliği için çalışmaya, enerji bağımsızlığının savunulmasına ve Yahudi yaşantısının güçlendirilmesine odaklandığını açıklamıştır. Kongre’nin merkezi New York’tadır, Washington DC’de devlet ve dışişlikiler bürosu vardır ve ayrıca ABD çapında 29 bölgede 3 tane yakın ilişkide olduğu bağımsız kuruluş, 8 deniz aşırı şube ve 28 küresel ortağı vardır.

⁵⁶ Erdoğan (Aktaran: Öznil, 2013), törende yaptığı konuşmada, Musevi düşmanlığının “utanç verici bir akıl hastalığının tezahürü” ve “sapkınlık ve sapıklık” olduğunu ifade etmiştir.

alındığında, AKP'nin ABD ile ilişkilerini iyi seyirde tutmak için pragmatik davranmış olabileceği söylenebilir.

AKP'nin ABD ile dış ilişkilerindeki üçüncü dönem ise, BOP'un gündeme geldiği dönemdir. Genişletilmiş Ortadoğu İnisiyatifi, ABD 43. Başkanı Bush Hükümeti tarafından BOP adıyla duyurulan, en batıda Fas'ın Atlantik kıyılarından, en doğuda Pakistan'ın kuzeyindeki Karakum yaylalarına, kuzeyde Türkiye'nin Karadeniz kıyılarından güneyde Aden ve Yemen'e kadar uzanan bölgede, Müslüman ülkelere demokrasi ihracını ve bu ülkelerin pazarlarının açılmasını amaçladığı iddia eden politik kuramdır. Günal (t.y.), "projenin 2001 yılındaki 11 Eylül saldırılarından sonra "terörizmi besleyen bataklıkları kurutmak" amacıyla ortaya çıktığını ve ABD'nin 2004 yılındaki G-8 zirvesinde gündeme getirdiğini" ifade etmiştir. Günal (t.y.), projenin maliyetinin yüksek olması sebebiyle ABD'nin bu yükü azaltmak için müttefiklere ihtiyaç duyduğunu; fakat hâkimiyet paylaşımını az tutmak için kendi payını yüksek tutarak "sınırlı paylaşım"ı esas aldığını savunmuştur.

ABD, BOP içerisinde Türkiye'yi "ılımlı İslam" ülkesi olması bakımından model ülke olarak göstermiştir. Ancak, Büyükelçi Faruk Loğoğlu'nun (Aktaran: Günal, t.y., s.159) 2004 yılında Washington'da düzenlenen Türk Amerikan İş Konseyi toplantısında yaptığı konuşmada, "Türkiye İslam ülkesi değildir. Laik, demokratik bir hukuk devletidir" ifadeleri, Türkiye'nin BOP kapsamında tanımlanan "sıfatından" memnun olmadığının bir göstergesi olarak algılanmıştır. Bu konuşmanın da etkisiyle ilerleyen süreçte Türkiye "demokratik ortak" olarak tanımlanmış, İtalya ve Yemen ile birlikte amacı proje kapsamındaki ülkelerde demokrasi ve sivil toplumu geliştirmek olan "Demokrasi Yardım Diyoluğu"na "eş başkan" olmuştur.

BOP ile Ortadoğu'da daha etkin olmayı amaçlayan ABD'nin girişimleri, 2008 yılında Başkan olan Barack Obama ile daha da güçlenmiştir. Obama'nın söylemleri, Bush'un söylemlerinden oldukça farklılık göstermiştir. Bush, İran'ı ve Irak'ı şer eksenine koyup 'Haçlı Seferi' ilan ederken (Zengin, 2010, s.318), Obama ("Obama'nın...", 07 Nisan 2009) "ABD, hiçbir zaman İslam ile savaşta değildir, olmayacaktır" diye konuşmuştur. Obama'nın Ortadoğu konusundaki hassasiyetine örnek olarak şunlar verilebilir: a)

Yemin töreninde yaptığı konuşmasında “Müslüman Dünya” ile diyaloga geçmek istediğini ifade etmesi; b) Yabancı bir ülke lideriyle yaptığı ilk telefon konuşması için Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas’ı seçmesi; c) Filistin Devleti’nin İsrail ile yana yaşamasını desteklediğini söylemesi; d) Afganistan operasyonunda ele geçirilenlerin yaklaşık yedi yıldır esir tutuldukları hapishanenin kapatılması talimatını vermesi (Erhan, 2010, s.87). Obama (Aktaran: Zengin, 2010, s.318), Kahire’de yaptığı bir konuşma ile de Müslüman dünyasının gönlünü fethetmeyi başarmıştır:

Şimdiye kadar ilişkilerimiz farklılıklarımızla tanımlandı, barış yerine nefret yayanları halklarımızı adalet ve refaha ulaştıracak işbirliği yerine çatışmayı teşvik edenlere izin vermeyeceğiz. Bu şüphe ve ihtilaf döngüsü sona ermeli. Buraya, ABD ve dünyadaki Müslümanlar arasında yeni bir başlangıç aramak için geldim.

Nisan 2009’da Obama, ABD Başkanı sıfatıyla ilk yurtdışı gezisini Türkiye’ye yapmıştır. Obama (Aktaran: Özdil, 2013, s.175) ziyareti sırasında; “İslam’la savaşta değiliz, ailemde Müslümanlar var. Türkiye ziyaretini mesaj vermek amacıyla yapıp yapmadığımı soruyorlar. Cevabım evet” demiştir. Öte yandan, Obama’nın başkanlığı ile birlikte, Türkiye-ABD ilişkilerinde kavramsal düzeyde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Obama’nın Nisan 2009’da Türkiye’ye ziyareti sırasında ortaya atmış olduğu “model ortaklık” kavramı, Türkiye-ABD ilişkilerini tanımlayan yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Uzun yıllar “stratejik ortaklık” olarak formüle edilen Türk-ABD ilişkilerinin “model ortaklığa” dönüştürülmesi, Türkiye’de bu yeni anlayış konusunda kafa karışıklığını da beraberinde getirmiştir (Çakmak, 2012, s. 1090). Obama (“ABD ile...”, 2009), kafa karışıklığı yaratan bu kavramı şu ifadelerle açıklamıştır:

Dinler ve inançlar değil, idealler ve değerler temelinde bir birlik modelidir. İki ülke arasındaki ilişkiler artık sadece güvenlik ile sınırlı kalmayacak daha geniş kapsamlı bir işbirliği olacaktır. İnanç özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, demokrasi gibi değerler iki ülke arasındaki ortak unsurlardır. Bu değerler ışığında birlikte çalışılması, Müslüman dünyası ile Batı dünyası arasındaki birleşmeyi sağlayacak ve bu birleşme dünyayı refah ve güvenliğe götüren yol olacaktır. Bir Hristiyan ulusla, Müslüman bir ulus bir araya gelecek ve iki medeniyeti birleştirecektir. Türkiye’nin laiklik ve hukukun üstünlüğü vaatlerini sürdürmesi paralelinde, Batı ve Doğu olarak birlikte hareket edilmesi halinde önemli bir etki ortaya çıkacaktır.

AKP ile ABD ilişkileri bu yakın işbirliği ile iyi yönde seyrederken, ilişkiler Kongre’nin farklı kanatlarının ABD Başkanı’nın 1915 olaylarını soykırım olarak adlandırılmasını isteyen karar tasarısı ile tıkanmaya başlamıştır. Mart 2009’da, Temsilciler Meclisi’nin Dışişlikler Komitesi’nde oylanan tasarı, Komisyon’dan 22 “hayır” oyuna karşılık, 23

“evet” oyuyla geçmiştir. Türkiye, bu olay karşısında Washington’a yeni atanan Büyükelçi’yi geri çekmiştir. ABD ise, Türkiye’nin bu tavrını son derece sert bulmuştur. Bu kriz, Erdoğan’ın Nisan ayında Washington’da düzenlenen Nükleer Zirvesi’ne katılması ve bunun hemen öncesinde de Büyükelçinin görevine dönmesi ile çözülmüştür (Bölme ve diğerleri, 2011, s.90).

AKP-ABD dış ilişkilerinde dördüncü dönem, Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanı olmasıyla başlayan dönemdir. Bu dönemde ilk dikkat çeken konu; Davutoğlu’nun “komşularla sıfır sorun” politikası çerçevesinde İran ile geliştirdiği ilişkilerdir. İran ile müzakerelerde bulunan P5+1⁵⁷, Ekim 2009’da Tahran Nükleer Santrali’ne yakıt teminini amaçlayan anlaşmada sonuca ulaşamamış ve Türkiye’den yardım talep etmiştir. Bunun üzerine, Brezilya ile birlikte arabuluculuğa başlayan Türkiye, İran ile anlaşmayı sağlamıştır (Karaağaçlı, t.y.). Ancak, ABD’nin başını çektiği ülkeler, İran’a BM ambargosu konusunda anlaştıklarını açıklayarak, Tahran Anlaşması’na mesafe koymuşlardır. Bu olayla birlikte, ABD Türkiye ilişkileri hiç olmadığı kadar sorunlu hale gelmiştir (Bölme ve diğerleri, 2011, s.91). 9 Haziran 2010 tarihinde, İran’ın nükleer programını engelleme amaçlı olduğu savunularak, BMGK’ya getirilen ambargo kararına, iki yıllık geçici BMGK üyeliği çerçevesinde, Türkiye “hayır” oyu vermiştir. Bu oy ile hem içeride hem de dışarıda “eksen kayması” tartışmaları başlamış ve “Türkiye nereye gidiyor?” sorusu gündeme oturmuştur (Bölme ve diğerleri, 2011, s.91).

New York Times gazetesinde, dış politika yazarlarından Roger Cohen’in (“New York Times:...”, 26 Ekim 2010) Davutoğlu ile röportajına dayanan bir yorum yazısında, Davutoğlu’nun İran’a yaptırımlar konusundaki şu ifadelerine yer verilmiştir:

Bizim nasihata ihtiyacımız yok. Biz, BM sisteminin sorumlu bir ülkesiyiz. Biz hayır oyu kullandık, bu bizim kararımızdı. Kimse tarafından bize söylenmesine gerek yok, BMGK’nın kararlarını uygulayacağız. Ancak, Amerikalı ya da Avrupalı olsun tek taraflı kararlarla ilgili olarak kendi milli çıkarlarımıza bakacağız. Komşularla güçlü ilişkiler kurmak yanlış mı?

⁵⁷ 5 artı 1 ülkeleri; İran ile BMGK’nın daimi üyeleri ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa ve İngiltere ile Almanya’dan oluşmaktadır.

AKP'nin, yönetim şeklini İslam Cumhuriyeti olarak tanımlayan İran'ı ABD'ye "tercih ediyor" olmasında, akıllara gelen ilk soru, din faktörünün bu tercihte ne kadar belirleyici olduğudur. Bu soruyu cevaplandırmak oldukça zordur. Ancak, AKP'nin kökenleri ve "tercih edilmeyenin" önemli bir müttefik olduğu ve ilerleyen yıllarda Davutoğlu'nun (Aktaran: Osmanoğlu, 9 Nisan 2012) Amerikalılara "bizim İran ile sınırımız sizin tarihinizden daha eski" şeklindeki ifadeleri dikkate alındığında, BMGK'de verilen bu kararda din faktörünün de etkili olduğu söylenebilir.

2010 yılında, Türk-Amerikan ilişkilerini sarsan bir diğer konu, Türkiye-İsrail ilişkileri⁵⁸ olmuştur. HAMAS'ın Türkiye ziyareti, Gazze Savaşı, Davos olayı, Musevi aleyhtarı Türk televizyon dizileri, koltuk krizi ve İsrail'in abluka altında olan Gazze'ye yardım malzemesi taşıyan Mavi Marmara gemisine baskın düzenleyip dokuz Türkün öldürülmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Mavi Marmara saldırısında, ABD'nin İsrail'den yana bir tavır alması, Türkiye nezdinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu bağlamda, Amerikan İlerleme Merkezi'nin önemli uzmanlarından Michael Werz'in (Aktaran: Ornarlı, 29 Aralık 2010), Türkiye'yi eleştiren yazısı dikkat çekicidir:

Bu çok ciddi bir kaygı unsuru. Son derece gereksiz bir şekilde durumun kızıştirıldığını söylemek yanlış olmaz. Dokuz kişinin ölümüyle sonuçlanan Mavi Marmara baskınında ne olduğunu öğrenmemizin ötesinde çok önemli bir nokta var: Uluslararası Yardım Vakfı, Türk Hükümeti veya AKP için iyi bir ortak değil. Bu iktidar partisi için iyi bir strateji değil, bu Türkiye'nin bölgedeki tüm güvenlik ve siyasi çıkarlarını zedeliyor.

2010 yılı Temmuz ayında, Temsilciler Meclisi Dışışleri Komisyonu'nda yapılan oturumda Türkiye'nin İsrail-Filistin sorununa ilişkin politikaları sert bir şekilde eleştirilmiştir. Komisyon Başkanı Howard Berman (Aktaran: Ornarlı, 29 Aralık 2010), "Türkiye'nin HAMAS ile bağlarının rencide edici olduğunu"; Ankara'nın, Amerika'nın "uluslararası terör örgütleri listesine saygı göstermesi gerektiğini" ifade etmiştir. Berman konuşmasında, Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmesi, Kıbrıs'ta çözüm için daha fazla adım atması ve basın özgürlüğüne saygı göstermesi gerektiğinin altını çizmiştir. Dışışleri Komisyonu'nda, muhalefetin en kıdemli temsilcisi, Cumhuriyetçi Partili Florida milletvekili Ileana Ros Lehtinen de (Aktaran: Ornarlı, 29 Aralık),

⁵⁸ İsrail ile ilişkiler bu tezin beşinci bölümünde detaylı olarak incelenmiştir.

“Türkiye ile Amerika arasında beliren görüş ayrılıklarının ikili ilişkilere ciddi zorluklar getirdiğini” söylemiştir. Ros Lehtinen, bu anlaşmazlıklar arasında Türkiye’nin İran’a ek yaptırım uygulanmasına destek vermemesini ve İran’la ticari ilişkilerin geliştirilmesini saymış; Gazze ablukasının delinmesine destek vermesini provokasyon olarak, AKP’yi de “İslami bir parti” olarak nitelendirmiştir. Bu temsilcilerin ifadeleri, AKP’nin dış politika yaklaşımında “din” faktörünü dikkate alarak hareket ettiği iddialarının dışarıda da dile getirildiğinin bir göstergesi olmuştur.

İsrail ve İran meseleleri, Washington’da sıkça “Türkiye Batı’dan uzaklaşıyor mu?” tartışmalarını gündeme getirmiştir. ABD ve Avrupa kamuoyunu yoklamak amacıyla, her yıl yapılan Transatlantik Eğilimler araştırmasında, Türkiye ile ilgili olarak çarpıcı bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Türkiye’nin gittikçe artan bir şekilde Doğu’ya yöneldiği iddia edilen raporda şu ifadeler bulunmaktadır:

Türkler arasında uluslararası sorunlarla ilgili olarak, Ortadoğu ülkeleriyle işbirliği yapılması gerektiğini düşünenlerin sayısı artmıştır. Geçen yıla kıyasla Türkler, NATO’nun gerekliliğine, AB üyeliğine ve ülkelerinin Batı ile ortak değerlere sahip olduğuna daha az inanmaktadır (Ornarlı, 29 Aralık 2010).

2010 yılında, Türk-Amerikan ilişkilerine damgasını vuran olay, ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinin Wikileaks⁵⁹ tarafından yayınlanması olmuştur. Bu belgelerin en çarpıcı yanı, ABD diplomatik çevrelerinin AKP yönetimi hakkındaki yorumları olmuştur. Buna göre, ABD diplomatları Erdoğan ve AKP yönetimini İslamcı ve gizli gündem sahibi olarak görmektedir. Belgelerde en tehlikeli ve gizli İslamcı politikayı ise, Ahmet Davutoğlu’nun yürüttüğü yaygın olarak yer almıştır. Hatta Davutoğlu’nun İslamcı politikalar ile Erdoğan’ı yanlış yönlendirdiği öne sürülmüştür. Amerikalı diplomatlar tarafından, AKP’nin önde gelen isimlerinin birçoğunun bir cemaate üye olduğu ve ayrıca Erdoğan’ın İslami bankacıları etkili pozisyonlara getirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca, belgelerde Erdoğan’ın, neredeyse sadece İslamcılarla bağlantılı gazetelerden bilgi aldığı da belirtilmiştir. Erdoğan’ın etrafını “şakşakçı, kibirli danışmanlarla çevirdiği” ve kendisini “Anadolu halkının koruyucusu” olarak sunduğu vurgulanmıştır (Pehlivan, Terkoğlu, 2012).

⁵⁹ WikiLeaks, kaynaklarının gizliliğini koruyarak hükümetlerin ve diğer organizasyonların hassas belgelerini yayınlayan, İsveç merkezli bir uluslararası organizasyondur.

2011 yılına gelindiğinde ise, “Arap Baharı” ile birlikte Türkiye-ABD arasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem, bir anlamda Türkiye ve ABD’nin amaçlarının birleştiği ilk döneme dönüş olarak da adlandırılabilir. 2010 yılında Türkiye’nin “yönü” sorgulanırken; eksen kaymasından söz edilirken; 2011 yılında Türkiye Ortadoğu ülkelerine ‘model olur mu, esin kaynağı olur mu’ denmeye başlanmıştır. Washington’daki Uluslararası ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Türkiye Projesi Direktörü Bülent Alırıza (Aktaran: Ornarlı, t.y.) 2011 yılında gelişen ilişkileri şu şekilde yorumlamıştır:

Geçen yılla bu yıl arasındaki fark ‘Arap baharı’ olarak adlandırılan gelişmeler oldu. Başkan Obama 2009 yılında Türkiye’ye gittiğinde model ortaklıktan söz etmişti, Türkiye’nin bölge ülkelerine örnek olabileceğini, Amerika’nın İslam dünyasıyla bozulan ilişkilerin düzeltilmesinde Türkiye’nin önemli bir rol oynayabileceğini söylemişti. Son dönemde yaşanan Obama’nın bu görüşlerini daha da pekiştirdi. Bu nedenle Ankara’yla Washington arasında bölgede yaşananlar konusunda çok yakın bir temas var.

Arap Baharı’yla birlikte Türkiye’yle Amerika’nın politikalarının birleşmesi ikili ilişkilere yeni bir ivme kazandırmıştır. Konuyla ilgili olarak, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton (Aktaran: Ornarlı, t.y.) şöyle konuşmuştur: “Arap uyanışıyla birlikte bu tarihi değişim döneminde, kapsayıcı demokrasi ve sorumlu bölgesel liderliğin gücünü göstermek için Türkiye’nin önünde eşsiz bir fırsat var”. Türk yetkililer de Amerikan yönetimiyle taktik konusunda farklılık olsa da hedefler bakımından görüş birliği içinde olduklarını dile getirmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Selim Yenel (Aktaran: Ornarlı, t.y), temel olarak hedeflerin birbirleriyle örtüştüğünü ancak bazı yöntemlerde farklılıklar olduğunu ifade etmiş ve devamla şunları söylemiştir:

Amerika Suriye konusundaki tutumunu en baştan belli etti. Biz biraz daha fazla sürdürdük; çünkü Suriye’yle yakın ilişkilerimiz vardı. Esad’la mümkün olduğu kadar görüşmeye çalıştık, işbirliği yapmaya çalıştık, gerekli reformları yapması için baskıya devam ettik; ama bizi dinlemedi. Ya bize doğruyu söylemiyor, ya elinde imkanları yok. Dolayısıyla Suriye ile ilişkilerimiz şu an maalesef farklı bir durumda. Reformları yapmadığı sürece bu rejimin ayakta kalması çok güç. Bunları hep yüzlerine karşı da söyledik. Dolayısıyla Tunus’ta olsun, Mısır’da olsun, Libya’da olsun her yerde Amerikalılarla görüşlerimiz örtüşüyor. En azından demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde. Yöntemlerimiz farklı olabilir; ama hedeflerimiz aynı.

Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Namık Tan da, Türk-Amerikan ilişkilerinin uzun zamandır olmadığı kadar iyi bir seyirde olduğunu ifade etmiş ve bu yılı “Türk-Amerikan Baharı” olarak nitelendirmiştir. Bu yakınlık, liderlerin demeçlerine de

yansımıştır. Obama ve Erdoğan'ın bir araya geldiği BMGK Toplantılarında, Obama, Türkiye'yi yakın bir dost, ortak ve NATO müttefiki olarak nitelendirirken, Erdoğan da, Türk-Amerikan ilişkilerinin devam edeceğini vurgulamıştır ("2011...", 31 Aralık 2011).

2012 yılında ABD-Türkiye ilişkileri yoğun bir trafiğe neden olmuştur. İlişkiler zaman zaman gerilirken, zaman zaman da dayanışma içinde geçmiştir. Bu yıl da ilişkiler genelde iki konu çerçevesinde gelişmiştir: Suriye'deki Esad rejiminin devrilmesi ve PKK ile mücadelede ortak işbirliği. 8-14 Şubat 2012 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ikili temaslarda bulunmak üzere ABD'ye gitmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile de görüşen Davutoğlu, Suriye dâhil birçok konuyu görüştüklerini dile getirmiştir (Altay, 04 Ocak 2013) 11 Ağustos'ta bu sefer, Clinton Türkiye'ye gelmiştir. Gündeminde Suriye olan Clinton, Erdoğan, Gül, Davutoğlu ve Suriye muhalefeti temsilcileriyle görüşmüştür.

2012 yılı ilişkilerde ise önemli bir gelişme yaşanmış, yılın son ayında Filistin, BM Genel Kurulu'nda "gözlemci kuruluş" statüsünden "üye olmayan devlet" statüsüne yükselmiştir. BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada, Filistin'in talebi için 138 ülke "evet", 9 ülke "hayır" oyu kullanmış, 41 ülke ise çekimser kalmıştır. Bu konuda lobi çalışmalarında da bulunan Türkiye, "evet" oyu kullanmıştır. ABD ise "hayır" oyu kullanarak, alınan kararın "talihsiz" olduğunu açıklamıştır. ABD'nin bu yaklaşımına tepki gösteren Erdoğan (Aktaran: Altay, 04 Ocak 2013), ABD'nin daha önce Ortadoğu'da iki devletli çözüm istediğini belirterek, "Şimdi ne oldu da Filistin'in devlet olmasına karşı durdunuz? Ben bunları kendilerine söylediğim için, şu anda bir daha söylüyorum. Yani bunlar kapalı kapılar arkasında konuşulmamıştır ha. Bunlar, bizzat yüzlerine söylenmiştir" demiştir.

2013 yılı ABD Türkiye ilişkilerindeki en önemli olay, Erdoğan'ın Obama'nın daveti üzerine 16 Mayıs 2013 tarihinde gerçekleştirdiği ABD ziyaretidir. Bu ziyarette bir ilk de yaşanmış; ilk kez bir Türk siyasetçi, havaalanında ve Beyaz Saray'da askeri törenle karşılanmıştır. Erdoğan ve Obama arasında Beyaz Saray'da yapılan görüşmede, Türkiye ve ABD arasındaki ikili ilişkilerin yanı sıra iki ülkenin ortak gündeminde yer alan, başta Suriye iç savaşı olmak üzere, güncel bölgesel ve küresel konularda görüş alışverişinde bulunulmuştur. İki lider, Suriye'de Esad'ın iktidardan ayrılması, muhalefetin

desteklenmesi ve halkın meşru taleplerini karşılayan yeni bir yönetimin inşası konusunda tam mutabakat içerisinde olduklarını vurgulamışlardır. Obama (“Başbakan Erdoğan’ın Tarihi...”, Mayıs 2013), Başbakan Erdoğan’ın “Beşar Esad olmaksızın bir demokratik Suriye’ye dönüşümü desteklemeye yönelik uluslararası çabalarda ön safhalarda yer aldığını” ve “rejim ve muhalefet temsilcileri önümüzdeki haftalarda bir araya gelirken, Türkiye’nin önemli rol oynayacağını” söyleyerek, ABD’nin Suriye krizinin çözümünde Türkiye’ye verdiği önemin altını çizmiştir. Ancak, Obama, “sihirli çözüm” yok diyerek de Suriye konusunda somut bir tutum ortaya koymamıştır. Obama’nın ilk defa ABD’nin Suriye’ye tek taraflı müdahaleye karşı olduğunu ve bunun olumsuzluklarına yönelik net bir şekilde açık konuşması görüşmelerin önemli bir yönünü oluşturmuştur. Obama (“Başbakan Erdoğan’ın Tarihi...”, Mayıs 2013) “Suriye, uluslararası bir sorun. ABD’nin tek başına yapacağı bir şey değil ve Başbakan Erdoğan dâhil bölgede kimsenin, ABD’nin tek taraflı eyleminin Suriye’de daha iyi sonuç getireceğini düşündüğünü sanmıyorum” demiştir.

AKP-ABD dış ilişkilerinde din faktörünün, daha çok “tercih” konusu olduğu zamanlarda ağır bastığı görülmüştür. Bunun en açık örneği, BMGK’de İran’a uygulanacak ambargo için kullanılan “hayır” oyudur. Yine İran gibi HAMAS ile ilişkiler de ABD karşısında bir “tercih” unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Bu anlamda, AKP’nin ABD’ye olan yaklaşımında değil, ABD’nin “düşman” olarak nitelendirdiklerine karşı yaklaşımındaki bir “tercih” olarak din faktörü ağırlık kazanmıştır.

Öte yandan, her ne kadar konumuz AKP’nin dış politika yaklaşımındaki din unsuru olsa da, AKP’den ziyade ABD cephesinde dinin önemli bir faktör olduğu görülmüştür. ABD kendisiyle kurduğu ilişkiden ziyade, AKP’nin Müslüman dünyası ile kurduğu ilişkilerdeki din faktöründen rahatsızlığını “eksen kayması” tartışmaları ile dile getirmiş ve zaman zaman bu rahatsızlığını ilişkilere de yansıtmıştır. Öyle ki, ABD’ye göre Türkiye, AKP Hükümeti ile eksenini Doğu’ya yani Müslüman ülkelere yöneltmektedir. Bölgede önemli bir müttefiki olarak gördüğü Türkiye’nin bu yönelişi de kontrolü dışında olduğu için ABD’yi tedirgin etmektedir.

11 Eylül saldırıları ile gündeme oturan İslamafobi anlayışı da ABD'nin dış politikasında din unsurunu kullandığını ve bu unsurun özellikle de Türkiye ve AKP iktidarı ile ilişkilerinde anlam kazandığı ve “araçsallaştığı”nı göstermiştir. Ancak özellikle Obama'nın Başkan olması ile birlikte Müslüman dünyasının demokratikleşmesi gündeme gelmiş ve buna en iyi örnek olarak da, kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AKP tarafından yönetilen Türkiye verilmiştir.

4.1.2. Eksen Kayması Tartışmalarının Bir “Kartı” Olarak Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

Türkiye-ABD ilişkilerinde belirleyici faktörlerden bir diğeri de, NATO ile ilişkilerdir. AKP'nin NATO ile ilişkileri oldukça inişli çıkışlı olmuştur. NATO ile ilişkilerde yaşanan ilk ciddi sorun, Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen'in NATO Genel Sekreterliğine aday olması ile “Rasmussen Krizi” olarak adlandırılan olaydır. Bu olay, AKP'nin dış politikasında dinin bir unsur olduğuna örnek teşkil etmektedir. Türkiye, Rasmussen'in adaylığına şu gerekçelerle karşı çıkmıştır: a) Terör yapılanması PKK'nın yayın organı olan Roj TV'nin Danimarka tarafından sahiplenilmesi; b) 2003 yılında, Rasmussen'in “Türkiye asla AB üyesi olamaz” demesi; c) Rasmussen'in 2006 yılında yaşanan Hz. Muhammed karikatürleri krizinde “basın özgürlüğü” gerekçesiyle, İslam dünyasında bir tepki olarak oluşan büyük dalgalanmaya tepkisiz kalması. Hz. Muhammed karikatürleri, dini bir niteliğe sahip olduğundan dolayı bu tezin konusu açısından önemlidir. 30 Eylül 2005 tarihinde, Danimarka'da *Jyllands Posten* adlı bir gazetede yayınlanan Hz. Muhammed'in karikatürlerinden bir tanesinde, İslam dininin peygamberi terörist olarak gösterilmiştir. Başta Türkiye Büyükelçiliği olmak üzere Danimarka'daki Müslüman ülke diplomatları söz konusu karikatürlerin etnik ve dini gruplar arasındaki ilişkilere hizmet etmeyeceğini, son derece tehlikeli bir süreci başlatabileceğini açıklamışlardır. Zaman içerisinde kriz özellikle radikal grupların elinde bir tür çatışma alanına dönüşmüştür. Müslüman ülke ve gruplar karikatürlerin hakaret içerdiğini, tüm Müslümanları terörist göstererek halklar arası önyargıları arttırdığını savunmuşlardır. Buna karşın gazete ve Danimarka yönetimi ifade özgürlüğü ilkesi gereğince herhangi bir yaptırım uygulamayı reddetmiştir (Kuloğlu, t.y.)

Erdoğan (Aktaran: Erhan, 2010, s.132), 27 Mart 2009 tarihinde katıldığı bir televizyon programında Rasmussen ile yaptığı telefon konuşmasını şöyle aktarmıştır:

Sayın Rasmussen, Karikatür Kriziyle ilgili o zaman Müslüman ülkelerin büyükelçileriyle buluşmanızı önermiştim. Ama bu konuda olumlu adım atmadınız? Roj TV konusunu da Kopenhag'a yaptığım ziyaret sırasında gündeme getirdim. Bizim elimizde sağlam belgeler vardı. Biz Roj TV ile ilgili gerekli bilgileri sizlere göndermemize rağmen, hala 4 yıl oldu bunu sonuçlandırmadınız. Ben sizin NATO Genel Sekreterliğinizi halkıma anlatamam. Sizin bu konuda yıpranmanızı istemiyorum.

Erdoğan'ın ifadelerinde yer alan "halkıma anlatamam" sözü, dinin dış politikada bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığına örnektir. Erdoğan'ın bu ifadeleri, tabanının eğilimlerini ve tepkilerini dikkate aldığını ve bu anlamda bu olay karşısında meşruiyetini kaybetmek istemediğini işaret etmektedir.

Nisan 2009'da, NATO Zirvesi'nin hemen öncesinde ortaya çıkan bu krizde, özellikle Almanya Başbakanı Angela Merkel ve AB Komisyonu Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn, Türkiye'yi Rasmussen'i veto etmemesi konusunda yoğun bir baskı altına almışlardır. Özellikle, Rehn'in (Aktaran: Yeniçeri, 06 Nisan 2009) olası bir vetonun Türkiye'nin AB üyeliğini krize sokacağını söylemesi, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu kriz Obama'nın devreye girmesi ile aşılmış, Erdoğan ve Gül ile görüşmeler yapan Obama, Türkiye'nin bu konudaki ısrarlı tutumunun değişmesini sağlamıştır.

AKP- Batı ile ilişkilerinde, NATO'yu kimi zaman bir "kart" olarak da kullanmıştır. Özellikle "eksen kayması" tartışmaları yapıldığı dönemde, 2010 yılında Lizbon'da yapılan NATO Zirvesi esnasında böylesi bir kaymanın olmadığını kanıtlamak istercesine, Malatya Kürecik'te konuşlandırılan füze kalkanları kararı alınmıştır. Küresel aktörler açısından, bu karar, Türkiye için bir eşik veya imtihan niteliğinde olup, Türkiye bu sınavı başarıyla geçmiştir. Böylelikle, 60 yıldır NATO'nun sadık müttefiki olan Türkiye'nin merkeze uzak, geniş açılı refleksler gösterse bile, hiçbir zaman merkezin "çekim alanının" dışına çıkmayacağına karar kılınmıştır (Duman, 18 Mayıs 2012). Davutoğlu ("Eksen Kayması...", 15 Haziran 2010) da eksen kayması tartışmalarının yaşandığı dönemde, NATO üyeliğinin Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasının ana unsurlarının başında geldiğini, son 7 yıl içinde NATO'nun değişik bölgelerdeki barışı koruma faaliyetlerine en fazla katkı yapan ülke olduğunun altını çizmiştir.

Türkiye ile NATO arasında ortaya çıkan bir diğer gerginlik, Libya müdahalesi öncesi ortaya çıkmıştır. Mart 2011'de, NATO tarafından Libya'daki Kaddafi rejimini yıkmak ve Kaddafi yanlısı devlet güçleri ile muhalif gruplar arasındaki çatışmayı sonlandırmak amacıyla bir operasyon yapılmıştır. Bu operasyon, NATO'nun küresel güvenlik örgütüne dönüşmüş olduğunun en güncel göstergelerinden birisidir. Türkiye, NATO'nun bu müdahalesine sıcak bakmamış ve hatta böylesi bir müdahaleyi veto edebileceğini de ifade etmiştir. Erdoğan (Aktaran: Çetin, 1 Mart 2011), Almanya'da Türk-Alman Ticaret ve Sanayi Odası Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, NATO'nun müdahalesini bir saçmalık olarak değerlendirmiş ve şunları ifade etmiştir:

Libya'daki olaylar karşısında müdahale ya da yaptırımların gündeme alınmasını Libya halkı adına, Libya'daki yabancılar adına kaygı verici buluyoruz. Yönetimlerin yanlışlarının faturası, halklara ödetilmemelidir. Libya halkının cezalandırılması anlamına gelecek her türlü yaptırım ve müdahale büyük ve kabul edilemez sıkıntılara sebep olabilir. Şimdi bize basın mensupları soruyor, çok enteresan! NATO Libya'ya müdahale etmeli midir? Böyle bir saçmalık olur mu yahu? NATO'nun ne işi var Libya'da? NATO mensubu olan ülkelerden birine herhangi bir müdahale yapılması halinde böyle bir şeyi gündeme getirebilir. Bunun dışında, Libya'ya nasıl müdahale edilebilir? Bakın Türkiye olarak biz bunun karşındayız, böyle bir şey konuşulamaz, böyle bir şey düşünülemez.

Ancak, Türkiye bu tutumunda ısrarlı olmamış ve müdahalenin önündeki tek engel olan Türkiye faktörü ortadan kaldırılmıştır. Türkiye'nin bu konudaki fikrinin değişmesine çeşitli faktörler etkili olmuştur. Öncelikli olarak, Libya'ya müdahale konusunda BM'den bir karar çıkarılması, Türkiye'nin pozisyonunu sorgulamasına yol açmıştır. Zira BM'nin aldığı kararda, Arap ülkelerinin de imzalarının bulunması, Türkiye'nin Araplarla ilişkilerinin bozulabileceği yolundaki endişelerini sonlandırmıştır. İkinci olarak, Fransa'nın bu müdahaleyi sahiplenmesi de Türkiye'yi endişelendirmiştir. Fransa'nın bu konudaki tekeli kırıp, müdahalenin NATO'nun tüm üyelerinin ortaklaşa hareketi sonucu yapılacağı gerçeği, Türkiye'nin itirazlarını geri çekmesine neden olmuş ve Libya müdahalesi Türkiye'nin de içinde bulunduğu NATO üyesi ülkelerin ortaklaşa hareket ettikleri bir askeri operasyona dönüşmüştür (Çakmak, 2012, s.1162).

NATO ile Libya konusunda yaşanan gerginliğe rağmen, 2011 yılında NATO füze savunma sistemi radarı (Patriot) Türk topraklarında konuşlandırılmıştır. ABD Savunma

Bakan'ın uluslararası güvenlik işlerinden sorumlu yardımcısı Alexander Vershbow ("2011...", 31 Aralık 2011), bu kararın önemini şu ifadelerle açıklamıştır:

Bu gerçekten ikili savunma ilişkilerine büyük bir güç aşısı oldu. Ama bunun da ötesinde Türkiye'nin NATO bünyesindeki rolünü pekiştirdi. Türkiye için zor bir karardı, hem bölgesel siyaset açısından hem de iç siyaset açısından. Müzakerelere başlamadan Türkiye'de seçimlerin yapılmasını bekledik. Türkiye buna olumlu yanıt verdi çünkü bu sisteme katkıda bulunarak müttefiklerine olan sorumluluğunun bilincinde; ayrıca bu tür tehditlerin kendisine de yönlendirilebileceğinin bilincinde. Dolayısıyla bu hem ikili ilişkiler açısından hem de ittifakımız açısından çok büyük bir adım. Ve Türkiye'ye kararından dolayı müteşekkirimiz.

Erdoğan, NATO ile mevcut ilişkilerin sıcaklığını söylemlerine de yansıtmış; D-8 Zirvesi için gittiği Pakistan'da gazetecilerin Patriot ile ilgili sorularını cevaplandıran Erdoğan ("NATO...", 23 Kasım 2012), "şuanda bizim topraklarımız dördüncü maddeye göre NATO'nun da topraklarıdır" demiştir. Erdoğan'ın bu açıklamayı, hem İslam Birliği'nin temeli olması amacıyla kurulan D-8 toplantısı öncesi, hem de NATO'nun birçok müdahale yaptığı Pakistan'da yapması tepkilere neden olmuştur.

20-21 Mayıs 2012 tarihlerinde ABD'de tarihin en geniş katılımlı NATO Zirvesi yapılmıştır. Türkiye'yi Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz temsil etmiştir. Zirvede ikili görüşme yapmayacağını belirten Obama, bu kuralını Abdullah Gül için bozmuştur. Gül, Suriye konusunda ABD'nin öne çıkmasını isterken, Obama, ABD'nin bu konuda geri kalmasının söz konusu olmadığını söyleyerek karşılık vermiştir. İkili arasında aynı zamanda insansız hava araçları ve İsrail konuları da gündeme gelmiştir. Türkiye'yi yakından ilgilendiren Suriye meselesi ise, NATO Zirvesi'nin konusu olmakla birlikte temel meselesi haline getirilmemiştir. Daha önce ifade edildiği gibi, bu ülkedeki kriz ortamının endişe ile takip edildiği ve BM ile Arap Birliği'nin çabalarının desteklendiği belirtilmiştir. Suriye'ye bir müdahalenin yaşananları daha da karmaşıklatacağı gerekçesiyle, şimdilik bir müdahalenin olmadığına altı çizilmiştir. ABD'nin NATO Büyükelçisi Ivo Daalder (Aktaran: Altay, 04 Ocak 2013), "Libya'da yaptığımıza benzer bir askeri müdahalenin Suriye'de mevcut durumu daha da militarize hale getireceğine, sivillerin hayatını da korumayacağına karar verdik. Libya'da durum bunun tersiydi" açıklamasında bulunmuştur.

Milli Görüş kökenine sahip AKP'nin NATO ile kurduğu bu sıkı ilişkiler, İslamcı kesim tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bu kesimin önemli isimlerinden Ali Bulaç ("Türkiye'nin...", t.y.), NATO'nun esasen sosyalizmi tasfiye etmek için kurulan bir yapı olduğunu hatırlatmış, "birliğin sosyalizm tehlikesi bertaraf edildikten sonraki yeni hedefinin ise İslam dünyası olduğunu" ifade etmiştir. "Temel NATO politikalarına bakıldığında açık bir İslam ve Doğu karşıtlığı görüleceğini" belirten Bulaç ("Türkiye'nin...", t.y.), "bu vizyonda Türkiye'nin misyonu, rolü ve önemi nedir sorusunu" yöneltmiştir.

4.2. BİR "DEMOKRATİKLEŞME ARACI" OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

Tezin ilk bölümünde bahsedilen MGH'nin AB'yi din temelli bir örgüt olarak görme yaklaşımı, AKP'yi kurmadan önce, Erdoğan tarafından da benimsenmiştir. Erdoğan ("Başbakan Erdoğan'dan...", 06 Temmuz 2006), 1990 yılında MSP Şişli Gençlik Kolları Kongresi'nde, o günkü adıyla AET'yi "haçlı zihniyetinin modernize edilmiş bir şekli olarak" tanımlamıştır. Erdoğan (Aktaran: Ergin, 28 Aralık 2004), 1992 yılında yaptığı bir konuşmada da, Erbakan ile aynı ifadeleri kullanarak, "AT'nin asıl adının Katolik Hristiyan Devletler Birliği" olduğunu ifade etmiştir. Ancak, 2000'li yıllara gelindiğinde, 28 Şubat Süreci'nin etkisiyle, MGH'den gelen diğer isimler gibi, Erdoğan da AB'ye olan yaklaşımını değiştirmiştir (Nas, 2011, s.163). Erdoğan (Aktaran: Ülsever, 28 Ağustos 2011), 2000 yılında yaptığı bir açıklamada "15-20 yıl önce AB'ye karşı olanlardandım; ama bugün bu noktada değilim; AB'ye girmede en önemli değerler diye tabir ettiğimiz demokrasi, insan hakları, özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi çok ama çok ihtiyacımız olan evrensel değerler öne çıkmaktadır. Ben, vatandaş Tayyip Erdoğan olarak, böyle bir AB'ye katılımı seve seve destekliyorum" diyerek, AB üyeliğine desteğini ortaya koymuştur. Erdoğan (2003, s.35) diğer bir konuşmasında, "Türkiye'nin AB'ye girmek için hazır olduğunu, daha iktidar olmadan Birlik üyesi ülkelere yaptığı seyahatlerde açıkladığını" ifade ederek, Türkiye'nin AB üyeliğini "Cumhuriyet'in ilanından sonra en büyük demokratikleşme projesi" olarak nitelendirmiştir. Erdoğan'ın AB'ye olan yaklaşımındaki bu değişim, MGH'nin önemli isimlerinden ve ayrıca, AKP Hükümetlerinde sırasıyla Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Abdullah Gül'de de görülmüştür. 1995 yılında, Gül

(TBMM, Tutanak Dergisi, 1995), TBMM’de yaptığı bir konuşmasında AB hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

Gümrük Birliği’ne Türkiye’nin gayretleri ile girilmedi. Bunu burada açıklıyorum. Bu tamamen ideolojiktir, tamamen siyasal bir olaydır. Bu ideolojik tavır, hem şuanda Türkiye’yi yönetenler açısından geçerlidir hem de Avrupalılar açısından geçerlidir. Türkiye’nin AB’ye girmeyeceği kesindir; bunu Avrupalılar söylemektedir. Avrupalı filozofların hepsi söylemektedir. Çünkü Avrupa Birliği bir Hristiyan Birliğidir. Bunu biz söylemiyoruz. Bunu, çünkü Avrupa Birliğinin başındaki Delors söylüyor, çünkü İngiliz Başbakanı söylüyor, bunu Avrupa’da herkes söylüyor, herkes biliyor.

2002 yılına gelindiğinde ise, Gül (2004, s.13), yine TBMM’de yaptığı konuşmasında “Türkiye’nin AB üyeliğinin sadece Türkiye açısından değil, Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve jeopolitik konumu dikkate alındığında AB ve kıtalararası ortaklık için de yararlı olacağını” ifade etmiş ve “Türkiye’nin AB’ye giriş sürecindeki kararlılığını ve buna hazır olduğunu” vurgulamıştır. Gül (2004, s.13), aynı konuşmasında, AB’ye önemli mesajlar vermiştir. “AB’den beklenenin Türkiye’ye dürüst ve akıllıca değer biçilmesi olduğunu” ifade eden Gül, “Türkiye’nin üyeliğine karşı görüşlerin temelinde sosyal tutum ve kültürel yansımaların yanı sıra önyargılar ve bilgi eksikliği yattığını” savunmuştur.

Erdoğan ve Gül’ün söylemlerinde de dikkat çeken bu değişimi, AKP’nin kuruluşunda yer alan MGH’nin önemli isimlerinden Bülent Arınç’ın (Aktaran: Aydıntaşbaş, 01 Mart 2007) ifadeleri özetler niteliktedir:

28 Şubata dek, AB’ye düşmandım. Türkiye’nin AB üyeliğinden söz etmeyi vatana ihanet saydım. Ancak bu bizim gözümüzü açtı, adeta turnusol kâğıdı gibi bir süreç oldu. 28 Şubat sürecinde yaşadıklarım, beni AB hedefine gitme konusunda ikna etti. Bu hedefe gitme gereğine inandım.

Bu yeni yaklaşım, hükümet programına da yansıtılmıştır. 59. AKP Hükümet Programı’nda, tam üyeliğin hükümetin hedeflerinin başında geldiği ifade edilirken; 60. Hükümet Programı’nda Türkiye’nin Avrupa siyasi değerlerinin bir parçası olduğu ve AB ile ilişkilerin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edeceği vurgulanmıştır. Ayrıca programda, Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinin hükümetin hedeflerinin başında geldiğinin de altı bir kez daha çizilmiştir. Ümit Cizre ve Menderes Çınar (2007, s.7), AKP’nin AB’ye dair bu söylemsel değişikliğin nedenleri üç ana başlık altında toplamaktadır: a) Yeni bir Türkiye inşa etme fırsatı; b) AB’ye

uyum yasaları ile birlikte içeride meşruiyetini sağlama, özellikle askerin gücünü kırma noktasında kendi varlıklarını bir anlamda garanti altına alma; c) Yine bu yasalarla muhafazakâr seçmeni kişisel ve dinsel özgürlükleri ile buluşturma.

AKP Hükümeti'nin AB ile ilişkileri, 2002-2005 yılları arası AB uyum yasalarının hızla TBMM'den geçirildiği yıllar ve 2005 yılından sonra, AB'ye üyeliğin hem hükümetin hem de kamuoyunun gündeminden düştüğü yıllar olarak iki döneme ayrılabilir. Hükümet, AB ile ilgili ilk sınavını kuruluşundan hemen iki hafta sonra toplanan ve Türkiye'ye tam üyelik müzakerelerine başlama tarihi verilmesi beklenen Avrupa Kopenhag Zirvesi'nde vermiştir. 21-22 Haziran 2002 tarihinde yapılan Zirve'de, Türkiye'nin gerçekleştirdiği reformların memnuniyet verici olduğu ifade edilse de, yapılan reformların sonuçlarının görülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Altan, 2007, s.21). Ancak Zirve'de beklenen olmamış, müzakere tarihi verilmemiştir.

Bu gelişmeler karşısında tepki gösteren Erdoğan'a (Aktaran: Sever, 10 Aralık 2002) göre, "Türk askeri NATO için ölmeyi göze almıştır ve bu bağlamda AB'den dışlanması düşünülemez". Erdoğan, "Türkiye'nin Avrupa'nın siyasi, ekonomik, askeri kurumlarıyla tam olarak birleştiğinde tüm dünyada Doğu ve Batı'nın, Hristiyanlık ile İslam'ın birbirleriyle kucaklaşabileceğine" inanmaktadır. Ayrıca, Erdoğan AB'ye üye olunmaması durumunda hem İslam dünyasında hem de AB'de yaşayan binlerce Müslüman arasında dışlanmışlık duygusunun pekişeceğini ve bunun da her şeyden önce AB ülkeleri açısından bir iç sorun ve risk doğuracağını savunmaktadır. Erdoğan'ın en dikkat çeken ifadesi ise, Batı'nın İslam dünyası için Hristiyan Kulübü olacağıdır. Bu bağlamda, Erdoğan'ın bu yaklaşımında MGH'nin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca, bu yaklaşım, Erdoğan'ın AB ile ilişkilerde dini önemli bir unsur olarak gördüğünün de kanıtı niteliğindedir. Öyle ki, Erdoğan'ın kimlik olarak "demokratik", "laik" gibi sıfatlar yerine "Müslüman" sıfatını kullanması, devleti Müslüman kimliğine sahip olarak algılamasının kanıtı niteliğindedir. Erdoğan, Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerin esas belirleyeni olan reformlardan bahsetmek yerine, Türkiye'nin kimliği ve Doğu ve Batı arasındaki rolünü ortaya çıkarmak istemiştir. Erdoğan'ın ifadelerinde dikkat çeken bir diğer nokta, Türkiye'yi İslam dünyasının lideri olarak görmesidir. Erdoğan'ın konuşmasında "tehdit" olarak algılanabilecek ifadeler de yer almaktadır. Erdoğan

(Aktaran: Sever, 10 Aralık 2002), “AB’ye üye olmamanın dünyanın sonu olmadığını” vurgulamış ve de “Müslüman Türkiye’yi üye yapmadıkları takdirde AB’nin Müslüman dünyasını karşısına alacağını” ifade etmiştir.

Kopenhag’ta yaşanan hayal kırıklığına rağmen, AKP, AB yolundaki reformlara hız vermiş; 2003 yılında hükümet demokratik reformlar konusunda ciddi adımlar atmış ve 6. ve 7. Uyum Paketleri TBMM’den geçmiştir.⁶⁰ AB üyeliği ile ilgili reformları sık sık dile getiren Erdoğan (“AB’den Adalet...”, 12 Ekim 2004), bir konuşmasında bu reformların “Atatürk’ün hedefleri doğrultusunda çağdaş, demokratik bir ülke yaratmak için yapıldığını; artık ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını ve sıranın AB’ye geldiğini” ifade etmiştir. Erdoğan’ın “demokrasi” vurgusu dikkate alındığında, “demokrasi” kavramının, AKP cephesi için AB ile ilişkilerde temel belirleyen olduğu görülmektedir. Bunu destekler şekilde, Erdoğan (2003b, s.58), “AB’nin sadece bir coğrafya olmadığını, demokratikleştirmeyi güçlendirme konusunda alternatifsiz bir model olduğunu” ifade etmiştir.

17 Ocak 2004 tarihinde Türkiye’yi ziyaret eden AB Komisyonu Başkanı Romana Prodi (“Prodi...”, 14 Ocak 2004), son iki yıl boyunca Kopenhag kriterlerini yerine getirme konusunda gösterilen ilerleme dolayısıyla, Ankara ile Brüksel arasındaki ilişkilerde “derin bir dönüşüm” yaşandığını söylemiştir.⁶¹ Bu bağlamda, “dönüşüm” kelimesi Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri simgeleyen bir slogan haline gelmiştir. Söz konusu dönüşümün bir başka yansıması, AKP’nin İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) gibi uluslararası kurumları Müslüman dünya ve Batı arasındaki ilişkileri geliştirmede kullanmasıdır. Bu anlamda, AB-İKÖ toplantıları, bu yeni tarz dış politikanın bir örneğidir. Avrupa boyutunu İslam dünyasıyla ilişkilendirme stratejisinin bir parçası olarak, AKP Hükümeti, dışişleri bakanlarını İKÖ dışişleri bakanlarıyla biraraya getirecek ikinci toplantıya önem vermiştir. Bu girişimi, 13 Şubat 2002 tarihli ilk toplantıyla başlatan kişi İsmail Cem olmasına rağmen, dış politikada medeniyet

⁶⁰ Bu gelişmeler AB, Yunanistan, İngiltere ve İtalya tarafından olumlu karşılanırken, Avusturya ve Almanya tarafından olumlu karşılanmamış ve Türkiye’ye “imtiyazlı ortaklık” olarak adlandırdıkları bir statü verilmesini önermişlerdir (Hale, Özbudun, 2010, s.213).

⁶¹ Prodi (“Prodi...”, 14 Ocak 2004), Erdoğan’ı Türkiye’nin en büyük üç liderinden biri şeklinde tanımlayarak – bu liderler Atatürk, Özal ve Erdoğan’dır – Erdoğan hükümeti dönemindeki reform performansının olağanüstü olduğunu ifade etmiştir.

söylemine yapılan son zamanlardaki vurgunun AKP'nin tutumuyla paralel olduğu açıktır (Duran, 2010, s. 340). AB ve İKÖ toplantıları nezdinde, AKP'nin yeni bakış açısı ve dış politikadaki misyonu Cumhurbaşkanı Gül (2003) tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir:

Bir Müslüman toplumun değerlerini, geleneklerini ve kimliğini korumayı sürdürürken çağdaş standartlara ulaşarak değişme ve kendini yenileme kapasitesi olduğunu kanıtlayacağız. Osmanlı'nın son dönemindeki İslamcı medeniyet söylemine hayli benzer bir şekilde AKP demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi modern değerleri insanlık tarafından paylaşılan evrensel değerler olarak görür: Hiç kimse ortak medeniyet mirası olan insani değerler üzerinde bir tekel iddia edemeyeceğinden bu değerler 'evrensel'dir. İslam bu ortak medeniyete⁶² hayli önemli katkılarda bulunmuştur.

Türkiye'nin ve özelde AKP'nin, AB ile ilişkilerinde kimlik önemli bir faktördür. Türkiye için AB'nin önemi, temelde Avrupalı bir kimlik inşa etmede yatarken, kimliğin unsurlarından biri olan dini dikkate alan AKP Hükümeti'nin böyle bir yorumu yoktur. AKP için, Avrupalılık kimliği Türkiye'nin sahip olduğu birçok kimlikten sadece birisidir. Bu kimliğin de en üst seviyede yer alması gerekmemektedir. AB'nin kimliği ile ilgili olarak Davutoğlu'nun (1994) görüşleri, AKP'nin yaklaşımının ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir:

Medeniyetlerarası en temel fark epistemolojik ve aksiyolojiktir; yani 'bilgi felsefesi ve değerler' sorunudur ki, buradan başlayarak her alanda sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik bakış açımızı şekillendirir. Türkiye'nin de içinde bulunduğunu unutmaması gerektiği İslam medeniyetinin en temel özelliği 'değer bağımlı' olması ve bunu da özel bir varlık telakkisine dayandırmış olmasıdır. Sosyal mekanizmalar bu değerler sistemi, yani varlık-bilgi-değer ilişkisi içinde meşruiyet kazanır ve uygulama alanı bulur. Bunun aksine, modern Batı medeniyetinin en önemli özelliği 'mekanizma bağımlı' niteliğidir. Değerler bu mekanizma ölçüsünde meşruiyet kazanır. Köklerde varolan 'üst-değerler' ki din bunun temelidir, ancak bir karşı/farklı değerler sistemi ile karşılaşıldığında öne çıkarılır. 'Avrupa Birliği bir Hristiyan Kulübü değildir, fakat Hristiyanlık Avrupa'nın temel üst kimlik ögesidir' derken kastedilen budur.

Davutoğlu'na (2011, s.553) göre, AB, Batı medeniyetinin yeni-gelenekçi tepkisi niteliğindedir. Medeniyetler, değer-mekanizma uyumuna bağlı sarsıntılar ile karşılaşınca kendi içlerine ve merkezi coğrafyalarına kapanırlar. Bugün, AB'nin Türkiye karşısında takındığı dışlayıcı tutumu da Davutoğlu bu gerçeğe bağlamaktadır.

⁶² İslam medeniyeti kavramı bazı Oryantalistlerce İslam ve Batı medeniyetlerinin bağdaşmazlığını ve nasıl farklılaştıklarını -hem ontolojik hem de epistemolojik olarak- göstermek için kullanılmıştır (Lewis, 1993).

Kimlik boyutundan soyutlandığında, AB hedefi, ulusal normların gerçekleştirilebilmesi için bir araç haline gelmektedir. Bu bağlamda, dönemin Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış (“Yaşar...”, 2010), “AB üyeliğinin sadece ulusal reformların gerçekleştirebilmesi için bir araç olarak düşünüldüğünün” altını çizmiş ve “Türkiye’nin reformlarını devam ettirebilmesi durumunda AB üyeliğinin “ikincil” bir mesele haline geleceğini” ifade etmiştir. AB’nin AKP tarafından bir araç olarak kullanılması iddiasını Cüneyt Ülsever (7 Mayıs 2009), şu ifadelerle kaleme almıştır:

AKP 2002 yılında iktidara AB üyeliğini destekleyen bir eda içinde geldi ve 2004 sonuna dek bu uğurda büyük çaba gösterdi. Ancak 17 Aralık 2004 tarihinde Türkiye’nin AB’ye Katılım Müzakereleri’ne başlaması kararı alındıktan kısa süre sonra anlaşıldı ki AB üyeliği AKP için sadece hedefe giden yolda bir araçtır. Hedef hem içeride hem dışarıda ‘değiştiğine’ dair meşruiyet kazanmaktır.

Bu bağlamda, AKP’nin AB algısında temel belirleyen dış politika yerine iç politikadır. AKP, içerisinden geldiği MGH’den farklılaştığının en önemli kanıtının özelde AB olmak üzere Batı’ya karşı alacağı tavır olacağının bilincindedir. Bu bilinçle, AKP’nin asıl hedefinin AB’ye üye olmaktan ziyade, AB’yi kullanarak meşruiyetini sağlama ve de AB uyum yasaları çerçevesinde kendisine bir alan yaratma olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz, AKP Hükümeti’nin AB konusundaki en büyük başarısı, 17 Aralık 2004 tarihinde AB’ye tam üyelik müzakerelerine başlanmış olmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bunun zaten Türkiye’nin 40 yıldır süren ve her hükümetin destek verdiği bir politikanın devamı olması ve bunun en önemli destekçilerinden birinin de ABD olmasıdır. AB’nin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatmasının Türkiye siyaseti bağlamında birçok önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki, Osmanlı’nın son dönemlerinden beri devam eden Batılılaşma ve Batı dünyasına dâhil olma politikası önemli bir aşama kaydetmiş ve Türkiye NATO’ya üyelikten sonra Batı’nın bir başka temel kurumuna da dâhil olma yolunda önemli bir adım kaydetmiştir. Fakat AB üyelik müzakerelerinin başlamasının NATO’ya dâhil olmaktan temel farkı, idari, siyasi ve hukuki zeminde yeniden yapılanma sürecinin yanı sıra, ekonomik ve toplumsal bir yeniden yapılanmaya da kapı açması olmuştur. İkincisi, devlet merkezli Kemalizm ve onun, TSK başta olmak üzere, Türkiye’de kurumsal koruyucuları, müzakere tarihine yönelik olarak, bu kararlar birlikte ciddi bir zemin kaybetmiş, bunun karşılığında AKP’ye sirayet eden muhafazakâr İslamcı bloğun hızlı bir şekilde iktidarını

sağlamlaştırdığı bir süreç başlamıştır (Duran, 2006; İnât, 2007). AB üyelik sürecini, gerek Kemalist devlet dilini itibarsızlaştırmada gerekse bu dilin etkin bir şekilde işleyişini mümkün kılan kurumları dönüştürmede devreye sokan AKP, iktidardaki ilk on yılı boyunca Kemalizm'in hegemonyasını önemli ölçüde tasfiye etmiştir (Balcı, 2013, s.271; Duran, 2013, s.100). Son olarak ise, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması, AB ülkeleri arasında ve kamuoyunda kimlik siyasetini beslemiş ve kısa süre içerisinde Almanya ve Fransa başta olmak üzere iktidara gelen muhafazakâr partiler Türkiye'nin üyeliğini kimlik temelinde sorgulamaya girişmişlerdir.

3 Ekim 2005 tarihinde, AB ile müzakerelerin başlamasına rağmen, müzakere süreci AKP'nin iktidarının ilk yıllarında olduğu gibi aktif bir görüntü sergilememiştir. Müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte, AB'ye ilişkin aktif politikanın yerini yavaş ilerleyen ve belli aralıklarla durma noktasına gelen bir sürece bırakmıştır. Bunun iç ve dış olmak üzere çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Dış nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz: a) Sağ partilerin iktidara geldiği Almanya ve Fransa'nın⁶³ tutumlarındaki değişiklik. Bu partiler ve bunların kamuoyundaki karşılığı olan düşünceye göre, Türkiye AB'nin coğrafi, tarihi ve kültürel "öteki"sini temsil ederken, Türkiye'nin Birliğe dâhil edilmesi AB'nin bu üç unsur üzerine inşa etmiş olduğu kimliğini tahrip edecektir. Örneğin, 2009 yılı AB Dönem Başkanı (Aktaran: Morozov ve Rumelili, 2012, s.38), "Avrupa'da işleyişte olan evrensel değerler ki bunlar temel Hristiyan değerlerdir, Türkiye gibi geniş bir İslam ülkesinin Birliğe dâhil olmasıyla etkinliklerini kaybedecektir" ifadelerini kullanmıştır. b) Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Mayıs 2004'te AB'ye üye olmasının ardından müzakere sürecini sürekli bir şekilde engellediği gibi, Türkiye'nin yeni üye olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Gümrük Birliği'ne dâhil edip Rum araçlarına deniz ve hava limanlarını açmaması da süreci sekteye uğratmıştır. c) Avrupa'da yaşanan ekonomik kriz nedeniyle AB, enerjisini bu konuya ayırmaya başlamıştır.

İç nedenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz: a) Dış nedenlerin de etkisiyle, AKP, AB'ye ilişkin eski heyecanını kaybetmiştir. b) 2007 genel seçimlerinden sonra Kemalist blok

⁶³ Temmuz 2004'de Erdoğan Fransa'nın AB konusunda desteğini almak üzere ülkeye bir ziyarette bulunmuştur. Buradaki izlenimleriyle ilgili gazetecilerin sorularını yanıtlayan Erdoğan (Aktaran: Kılıçkaya, 20 Temmuz 2004), kendisinin ve partisinin İslamcı bir parti olmadığını anlattığını, din üzerinden siyaset yapılmasını kabul etmediğini, dinin bir rant aracı olarak ucuz olmadığını Fransız meslektaşlarına anlattığını belirtmiştir.

karşısında gücünü restore eden AKP, AB'ye eskisi kadar ihtiyaç duymamaktadır. c) Türkiye yeni bir dış politika anlayışıyla, yönünü komşu ülkelerden Afrika'ya kadar diğer alternatif coğrafyalara dönmüştür (Çakmak, 2012, s. 1163). d) AB ile ilişkilerin durağanlığı, kamuoyu ile de birbirini etkileyen bir durum haline gelmiştir. 2004 yılında AB'ye yüzde 67,5 oranında destek varken, 2005 yılında bu oranın yüzde 57,4 ve 2006 yılında yüzde 32,2'ye gerilemesi de bu durumu desteklemektedir. Ayrıca, 1998 yılında başörtüsünden dolayı üniversite eğitimlerine devam edemeyen muhafazakâr Müslümanların başvurdukları Avrupa İnsan Mahkemesi'nin başvuruyu geri çevirmesi de AB'den uzaklaşılmasına neden olmuştur (Hale ve Özbudun, 2010, s.125-126). d) 2007 yılında iç siyasette reform ve demokratikleşme söyleminin yerini, Cumhurbaşkanlığı seçimi, ordunun AKP'nin adayına tepkisi, iktidar ve yüksek yargı organları arasında Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda netleşen gerilim almıştır. e) PKK'nın artan saldırıları Türkiye gündemine oturmuştur. f) AKP Hükümeti'ne karşı darbe iddiaları gündeme gelmiştir. g) Yine bu dönemde erken seçim söylentileri gündemi meşgul etmiştir. h) AKP'nin oylarını artırarak yeniden seçilmesinin ardından liberallerin kısmen tasfiye edildiği, partinin milliyetçi-muhafazakâr ve hatta eski Milli Görüşçü kanadının ağır bastığı, sert ve kapamacı bir söylem almıştır. Bu söylemin toplumda yankı bulmasında ve AB karşıtlığının bu çevreleri aşarak daha geniş kesimlerce dile getirilmesinde, AB özellikle laik ve dinsel özgürlükler kapsamında etkili olmuştur (Kaygusuz, 2010, s.432).

AKP Hükümeti'nin reformlar konusunda yavaşlamaya gittiğini iddia eden AB'nin tutumunu, 2006 yılında AB-Türkiye Karma Parlamento Toplantısı yapıldığı günlerde, *The Economist*'de "Türkiye Yön Değiştiriyor" başlıklı bir yazı özetler niteliktedir. Yazıda, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine sürekli engeller koyma çabalarının, Başbakan Erdoğan'ı Avrupa'dan vazgeçecek kadar soğuttuğu iddia edilmiştir. Yazıda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türk üniversitelerinde türban yasağını onaylayan kararının da Başbakan'ın cesaretini kırmış olabileceği ifade edilmiştir. Yazıda devamla, Avrupa hayallerinden uzaklaşmış olmasının, Erdoğan'ın İran, Suriye ve HAMAS ile flörtlerini de açıkladığının altı çizilmiştir ("The Economist...", 06 Mayıs 2006). İlişkilerin yavaşladığı bu dönemde, iç siyasetin gündeminde yer alan "türban konusu" AB'nin de gündemine taşınmıştır. Karma

Parlamenteerler Komisyonu toplantısında, AB'li parlamenteerler türban yasağının devam etmesi gerektiğini, türbanın Türkiye'yi İslami bir ÷lke gibi gösterdiğini ifade etmiştir. Britanyalı milletvekili Geoffrey Von Orden, “üniversitede türbana izin verilmesinin radikal İslam'ı yeşerteceğini” belirterek, “yasağın sürmesi gerektiğini”; Alman Renate Sommer ise, eleştiri dozunu yükselterek “türban konusunda baskı yapmayı sorumsuzluk” olarak gördüğünü ve “türban konusunda ısrar etmenin Türkiye'nin modernleşme çabalarıyla aykırılık yaratacağını” ifade etmiştir (“AB'den AKP'lilere...”, 05 Mayıs 2006). Bu dönemden sonra, Erdoğan AB konusunda sert bir dil kullanmaya başlamıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde katıldığı bir törende konuşan Erdoğan (“Erdoğan: AB..., 12 Haziran 2010) AB ile gelinen duraklama dönemi hakkında şunları ifade etmiştir:

Biz bunu biliyoruz. Ama bunu dillendirmeyi doğru bulmuyoruz. Ben kendilerine açıkça söylüyorum, eğer siz Hristiyan Kulübü değilseniz, Türkiye'yi buraya almaya mecbursunuz. Zira sizin Hristiyan Kulübü olmadığınızı ifade edebilecek tek şey, halkı Müslüman ÷lke olarak Türkiye'nin burada olmasıdır. Ama buna bile tahammül edemeyecek kadar aşırısiniz. İnanın bir şey diyemiyorlar. Çünkü yaptıkları iş bu.

2008 yılında, Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme, Mart ayında AKP'ye açılan kapatma davası olmuştur. 9-10 Nisan 2008 tarihlerinde, AB Komisyon Başkanı Jose Manuel Barroso hükümete destek olarak yorumlanabilecek bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette ve sonrasında, farklı AB yetkililerinin laiklikle ilgili açıklamaları, “laiklik dayatmasından” söz etmeleri, AKP'ye destek olarak yorumlanabilecek açıklamalardır (“Barasso,...”, 10 Nisan 2008, s.8). 2009 yılına gelindiğinde ise, AB-Türkiye ilişkilerinde temel belirleyen, Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy'nin söylemleri olmuştur. Ailesi sadece iki kuşak evvel Katolik ve Fransız vatandaşı olan Sarkozy, her fırsatta kendi “Fransızlığını” vurgulayan, AB bütünleşmesinde ise Hristiyan köklerin önemini öne çıkaran sözler sarf etmiştir. AB'yi AB yapan değerlerin, farklı kültürlerin, uyum içinde bir arada yaşamasından ziyade, üye ÷lkelerin Hristiyanlık ortak paydasında buluşmuş olmalarından doğduğuna vurgu yapan Kültürcü ekole mensup sayılabilecek Sarkozy, Müslüman Türkiye'nin AB üyeliğine her zaman karşı çıkmıştır (Erhan, 2010, s.49). Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy (“Sarkozy, ...”, 10 Mayıs 2009), Alman *Bild am Sonntag* gazetesine verdiği demeçte, Türkiye'nin AB üyeliğine tamamen karşı olduğunu ifade etmiştir.

2011 yılına gelindiğinde ise, AB ile ilişkilerdeki yavaşlamaya AKP'nin yol açmadığını göstermek istercesine Kanun Hükmünde Kararname ile Avrupa işlerini yürütecek "Avrupa Birliği Bakanlığı" kurulmuştur. Ancak, bu yeni gelişmeye rağmen, Kıbrıs Rum Kesimi ile Fransa'nın tutumu müzakereleri tıkama aşamasına getirmiş, rutin ziyaret ve toplantıların dışında sorunu açacak yeni bir girişim olmamıştır (Çakmak, 2012, s.1026). 2012 yılına gelindiğinde, Erdoğan'ın Rusya ziyaretinde Devlet Başkanı Vladimir Putin'e, bizi Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'ye alın demesi, AKP'nin AB'ye üye olma inancının kalmadığının bir kanıtı niteliğindedir. Erdoğan ("Şangay ...", 26 Ocak 2013), katıldığı bir televizyon programında Türkiye AB sürecini unuttu mu sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

[...] NATO Türkiye'yi, halkı Müslüman olan bir ülke olarak zamanında almış. Ama şimdi yeni, halkı Müslüman olan ülkeleri almakta hep bariyer oluşturuyor, almıyorlar. Bu bir zihniyetin nasıl tıkalı olduğunu gösteriyor. AB de 'NATO'nun düştüğü yanlışa düşmek istemiyorum' diyor.

Erdoğan (Aktaran: Ergin, 31 Ocak 2013), ŞİÖ'nün AB ile kıyaslandığında avantajlarının "çok daha güçlü, çok daha iyi" diyerek, "ŞİÖ'ye üyelikle ortak değerlerimizin olduğu ülkelerle bir arada olma şansını yakalarız" demiştir. *Hürriyet* gazetesi yazarlarından Sedat Ergin (31 Ocak 2013), Türkiye ile ŞİÖ üyelerinden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve sonradan örgüte katılan Özbekistan arasında "Türk dünyası" ve "İslam" üzerinden önemli ortak paydalar olduğuna dikkat çekmiştir.

AB ile ilişkilerin durma noktasına geldiği ve AKP yöneticilerinin AB'ye karşı eleştirilerini yüksek sesle dile getirmeye başladığı bu dönemde, Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınan, AKP'nin AB karşıtı olmadığını iddia eden "Erdoğan Batı Karşıtı mı?" başlıklı yazısı dikkat çekmektedir. Yazıda, Akdoğan (8 Ekim 2013), önceleri AB'nin Türkiye'yi üye yapmak istemediğini, Türkiye'nin ise bu yönde bir çabasının olmadığını ifade etmiştir. Akdoğan, AKP'nin bu dengeyi bozduğunu ve ilk kez ilişkilerin sahici bir zemine taşındığını; ancak AB'nin çifte standart uygulamalarının AKP'nin eleştirisini çektiğini iddia etmiştir. 2013 yılı Kasım ayında Erdoğan'ın Polonya ziyareti sırasında AB-Türkiye ilişkileri gündeme gelmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının, AB ile İslam dünyası arasında yeni bir kaynaşmanın kapılarını aralayacağını ve kafalardaki soru işaretlerini gidereceğini ifade eden Erdoğan ("Başbakan Erdoğan'dan AB...", 08 Kasım 2013), devamla şunları söylemiştir:

Türkiye'nin, halkı Müslüman ülke olması, AB'ye üye olması için asla engel değildir. Hepimiz Avrupa tarihinin, tıpkı bugün olduğu gibi çok kanlı din ve mezhep savaşlarına sahne olduğunu biliyoruz. Avrupa'da ırkçılık üzerinden çıkan savaşların geride milyonlarca ölü insan bıraktığını hepimiz biliyoruz. Avrupa, esasen farklılıkların ortadan kaldırıldığı, her türlü farklılığın zenginlik olarak değerlendirildiği yani, din, mezhep, etnik köken farklılıklarını dışlamış bir birliktir, müktesebat bunu gerekli kılıyor. Böyle bir birliğin, Müslüman olduğu için bir ülkeyi dışarda bırakması kendi ilkelerine, kendi özüne, kendi birlik ve varlık sebebine tamamen aykırıdır. Biz, en başından itibaren, AB'nin böyle bir ayrımcılık yapmadığını inanıyor, bundan sonra da yapmayacağını umuyor ve bekliyoruz. Eğer öyle bir şey varsa o zaman AB bunu açık, net ortaya koymalı. İkiriklikli bir davranış içerisinde olmamalı, tam tersine AB'nin hem Türkiye'ye hem İslam coğrafyasına böyle bir dışlama yapmadığını göstermesi bizim hakkımızdır.

2005 yılından sonra, yukarıda Erdoğan'ın ifadelerinden de görüldüğü üzere, AKP Hükümetinde, AB'ye üyelik yolunda çıkarılan reform paketleri ve Kıbrıs Sorunu'nun çözümü için sunulan Annan Planı'ndan sonra Türkiye'nin elinden geldiğini yaptığı inancı hâkim olmuştur. Ancak, AB'den de Türkiye'nin üyeliği konusunda beklenen adımlar atılmayınca, AKP Hükümeti'nin AB'ye bakışında eleştiriler ön plana çıkmıştır. Örneğin, dönemin Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Ali Babacan ("Avrupa ...", 29 Ocak 2011), yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmiştir:

Biz her zaman AB'yi büyük bir barış projesi olarak düşündük [...] Ama sonra genişleme süreci sözlük anlamıyla durma noktasına geldi. Artık açık kapı politikası diye bir şey yok. Türkiye'nin üye olamamasının önemli nedenlerinden biri de AB'nin bir Hristiyan Kulübü olması. Bizce bu çok, çok tehlikeli [...] İslam dünyası AB'nin kapılarını Türkiye'ye açıp açmayacağını çok yakından izliyor, herkes ne olup bittiğini izliyor. Gelecekte ne tür bir Avrupa ve AB göreceğimiz, içinde bulunduğumuz bölgeye verilecek mesaj açısından da büyük önem taşıyor.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler ve bu gelişmelere karşı yapılan yorumlar dikkate alındığında, AKP'nin AB'ye yaklaşımında dini unsurları göz ardı ettiğini ve reformların sadece Kıbrıs Sorunu dolayısıyla tıkanma noktasına geldiğini söylemek yanıltıcı olacaktır. Elbette ki Kıbrıs Sorunu, AB içerisinde yaşanan ekonomik krizler, Davutoğlu'nun getirdiği yeni dış politika vizyonu gibi birçok etken bu yavaşlamaya neden olmuştur. Ancak, geçmişinde AB'yi dini referans ile "öteki" olarak gören bir anlayışın, onu bir "hedef" haline getirmesini beklemek çok da doğru gözükmemektedir. Bu bağlamda, AKP'nin AB'yi bir meşrulaştırma ve demokratikleşme aracı olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Milli Görüş geçmişini "değiştik" diye yok sayan bir partinin, bu değişimi iç politikada olduğu kadar dış politikada da göstermesi gerekmektedir. Dış

politikada da gösterilecek en etkili alan, AB ile kurulan ilişkidir. Öyle ki MGH'nin dış politikadaki en önemli sorunu Hristiyan Kulübü olarak nitelediği AB'dir. AKP'ye iç politikada getirilen eleştirilerde olduğu gibi, dış politikada da AB'nin meşruiyet zemini (Nas, 2011; Tok ve Koçel, 2013; Oğuzlu, 2012b) oluşturma için araç olarak kullanıldığına dair iddialar basında da sıklıkla yer almıştır. Bu eleştirilerin sahiplerinden biri olan Cüneyt Ülsever (7 Mayıs 2009) şunları ifade etmiştir:

AKP 2002 yılında iktidara AB üyeliğini destekleyen bir eda içinde geldi ve 2004 sonuna dek bu uğurda büyük çaba gösterdi. Ancak 17 Aralık 2004'te Türkiye'nin AB'ye Katılım Müzakereleri'ne başlaması kararı alındıktan kısa süre sonra anlaşıldı ki, AB üyeliği AKP için sadece hedefe giden yolda bir araçtır. Hedef hem içeride hem dışarıda 'değiştiğine' dair meşruiyet kazanmaktır.

AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğini oluşturmadaki en önemli isim olan Yalçın Akdoğan ("İslamcılar...", 21 Ocak 2004) da, "28 Şubat'ın İslamcılığı değişime zorladığını, bu değişimde İslamcılar açısından kullanılan olaylardan birisinin AB süreci olduğunu, Yeni İslamcılığın AB sürecinin katkısıyla sistem içinde tutunabilme mücadelesi verdiğini" ifade etmiştir. AB ile geliştirilen ilişkiler, Dışişleri Bakanı olan Davutoğlu'nun uygulamaya başladığı yeni dış politikası için de bir meşruiyet kaynağı olarak görülmüştür. Bu durum, Davutoğlu'nun uyguladığı politikalarla ilgili olarak gündeme gelen eksen kayması tartışmalarına, Erdoğan'ın ("AB ...", 13 Haziran 2010) verdiği cevap ile açığa çıkmaktadır. Erdoğan, eksen kaymasından bahsedenlerin, art niyetli değillerse Türkiye'nin yeni rolünü, çok boyutlu dış politikasını anlayamamış, kavrayamamış olduklarını ifade etmiş, AB ile katılım müzakerelerini başlatanının AKP Hükümeti olduğunun da altını çizmiştir. Davutoğlu ("Eksen Kayması...", 15 Haziran 2010) da bir konuşmasında eksen kayması tartışmalarına cevap niteliğinde, NATO ile ilişkilerde olduğu gibi, Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasının ana unsurlarının başında AB üyeliği olduğu ve son 7 yıldan bu yana Türkiye'nin AB ile ilgili atılacak adımları atmaktan kaçınmadığını vurgulamıştır.

Öte yandan, AKP iktidarının ilk yıllarında, Dışişleri Bakanı olan Yaşar Yakış'ın da doğruladığı üzere, AB, AKP için bir demokratikleşme aracıdır. AKP, kuşkusuz iktidarının ilk yıllarında, AB konusunda Türkiye tarihinin en önemli reform sürecinin gerçekleşmesini sağlamış, uygulamadaki sorunlara rağmen, bu yönde büyük bir kararlılık göstermiştir. Küreselleşme sürecinin en belirgin ve düzenleyici mekanizmasını oluşturan AB üyeliği, Türkiye'de devletin rolünü biçimlendirirken, AKP

bu süreçte kendisini güçlendirmenin de hesabını yapmıştır. Kemalizm'i, Türkiye'nin demokratikleşmesindeki en önemli engellerden biri olarak niteleyen AB raporları ve ABD merkezli kuruluşların açıklama ve yayınları, kuşkusuz AKP'yi memnun etmiştir. Dinsel, etnik kimliklerin tanınması ve demokratik alanın genişlemesi karşısında devletin geri çekilmesi, bu konuda kendisini mağdur hisseden AKP'nin oldukça işine yaramıştır. Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay ("Medeniyetler ...", 2012) da, AKP'nin AB'yi bir demokratikleşme aracı olarak gördüğünü şu ifadelerle doğrulamıştır:

Biz 2002'de hükümet olduğumuzda önümüze koyduğumuz en hızlı projelerden birisi AB projesi olmuştur. AB ile ilgili süreçlere çok hızlı başladık. AB'ye şöyle de baktık; AB süreci Türkiye'nin demokratikleşmesinde olumlu bir rüzgâr olmuştur. Biz o zaman da bunu düşünüyorduk. Türkiye'deki demokratikleşme adımlarını kendi iç mekanizmalarımızla atmakta zorlanabilirdik. AB rüzgârı bize destek vermiştir. Bu manada biz AB'den çok faydalandık, çok faydasını gördük. AB sürecini Türkiye olarak yürütüyoruz ve biz burada ortaya bir mazeret koymayacağız. Çalışmalarımızı titizlikle sürdürüyoruz. Umarız Avrupa'da giderek artan ırkçılık, dar bakış yasaklar, korkular bunlara engel olmaz. Avrupa kendi içinde daralma yaşıyor, hem ekonomik daralma yaşıyor hem demokratikleşme konusunda gerçekten daralmalar yaşıyor. Bu konularda Türkiye, Avrupa'dan daha ileri adımlar atıyor ve atacağız, biz devam edeceğiz. Bu konularda asla daralma olmayacak.

AB süreci, hem Türkiye iç siyasal alanında alan açma hem de siyasal meşruiyeti kazanma adına araçsallaştırıldığı ve bu doğrultuda sürecin işlevselleştirildiği gözlenmektedir. Kemalist ve laik merkez karşısında, AKP'nin, üstelik Milli Görüş çizgisine dayanan geçmişine rağmen, bu kez AB eksenindeki konum değişimi hem önemli bir toplumsal uzlaşma hem de daha genel olarak siyasal alanda önemli bir meşruiyet edinebilmesini sağlamıştır. 2007 ve 2011 genel seçimlerinde de doğrulandığı gibi AKP, artık meşruiyetini kabul ettirmiş bir partidir ve bu anlamda AB'ye ihtiyacı kalmamıştır. Ahmet Altan'ın AKP'nin AB'yi adeta bir "emniyet sibobu" olarak görmesi hakkında yaptığı yorum dikkat çekicidir. Altan (Aktaran: Baştürk, 25 Ağustos 2012), "AKP'nin meşruiyetini ve asker karşısındaki konumunu AB üzerinden aşmaya çalıştığını, ancak kendisini güçlü hissettiği noktada 'artık patron benim, bundan böyle kendi siyasi çıkarlarıma göre hareket edeceğim' noktasına geri geldiğini; kendisini güçsüz hissettiğinde AB'ci, ancak güçlü hissettiğinde milliyetçi muhafazakârdan ziyade siyasal İslam'a doğru kaydığını" ifade etmiştir.

Öte yandan, AKP'nin AB'ye yaklaşımında, dinin uluslararası örgütlere dayanak olması görüşünün de kimi zaman ortaya çıktığı görülmektedir. Öyle ki, AKP ne zaman AB'ye "kızsa" bu kızgınlığı ile bir anlamda bilinçaltı ortaya çıkmakta, onu "Hristiyan Kulübü" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, sadece AKP tarafından değil, yukarıda da ifade edildiği üzere Sarkozy örneğinde olduğu gibi, birçok Avrupalı tarafından da dile getirilmiştir. Bu anlamda, AKP'nin AB'ye yaklaşımında içeride ve dışarıda meşruiyetini sağlamak için onu bir meşruiyet aracı olarak kullanması fikri tekrar karşımıza çıkmakta; AKP'nin AB'nin bu din referanslı kolektif kimliğinden dolayı, Türkiye'yi asla üyeliğe kabul etmeyeceğini bildiği için ilişkileri en iyi derecede tutmaya özen gösterdiği iddia edilebilir.

4.3. "İSLAM DÜNYASINI TEMSİL ETMEYEN" BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

AKP'nin en çok eleştirdiği uluslararası örgütün BM olduğu söylenebilir. ABD'nin Irak'ı işgali ile başlayan eleştiriler, BM üzerinden ABD'nin süreçteki tek taraflılığı eleştirisiyle, BM kararının son kertede önemli olmadığını savunmasına yol açmıştır (Keyman, 28 Eylül 2003). AKP'nin BM'ye en ağır eleştirisi, Mavi Marmara Olayı'nda yapılmıştır. Erdoğan ("Başbakan Recep...", 19 Ocak 2009), İsrail'in Gazze saldırısından sonra, 19 Ocak 2009 tarihinde Belçika'da yaşayan Türklere seslenirken, Mavi Marmara Olayı'na referans ile BM'yi şu ifadelerle eleştirmiştir:

Ne insan hakları, ne hak, ne hukuk. Hiçbiri üç haftadır insanlığın gündeminde yer bulamıyor. Ne diplomasi, ne uluslararası hukuk, ne Cenevre Sözleşmesi, ne İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi; hiçbir hatırlanmıyor. BM Güvenlik Konseyi karar alıyor. 'Ben bu kararı tanımıyorum' diyor. İsrail yüzü aşkın BM kararını tanımamıştır. Var mı yaptırım; yok. Sorulduğunda BM Güvenlik Konseyi'nin kararları bağlayıcıdır deniyor. Nerede? Bağlayıcılık yok. BM Genel Sekreteri İsrail'de o sırada Gazze'de BM mülteciler binası, okulu vuruluyor. Tamam, Genel Sekreter bir şeyler söylüyor da netice var mı; netice yok. Hâlâ orta sahada top çeviriyoruz. Bize netice lazım netice. Bu çifte standart nedir? Bu vurdumduymazlık, bu aymazlık nedir?.

Erdoğan ("Erdoğan ABD'de...", 2001), yine İsrail ile ilişkileri referans alarak, Eylül 2011'de *Arap PBS Televizyonuna* verdiği bir röportajda, "İsrail'in Batı'nın şımarık çocuğu olduğunu, İsrail ile ilgili BMGK'nin vermiş olduğu çok sayıda karar olduğunu ve bu kararlara rağmen Batı'nın hiçbir zaman -buna ABD de dâhil- yaptırım uygulamadığını" ifade etmiştir. Aynı röportajda Erdoğan, BM'nin çifte standart uyguladığını ima ederek; "bu yaptırımın, örneğin Sudan'ın Güney-Kuzey olarak

ayrılmasında Kuzey Sudan'a uygulandığını" söylemiştir. Bu noktada, Erdoğan'ın Sudan vurgusu dikkat çekicidir. Daha önceleri, Erdoğan'ın Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir'i kastederek, Müslüman soykırım yapmaz sözleri dikkat çekmişti. BM'ye göre ise, Sudan'da 30 bin insanın ölümünden el-Beşir sorumludur ("Darbeci ...", 20 Eylül 2013).

Erdoğan ("Erdoğan: BM'ye...", 19 Kasım 2012), Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen 8. Avrasya İslam Şura'sında yaptığı konuşmada, "İsrail ve Filistin sorunu çerçevesinde, BM'ye güvenmediğini" ifade etmiştir. Erdoğan, devamla "BM'nin daimi ülkeleri arasında Müslüman bir ülkenin olmadığını ve bu anlamda bugüne kadar bizim lehimize yapılan bir adım atılmazken, İsrail'in de aleyhine verilen hiçbir karara uymadığını" vurgulamıştır.

Erdoğan'ın BM'yi eleştirdiği bir diğer konu da, AKP'nin, insani yardım politikası ekseninde en sık ziyaret ettiği ülkelerden biri olan Somali'dir. Erdoğan'ın açlık ve Somali'ye çözüm bulma konusunu BM'ye taşıması, Somali'nin yeniden yapılandırılması için düzenlenen İstanbul toplantıları ve en son imzalanan Ankara Deklarasyonu, Türkiye'nin Somali'ye kalıcı çözüm bulma konusunda kararlı olduğunu ve de siyaset boyutlarıyla beraber bölgeyi yeniden yapılandırmayı amaçladığını göstermektedir (Özkan, 2013). 2011 yılında, BM 66. Dönem Genel Kurulu Üst Düzey Toplantısı'nda konuşan Başbakan Erdoğan ("Türkiye'nin Birleşmiş...", Ekim 2011), Somali'deki insanlık dışı duruma ve İsrail'in bölgedeki politikalarına sessiz kalınması nedeniyle BM'yi şu sözlerle eleştirmiştir:

Açık söylemek zorundayım ki; BM bugün insanlığın umutlarını, insanlığın geleceğini tehdit eden korkulara galip kılacak bir liderlik sergilemiyor. BM, belli ülkelerin çıkarları ve vesayeti istikametinde değil, bütün insanlığın hukukunu korumayı esas almak üzere yeniden yapılanmak ve vizyonunu yenilemek zorundadır.

Türkiye'yi Ahmet Davutoğlu'nun temsil ettiği 2012 yılı BM Genel Kurulu, 18 Eylül'de ABD'nin New York kentindeki BM Genel Merkezi'nde yapılmıştır. Davutoğlu, Genel Kurul'da Hillary Clinton'ın da aralarında bulunduğu birçok önemli isimle Suriye konusunda ikili temaslarda bulunmuştur. Genel Kurul'da yaptığı konuşmada BM'yi derhal hareket etmeye çağıran Davutoğlu (Aktaran: Altay, 04 Ocak 2013), "BM'nin kurucularının hayal ettikleri barış dolu dünyadan giderek uzaklaştıklarını" belirtmiştir.

Zirvede açılış konuşmasını yapan Obama da, Esad rejiminin sona ermesini istemiştir. “Dünyada kendi halkına katliam uygulayan bir liderin yeri olmaması gerektiğini” söyleyen ABD Başkanı, “Suriye’deki çatışma ortamının Suriye sınırlarını aşarak dünya barışını tehdit ettiğini” ifade etmiştir. Ayrıca Obama, Arap ülkelerindeki insanları da politik bir dönüşümün yaşandığı bu süreçte sabırlı olmaya çağırmıştır.

Kuşkusuz, mevcut yapının içerisinde BMGK Daimi Üyelerinin içinde Müslüman bir ülkenin olmaması Erdoğan’ı en çok rahatsız eden durum olmuştur. Erdoğan, BM’nin kurumsal yapısının reforma ihtiyacı olduğunu da, her platforma dile getirmiştir. Bu duruma ilişkin olarak Erdoğan, BM Daimi Üyeleri içerisinde Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarının olduğunu ve diğer kıtaların ve inanç gruplarının temsil edilmediğine dikkat çekmiştir. Erdoğan (Aktaran: Karaalioğlu, 9 Kasım 2012), kararların çoğu zaman ideolojik bir yaklaşım içinde verildiğinden, BM’den adalet beklenmemesinin gerektiğini ifade etmiştir. Davutoğlu (2013, s.227) da, “BM’nin oluşturduğu paradigmanın ve zihniyetin dönüşmesi gerektiğini” savunmuştur. Davutoğlu (2013, s.227), “İslam dünyasının problem üreten bir dünya olarak görüldüğü halde, BMGK Daimi Üyeler arasında Müslüman bir ülkenin olmayışından duyduğu rahatsızlığı” şu sözlerle ifade etmiştir:

Filistin konusunda, BM, AB, Rusya ve Amerika’dan oluşan ve Yol Haritası sürecinde devreye giren Quartet yapılanması tipik bir örnektir buna. Quartet’te Hristiyanlar, Katolikler, Ortodokslar, Amerikalılar var. Musevi görüşlerinin yansıtılabileceği bir alan var; ama Müslüman bir temsilci yok.

2013 yılına gelindiğinde, Erdoğan bu defa Suriye üzerinden BM’yi eleştirmiştir. BM’nin yapısal reforma ihtiyaç duyduğunu bir kez daha ifade eden Erdoğan (“Başbakan Erdoğan’dan...”, 8 Kasım 2013), şöyle konuşmuştur:

Özellikle BMGK’nin şu andaki yapısıyla insanlık, barışı yakalayamaz. Dünya beş ülkenin iki dudağı arasına sıkışmış kalmıştır. [...] Suriye’de 150 bin insan öldürüldü, hala BMGK karar alamıyor. Hala ölümler devam ediyor. Oturmuşlar, şunu konuşuyorlar, ‘Kimyasal silah Suriye’de var mı yok mu’. ??1750 kişi kimyasal silahla ölüyor, 150 bin konvansiyonel silahla öldürülüyor, bunu niye konuşuyorsun? Şu anda, beş daimi üyenin tarih önünde çok büyük vebali vardır, çok büyük sorumluluğu vardır. Çünkü beş üye kararını verdiği anda Suriye’de problem çözülür.

BM’yi eleştirenlerden biri de Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’dir. Görmez’in ifadelerine geçmeden önce, Diyanet İşleri Başkanı’nın dış politika ile ilgili bir beyanatta bulunması dikkat çekici olduğu kadar, AKP döneminde dış politikanın Dışişleri

Bakanlığı'nın tekelinden çıktığını da göstermektedir. Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Protokolünün imza töreninde konuşan Görmez ("Diyanet...", 22 Ağustos 2013), Suriye'de yaşanan olaylara BM'nin sessiz kalmasını, şu dikkat çeken ifadelerle eleştirmiştir:

Ama kusura bakmayın, BM başta olmak üzere bütün uluslararası kuruluşlar, bütün insani kuruluşlar hatta benim de başında bulunduğum kurum dâhil olmak üzere toplumlara din ve ahlak öğretmekle yükümlü olan kuruluşlar, bugün meşruiyet krizi yaşıyor. Ben öncelikle BM Temsilcimiz marifetiyle buradan onlara sesleniyorum. Kadına karşı şiddetle uğraşacağınıza önce insanlığa karşı cinayetleri önleyin. İnsanlığa karşı cinayeti önleyemeyen kurumlar, kuruluşlar toplumların kadına karşı şiddeti, insan hakkını, aile içi şiddeti ve benzeri konuları nasıl önleyebilirler.

Bilindiği üzere, BM 1945 yılında dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, toplumsal ve kültürel işbirliği oluşturmak amacıyla kurulmuştur. BM dünyada gerçekleşen birçok olayda sessiz ve yetersiz kalmış, bu olaylara müdahale noktasında kuruluş amacında belirtilen görevlerini uygulamaya koyamamıştır. BM'nin bu sessizliği ve yetersizliği sadece AKP tarafından değil, hem Türkiye'de hem de dünyada eleştiri konusu olmuştur. Burada, önemli olan AKP'nin eleştirisini din üzerinden yapmasıdır. AKP, uluslararası ilişkilerde din faktörünün önemine inandığından olsa gerek, yukarıda da bahsedilen birçok eleştirisinde BM'nin Müslüman ülkelere karşı çifte standart uyguladığını ve bunun da daimi üyelerinin arasında Müslüman bir ülkenin olmamasından kaynaklandığını savunmuştur. Bu bağlamda, AKP'nin yaptığı "Müslüman" vurgusu onun dini ulus kimliği ve devlet dini olarak gördüğünün de bir kanıtı niteliğindedir. Öte yandan, AKP'nin BMGK Daimi Üyelerinin arasında Müslüman bir ülke olmadığı için BM'nin Müslüman ülkelerdeki olaylara sessiz kaldığını ima etmesi, Croft'un (2009) da ifade ettiği üzere, dinin bir kimlik olarak dış politikanın yapımına ve uluslararası politikanın şekillenmesine katkıda bulunduğu dair inancını göstermektedir.

AKP'nin BM ile ilişkilerinde, MİG de önemli bir yere sahiptir. MİG, Erdoğan'ın İspanya Başbakanı Jose Luis Rodriguez Zapatero ile BM Genel Kurulu nezdinde başlattıkları bir girişimdir. Bu girişim ile uluslararası ve dinlerarası diyalog ve işbirliği yoluyla aşırılığa karşı harekete geçmek amaçlanmıştır. MİG, medeniyetler arasında diyaloga vurgu yapıyor olsa da, Batı ve İslam dünyası arasındaki ilişkileri öncelik

olarak gördüğü söylenebilir. Bu söylem ile Türkiye, Batı ile ilişkilerini yeniden tanımlamıştır. Bu yeniden tanımlama da Türkiye'yi bir anlamda uluslararası ilişkilerde merkezi bir konuma taşımıştır (Kösebalaban, 2009).

MİG, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezini çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda, bu yeni kavramın akıllara getirdiği ilk soru, Huntington'un tezine karşılık bir proje olarak mı başlatıldığıdır. MİG resmi internet sayfasında, bu soruya şu şekilde cevap verilmiştir: MİG, çatışma tezinin tehlikelerini ortaya koymaya çalışan, kültürlerarası ilişkilerde yol açabileceği zararları önlemeye çalışan bir girişimdir (Medeniyetler İttifakı, t.y.). Yine aynı sitede, MİG'nin özü itibarıyla dini değil, kültürel ve siyasi bir girişim olduğu ifade edilmektedir. Her ne kadar temel vurgusunun din olmadığı ifade edilse de, sözkonusu sitede, MİG'nin "Karikatür Krizi" ve "Fitne"⁶⁴ filmi gibi olayların muhtemel risklerini önlemesiyle önemli bir işlev üstlendiği belirtilmiştir (Medeniyetler İttifakı, t.y.).

AKP'nin Batı ile ilişkilerine baktığımızda, söylemsel olarak Batı'nın anlamını da dönüştürdüğü görülmektedir. Bu durumun yansıması MİG ile de görülmektedir. Öyle ki AKP, MİG ile Avrupa'ya "seni kendime bir diyalog muhatabı olarak kabul ediyorum; çatışmayalım, konuşalım; asimile değil, entegre olalım" mesajı vermiştir (Kösebalaban, 2009). Kısacası, Türkiye tam üyelikle birlikte AB'den kendi bağımsız ve otantik medeniyet kimliğinin tanınmasını da talep etmektedir. Kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AKP, çeşitli demokratik reformlar ve AB süreciyle kendine manevra alanı yaratmıştır. AKP, bazı liberal kesimlerin, azınlık grupların desteğini kazanmıştır. MİG, AKP'ye bu stratejisini küresel alanda uygulama fırsatı sunmuştur. Bu girişim, hükümeti laik bürokratik elite karşı iki şekilde güçlendirmiştir. Birincisi, hükümetin MİG platformlarında konsensus arama ve diyalog merkezli yaklaşımı, uluslararası alanda AKP'nin imajına demokratik bir parti olarak katkıda bulunmuş ve laiklerin parti için çizdikleri Türk demokrasisine bir tehdit olma tasvirini geçersiz kılmıştır. İkincisi, MİG aracılığıyla, AKP çok yönlü kimliğinden yararlanarak küreselleşme sürecine olumlu olarak katkıda bulunmaya hazır olduğu izlenimi vermiştir. Laik bürokrasi

⁶⁴ Fitne, Hollanda parlamentosundaki aşırı sağcı siyasi partilerden Özgürlük Partisi milletvekili Geert Wilders tarafından hazırlattırılan İslam aleyhtarı filmin adıdır.

tarafından muhafazakâr Müslüman geçmişinden dolayı eleştirilen AKP, muhafazakâr kimliği ile Doğu ve Batı arasını birleştirerek küresel sorunların çözümüne katkıda bulunacağını sinyallerini vermiştir.

Şaban Kardaş (2011, s.33), “MİG’nin AKP’nin jeokültürel konumlanışına verilen önemin en iyi örneği olduğunu” iddia etmiştir. Bu girişimle Türkiye, kendisini parçası olarak gördüğü İslam medeniyeti ve bu medeniyetin temsil ettiği değerlerin küresel düzeyde anlatılmasında ve anlaşılmasında öncü rol üstlenmiştir. Bu girişim, Türkiye’nin kendi jeokültürel havzasındaki yerinin yeniden tanımlanışına hizmet etmesinin ötesinde, küreselleşmenin de doğurduğu sorunların ve endişelerin diyalog yoluyla aşılmasını sağlayacak bir yaklaşımın uluslararası düzeyde dillendirilmesinin de kapısını aralamıştır.

MİG, iç politika ile de yakından ilintilidir. AKP’nin iç politikada yaşadığı meşruluk sorununu çözme stratejilerinden biri de, MİG olmuş ve bu inisiyatifte etkin bir rol üstlenerek, daha önceki İslamcı selefinden farklı olarak “çatışmacı olmayan, uzlaşmacı, konsensüs peşinde olan” bir görüntü sunmuştur (Kılınç, 2009, s.66). AKP’nin uluslararası çevrede böylesi bir imajı, kendisini çatışmacı, laiklik karşıtı ve büyük ölçüde selefi olan RP’ye benzeten Kemalist elitin argümanlarını geçersizleştirmektedir (Kılınç, 2009, s.66). Balcı ve Miş (2008, s.401), “AKP’nin inisiyatif içinde İslam dünyasının sözcülüğünü üstlenerek İslami mirası unutturma ve Batılı laik bir devlet olma üzerine kurulan Kemalist projeyi de tersine çevirdiğini” savunmuşlardır.

4.4. BATI VE DOĞU’YA KARŞI BİR “KART” OLARAK İSRAİL

MGH’nin dış politika yaklaşımının ele alındığı birinci bölümde, Hareketin Siyonizm vurgusu ve İsrail karşıtlığı ifade edilmişti. Erdoğan da iktidara gelmeden önce, İsrail konusunda Milli Görüş ile aynı fikirleri paylaşmaktaydı. Bu iddiayı, Erdoğan’ın 1997 yılında İkinci Fetih Konferansı’nda yaptığı konuşma doğrular niteliktedir. Erdoğan (1997, s.201), konuşmasında “Musevilerin artık mazlum olmaktan çıktıklarını, zalim haline geldiklerini ve Hristiyanların bir zamanlar kendilerine gösterdikleri zulümleri

Filistinlilere karşı uygulamakta olduklarını” ifade etmiş ve “Musevileri kendi tarihleri ile hesaplaşmaya” çağırmıştır.

Ancak Erdoğan’ın İsrail’e olan bu yaklaşımı, 28 Şubat Süreci ile değişmeye başlamıştır. AKP’nin kuruluş aşamasında, Musevilerin ABD’deki önemli lobi örgütlerinden Anti-Defamation League Başkanı Abraham Foxman, gizlice İstanbul’a gelerek, Erdoğan ile görüşmüştür (Bozkurt, 2009, s.173). Uzgel’e (2010b, s.19-20) göre, Erdoğan’ın amacı, bu çevreleri siyasi çizgisinin değiştiği konusunda ikna edebilmek ve iktidara gelmeleri halinde İsrail ile ilişkilerde sorun çıkarılmayacağına ilişkin güvence vermektedir. Uzgel’i doğrular şekilde, Erdoğan (Aktaran: Weymouth, 18 Kasım 2002, s.50), iktidara geldikten hemen sonra *Newsweek* dergisine verdiği röportajda, kendisine İsrail ile olan ilişkilerin geleceğine yönelik sorulan soruya, “İsrail ile ilişkilerin devam edeceğini ve hiçbir şekilde Musevi karşıtı olmadıklarını” ifade etmiştir. Gencer Özcan (2010, s.41) da AKP’nin İsrail’i Ortadoğu’da açılım ve etkinlik kazanma politikaları için yararlı bir araç olarak gördüğünü ve bu yönde kullanmaya çalıştığını iddia etmiştir.

AKP-İsrail ilişkileri üç önemli olay çerçevesinde değerlendirilebilir: Ortadoğu Barış Süreci, Davos Ekonomik Formu ve Mavi Marmara Saldırısı. Bu her üç olay da kendi içerisinde dini unsurları barındırmaktadır. 28 Ocak 2003 tarihinde İsrail’de yapılan genel seçimleri Ariel Şaron’un başkanlığındaki Likud Partisi’nin kazanması, hem Ortadoğu Barış Süreci⁶⁵’nin hem de Türkiye-İsrail ilişkilerinin nasıl bir seyirde devam edeceği konusunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Likud Partisi’nin iktidara gelmesi, İsrail halkının politik görüşünün sağa kaydığı, Ortadoğu Barış Süreci’nin sonunun geldiği şeklinde yorumlara yol açmıştır. İsrail’de yeni hükümetin kurulmasından sonra, 14 Nisan 2003 tarihinde, Ortadoğu’da Irak Savaşı yaklaşırken, ABD’nin bölgedeki en iyi müttefiki ve Arap dünyasının hedefi olan İsrail’in Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Silvan Shalom, dönemin Dışişleri Bakanı Gül’ün davetlisi olarak Türkiye’ye gelmiştir. Bu ziyaret, Filistin kabinesinin oluşturulması ve Batılı devletlerin Irak Savaşı’na paralel olarak, “iki devlet çözümü”⁶⁶nü öne çıkardığı

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aras, 1997.

⁶⁶ ABD, Rusya, AB ve BM ‘den kurulu Dörtlü Grubun Yol Haritası 2002 yılında açıklanmıştır. Yol Haritası 3 aşamadan oluşmuştur. Bunlardan ilki, 2003 yılı Mayıs ayı içinde tamamlanacaktır. Güvenlik önlemleri ile terör durdurulacak, Filistinlilerin hayatı

bir dönemde gerçekleşmiş olması açısından dikkat çekmektedir. Öte yandan bu ziyaret, İsrail Başbakanı Şaron ile gerginleşen ilişkilerin düzeltilmesi yönünde atılan önemli bir adım olarak yorumlanmıştır (“Kime...”, 14 Nisan 2003). Görüşmeden sonra, Gül, Shalon’a Filistin sorunun çözümü için İstanbul’da geniş kapsamlı bir zirve yapılmasına yönelik öneride bulunmuştur. Shalon (“Suriye Atışması”, 15 Nisan 2003), Filistin sorununda Barış Süreci için hazırlanan yol haritasının BM, ABD, Rusya ve AB’nin kurduğu “dörtlü” yapı tarafından geliştirildiğini anımsatmış ve Türkiye’nin katkısı konusunda, “Türkiye de AB’nin bir parçası olacağı için, umuyoruz ki, o da katkıda bulunacak” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Shalon’un bu açıklaması, Türkiye’yi Barış Süreci’nden uzak tutmaya çalıştığının bir göstergesidir.

15 Kasım 2003 tarihinde, İstanbul’da Beth İsrail ve Neve Şalom sinagoglarına bomba yüklü araçlarla intihar saldırısı düzenlenmiş, eşzamanlı olarak meydana gelen saldırılarda 23 kişi ölmüş, 303 kişi ise yaralanmıştır. Saldırıların ardından, İstanbul’a gelen Silvan Şalom, Gül ile biraraya gelmiştir. Gül (“Gül ve...”, 16 Kasım 2003), Musevi vatandaşlar için “Onlar da kendi vatandaşımız, aramızda herhangi bir ayrım söz konusu değil” diyerek şunları ifade etmiştir:

Onlara karşı yapılan bu saldırı, bütün Türkiye’ye yapılmış bir saldırı gibidir. Bu saldırıdan sonra birçok ülkenin devlet başbakanı, dışişleri bakanı arayarak hem başsağlığı dileklerinde bulundular, hem de yapabilecekleri yardım olup olmadığını söylediler. Uluslararası terörle mücadelede işbirliğini bütün ülkeler teyit ettiler. Silvan Şalom da, İsrail Hükümeti ile halkının, Türk Hükümeti ve halkına başsağlığı dileklerini iletmek üzere Türkiye’ye gelmiştir.

2004 yılının Mart ayına gelindiğinde ise, HAMAS Lideri Şeyh Ahmet Yasin’in İsrail tarafından düzenlenen bir suikastta öldürülmesi ve suikastın İsrail Hükümeti’nin kararı olması, Ortadoğu Barış Süreci’ne önemli bir darbe indirmiştir. Bu saldırı, Türkiye tarafından büyük bir tepki ile karşılanırken, uluslararası kamuoyu da saldırıya tepkisiz

normalleştirilerek seçime giden yol açılacak, İsrail de 28 Eylül 2000’den sonra işgal ettiği yerlerden çekilecek, Mart 2001’den sonra kurduğu yerleşim merkezlerini bozacak, yenilerini yapmayacaktır. İkinci aşama, Haziran-Aralık 2003 aylarını kapsamaktadır. Bu aşama, Filistin’de seçimler yapıldıktan sonra başlayacak, toplanacak bir Uluslararası Konferans yolu ile geçici hudutlara sahip bağımsız bir Filistin devleti kurulması süreci başlatılacaktır. Son aşama, 2004 ve 2005 yıllarını kapsayacaktır. 2004 başında toplanacak ikinci Uluslararası Konferans Kalıcı Statüye varmak üzere sınırlar, Kudüs, mülteciler, yerleşim merkezleri konularının ele alınacağı süreci başlatacak ve İsrail ve Lübnan, İsrail ve Suriye arasında kapsamlı bir Orta Doğu barışına yol açacaktır (Arım, Mayıs 2003).

kalmamıştır. BM Genel Sekreteri Kofi Annan (“İsrail’e...”, 22 Mart 2004), konuyla ilgili bir açıklama yaparak, İsrail’i kınamış ve “bunun Ortadoğu barış girişimlerine hiçbir faydası olmayacağını” belirtmiştir. Başbakan Erdoğan (“Erdoğan İsrail’in..”, 18 Nisan 2004), suikast üzerine yaptığı açıklamada ise şunları ifade etmiştir:

İsrail, Barış Sürecini tamamıyla bombalamıştır. Artık ortada yol haritası kalmamıştır. Bu insan, hayatının üçte ikisini İsrail cezaevlerinde geçirmiştir. Aynı zamanda vücudunun üçte ikisi felçlidir. Dolayısıyla böyle birinin öldürülmesi insanlık dışı bir olaydır ve kesinlikle kabul edilemez. Olay, barış çabalarını canlandırmaya çalıştığımız bir zamana denk gelmiştir. Bu bizim açımızdan çok mahiyetinde idi. Çünkü büyük bir esefle söylemeliyim ki bütün çabalarımızı yok etmiştir. İsrail hükümeti şiddet aracılığıyla barış ve güvenliği sağlayabileceğini düşünüyor. Bu kabul edilemez. Devletlerin dini duyguları olmamalı ve gerekçesi ne olursa olsun hükümet kararlarıyla şahısları öldürmemeli ve katliamlar yapılmamalıdır. Çünkü hiçbir devletin, bu üslupla, kanun ve örfleri ihlal etmeye hakkı yoktur. Bu durumda kendi kendime terörün tanımı nedir diye sormaya başladım.

Yasin’in yerine seçilen Abdülaziz Rantisi de, 17 Nisan 2004 tarihinde İsrail helikopterlerinin Gazze’de düzenlediği füze saldırısında öldürülmüştür. Erdoğan (“Erdoğan: Füzeyle Barış Sağlanmaz”, 19 Nisan 2004) Rantisi’nin öldürülmesiyle ilgili yaptığı açıklamada, “İsrail’in “suikast ve cinayet” kararı almasının yanlış olduğunu” belirterek, “Böyle yanlış çabalar barışı çıkmaza sokar. Barışa bomba atarak bir yere varılamaz” diyerek, Ortadoğu Barış Süreci’nde iplerin gerildiğine bir kez daha dikkat çekmiştir.

2004 yılında, İsrail’in Gazze’ye saldırıları devam etmiş ve bu saldırılar sonucunda onlarca Filistinli öldürülmüştür. Bu sırada, Türkiye’de bulunan İsrail Enerji ve Altyapı Bakanı, 25 Mayıs 2004 tarihinde Erdoğan ile görüşmüştür. Operasyonların gündeme gelmesi üzerine sert bir üslupla Şaron’u suçlayan Erdoğan, “Türkiye’nin barış için çaba sarf ettiğini, bütün çabaların Şaron tarafından baltalandığını” ifade etmiştir. Erdoğan (Aktaran: Seven, 26 Mayıs 2004), devamla şunları söylemiştir:

Ben bir Müslüman olarak değil, bir insan, bir baba ve sorumlu bir başbakan olarak, olup bitenlerden derin üzüntü duyuyorum. Ancak bundan İsrail halkı değil, siz İsrail Hükümeti sorumlusunuz. Bir hükümet, suikast kararı alamaz. Şeyh Yasin, sizin hapishanelerde tutsak oldu. Vücudunun üçte ikisi tutmayan birini öldürdünüz. Daha sonra Rantisiyi de öldürdünüz. Refah Mülteci Kampı’nda da olanlar kabul edilemez. Bunlar beni ve halkımı derinden yaralıyor. 15. Yüzyılda İspanya’dan sürülen Musevilere aynısını şu anda siz Filistin halkına yapıyorsunuz. Olan bitenlerden İsrail halkı sorumlu değil.

14 Temmuz 2004 tarihinde, siyasal ilişkilerdeki buzların eritilmesi amacıyla, dönemin İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert, Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Olmert, Gül ile görüşürken, randevu vermemesi nedeniyle Erdoğan ile görüşmemiştir. Ancak aynı gün Erdoğan'ın Türkiye'de bulunan Suriye Başbakanı Muhammed Naci El-Itri ile görüşmesi ve El Itri'nin Başbakan'a "stratejik ortağımız" diyerek seslenmesi, bölgede oluşan yeni dengeleri de gözler önüne sermiştir ("İsrail Türkiye'yi...", 14 Temmuz 2004).

2005 yılına gelindiğinde ise, İsrail-Türkiye ilişkilerinin normalleşmeye başladığı görülmüştür. Bunun ilk kanıtı, Gül'ün 4 Ocak 2005 tarihinde İsrail'e yaptığı ziyarettir. Mayıs ayında ise, bu sefer, Erdoğan İsrail'i ziyaret etmiştir. Erdoğan'ın ziyareti, 2004 yılında Erdoğan'ın İsrail'i terörist politikalar yürütmekle suçlamasının ardından yaşanan diplomatik gerginliğin yumuşamaya başladığının bir kanıtı olarak görülmüştür. Bu ziyaretin diğer bir önemi, ikili ilişkilerin başbakanlık seviyesine çıkarılması olmuştur. Erdoğan ve Şaron görüşmelerin ardından yaptığı ortak basın toplantısında, "terörizme karşı istihbarat bağlarını güçlendirmek isteyen iki ülke başbakanlıkları ve büroları arasında "doğrudan telefon hattı" kurulacağını" açıklamışlardır ("Başbakan Erdoğan İsrail...", t.y.).

Türkiye'nin uzun yıllar gönüllü arabuluculuk yaptığı İsrail-Filistin çatışmasında milat olarak nitelendirilebilecek bir olay yaşanmış; 15 Ağustos 2005 tarihinde İsrail 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda ele geçirdiği Filistin topraklarından 38 yıllık işgalden sonra, Gazze Şeridi'nden başlayarak, ilk kez resmen çekilmeye başlamıştır. Erdoğan, Gazze'deki Musevi yerleşimlerinin boşaltılması kararını uygulayan Şaron ve Abbas'a birer destek mektubu göndermiş; Şaron'a mektubunda kendisini hem İsraililerin hem de Filistinlilerin dostu olarak niteleyerek, İsrail'in Gazze'den çekilişine destek verdiğini vurgulamıştır ("Erdoğan'dan Şaron...", 18 Ağustos 2005).

25 Ocak 2006 tarihinde, Filistin'de yapılan genel seçimleri, İsrail'in terörist olarak itham ettiği HAMAS'ın kazanmasıyla, Ortadoğu Barış Süreci'nde İsrail-Filistin ve konuya arabuluculuk sıfatı ile taraf olan Türkiye'nin ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Öte yandan, HAMAS'ın seçimlerdeki başarısı, İsrail ve ABD için

beklenmeyen bir gelişme olmuştur. Seçimlerin ardından, İsrail HAMAS'ı tanımayacağını kamuoyuna açıklamıştır. Dönemin ABD Başkanı Bush ise “ben, bir ülkenin yok edilmesini savunan birinin aynı zamanda barışın ortağı olacağını göremiyorum” diyerek, Filistinlilerin demokratik tercihlerini tanımayacağını açıklamıştır. Bush, seçimlerden bir gün sonra yaptığı açıklamada, “HAMAS’la terörizmden vazgeçmeyene kadar bir ilişki kurmayacağım” demiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı ise, “HAMAS’ın demokrasi ile şiddetin bir arada olmayacağını anlaması gerekir” diyerek HAMAS’ı İsrail’i tanımaya ve şiddetten vazgeçtiğini açıklamaya davet etmiştir (Aktaran: Ayhan, 2009, s.118). HAMAS ise yaptığı açıklamada, “İsrail’in Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Doğu Kudüs merkezli bir Filistin devletinin kurulmasına izin vermesi durumunda İsrail’i tanıyacağını” belirtmiştir. HAMAS, şiddetten vazgeçme şartına yönelik olarak da, “işgal altındaki bir halkın yürüttüğü direnişin meşru bir hak olduğunu” açıklamıştır. HAMAS liderlerinden İslamîl Haniye (Aktaran: Ayhan, 2009, s.119), “direnişin işgalci güçlerle mücadele edebilmenin tek yolu olduğunu söyleyerek bu haklarından vazgeçmeyeceklerini” açıklamıştır.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde, sivil politik alanının etkinliğini gösteren en önemli gelişme, HAMAS’ın Ankara ziyaretleri olmuştur. Bu ziyaretler, Batı tarafından AKP’nin dış politikasına getirilen eleştirilerin temelini oluşturmaları açısından önem taşımaktadır. İlk ziyaret, Filistin genel seçimlerinden önce HAMAS Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal’in ziyaretidir. Meşal (“Yararlı...”, 16 Şubat 2006), dönemin AKP Genel Başkan Yardımcısı ile biraraya gelmiş ve görüşmenin ardından yaptığı açıklamada, “Filistin’de yapılan genel seçimlerden başarıyla çıktıktan sonra Türk yetkililerle görüş alışverişinde bulunmak için Türkiye’yi ziyaret etmek istediklerini, bu isteklerinin Türk yetkililer tarafından olumlu karşılandığını ve ziyaretin kardeşçe bir ortamda gerçekleştiğini” ifade etmiştir. İkinci ziyaret ise, Gazze’de Ocak 2006’da yapılan genel seçimlerle parlamento çoğunluğunu ele geçiren HAMAS liderinin Şubat ayındaki ziyaretidir. Ziyarete dikkat çeken konu; Filistin Parlamentosu’nda 132 sandalyenin 76’sını kazanan HAMAS’ın siyasi lideri Halit Meşal’in dönemin Dışişleri Bakanı Gül tarafından, Dışişleri Bakanlığı yerine AKP Genel Merkezi’nde konuk edilmiş olmasıdır (“Ankara’dan...”, 17 Şubat 2006). Meşal’ın ziyareti, Batı kamuoyunda ve Türkiye’deki bazı medya ve siyaset çevrelerince “terör örgütüne

destek” şeklinde eleştirilmiştir. Türkiye’ye bu konuda yapılan diğer bir eleştiri de, HAMAS ile temasın Gazze Başbakanı İslamil Haniye yerine, Şam’da sürgünde yaşayan Halid Meşal ile yapılması olmuştur. Dönemin Başbakan Danışmanı Davutoğlu (Aktaran: Zengin, 2010, s.55), “HAMAS’ta son sözü söyleyenin Şam’daki kadro olduğu gerekçesi ile böyle bir tercihin yapıldığını” ifade etmiştir. Ziyaretin, ordu ve dışişleri bürokrasisinin mesafeli yaklaşımına rağmen gerçekleşmiş olması sivil politik alanın Türkiye-İsrail ilişkilerinde politika üretme noktasındaki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Sözkonusu ziyaret, birçok çevreden ağır eleştiriler almıştır. Bunlardan en dikkat çeken, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in (Yılmaz, 8 Haziran 2006) “HAMAS temsilcilerini devlet davet etmedi, siyasi parti davet etti” şeklindeki açıklamasıdır.

AKP’nin HAMAS ile yakın ilişkileri Batı tarafından da sıkça eleştirilmiştir. Bu bağlamda İsrail’in Ankara Büyükelçisi Gabby Levy (Aktaran: Tavşanoğlu, 02 Şubat 2009), *Cumhuriyet* gazetesine verdiği röportajda şunları ifade etmiştir:

Bir İsrailli olarak değil de uluslararası ilişkileri iyi bilen bir kişi olarak konuşuyorum. Başbakanınızın AKP ve Hamas arasında paralellik kurmaya çalışması bir kere bilimsel olarak yanlış. Hamas siyasi bir hareket değildir. Dışişleri Bakanınız Babacan da, “Hamas tercihini yapmak zorundadır. Siyasi bir hareket mi olacak yoksa silahlı bir örgüt olarak mı kalacak” demedi mi? Bir adım daha gideyim. Bunları söylediğim için Türkiye’de değil İsrail’de eleştirileceğim. Hamas eğer siyasi bir hareket olmaya karar verir ve uluslararası toplumun koşullarını kabul ettiğini, İsrail devletinin varlığını kabul ettiğini, İsrail’in Arafat önderliğindeki Filistin Yönetimi’yle imzaladığı bütün anlaşmaları tanıdığını, terörden tamamıyla vazgeçtiğini açıklarsa, Hamas’la ve Filistin Yönetimi’yle oturup müzakere etmeyecek bir İsrail Hükümeti olamaz diye düşünüyorum.

AKP’nin HAMAS ile yakın ilişkileri, AKP’nin HAMAS ile “akraba mı” olduğu tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Emekli Büyükelçi İlter Türkmen (“AKP Hamas...”, 09 Şubat 2009), HAMAS’ın terör yapılanması olarak tanımlanmasına karşı çıkarak, köktendinci bir parti olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, Türkmen, AKP’nin HAMAS ile yakın ilişkilerinin, AKP’nin kimliğine zarar verdiğine inanmaktadır. Diğer taraftan, AKP’nin HAMAS ile ilişkisi akıllara AKP’nin sadece Müslüman değil, “dinci” örgütlere, rejimlere ilgi duyduğunu getirmektedir. Öyle ki Erdoğan, 2008 yılında Sudan Cumhurbaşkanı Yardımcısını kabul etmiştir. Bu durum, İslamcı rejimler, Müslüman olmayanları hedef aldığı zaman, AKP’nin onlara karşı duyarsız kaldığını göstermektedir. Erdoğan, bir yandan Gazze Savaşı sırasında HAMAS roketlerinin

İsrail’de zayıflık neden olmadığını savunurken, diğer yandan, 2009 yılı Kasım ayında Sudan lideri El Beşir’in Müslüman olduğunu ve Müslümanların soykırım yapmadığını savunmuştur. Burada dikkat çeken nokta El Beşir’in çatışma halinde olduğu grup Müslüman olmasına rağmen, AKP’nin El Beşir’i destekliyor olmasıdır. Bu durumdan hareketle, AKP’nin Müslümanlar ile değil “radikal” Müslümanlarla işbirliği içinde olmayı tercih ettiği anlamı çıkarılabilir (“Türkiye Batı’dan...”,01 Kasım 2010).

2007 yılının Ocak ayında, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejat’ın Musevi soykırımını efsane olarak nitelendirmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye dâhil 36 Avrupa ülkesindeki Musevi cemaatlerinin üyesi bulunduğu Paris merkezli “Avrupa Musevi Kongresi” Başkanı Pierre Besnainou, Türkiye ziyareti sırasında Erdoğan ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra Besnainou (15 Şubat 2007), yayınladığı “Türk seçeneği” başlıklı makalede, “Başbakan Erdoğan’ın Ortadoğu’da lider rolü oynayabileceğini ve İslam dünyasının Ahmedinejat’tan daha iyi bir sözcüyü hak ettiğini” ifade etmiştir. Besnainou’ya (15 Şubat 2007) göre, Erdoğan’ın İslam dünyasının sözcüsü olması gerekmektedir ve Erdoğan da böyle düşünmektedir. Besnainou, Erdoğan’a İslam dünyasının liderliğinin verilmesi gerekliliğine vurgu yaptığı makalesinde, Nobel Barış Ödülü’ne de değinmiştir. Besnainou (15 Şubat 2007), bu bağlamda şunları ifade etmiştir: “Umarız ki Nobel Barış Ödülü İslam dünyası içinde nefret ve dargınlıkları durdurmayı başarıp, uzun zamandır şiddet karanlığına gömülmüş bir bölgeye ışık ve barış getirecek kişiye verilir”.

2008 yılı Türkiye-İsrail ilişkilerine, İsrail Başbakanı Olmert’in, 22 Aralık 2008 tarihinde yaptığı Türkiye ziyareti damgasını vurmuştur. Erdoğan (Aktaran: Uygur, 23 Haziran 2009), “Olmert ile HAMAS konusunda görüştüklerini, HAMAS’ın elindeki tutsak İsrail askerlerini kurtarma karşılığında, İsrail’in elindeki HAMAS milletvekili ve bakanların serbest kalmasını, bu olmaz ise diğer esirleri kurtarmak için pazarlık yaptığını” ifade etmiştir. Olmert ile görüşmeler devam ederken, Erdoğan HAMAS lideri İsmail Haniye’yi Gazze’den arayarak görüşmüştür (Bhadrakumar, 4 Şubat 2009). Davutoğlu (Aktaran: Uygur, 23 Haziran 2009) da, bazı gazetecilere “Erdoğan’ın Olmert’e HAMAS ile arabuluculuk yapma teklifinde bulunduğunu; ancak, Olmert’in bunu reddettiğini” söylemiştir. Erdoğan-Olmert görüşmesinden bir gün sonra, İsrail’de

muhafazakâr çizginin önemli gazetesi *Jerusalem Post*'ta yazan Herb Keinon (24 Aralık 2009), "Üst düzey yetkililer, Erdoğan'ın ülkede yükselen laik muhalafet karşısında meşruiyetini sağlamlaştırmak için yüksek profilli bir uluslararası diplomatik başarıya ihtiyaç duyduğunu söyledi" demiştir.

2009 yılında ise, Davos Ekonomik Forumu'nda "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" başlıklı panelde sadece Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemekle kalmayan, tüm dünyada "One Minute" olarak anılacak olan olay yaşanmıştır. Davos'ta Erdoğan ve Peres'in katılacağı bir panel talebi Türkiye'den gelmiştir. Paneli Amerikalı yazar David İgnatius yönetmiştir. Erdoğan, panelde yanına oturan İsrail Cumhurbaşkanı Perez'i, İsrail'in Gazze'de ölçüsüz güç kullandığını vurgulayarak eleştirmiştir. Perez (Aktaran: Tür, 2009, s.28) ise, "Siz roketler altında kalsanız tepkiniz ne olur? Burada bir tanımlama sorunu vardır. HAMAS çirkin bir diktatörlüktür. Şu anda HAMAS'ın neden olduğu sorunlarla uğraşıyoruz. Gazze'ye yardımı HAMAS engelliyor" şeklinde cevap vermiştir. Perez'in bu sözlerine karşılık, Erdoğan ("Benim...", 29 Ocak 2009), oturum yöneticisi David İgnatius'dan söz istemiş, panel yöneticisinin söz hakkı vermek istememesine rağmen Perez'e dönerek, "sesin çok yüksek çıkıyor, benden yaşlısın, biliyorum ki sesinin benden yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince, siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum" demiştir. Bunun üzerine, Erdoğan (Aktaran: Bozkurt, 2009, s.180), Peres'in 25 dakika, kendisinin ise 12 dakika konuşturulduğunu belirterek, "Bu kadar önemli bir konuyu görüşeceğimiz bir yerde kalkıp da bunu yarım saat, 35 dakikaya sıkıştırıramazsınız. Bundan sonra da Davos'a gelmem" diyerek oturumu terk etmiştir. Erdoğan'ın, aradaki hararetli tartışmalar sırasında 'One Minute' (bir dakika) diye çıkışması üzerine olayın adı 'One Minute' olayı olarak adlandırılmıştır. Olaydan hemen sonra, düzenlenen basın toplantısında, Erdoğan (Aktaran: Bozkurt, 2009, s.180) tepkisinin İsrail halkına, Peres'e ve Musevilere olmadığını söyleyerek, "Benim tavrım moderatöre" demiştir. Böylece, Erdoğan, bir yandan Arap sokaklarını fethederken öte yandan da Washington ve Tel Aviv'i karşısına almayacak bir retorik benimsemiştir.

Erdoğan'ın Davos'ta sergilediği duruşun, AKP Hükümeti'ne bazı avantajlar sağladığı söylenebilir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin iç siyasetinde var olan İsrail karşıtlığının, Müslüman kimliğini benimsemiş kitleleri, özellikle AKP'nin İslamcı seçmenini mobilize etmesi ve AKP'nin oylarını arttıracak bir etkinin yaratılmasıdır. Bu durum, İsrail Dışişleri Bakanı tarafından da ifade edilmiştir. Bakan (Aktaran: Oktav, 2010, s.440), "Mart 2009 yerel seçimleri öncesi kendi seçmenini yatıştırmaya çalıştığı için, Erdoğan'ın Davos'taki çıkışını anlayışla karşılıyoruz" demiştir. Öte yandan, Erdoğan'ın *One Minute* çıkışı, Erbakan'ın İsrail Bakanına basın önünde sert sözler söylemesini de akıllara getirmektedir. İkincisi ise, İslam ortak paydasında mazlumun yanında yer alan Türkiye'nin, Ortadoğu halkına "sizin yanındayız" mesajını vermesi ve böylece bölgede itibarını arttırmasıdır (Oktav, 2010, s.440).

2009 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerinde, ordunun tavrının gittikçe sivil politik tavır ile benzeştiği görülmektedir. Şubat 2009'da İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı, Davos'ta yaşananlara referans ile "Erdoğan aynaya baksın" şeklindeki sözlerine, sivil politik alan bir nota ile karşılık verirken, Genelkurmay Başkanlığı da internet sitesinde yaptığı açıklamayla Avi Mizrahi'nin sözlerini "talihsiz ve kabul edilmez" olarak nitelendirmiştir ("O sözler...", 15 Şubat 2009). Diğer bir önemli gelişme ise, İsrail'in Ekim 2009'a kadar düzenli olarak yapılan Anadolu Kartalı Tatbikatı'ndan uluslararası katılımın iptal edilmesi yoluyla çıkarılması olmuştur. İsrail bu durum karşısında, "Türkiye'nin bizi aşağılamasına boyun eğmeye son vermeliyiz" (Keinon, 16 Ekim 2009) görüşünü dillendirmiştir. Bu olay, İsrail tarafından tamamen siyasi bir manevra olarak algılanmıştır. İzleyen dönemde, Davutoğlu ve Erdoğan tarafından da bu algıyı doğrular nitelikte açıklamalar yapılmıştır. Davutoğlu ("Davutoğlu, İsrail'in...", 12 Ekim 2009), yaptığı açıklamada İsrail'in neden tatbikattan dışlandığını anlatırken "Gazze'deki durumun iyileşeceğini, yeniden diplomatik yollara gireceğini umuyoruz. Bu, Türk-İsrail ilişkilerinde de yeni bir atmosfer yaratacak. Ancak mevcut durumda elbette ki bu yaklaşımı, İsrail'in yaklaşımını eleştiriyoruz". Erdoğan ("Erdoğan Umursamıyor", 16 Ekim 2009) da konu ile ilgili olarak, "her siyasi iktidarın kendi ülkesindeki kamuoyunun yaklaşımlarını, halkının taleplerini göz önünde bulundurma mecburiyeti vardır. Ben halkımın taleplerini bir kenara koyamam; halkımın talebi de bu istikamettir" şeklinde bir açıklama yapmıştır. İsrail'in tatbikattan çıkarılması için

farklı gerekçeler ileri sürülse de, Erdoğan'ın yaptığı açıklamanın gerçeği yansıttığı birçokları tarafından dile getirilmiştir. Bu bağlamda, İsrail'in tatbikat dışı bırakılması, İsrail ile ilişkilerin askeri boyutunun siyasi boyutundan ayrılmayacak duruma geldiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır (Tür, 2009, s.38).

Anadolu Kartalı Tatbikatı'nın ertelenmesi bağlamında yaşanan tartışmalar, dış politikanın içeride işleyen iktidar ilişkilerine içkin olduğunu göstermesi bağlamında oldukça önemlidir. Bu durum, özellikle Kemalist laik basın tarafından çokça eleştirilmiştir. Bu kesimin İsrail ile yakın ilişkilerin yerine, "İslamcı" İran ve Suriye ile ilişkilerin ikame edilmesinden, dolayısıyla "eksen kaymasından" rahatsız olduğu söylenebilir. Bu eleştirileri destekler şekilde, tatbikat olayından hemen sonra Erdoğan İran'ı ziyaret etmiştir. Erdoğan'ın gezisi, "İran'a dostluk mesajı vermek uğruna İsrail'den vazgeçildiği" yorumlarını da beraberinde getirmiştir ("Türkiye, Makas mı...", 16 Ekim 2009).

Türkiye, İsrail'e karşı bu tepkileri ortaya koyarken, AKP Hükümeti'nin din ortak paydasından dolayı, Filistin meselesine duygusal baktığı ve de bu durumun İsrail ile ilişkilerin gerilemesine neden olduğu gündeme gelmiştir. Bu tepkilere karşılık olarak Erdoğan ("BM Sekreteri Konuşuyor...", 18 Ocak 2009) 19 Ocak 2009 tarihinde Brüksel'de yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmiştir:

Bazı gazeteler Batı'da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı duygusal konuşuyor diyor. Doğru söylüyorlar, ama ben olaylara duygusal değilim. Ben İsrail'deki o yavrulara duygusalım, onlara duygusal yaklaşıyorum. Şunu da söyleyeyim. Bu sadece benim Müslüman oluşumdan kaynaklanmıyor. Bu benim insan oluşumdan kaynaklanıyor. Biz Gürcistan vurulduğu zaman da insani yardımları Gürcistan kapılarına dayayan ilk ülkeyiz. Bizim mayamızda bu var. Çünkü yaratılanı yaratandan ötürü severiz.

Bu yıllarda, Türkiye ve İsrail arasında kriz yaratan başka olaylar da yaşanmıştır: Bunlar; a) TRT'de yayınlanan ve İsrail'in Filistinlilere kötü muamelesini konu edinen Ayrılık dizisi nedeniyle, İsrail tarafından Türkiye'ye nota verilmesi; b) Kurtlar Vadisi dizisinde İsrail'e hakaret edildiği gerekçesiyle Dışişleri Bakanlığı'nda toplantıya çağrılan Türkiye Büyükelçisi'ne yapılan ve kamuoyunda "alçak koltuk krizi"⁶⁷ (Türkiye İsrail İlişkileri,

⁶⁷ Erdoğan'ın İsrail'i sert bir şekilde eleştirdiği Lübnan ziyaretinden bir gün sonra İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı, Türkiye Büyükelçisini Dışişleri Bakanlığı yerine meclisteki bürosuna çağırmıştır. Önce koridorda ayakta bekletilmiş, sonra da küçük bir odaya alınmış, kendisi

Ekim 2011) olarak bilinen muamele. Kriz yaratan bu olaylara rağmen, AKP, İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi doğrultusunda çok önemli bir adım atmış, Arap ülkelerini karşısına almak pahasına, 10 Mayıs 2010 tarihinde yapılan oylamada veto hakkını kullanmayarak İsrail'e OECD üyelik yolunu açmıştır. Ancak bu iyi niyet gösterisinden birkaç ay sonra, İsrail-Türkiye ilişkilerini durma noktasına getiren Mavi Marmara Olayı yaşanmıştır.

31 Mayıs 2010 tarihi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopma noktası olarak tarihe geçmiştir. İsrail komandoları, "Rotamız Filistin, Yükümüz İnsani Yardım" Kampanyası kapsamında İsrail ablukasındaki Gazze'ye yardım götüreren Mavi Marmara gemisine müdahale etmiştir. Uluslararası sularda gerçekleşen saldırıda, denizden ve havadan geminin güvertesine çıkarma yapan İsrail komandoları, 8'i Türk ve 1'i Amerikan vatandaşı olmak üzere 9 aktivisti öldürmüştür. İsrail komandolarının ele geçirdiği gemi, Aşhod limanına çekilmiş, gemideki mallara el koyulmuş ve yolcuları gözaltına alınmıştır. Türkiye, baskına sert tepki gösterip İsrail'in uluslararası hukuku çiğnediğinin altını çizmiş ve üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar nezdinde operasyonun kınanması için çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda, NATO, BM ve İKÖ saldırıyı kınayan açıklamalar yapıp, yolcuların ve geminin serbest bırakılması çağrısında bulunmuştur. Bu süreçte, Türkiye İsrail'den yedi adet talepte bulunmuştur: İsrail'in özür dilemesi, gemilerin serbest bırakılması, yolcuların salıverilmesi, yardım malzemelerinin Gazze'ye ulaşmasının sağlanması, uluslararası soruşturma komisyonunun kurulması, saldırının mağdurlarının tazmin edilmesi ve Gazze ablukasının kaldırılması ve hafifletilmesi (Bölme ve diğerleri, 2011, s.14).

Saldırıdan sonra, partisinin grup toplantısında konuşan Erdoğan ("Başbakan Erdoğan'dan İsrail'e...", 01 Haziran 2010), "İsrail'in Gazze'ye insani yardım götüreren gemilere yaptığı kanlı katliamın her türlü laneti hak etmiş bir katliam" olduğunu ifade ettikten sonra, saldırının aynı zamanda uluslararası hukuka yapıldığını söylemiştir. Erdoğan devamla, "Zorbalar, haydutlar, korsanlar bile belli kurallara uyarlar. Hiçbir hassasiyete uymayanlara bu sıfatı yakıştırmak bile iltifat olur" ifadeleri ile açıkça İsrail'i hedef almıştır. Türkiye, saldırı sonrasında İsrail'le gündemde olan üç askeri tatbikatın

yüksek koltuğa otururken, Büyükelçimizi daha alçak bir koltuğa oturtmuştur (Özdil, 2013, s.198).

iptal edildiğini, görüşmelerde bulunmak üzere Tel Aviv Büyükelçisinin merkeze çağrıldığını ifade etmiştir.

Mavi Marmara Saldırısı sonrası, AKP Hükümeti, Gazze'ye yardım götürecek gemilere artık Türk savaş gemilerinin eşlik edeceğini ve İsrail'in 12 millik bir alanın içine hapsolacağını kamuoyuna duyurmuştur ("Artık...", 04 Eylül 2011, s.14). Ancak, bu duyuruya rağmen Türkiye'den Gazze'ye hareket eden yardım gemilerine İsrail tarafından operasyon düzenlenmiştir. Türkiye'nin, ABD'nin İsrail lehine müdahalesi sonucu yeni bir hezimet yaşamasının, Yeni-Osmanlı vizyonunun inandırıcılığını ve AKP iktidarının politikalarını zedelemesi, her ne kadar Türk kamuoyunda gündeme getirilmese de, Erdoğan Hükümeti'nin İsrail konusunda eylem ve söylem zıtlığını ortaya koymuştur ("İsrail müdahale...", 05 Kasım 2011, s.9).

Mavi Marmara Olayı'ndan bir ay sonra, Davutoğlu, Brüksel'de İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı ile görüşmüştür. Bu görüşme ile buzların eriyeceği düşünülse de, İsrail'in yine de "dost bir ülkenin yapacağını yapması gerektiği, yani özür dilemesi ve kurbanları tazmin etmesi gerektiği" ifade edilmiştir (International Crisis Group, 8 Eylül 2010, s.17). Öte yandan, 2 Ağustos 2010'da, BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon tarafından, BM bünyesinde faaliyet gösterecek olan ve Mavi Marmara Olayı'nı uluslararası hukuk açısından inceleyip BM'yi bilgilendirmeyi amaçlayan bir komisyon kurulmuştur.

Ocak 2011'de, Tunus'ta başlayıp etkisini genişleten Arap Baharı'nın ilgiyi başka bir noktaya kaydırması ile Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi açısından atılacak adımlar ikinci planda kalmıştır. Bu sırada, BM tarafından hazırlanan Palmer Raporu da ilişkilerin alacağı seyrin ortaya çıkması açısından önemsenmekteydi. Eylül 2011 itibarıyla, Palmer Raporu henüz açıklanmadan *The New York Times* tarafından ayrıntılarının yayınlanması, Türkiye tarafından son derece olumsuz karşılanmıştır (Engelbrecht, 02 Eylül 2011). Raporun açıklanmadan medyaya sızdırılmasının ortaya çıkardığı skandalın yanı sıra, İsrail'in Mavi Marmara'ya düzenlediği saldırının ve Gazze ablukasının meşru olduğunu ifade etmesi, Türkiye'yi yaklaşık bir yıl sonra İsrail'e karşı tutumunu sertleştirmeye itmiştir. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, düzenlediği

basın toplantısında İsrail'e karşı alınan kararları açıklamıştır: a) İsrail'le ilişkilerin 2. Kâtip düzeyine indirildiği; b) Yapılan askeri anlaşmaların askıya alındığı; c) Seyrüsefer serbestisinin sağlanabilmesi adına gerektiğinde önlem alınması; d) Gazze ablukasının tanınmaması; e) Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesi için gerekli girişimlerin yapılması; f) Mavi Marmara Olayı'nda mağdur olanların haklarının aranması için uluslararası ortamda her türlü desteğin verilmesi. Cumhurbaşkanı Gül (Aktaran: Engelbrecht, 02 Eylül 2011) de yaptığı açıklamada, "Palmer Raporu'nu tanımadığını" ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İsrail'e uygulanacak yaptırımları açıklamasından sonra, *Wall Street Journal*'a konuşan bir Türk yetkili askıya alınan anlaşmaların sadece askeri anlaşmaları kapsadığını ve ticari anlaşmaları içermediğini ifade etmiştir ("Türkiye-İsrail...", 2011, s.20). Öyle ki, Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkiler, yaşanan diplomatik krizlere rağmen, 2011 yılının ilk altı ayında, yüzde 27 artarak 2,7 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır.

ABD, Türkiye ve İsrail'in arasındaki sorun için bir arabuluculuk işlevi görmüştür. 22 Mart 2013 tarihinde İsrail Başbakanı Netanyahu ABD'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında, Obama'nın talebi üzerine Netanyahu, Erdoğan'ı arayıp, Mavi Marmara Saldırısı için özür dilemiştir (Eran, 2011, s.11). *Yeniçağ* gazetesinde çıkan bir haberde, İsrail'in özrünün Abdullah Öcalan'ın da PKK'ya üyelerinin sınır gerisine çekme emri ile aynı döneme gelmesinin manidar olduğu ve böylece Türkiye'nin; Kürtçü örgütler ve İsrail ile birlikte Suriye ve İran'a karşı ABD'nin BOP'unu oluşturma isteğini daha kolay yerine getirme fırsatı bulduğu iddia edilmiştir ("Amerika'dan...", 23 Mart 2013, s.1). Netanyahu'nun bizzat özrünün nedeninin Türkiye'nin haklılığından ziyade, Suriye krizinde yattığını itiraf etmesi (Keinon, 22 Mart 2013) ve İsrail ordusunun işgal ettiği Golan Tepeleri yakınında bulunan Suriyeli askeri hedefleri vurması (Lappin, 24 Mart 2013), bu iddiayı doğrulamaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, AKP-İsrail ilişkileri üç önemli olay çerçevesinde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, AKP iktidarının ilk yıllarındaki "İsrail ile bir sorunumuz yok" mesajına paralel olarak Ortadoğu Barış Süreci'nde gelişen ilişkilerdir. Bu dönemde, AKP'nin İsrail'e Filistin üzerinden yaptığı eleştiriler dikkat çekmektedir. Ancak bu eleştirilere rağmen askeri anlaşmalardan geri adım atmak gibi ilişkileri

olumsuz etkileyecek girişimler yapmaktan da kaçınmıştır (Balcı, 2011, s.129). Bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus, 2005 yılına kadar İsrail'in Filistin'e yönelik şiddet eylemlerinin Türkiye'de sivil politik alana söylem imkânı vermiş olması ve 2005 yılı itibarıyla da İsrail ve Türkiye arasındaki pratik düzlemdeki ilişkilerin büyük ölçüde bu alanın kontrolüne geçmiş olmasıdır. Bu duruma, 2005 yılında Gül ve Erdoğan'ın İsrail ziyaretleri önemli birer bir örnektir. Bu ziyaretlerde, Türkiye'nin İsrail ile Suriye ve Filistin arasında yaşanan sorunlarda arabuluculuk görevini üstlenebileceği gibi öneriler dile getirilmiştir. Bu öneriler, İsrail'i 1990'larda stratejik ortak pozisyonundan çıkarmış ve Türkiye'nin gözünde diğer bölge ülkeleri ile eşit pozisyona taşımıştır. Başka bir deyişle, Gül ve Erdoğan'ın ziyaretleri sırasında İsrail ile kurulan ilişki, askerlerin iki ülke arasında ilişkilerde etkin olmasına imkân bırakmayan bir dil üzerinden gelişmiştir (Balcı, 2011, s.129). Öte yandan, Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk girişimi, AKP'nin İsrail ile yakın ilişki sürdürmesinden hoşnut olmayan parti tabanını bir ölçüde yatıştırmıştır (Gencer, 2010b, s.34). Bu noktada, dış politikada dolaylı olarak kaşıma çıkan din unsurunun iç politikada AKP'ye avantaj sağladığı söylenebilir.

AKP-İsrail ilişkilerinde belirleyici olan diğer olay, Davos Ekonomik Forumu'nda ortaya çıkan *One Minute* olarak anılan olaydır. Bu olayda da din unsuru görünür olmasa da, bu unsuru önemseyen muhafazakâr kesimlerce olumlu karşılanmıştır. Mavi Marmara Olayı olarak adlandırılan son olay ise, din referanslı sivil toplum örgütlerinin dış politikaya etkisini göstermiştir. Bir uluslararası sivil toplum örgütünün uluslararası çapta bir olay yaratması, Türk Dış Politikası tarihinde ilk kez gerçekleşen bir durumdur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, dış politika kararlarının oluşumu ve uygulamaları sürecinde hükümet dışı kuruluşların etkili olmaya başlaması görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de dinsel kimlikler temelinde örgütlenmiş bir sivil toplum örgütünün dış politika gündemini etkilemesi önem taşımaktadır.

Özetle, AKP'nin AB ile ilişkilerinde olduğu gibi, İsrail ile ilişkilerinde de din unsurunun "dolaylı" bir şekilde var olduğu görülmektedir. AKP'nin tabanı ve liderlerinin Milli Görüş geçmişi dikkate alındığında, İsrail'e karşı dini nedenlerle mesafeli olması beklenmekteydi. Ancak, Erbakan'ın Başbakan olduğu dönemde dahi,

İsrail'e karşı sert söylemlerine rağmen, bu sertliği icraatlarına yansıt(a)maması AKP için de geçerli bir durum olmuştur. Erdoğan'ın HAMAS lideri Yasin'in öldürülmesinden sonra yaptığı açıklamada kullandığı devletlerin dini duyguları olmamalı ifadesi ve Şaron'u eleştirirken bir Müslüman olarak değil, Başbakan olarak eleştirilerini yaptığını vurgusu söylemlerine yansıyan örnekler niteliğindedir. AKP, uluslararası dengeleri dikkate alarak, İsrail'e doğrudan tavır almak yerine, Filistin sorunu üzerinden bu tavrı göstermeye özen göstermiş ve İsrail ile ilişkiler ne kadar gergin olursan olsun, akabinde düzelme yaşanmıştır. Gergin olunan anlar, AKP'nin muhafazakâr tabanını memnun ederken, düzelme yaşanan anlar da uluslararası dengeleri memnun etmiştir. Bu çerçevede, AKP'nin İsrail ile ilişkilerini hem tabanına hem de Batı'ya karşı bir "kart" olarak kullandığı ve bunları dikkate alarak dengelediği söylenebilir.

AKP'nin Batı ile dış politika ilişkilerinde din unsurunun incelendiği bu bölümde, bu unsur şu noktalarda ortaya çıkmıştır: a) Irak Tezkeresi'nde ve NATO'nun Libya'ya müdahalesinde olduğu gibi bireylerin dini düşünce ve inançlarının etkisi b) NATO ve İsrail ile ilişkilerde olduğu gibi bir meşruiyet aracı olarak c) AB ve BM ile ilişkilerde olduğu gibi bir ulus kimliği olarak d) İsrail ile ilişkilerde görüldüğü gibi dini temelli sivil toplum örgütlerinin dış politikasına etkisi olarak e) AB ile ilişkilerde olduğu gibi bir medeniyet unsuru olarak. Aşağıdaki bölümde din unsurunun AKP'nin Doğu ekseninde dış politika yaklaşımında ne şekilde karşımıza çıktığı incelenecektir.

5. BÖLÜM: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DOĞU EKSENLİ DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMINDA DİN UNSURU

2002 yılında iktidara gelen AKP Hükümeti, dış politikada, liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımının izlerini taşıyan ve bölgesel istikrara vurgu yapan bir tutum izlemiştir. Bu bağlamda, AKP'nin 1990'ların "kötü komşuluğu" ve komşularla bol sorunlu ilişkiler dönemini bir tarafa koymaya çalışarak, "komşularla sıfır sorun" politikası gereğince, Ortadoğu bölgesindeki çoğu devlet ile kültürel vurguya dayalı ve ekonomik kaygılarla belirlenen bir dış politika stratejisi geliştirdiği söylenebilir. Bu çerçevede, İsmail Cem'in Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin geliştirilmesi için oluşturduğu kurumları devralan AKP Hükümeti (Pertes, 2010), yeni bölgesel vizyonuyla dış politikada ulusal sınırların varlığını önemsizleştirerek, Türkiye'nin bölgesel etki ve sorumluluğunu bu sınırların ötesine taşımaya çalışmaktadır (Aras ve Karakypolat, 2007).

2003 yılında, ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreç, bölgedeki halk devrimleri ve ayaklanmalar ile hızlanarak, bölgenin geleceğine ilişkin belirsizlikleri arttırmıştır. Türkiye, bu yeni ortamda "düzen kurucu" aktör rolünü benimsemiştir. Bu rolü, Soğuk Savaş Dönemi'nin klasik güvenlik merkezli yaklaşımını terk edip, bunun yerine çok yönlü, çok boyutlu ve çok aktörlü bir diplomasi yaklaşımını benimseyerek oynamaktadır. Türkiye, bu bölgeye yönelik olarak, arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, gayri resmi temaslar ve ikinci kanal diplomasi, kalkınma yardımları, barış çalışmalarına destek ve kamu diplomasisi gibi dış politika araçlarını daha yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır (Köse, 2011, s.623).

AKP'nin Milli Görüş geçmişi ve ortaya koyduğu muhafazakâr demokrat kimliği de, Ortadoğu'daki komşularla gelişen ilişkilerin kapsamını, içine neredeyse tüm Ortadoğu ülkelerini alacak şekilde genişletmesine yardımcı olmuştur. Bu yeni dönemde, Türkiye'nin, eskisinden farklı olarak tek tek Ortadoğu ülkelerine yönelik politikalardan ziyade, bir bütün olarak Arap/İslam dünyası politikası oluşturmaya başladığı dile getirilmiştir. AKP'lilere göre, Ortadoğu ülkeleri daha iyi konumda olmayı hak etmektedirler. Davutoğlu'nun (Aktaran: Uslu, 2010, s.161) ifadesiyle, "Ortadoğu, en zengin doğal kaynaklara sahip olduğu halde ekonomik refaha ulaşamamış, kültürel olarak tarihin en derinlerine giden mirasın sahibi olduğu halde, Batı'nın karşısına

alternatif bir kültür sunmamış ve çok eski, köklü ve ciddi siyasi geleneklere sahip olduğu halde siyasi rejimler açısından sınıfta kalmıştır”. Davutoğlu’nun bu açıklamalarında dikkat çeken nokta, Ortadoğu’nun Batı’ya karşı bir alternatif oluşturması gerekliliğine yaptığı vurgudur. Ekonomik ve siyasal gelişmelerde Batı vurgusu yapılmazken, dini de içerisinde barındıran kültür konusuna gelindiğinde yapılan bu vurgu dikkat çekicidir.

Ortadoğu ile ilişkilerde, ekonomik ilişkiler de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. AKP, kendi tabanını oluşturan Sünni Anadolu sermayesi için yeni pazarlar aramak zorundadır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2010, s.391). Bununla birlikte, Ortadoğu ülkeleri dış ekonomik ilişkilerde AB ülkelerinin azalan paylarını doldurmaya başlamıştır (Demirtaş, 2012, s.224). Bir başka deyişle Ortadoğu, kriz yaşayan AB’ye karşı alternatif bir pazar olarak kabul edilmiştir (Yeşiltaş, Akdevelioğlu, 2010, s.391). Bundan dolayı, Türk sermayesi açısından yatırım, emek ve hizmet için serbest dolaşım bölgesi olarak görülen Ortadoğu büyük önem taşımaktadır.

AKP’nin Ortadoğu yaklaşımı iki ayrı döneme ayrılarak incelenebilir. İlk dönem, AKP iktidarının 2010 yılına kadar uygulamaya çalıştığı “komşularla sıfır sorun” prensibi çerçevesinde yürütülen ilişkileri kapsamaktadır. Bu dönemde, AKP tarafından uygulanan politika, “eksen kayması” ve “Yeni-Osmanlıcılık” eleştirileri ile karşı karşıya kalmıştır. İkinci dönem ise, 2010 yılında ortaya çıkan Arap Baharı çerçevesinde incelenebilir. Bu dönemde AKP’nin uyguladığı politika, “mezhepçi” olmakla eleştirilmiştir. Bu noktada, tezin kapsamı dışında kalmasından dolayı detaylı olarak incelenmeyen, ancak tez içerisinde sıkça referans verilen Arap Baharı’na kısaca değinmek, Ortadoğu ile ilişkileri değerlendirmede önem taşımaktadır.

2010 yılının sonlarında meydana gelen küçük ve sıradan bir olay, Arap Baharı olarak adlandırılan süreci fitillemiştir. Tunus’ta üniversite mezunu bir işportacı, diplomasına rağmen yaşamış olduğu ekonomik ve sosyal sıkıntılardan dolayı kendisini yakarak protesto gösterisinde bulunmuştur. Arap dünyasında büyük bir değişikliğe yol açan, ülkeden ülkeye geçen, ulusal ölçekteki esaslı farklılıklara rağmen; benzer sloganlar ve benzer talepler -daha fazla özgürlük, demokrasi ve temel ve sivil haklar- içeren, nerede

ve ne şekilde sona ereceği bilinmeyen ve adlandırılmasıyla da büyük yankı uyandıran Arap Baharı, Ortadoğu toplumlarının içinde bulunduğu işsizlik, gıda yetersizliği, enflasyon, siyasi yozlaşmalar, ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar gibi olumsuzluklara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Dede, 2011, s.23-24). Tunus'un ardından Cezayir, Libya, Ürdün, Moritanya, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Filistin, Fas, Sudan, Cibuti, Bahreyn ve Irak'ta da gösteriler düzenlenmiştir. Tunus, Cezayir, Libya, Mısır, Bahreyn, Ürdün ve Yemen'deki gösteriler, kıyaslamalı olarak, diğerlerinden daha geniş çaplı ve uzun zaman dilimine yayılmıştır. Geriye kalan ülkelerdeki rejimlerin halk hareketlerini kontrol altına alabilme noktasında diğer ülkelerden başarılı olmaları şu nedenlere bağlanabilir: a) Ulusal sistemlerini yeniden üretecek bir söylemi kurgulayabilmeleri; b) "Devrimci" grupların bu ülkelerde yeterli destek bulamamaları; c) Arap Baharı'ndan etkilenmeyen rejimlerin başta ABD olmak üzere Batılı büyük güçlerle yakın işbirliklerine devam ediyor olmaları. Arap Baharı sürecinden ağır bir şekilde etkilenen ülkelerde ise yönetimde bulunan liderler yer yer kendi istekleriyle, yer yer de savaşıarak koltuklarını bırakmışlardır (Tuncoku ve Baba, 2012, s.17).

Türkiye, Ortadoğu'daki komşularından Irak, Suriye ve İran ile din ortak paydasında buluşmaktadır. Ancak ne var ki dinin birleştirici olamadığı Türkiye, İran, Suriye ve Irak arasında mezhep, ayrıştırıcı bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır (Bozkurt, 2012, s.43). Bu bağlamda, dini de içinde barındıran bu unsurlara konu olan Ortadoğu, AKP'nin dış politika yaklaşımında din unsurunu ortaya çıkarmada oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bölümde, bu unsur üç ana başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta, AKP döneminde ABD tarafından gündeme getirilen ve en önemli aktörlerinden birinin Türkiye olduğu BOP ele alınmıştır. Daha sonra, komşularla sıfır sorun mu, mezhepçilik mi ana başlığı altında Irak, Suriye ve İran ile ilişkiler incelenmiştir. Giriş bölümünde de ifade edildiği üzere, Ortadoğu başlığı altında sadece bu üç ülkenin ele alınmasının başlıca üç nedeni vardır. Bunlardan ilki; bu üç ülkenin, özellikle Suriye'nin, AKP'nin en önemli dış politika doktrini olan "komşularla sıfır sorun"unun uygulama alanı olmasıdır. İkincisi; bu ülkelerin İslam dinini benimsemiş olmalarından dolayı, bu ülkelerle geliştirilen ilişkilerin "eksen kayması" tartışmalarını da beraberinde getirmiş olmalarıdır. Son neden ise, AKP'nin, iktidarının ilk yıllarında "eksen kayması" eleştirileri ile

gündemdeyken, Arap Baharı ile birlikte “mezhepçilik” eleştirilerinin gündeme gelmiş olmasıdır. AKP’nin Arap Baharı sonrası dönemde, Suriye, Irak ve İran’da mezhepçi yani Sünnici bir politika izlediği tartışmaları yapılmaya başlanmıştır. Buna göre şu iddialar ortaya atılmıştır: a) AKP Hükümeti, Alevi Nusayri olduğu için Suriye lideri Beşar Esad’ın gitmesini istiyor; b) Şii olduğu için Irak Başbakanı Nuri Kâmil el-Maliki’yi eleştiriyor; c) Sünni olduğu için Irak’ta Sünnilerin partisinin lideri ve aynı zamanda sürgünde olan eski Başbakan Yardımcısı Tarık Haşimi’yi destekliyor; d) Şii olduğu için İran’la sorun yaşıyor. Bu bölümün sonunda dinin uluslararası örgütlerin kurulmasına dayanak oluşturmaya bir örnek olan İİT ile ilişkiler incelenmiştir.

5.1. GENİŞLETİLMİŞ ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA GİRİŞİMİ

ABD Başkanı’nın Arap dünyası için reformlar öneren konuşmasıyla başlayan girişimin Büyük Ortadoğu (*Greater Middle East*) Projesi olarak adlandırılması kavramsal anlamda bir belirsizliğe neden olmuştur. 1902 yılında, ilk kez ABD’li tarihçi Alfred Mahan tarafından kullanılan Ortadoğu terimi, 1990 yılı sonrasında üç unsuru ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır: a) Sadece İsrail-Filistin toprakları; b) Arap yarımadası, Türkiye ve İran’ı da kapsayan alan; c) Büyük Ortadoğu; Fas’tan Endonezya’ya kadar bütün coğrafya (Çelik ve Gürtuna, 2005, s.17). ABD’nin “Büyük Ortadoğu Projesi” (resmi adıyla Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi) de aslında üçüncü unsurda belirtilen geniş coğrafyayı kapsamaktadır (Arı, 2005, s.25). Bozan (t.y., s.699) ise, “Ortadoğu kavramını İngilizlerin güçlü dönemlerindeki coğrafi adı ile zımni olarak İslam kimliği tanımlamasının dışa vuruşu olduğunu, “Büyük Ortadoğu” kavramının da Atlantik’in öte yakasından İslam dünyasına bakan yeni sömürgeci güç ABD’nin coğrafi tanımlamasını yansıttığını” ifade etmiştir. Proje, kapsamına ilişkin netliği ancak 2004 yılı G8 Zirvesinde kazanabilmiştir. Zirvede, ABD yönetimi Büyük Ortadoğu’yu Arap devletleri, İsrail, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan olarak tarif etmiştir (Dağcı, 2006, s.178). BOP’un amacı ise Başkan Bush’un güvenlik başdanışmanı tarafından, Fas’tan Çin sınırına kadar 22 ülkenin siyasal ve ekonomik coğrafyasını yeniden düzenlemek olarak açıklanmıştır (Zengin, 2010, s.99).

Stratejik ar-ge hizmeti veren “Rand Cooperation” adlı bir düşünce kuruluşu tarafından, ABD yönetimine ve Merkezi İstihbarat Teşkilatı’na “Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler” başlıklı 88 sayfalık kapsamlı bir rapor⁶⁸ hazırlanarak sunulmuştur. “Müslümanlar, Batı demokrasisi ve küresel düzene uyumlu hale getirilmezse, medeniyetler çatışması olasılığının yüksek olduğu” tezinden yola çıkılan raporda, İslam coğrafyasının nasıl denetim altına alınacağına dair bir strateji önerilmiştir. Raporda, dünya Müslümanları; köktendinciler, gelenekçiler, modernler (ılımlı İslam) ve laikler olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır. Bu grupların; insan hakları, demokrasi, özgürlükler, kadın hakları, ceza hukuku, eğitim, dinde reform ve Batı dünyasına karşı tavırları gibi konular dâhil, günümüz İslam dünyasında tartışmalı konulara bakış açıları analiz edilmiştir (Günel, t.y.). Raporda, İslamcı grupların genel karakteri birer birer incelendikten sonra, ABD’nin İslam’ı kontrol altına alması için neler yapması gerektiği maddeler halinde sıralanmıştır: a) İlimli İslam’ı destekle; b) Gelenekçilerin kusurlarını eleştir; c) Köktendincilerle mücadele et; d) Seçici bir şekilde laikleri destekle. Raporda, Türkiye’ye yönelik değerlendirmeler de bulunmaktadır. Örneğin, köktendinci gruplar arasında Almanya merkezli “Kaplancılar” da sayılmıştır. Fettullah Gülen, ilimli İslam’ın en önde gelen liderlerinden biri olarak sunulmuş ve Gülen’in bilgecilikten (sofizm) kuvvetle etkilenmiş felsefesinin farklılıklara hoşgörüyle yaklaşmayı ve şiddeti dışlamayı esas aldığı ve özellikle gençleri etkilediği ifade edilmiştir. Türkiye’nin İslam dünyasının en başarılı ülkesi olduğu ve bunu laiklik anlayışına borçlu olduğu; ancak Kemalizm, milliyetçilik vb. akımlar nedeniyle laiklerin ABD’ye çok olumlu bakmadıkları da raporda yer almıştır. Son olarak da, mevcut siyasi yönetim altında Türkiye’nin ilimli İslam için iyi bir model oluşturduğu saptaması yapılarak, bu konuda Türkiye’deki iktidarın desteklenmesinin altı çizilmiştir (Günel, t.y.).

Bu girişimin hazırlanmasında, 2002-2005 yılları arasında BM Kalkınma Programı bünyesinde Arap aydınları tarafından hazırlanmış olan ve bölgedeki tüm sorunların merkezine demokrasi eksikliği, eğitimsizlik, bilgi akışındaki yetersizlik, özel sektörün zayıflığı gibi çok boyutlu kalkınma sorunlarını koyan Arap İnsani Kalkınma

⁶⁸ Raporun tam metni için bkz: Benard, 2003.

Raporlarından da yararlanılmıştır. Bu raporlara paralel olarak, söz konusu girişimlerdeki ortak hedef; Ortadoğu ülkelerinde eğitime, siyasete, ekonomiye ve kadının toplumsal statüsüne dair reformlar teşvik edilerek, bölgede 1990'lar boyunca ertelenen devletin, toplumun ve ekonominin neoliberal dönüşümünü ve küresel sistemle bütünleşmesini geniş zamanlı, uzun vadeli ve yüksek bütçeli bir proje dâhilinde sağlamaktır (Gerger, 2006, s.518-531).

BOP'a paralel olarak, Irak'ın işgalinin ardından Ortadoğu politikalarına uluslararası desteği arttırmak ve sorumluluklarını uluslararası sistemin önde gelen devletleriyle paylaşma politikası çerçevesinde, Amerikalı yetkililer Ortadoğu'da demokrasinin, iyi yönetimin, bilgi toplumunun, iktisadi ve toplumsal kalkınmanın desteklenmesi iddiasıyla, BOP'u dillendirmeye başlamışlardır. Amerikan yönetimine göre, bu proje uluslararası topluluğun önde gelen devletleri ve bölgedeki diğer devletler tarafından da desteklenmeliydi. Bundan dolayı, proje G-8 ve NATO Zirvelerinin gündemlerine alınmıştır. 2004 yılı Haziran ayında toplanan G-8 Zirvesi'nden sonra BOP, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi adını almıştır (Yurdusev, 2004).

Uzgel'e (2010a, s.368) göre, Türkiye'de farklı anlamlar yüklenen BOP, temelde, Yeni Muhafazakârlığın geniş Ortadoğu bölgesinde yükselişte olan radikal İslam'ın önünü kesmek için uyguladığı bir projedir. Bu projeye göre, Ortadoğu'da giderek güçlenen ve zemin kazanan "İslami fundamentalizm"ın önünü kesmenin yolu, sistemle uzlaşabilecek İslami akımların demokratik siyasal sistem içinde kendilerini ifade etmeleri imkanın sağlanmasıdır. Uzgel'e göre (2010a, s.368), bunun nedeni ABD'nin Ortadoğu'da diktatörlerle çalışmak yerine, denetleyebileceği, seçimle gelip giden siyasi oluşumların varlığını tercih etmek istemesidir. Pilot uygulaması MGH'nin ılımlaştırılması olarak AKP'de gerçekleştirilen bu model, Ortadoğu bölgesi için bir örnek teşkil etme amacına sahiptir. Böylece radikal İslamcı hareketler, seçim yoluyla iktidara geldiklerinde herhangi bir ekonomik programları olmadığı için Batı ile uzlaşmak zorunda kalacak ve iktidar da yumuşatılacaktır.

Projenin ilk kez gündeme geldiği toplantıda, Mısır ve Suudi Arabistan gibi önemli Ortadoğu ülkeleri projeye katılmazken, Erdoğan toplantıya katılarak Türkiye'nin proje

içerisindeki yerini resmileştirmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın İslam ülkeleri arasında tepki yaratmasından çekindiği için, doğrudan "model" tanımlaması yerine "esin kaynağı" ya da resmi adıyla "demokratik ortak" statüsünü Türkiye, İtalya ve Yemen ile birlikte üstlenmiştir. Türkiye, BOP çerçevesindeki reformların atılması konusunda hem istenen toplantı ve konferansların düzenlenmesi sürecini yürütmüş, hem de Erdoğan yine BOP çerçevesinde 2005 yılında Suriye, Lübnan, Fas ve Tunus'a ziyaretlerde bulunmuştur (Uzgel, 2010a, s.369). Tüm bunların yanı sıra, ABD'nin Türkiye'den üç temel beklentisi olmuştur: İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi, Kuzey Irak'ta istikrarın desteklenmesi ve Suriye ve İran'ın uluslararası tedricine katılım sağlanması (Olsan, 2006, s.23).

Aslında, BOP ve AKP'nin dış politika anlayışı uyumlu olmaktan öte birbirlerini tamamlamaktadır. Bu tezi destekler şekilde Erdoğan (2004), "Türkiye'nin daha demokratik, daha özgür, daha barışçıl bir Ortadoğu görmek istediğini ve bu durumun idealizm olarak görülmemesi gerektiğini" ifade etmiştir. Erdoğan (2004), "Türkiye'nin çıkarlarının istikrarlı ve barış içinde birbirleriyle her düzeyde karşılıklı ilişki kurabilen komşulara sahip olmayı gerektirdiğini ve bu yüzden de Türkiye'nin bölgeye yönelik beklentilerinin BOP'un olumlu hedefleri ile uyumlu olduğunun" altını çizmiştir.

AKP liderleri, Ortadoğu'da reforma ihtiyaç olduğunu çoğu defa dile getirmişlerdir. Daha iktidarının ilk yılında, 1 Mart Tezkeresi'nin İslam dünyasında estirdiği olumlu Türkiye rüzgârının etkileri henüz tazeyken, dönemin Başbakanı Gül (Aktaran: Zengin, 2010, s.101) yaptığı bir konuşmada, Müslüman ülkeleri 'artık böyle devam edemeyiz' diye uyarmıştır. Başka bir konuşmasında Gül (2006), Müslüman toplumların kendi sorumluluklarını üstlenmesi ve pozitif bir değişimin yolunu açmak için kendi sorunlarına kendi çözümlerini bulmaları gerektiğini savunmuştur. Erdoğan (2004) ise, "Müslüman toplumların sorunlarını yabancı güçleri suçlayarak çözemeyeceklerini, her şeyden önce hepimizin kendi sorumluluklarımızı kabul etmemizi ve bu sorumlulukları üzerimize almamız gerektiğini" ifade etmiştir. AKP Grup Toplantısında konuşan Erdoğan (2006, s.334), Türkiye'nin BOP içerisindeki rolünü vurgulamak istercesine, "nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin bu bölgede evrensel değerlerin yayılması ve gelişmesi için katkıda bulunmaya devam edeceğini; Türkiye'nin

demokratik yapısı, zengin tarihsel mirası, kimliği, ekonomik potansiyelleri ve Batılı kurumlarda üyeliğinin bir sonucu olarak bu sorumluluğu hissettiğini” belirtmiştir. AKP’nin dış politika yaklaşımını belirlediği ve bu yaklaşımı büyük ölçüde İslamileştirdiği iddia edilen Davutoğlu (26 Şubat 2004), büyük bir medeniyetin mirasçısı olmasına ve Avrupalı, Ortadoğulu ve Asya kimlikleri taşımasına dayanarak yeni bir diplomatik tarz ilkesiyle uyumlu olarak AKP liderlerinin “Batılı” değerleri Ortadoğu’ya taşıdığını, Ortadoğu’nun bir yerlisi olarak onu Batı’ya karşı savunduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu (Aktaran: Zengin, 2010, s.103) da, Gül ve Erdoğan gibi, Ortadoğu’daki ‘reform’ ihtiyacını şu ifadelerle savunmuştur:

Burada şu var ama: böyle dışarıdan gelen projelere bir kesim dört elle sarılıyor, onların tamamıyla uydusu haline geliyor; bir kesim de bunlara karşı çıkacağım derken İslam dünyasında var olan adaletsizliklere, eşitsizliklere, diktatörlük rejimlerine neredeyse meşruiyet sağlıyor. Bizim Müslümanlar olarak kendi aklımız yok mu? Birisi bunu savunuyor diye başka bir yanlışı savunmak durumunda mıyız? Ben kendi doğrumu ararım. Amerika’nın ne dediği bizi ilgilendirmez. İslam dünyasında şeffaflık şart, İslam dünyasında siyasal katılım şart, İslam dünyasında otoriter rejimler olamaz.

Bu, çoğunluğu Müslüman olan Ortadoğu’da AKP’nin ve BOP’un ‘reform’ çağrılarının kesiştiği bir noktadır. Hatta AKP liderlerine göre, hem iç dinamiklerinden hem de dış baskılardan ötürü Ortadoğu’da reform kaçınılmazdır. Bu bağlamda, onlar Müslüman ülkelerden ‘kendi evlerini başkalarından önce düzene koymalarını’ istemektedirler. Reform, AKP liderlerince modernleşme ve Batı’dan kaynaklanan sorunlarla baş etmenin tek yolu olarak görülmektedir (Bağcı ve Sinkaya, 2006, s.30).

Ancak HAMAS’ın Filistin’deki genel seçimleri kazanmasına rağmen Batılı devletlerin, özellikle ABD’nin HAMAS’ı tanımayacaklarını açıklaması, AKP’nin BOP’a bakışını değiştirmiş, Erdoğan (Zengin, 06 Eylül 2006) katıldığı bir televizyon programında, BOP’u samimi bulmadığını ifade etmiştir. Erdoğan (Zengin, 06 Eylül 2006) devamla şunları dile getirmiştir:

[...] bunun ben üzüntüsünü yaşıyorum, çünkü bize söylenenler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, refahın daha yükseltilmesi, daha ileri demokrasi, bunlar konuşuldu. Bu maalesef yerine gelmedi. Bu tabii, doğru bir yaklaşım değildi, dürüst bir yaklaşım değildi. Bunu biz İsraillilere de söyledik, bunu biz Sayın Bush’a da söyledik.

Erdoğan ile aynı görüşleri paylaşan Davutoğlu (“Başbakan’ın Danışmanı...”, 18 Aralık 2012) da Fransız *Le Monde* dergisine verdiği mülakatta, “BOP’un çöktüğünü” ifade

etmiştir. ABD'nin yeni başkanı Barack Obama'nın, çok taraflı yeni bir yaklaşım sözünü verdiğini kaydeden Davutoğlu, tüm bölgesel oyuncuların sürecin bir parçası olduğunu hissedeceği kapsayıcı bir yaklaşım gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Davutoğlu ("Başbakan'ın Danışmanı...", 18 Aralık 2012), "Şer eksenini ilan etmek yerine, istikrar eksenini ilan edilmeli ve çatışma söyleminden kaçınmalı. Başta Filistinliler olmak üzere eğer oyuncular, izole edilir veya dışlanırsa, bu gerginliğin tırmanması demektir" demiştir.

Görüldüğü üzere BOP, din odaklı bir projedir. İslam dininin modernleşmesi veya bir başka deyişle Batı'ya uyumlu hale getirilmesi amaçlanan bu projede, kuşkusuz AKP'nin yeri önemlidir. Çünkü AKP, tam da bu söylemlerle iktidara gelmiş veya kimilerinin iddia ettiği gibi getirilmiştir. Ancak bu tezin konusu açısından burada dikkat edilmesi gereken nokta, dinin ABD tarafından açıkça bir unsur olarak kullanıldığı ve AKP'nin bu unsurun önemli bir parçası haline geldiğidir. AKP liderlerinin yukarıdaki söylemlerine bakıldığında, dinin başka bir dine sahip bir ülke tarafından modernleştirme çabalarına "ayak uydurduğu" -her ne kadar bu ülkelerin önce kendilerinin değişmesi gerektiğini ifade etseler de- önem taşımaktadır.

AKP'li yöneticilerin, özellikle Davutoğlu'nun BOP'a ilişkin söylemlerindeki din vurgusu dikkat çekmektedir. Davutoğlu, söylemlerinde coğrafi bir ayırım yapmak yerine "İslam dünyası" ifadesini kullanmıştır. "Biz Müslümanların" ifadesi ile de kimliği dini referanslarla sıfatlandırmayı tercih etmiştir. Bu ifadeler, Davutoğlu'nun dini bireysel bir kimlik olarak görmenin ötesinde bir ulus kimliği ve hatta daha da ileri giderek uluslararası sistemde bir "kutubun" kimliği olarak gördüğünün kanıtıdır.

Diğer dikkat çeken nokta ise, birçok ülkenin (AB, ABD, Japonya, Kanada ve İsrail) HAMAS'ı terör örgütü ilan etmesine rağmen, AKP'nin HAMAS'ı Filistin halkının önde gelen meşru temsilcilerinden biri olarak görmesidir. Batılı gazeteler ve haber ajansları, 2012 yılı Kasım ayındaki çatışmanın HAMAS tarafından başlatıldığını, ilk füzelerin HAMAS tarafından atıldığını ve bunun üzerine İsrail'in harekete geçtiğini yazmışlardır. Batı'ya göre, Türkiye ve İslam dünyası bu durumu görmezden gelmektedir (Çalışlar, 24 Kasım 2012). *Foreign Policy*'de ABD'li emekli terör

finansmanı uzmanı Jonathan Schanzer (17 Eylül 2013) tarafından kaleme alınan bir yazıda AKP ve HAMAS arasındaki ilişki hakkında şu çarpıcı iddialar yapılmıştır:

Erdoğan'ın Hamas'ı uluslararası toplumun bir parçası yapma isteği biliniyor. 2011 yılında Amerika kamuoyuna yapmış olduğu bir açıklamada Filistin partisinin bir terörist örgüt olmadığını ve Gazze Şeridini ziyaret edeceğini defalarca dile getirmişti. Ankara, bazı tahminlere göre 300 milyon Dolar civarında, Hamas'a önemli sayılacak parasal destekte bulunmuştu. Türkiye halen, Hamas'ın silahlı kanadı olarak bilinen İzzeddin El-Kassam Tugayları'nın kurucusu Salah AL Aurri'ye ev sahipliği yapıyor. Hamas'ın Batı Şeria'daki askeri kanadı sadece bu yıl içerisinde, askerleri ve sivilleri kaçırmaya teşebbüs etmiş ve bir açık AVM'ye bomba koymayı planlamıştı. Arouri'nin bu saldırıları pekâlâ Türkiye'den yönetmiş olması söz konusu.

Durum böyleyken, AKP'nin BOP çerçevesinde HAMAS'a karşı yürütülen politikaları eleştirmesi olağandır. Denilebilir ki Batı “meşru” olarak iktidara gelmiş olsa dahi HAMAS'a geçit vermezken, AKP bu “meşruluğa” sığınıp HAMAS'ın önemli bir savunucusu durumundadır. Bu noktada, HAMAS ve AKP ilişkisinin en temel ortak noktasının da “din” olması, zaten dini unsuru ağır basan BOP'da, AKP'nin bu unsuru “derinleştirdiği” izlenimini vermektedir.

5.2. “KOMŞULARLA SIFIR SORUN”DAN MEZHEPÇİLİK TARTIŞMALARINA

Bu bölümde, AKP'nin komşularla sıfır sorun politikasının da bir uzantısı olarak iyi ilişkiler geliştirdiği ancak ilerleyen yıllarda Arap Baharı'nın da etkisiyle ilişkilerin bozulmaya başladığı komşu ülkeler olan Irak, Suriye ve İran ile dış politika ilişkilerinde din unsuru incelenmiştir. Irak, Türkiye'nin komşusu olmasından kaynaklanan öneminin dışında, bizi kendi yapısıyla Ortadoğu'da oldukça önemli bir ülke konumundadır. Irak, nüfusunun etnik ve mezhepsel yapısı itibarıyla Ortadoğu'nun adeta bir nüvesi niteliğindedir. Ortadoğu'nun en önemli tüm etnik ve mezhepsel grupları Irak'ın bünyesinde mevcuttur. 33 milyon civarındaki nüfusun etnisite açısından yüzde 75 ila 80'i Arap, yüzde 15 ila yüzde 20'si Kürt kökenlidir. Irak nüfusunun yüzde 97'si Müslüman olup, bunların yüzde 60 ile 65'i Şii, 30 ila 35'i Sünni'dir (Çobanoğlu, 2012, s.5). Türkiye'nin diğer önemli komşusu olan Suriye'de ise, nüfusun yüzde 74 ila 83'ü Arap, yüzde 7 ila 8'i Kürt, yüzde 5 ila 6'sı Türk'tür. Suriye de, etnik ve mezhepsel olarak önemli unsurları barındırmaktadır. Suriye nüfusunun yüzde 74'ü Sünni, yüzde 12'si Nusayri, yüzde 10'u Hristiyan ve yüzde 3'ü Dürzilerden oluşmaktadır (Özkaya, 2007). Türkiye'nin diğer bir komşusu olan İran'da ise, nüfusun yüzde 61'i Farsiler,

yüzde 16'sı Azeri Türkleri, yüzde 10'u Kürtler, yüzde 6'sı Lurlar, yüzde 2'si Beluciler, yüzde 2'si Araplar ve yüzde 2'si Kaşkay Türkîleri ve diğer Türkmen gruplar oluşturmaktadır. Bölgede önemli bir güç olan İran'ın nüfusunun yüzde 90'ını Şii, yüzde 8'i Sünni ve kalan yüzde 2'sini diğer dinler oluşturmaktadır (Şahin, 2007).

5.2.1. 1 Mart Tezkeresi'nden Mezhepçilik Tartışmalarına Irak

AKP'nin Irak ile ilişkilerinde, din unsuru, eksen kayması ve mezhepçilik eleştirileri etrafında analiz edilebilir. Irak ile ilişkiler, Davutoğlu'nun komşularla sıfır politikası çerçevesinde, ilk olarak eksen kayması tartışmalarının da temel dayanaklarından biri olmuştur. Buradaki temel eleştiri; komşularla sıfır sorun politikasına sığınarak Müslüman devletlerle yakınlaşılmasıdır. Ancak, AKP lideri Erdoğan'ın, daha AKP iktidarının ilk yılında karşı karşıya kaldığı savaşa "dâhil" olma isteği, bu eleştirilerin haksız olduğunu göstermektedir. Nihayetinde savaşılacak olan ülke Müslüman bir ülkedir. Öte yandan, Erdoğan'ın 1 Mart 2003 tarihli tezkereye "evet" derken, milletvekillerinin çoğunluğunun "hayır" demesi de dikkat çekicidir. Bu durum, Erdoğan'ın kimi zamanlarda din unsurunu arkasında bırakabileceğini gösterirken, partisinin bu unsur konusunda daha istikrarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan, AKP iktidarının, Irak ile yakından ilgilenmesinin nedeninin komşu ülke olduğundan mı, Müslüman ülke olduğundan mı yoksa azınlıkta olan Sunni nüfusu koruma amacından mı kaynaklandığını saptamak oldukça zordur.

Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca 6 ay geçerli olacak olan Irak'a ilişkin tezkere şunları içermekteydi: a) TSK'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi; b) Etkili bir caydırıcılığın sürdürülmesi amacıyla Kuzey Irak'ta bulunacak bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılması; c) Muhtemel bir askeri harekât çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin Hükümet tarafından yapılması. Tezkerenin TBMM'de oylanması sonucunda oylamaya katılan 553 milletvekili, ABD'nin ekonomik yardım ve kredi sözüne rağmen, 250 ret, 264 kabul ve 19 çekimser oy kullanmıştır. Bu sonuca göre, Anayasa'nın 96. Maddesinde öngörülen 268 salt çoğunluğa ulaşamadığından, tezkere kabul edilmemiştir. Bu sonuç, kamuoyunun sınırda savaş istememesi ve de

AKP'nin "İslamcı" kimliğinden dolayı başka bir Müslüman ülkeyle savaşa girmek istememesine bağlanmıştır. Bu sonucu değerlendirenler, AKP Hükümeti'nin İslami geçmişine vurgu yapmış ve parti elitlerini ideolojik körlükle suçlamıştır. Tüm bu değerlendirmelere rağmen, bu sonucu tek başına AKP Hükümeti'nin bir tutumu olarak açıklamak da doğru gözükmemektedir. Öyle ki, tüm süreç boyunca iç siyasetin hiçbir aktörü, ABD ile birlikte hareket etmek istememiştir. Buradaki temel sorun, alınan bu kararın sorumluluğunun kimin üzerine kalacağı olmuştur. Tezkerenin oylanacağı gün, TSK'dan tezkere aleyhine basına sızdırılan ve TSK'nın tezkerenin bu haliyle geçmesinden rahatsız olacağına dair bilgi, AKP Hükümeti için önemli bir fırsat yaratmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından Ali Sirmen (23 Ağustos, 2013) 1 Mart Tezkeresi'nin TSK'nın "üzerine kaldığını" şu ifadelerle savunmuştur: "Gerçi Tayyip Bey, daha 2003 Mart'ında, Irak Tezkeresi sırasında fena halde çuvallamıştı. Ama bunun vebali TSK'nın hesabına ciro edilip sonradan faturası acı şekilde kesilirken, Erdoğan hâlâ uyumlu İslamın makbul önderi olarak herkese örnek gösterilmekteydi". Tezkerenin hemen ardından, Türkiye'ye gelen ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz da (Yalçın, 2011, s.53) Sirmen'i doğrular şekilde, katıldığı bir televizyon programında, Türk ordusunun ABD'yi hayal kırıklığına uğrattığını üstene basa basa tekrar etmiştir.

ABD'nin 2003 yılı Mayıs ayı başında, savaşın sona erdiğini açıklamasıyla birlikte, Irak için yeni bir süreç başlamıştır. 16 Mayıs 2003 tarihinde Geçici Koalisyon Otoritesi kurulmuştur. Bu otorite, ABD'nin isteği doğrultusunda, Irak'ı demokratik ve federal bir devlet olarak yapılandırmakla görevlendirilmiştir. Demokratik ve federal bir devlet kurulması hedefi için, eski dönemin mağdurları olan Şii Araplar ve Kürtler ittifak etmişlerdir⁶⁹ (Tavukçu, 07 Ekim 2013; Kibaroglu, Nun, 2007). Irak'ın kuzeyindeki Erbil, Dohuk ve Süleymaniye illerinden oluşan, Erbil merkezli "Kürdistan Bölge Yönetimi" adlı federe devleti kurulmuştur. Bölge yönetimi, Musul ve Kerkük'ün de aralarında bulunduğu komşu illeri işgal edip buraları "Tartışmalı Bölge" ilan etmiştir (Gümüş, 2013). AKP, Iraklı Türkmen örgütlerinden, Irak Kürdistan Bölge Yönetimi

⁶⁹ 13 Temmuz 2003 tarihinde Iraklılardan oluşan Geçici Yönetim Konseyi'ne bu ittifak açık biçimde yansımıştır. Konseyin 25 üyesinin 13'ü Şii, 5'i Sünni Arap, 5'i Kürt, 1'i Türkmen, 1'i de Asurilerden oluşmaktaydı. 1 Eylül 2003'te 25 bakanlığa yapılan atamalarda Şiilere 13, Sünni Araplara 5, Kürtlere 5, Türkmen ve Asuirelere birer bakanlık verilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pirinççi, 2004.

lehine bir politika üretmelerini talep etmiştir. Ancak, AKP bu konuda başarılı olamamıştır. Bu durum karşısında AKP'nin Türkmenler arasındaki mezhepsel çatışmalardan yararlanarak amacına ulaşmaya çalıştığı iddia edilmiştir (Ballı, 01 Mart 2013, s.11).

Irak'ta Ocak 2005'de yapılan genel seçime Sünniler boykot ederek, katılmamışlardır. Seçim sonucunda; 275 sandalyeli mecliste, 140 milletvekilliği Ayetullah Sistani'nin desteklediği Birleşik Irak (Şii) İttifakı tarafından kazanılmış; Kürt ittifakı 75 milletvekili, Iyad Allavi'nin çoğunlukla laik ve orta sınıf Şii nüfusa dayanan partisi 40 milletvekili, diğer partiler ise 20 milletvekili çıkarmışlardır. Bu partiler arasında Arap Sünniler sadece 6 milletvekilliğini kazanmıştır (Tavukçu, 07 Ekim 2013). Seçimden sonra Irak Meclisi tarafından Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani devlet başkanı olarak seçilmiştir. 15 Aralık 2005 tarihinde, Irak'ta ikinci bir genel seçim yapılmıştır. Seçimden önce Türkiye, Irak'ta direnişçi Sünni gruplarla temasa geçerek siyasi süreçlere katılmaları için çaba göstermiştir. Türkiye, Aralık 2005'te Irak'ta direnişin temsilcisi olan Sünni Arap partilerin temsilcileri ile ABD'nin Bağdat Büyükelçisini biraraya getirmiştir. Seçime katılmaya ikna edilen Sünniler, seçimlerde 36 milletvekili çıkarmıştır. Türkiye'nin bu konudaki diğer bir önemli girişimi ise, İstanbul'da Irak Anayasasının tartışıldığı bir konferansa ev sahipliği yapmasıdır. 24-26 Temmuz 2006 tarihlerinde yapılan bu konferans ile Irak'taki siyasi grupların temsilcileri biraraya gelmiştir (Zengin, 2010, s.265-271).

Başbakan Erdoğan 10 Temmuz 2008 tarihinde Bağdat'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret, ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesine ilişkin taraflar arasında görüşmelerin başladığı bir döneme gelmesinden dolayı önem taşımaktadır. Erdoğan, ziyaretinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi anlaşması imzalamıştır. Aynı yıl, Cumhurbaşkanı Gül de Irak'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu, 33 yıl aradan sonra Türkiye tarafından Cumhurbaşkanı seviyesinde Irak'a yapılan ilk ziyarettir. Davutoğlu ("Irak bilgi...", 25 Ekim 2013) da aynı yıl içerisinde Irak'a resmi bir ziyarette bulunmuş ve ziyareti sırasında Irak'la ilişkiler ile ilgili şunları ifade etmiştir:

Irak'ı sadece dost ve komşu bir ülke olarak değil, aynı zamanda geleceğimizi birlikte şekillendireceğimiz ve entegre olmamız gereken büyük bir ortak olarak görüyoruz. Biz bütün bu konularda işbirliğinde sınır tanımıyoruz.

Davutoğlu (“Adress...”, 18 Haziran 2009), 18 Haziran 2009 tarihinde BMGK’da yaptığı konuşmada da “Irak’ın demokratik bir ülke olmasını ve toprak bütünlüğünü önemseydiğini ve tüm Irak’la ortak bir tarihe sahip olduklarını” ifade etmiştir. Davutoğlu sözlerinin devamında, “Türkiye’nin Şiilerden Sünnilere Kürtlerden Türkmenlere ve Asurilere kadar tüm Iraklı gruplarla ortak bir tarih ve kültürü paylaştığını ve tüm Iraklı aktörlerin politik sürece katılımını desteklediklerini” belirtmiştir.

2010 yılında Irak’ta genel seçimler yapılmış ancak seçim sonrasında siyasal mutabakata varılamamıştır. Türkiye, hükümetin kurulması aşamasında ortaya çıkan krizi aşmak için gruplar arasında “mekik diplomasisi” ve “arabuluculuğu” da içeren çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, özellikle süreçte kendilerini dışlanmış hisseden Sünni grupları desteklemiştir. Her ne kadar bu tutumu eleştirilse de, Irak’ın dinsel yapısı dikkate alındığında dengenin sağlanması tüm grupların katılımını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye, Iraklı tüm grupların kendilerini ifade edebildikleri ve diğer taraflarla da iletişim halinde olabildikleri bir platform haline gelmiştir. Bu dönemde, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ve Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani’nin de PKK ile mücadele konusunda, Türkiye’den yana olan mesajlar vermesi dikkat çekicidir (Karaalioğlu, 24 Mart 2009; Ünal, 23 Mart 2009). Bu çabalar sonucunda siyasi mutabakat sağlanmıştır. Irak’taki tüm siyasal kesimlerin temsil edildiği bir ulusal ortaklık hükümeti kurulmuştur. Buna göre; Cumhurbaşkanı (Talabani) Kürt, Başbakan (Maliki) Şii ve Meclis Başkanı (Nuceyfi) Sünni kökenlidir. Hükümet içerisindeki Bakanlıklar da aynı dengeler gözetilerek paylaşılmıştır (Çobanoğlu, 2012, s.5). AKP’nin Irak’ta seçimlerde ve seçimleri takiben hükümetin kurulmasına kadar geçen sürede, Maliki’nin yerine daha çok Sünnilere dayanan bir hükümet kurulması ve de Allavi’nin başbakan olması yönünde irade koyduğu, Cumhurbaşkanı Talabani yerine de Allavi’nin ve Haşimi’nin geçmesi için çaba gösterdiği iddia edilmiştir (“Türk Dış Politikasının...”, 12 Aralık 2013). Bu iddia, AKP’nin Irak politikasında, mezhepçilik yaptığı iddialarını da güçlendirmiştir.

Yeniden yapılanan Irak’ta gündemde yer alan en önemli konulardan biri, mezhep çatışması çıkarılması olmuştur. Davutoğlu (2013, s.214) da, bu durumu doğrulayarak,

“Türkiye’nin seçim öncesinde bütün taraflarla temasa geçerek, mutabakat sağlamaya çalışmasının nedeninin de bu ihtimal olduğunu” ifade etmiştir. Davutoğlu (2013, s.214), Irak’ta izledikleri politikaların Sünnicilik olduğu eleştirilerine de şu şekilde yanıt vermiştir:

Türkiye’nin Irak’taki bütün taraflarla, hususen Sünnilerle görüşmesini Sünnicilik şeklinde yorumlamak doğru bir yaklaşım değildir; zira Sünni Arapların seçime katılması için yapılan görüşmelerle çıkarılmak istenen etnik-mezhebi çatışmaların önüne geçmeye çalışıyoruz. Bu amaçla, hem Amerika hem de Türkiye yoğun bir çaba sarf etti. Burada dikkate alınan husus seçime katılım oranı kadar katılımın kapsamıydı.

Davutoğlu (2013, s.214), “seçimin Irak için önemli bir adım olduğunu, ancak sonrasında ortaya çıkan Sünni Arapların temsili problemini diğer mekanizmalarla aşmak gerektiğini” ifade etmiştir. Bu noktada, “Sünni Arapların Irak’taki iç barış açısından ne kadar önemli olduğu unutulmamalıdır” diyen Davutoğlu, sadece bu iki ögeye dayanan bir devletin yaşama şansının çok az olduğunu vurgulamış ve devamlı şunları ifade etmiştir:

Fakat Sünni Arapların, Arap olmaları bakımından Şii Araplarla ve Sünni olmaları itibarıyla Sünni Kürtlerle ortak noktaları vardır. Türkiye’nin Irak’a yönelik politikası sadece Sünni Araplar üzerinden yürümektedir; aksine Şiiilerle de her türlü temasa devam ediyoruz; mesela Cumhuriyet tarihinde ilk kez Türkiye’nin Irak Özel Temsilcisi Büyükelçi Osman Korutük, Şii bir liderle, yani Ayetullah Sistani’yle üst düzey bir temasa geçti. Türkiye’nin Sünni Araplara yönelik politikaları, Sünni olmalarından değil; Irak açısından taşıdıkları önemden dolayıdır. Dolayısıyla Türkiye, herkesi kapsayacak bir Irak’ın kurulması amacıyla Sünnilerin sisteme bir an önce katılmasını sağlayacak her türlü imkânı değerlendirmek zorundadır.

Davutoğlu gibi düşünmeyenlerin sayısı hiç de az değildir. Örneğin Ertuğrul Özkök (4 Mart 2005), Irak’ın Hilla bölgesinde Şiiilere yönelik saldırıda AKP’nin sessiz kalmasını, AKP’nin Sünni hassasiyetlerine bağlamış ve şunları ifade etmiştir:

Bizim hassasiyetimiz Sünniliğin hudutlarında bitiyor mu? Irak’ta öldürülen Sünni olunca ağızımıza gelen iki kelimeyi hiç sansürlemeden telaffuz ediyor, Şiiilere saldırıldığında üç maymunları oynuyoruz. Evet ne yazık ki artık biz buyuz.

Hükümetin Irak’ta tüm dengeleri gözeterek kurulmuş olması, Şii-Sünni çekişmesine çözüm olmamıştır. Şii kökenli Nuri El Maliki’nin başında bulunduğu Irak Hükümeti’nin Sünni kökenli Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi ve yine Sünni kökenli Başbakan Yardımcısı Salih Mutlak ile girdiği siyasi mücadele bu durumun en açık göstergesidir. Bu mücadelede, Bölgesel Kürt Yönetimi, Haşimi ve Mutlak’a destek

vermiştir. Hatta Yönetim, bunları belirli bir dönem saklamış ve Irak Yönetimi'ne teslim etmemiştir. Bu noktada, Barzani, Maliki'yi Saddam rejimine benzeterek Şii çoğunluğa dayanan bir yönetim oluşturması hususunda eleştirmesi dikkat çekmiştir (Tüysüzöğlu, 10 Eylül 2012). Maliki, söylemsel olarak üniter bir Irak ve Irak milliyetçiliğini savunmuştur. Ancak uygulamada 2006'dan beri başında bulunduğu hükümet döneminde özellikle güvenlik güçleri, enerji ve yargı başta olmak üzere devlet bürokrasinin Şiileştirilmesi, üniversitelerde mezhepçi kadrolaşmalara gidilmesi ve benzeri uygulamalar, Sünni Araplarda dışlanmışlık duygusunu büyük ölçüde arttırmıştır (Tavukçu, 07 Ekim 2013). Öte yandan, Maliki 2011 yılında Suriye'de başlayan çatışmalarda, Esad'a destek vermiştir. Bu destek, mezhep temelli olarak algılanarak, Sünni Arapları ve de Kürtleri rahatsız etmiştir. Bu politika, Ankara ile Bağdat'ı karşı karşıya getirmiştir (Tavukçu, 07 Ekim 2013).

2011 yılı Irak-Türkiye ilişkilerine ise, Başbakan Erdoğan'ın yaptığı Irak ziyareti damgasını vurmuştur. Bu ziyaret, hem bölgeye hem de Türkiye'nin üstlendiği role ilişkin önemli mesajlar taşımaktadır. Her şeyden önce, birçok ilki barındırıyor olması, bu gezinin kilit bir ziyaret niteliği kazanmasına neden olmuştur. Erdoğan'ın bu ziyaretini önemli kılan unsurlar şunlardır: a) Şii dünyasının kutsal kenti Necef'te, Hz. Ali türbesini ziyaret eden ilk Sünni lider olması; b) Şii lider Ayetullah Ali Sistani ile görüşmesi; c) Merkezi yönetimin adresi Irak Meclisi'nde konuşma yapan ilk yabancı lider olması; d) Uzun zaman isminin dahi hoş karşılanmadığı Barzani ile görüşen ilk Türk Başbakanı olması (Dinçer, Çoşkun, Yetgin, 2011, s.1). Başbakan Erdoğan'ın Necef'i ve Hz. Ali'nin türbesini ziyareti birden fazla anlamı içerisinde barındırmaktadır. Öncelikle, ilk kez Sünni bir lider, Şiilerin kutsal saydığı bir yeri önemseyerek bu yeri ziyaret etmektedir. Bu anlamda, bu ziyaret, sadece Başbakan'ın bireysel bir ziyareti olmaktan öte, Türk halkının mezhepsel çatışmaların ortadan kaldırılması yönündeki desteğinin bir yansıması olarak da görülebilir. Bu anlayış aslında Erdoğan'ın (Aktaran: Dinçer, Çoşkun, Yetgin, 2011, s.1) Bağdat ziyareti esnasında sarf ettiği "Ne Şii'yim, ne Sünni; ben Müslüman'ım" sözlerinde de kendisini göstermiştir.

AKP, tüm Iraklı taraflarla iletişim halinde olma politikasını 2012 yılında da sürdürmüştür. Ankara, 12 Ocak'ta Irak'ın Sünni Meclis Başbakanını, 25 Ocak'ta Iraklı

Şiilerin önde gelen liderlerinden Irak İslam Yüksek Konsey Başkanını, 18 Nisan'da da Irak Kürdistan Bölgesel Yönetim Başkanı Barzani'yi ağırlamış, ikili ve bölgesel sorunları masaya yatırmıştır. Barzani, ikinci kez Başbakan seçilmesinin ardından ilk ziyaretini 17 Mayıs'ta Türkiye'ye yapmıştır. 1 Ağustos'ta da Davutoğlu, Irak'ın Erbil kentini ziyaret etmiştir. Davutoğlu, 75 yıl aradan sonra Kerkük'e giden ilk Türk Dışişleri Bakanı olmuştur ("Türkiye Irak...", 2013, s.124).

2012 yılı Aralık ayında, Sünni kökenli Maliye Bakanı'nın korumalarının gözaltına alınması ile Sünni-Şii gerilimi bir kez daha gözler önüne serilmiş; Sünniler tarafından protesto gösterileri yapılmıştır. Bu gösterilerde, Sünni protestocuların Erdoğan'ın posterlerini taşıırken, Şiilerin ise Necef'te Erdoğan'a karşı bir gösteri yapmış olmaları dikkat çekicidir. Bununla birlikte, konuyla ilgili olarak Tarık el-Haşimi ("Şii...", 29 Aralık 2012), Maliki'ye karşı halk ayaklanması beklediğini ve dostu Erdoğan'ın konuyu Washington'a taşıyacağını söylediğini ifade etmiştir. Irak'lı Sünnilerin Erdoğan'a karşı olan ilgisi, Cuma hutbelerine dahi konu olmuştur. Cuma hutbesini okuyan Şeyh El-Badrani ("Irak'ta...", 22 Şubat 2013) şu ifadeleri kullanmıştır:

Erdoğan, sıkıntımızda yanımızda durman gerekir. Biz sizinle aynı davanın adamlarıyız ve ayrılmaz bir bütünü. Davamız bir, düşmanımız bir. Bizi görmen gerekir. Biz sen ve senin gibi şerefliğin boynunda emanetiz.

Partisinin Grup Toplantısı'nda Irak'taki durumu değerlendiren Erdoğan ("Erdoğan: Sünni...", 10 Ocak 2012) ise şunları ifade etmiştir:

Irak'ta gerilimi tırmandıranlar, mezhep temelli ayrışmayı körükleyenler, Irak'ta bir mezhep çatışmasına zemin hazırlayanlar ister Sünni, ister Şii olsunlar gelecekte her zaman, Yezid sıfatıyla anılmaya mahkûm olacaklardır [...] Irak'taki tüm tarafları bir kez daha akliselime, sağduyuya davet ediyorum. Iraklı tüm kardeşlerimizi, mezhepleri, etnik kökenleri ne olursa olsun, akla, vicdana, kalplerine kulak vermeye çağırıyorum. Irak yönetimini, Irak'taki dini liderleri, kanat önderlerini, Irak üzerinde nüfuz kurmaya çalışan ülkeleri de aynı şekilde sağduyulu ve sorumlu davranmaya davet ediyorum. Irak'ta görmek istemediğimiz tek şey; yeni bir kardeş kavgasıdır. Bunun olmaması, Irak'ta fitnenin galip gelmemesi için Türkiye olarak, girişimlerimizi sürdürmeye, Irak'ta barış ve istikrarın sağlanması için samimi şekilde gayret sarf etmeye devam edeceğiz.

Ancak 2013 yılına gelindiğinde, idamla yargılanan eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Sünni İslamcı Hizb-i İslami Genel Başkanı Tarık El Haşimi'nin Türkiye'ye sığınması, Türkiye-Irak ilişkilerini germiştir (Türk ve Gaytancıoğlu, 2013, s.142). Şii Başbakan Maliki ("Maliki...", 04 Şubat 2013, s.11), AKP'yi, Suriye, İran ve Irak karşıtı

politikaları nedeniyle, “İsrail’in çıkarlarına hizmet etmekle” suçlamıştır. Böylece Irak yönetimi ile AKP’nin ilişkileri bozulmuştur. Ayrıca Maliki, Erdoğan’ı Irak’ın içişlerine karışmakla da suçlamıştır. Bağdat’ın gözünde Türkiye, Irak’ı parçalanmaya sürükleyecek düzeyde Sünnilerin hamiliğine soyunmuştur. Hatta Maliki, mezhepçilik suçlamasıyla, Türkiye’yi BM’ye dahi şikâyet etmiştir. Mezhepsel zıtlık, İran’dan sonra Irak’ın da Suriye’de karşı kampta yer almasıyla, Ankara-Bağdat gerilimini tanımlayan ana faktöre dönüşmüştür (Taştekin, 21 Haziran 2013). Bu süreçte, Erdoğan’ın Suriye’nin bölünme senaryosunu Irak için de dillendirmesi dikkat çekicidir. Erdoğan (Aktaran: Taştekin, 21 Haziran 2013), “Irak’taki mezhep farklılığından dolayı Irak’ın da Suriye’ye dönüşebileceğini, Irak’taki azınlık hükümetinin Şia olduğundan dolayı aldığı destekle halkına zulmettiğini” ifade etmiştir. Iraklı Milletvekili Kemal Saidi de (Aktaran: Taştekin, 21 Haziran 2013) Erdoğan’ın bu sözlerine şu ifadelerle karşılık vermiştir:

Erdoğan, mezhebi eğilimlerini kontrol yeteneğini kaybetti, kendini bölgenin lideri sanıyor. Erdoğan’ı Irak’a kim vasi tayin etti? Kendini Irak’a hükmeden padişah olarak mı görüyor? Tarihi geri döndürmek istiyor ama imkânsız. Erdoğan bölgeyi bir mezhep savaşına sürüklemek istiyorsa şunu bilmeli ki bu ateşte kendisi de yanar çünkü toplumu farklı tarifelerden oluşuyor.

AKP’nin önemli isimlerinden İbrahim Kalın (13 Ağustos 2012), Irak’taki mezhepçilik tartışmalarına şu ifadelerle karşılık vermiştir:

Irak’ta Maliki’ye ilk döneminde destek veren Türkiye Maliki’nin ve başında olduğu partinin Şii olduğunu bilmiyor muydu? Bu dönemde atılan adımların mezhebi hiçbir boyutu yoktu. Aynı şekilde, Maliki’nin Irak’ta tek adam siyasetine yönelmesiyle ortaya çıkan siyasi krizde, Türkiye’nin aldığı pozisyonun da mezheple hiçbir ilişkisi yoktur. Başbakan Erdoğan, son Irak ziyaretinde Necef’te İmam Ali’nin türbesini ziyaret ettiğinde ve Şii âlim ve merce-i taklit Ayetullah Sistani ile görüştüğünde bunu “Sünni bir lider” olarak değil, sorumluluk sahibi bir devlet adamı olarak yapmıştı. Bu dönemde Başbakan Erdoğan hem “yeni Kerbelalar olmasın” hem de “yeni Hamalar yaşanmasın” diyen tek siyasi liderdir. Bunun mezhepler üstü bir yaklaşım olduğu ortadadır.

Kasım 2013’de, Davutoğlu’nun Irak ziyareti iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için önemli bir adım olmuştur. Ziyaretinden sonra Davutoğlu (“Davutoğlu’ndan Irak...”, 13 Kasım 2013), “Irak’ta Şii-Sünni ilişkilerindeki iyileşmenin Ankara-Bağdat hattındaki yakınlaşma için de şartları olgunlaştırdığını” ifade etmiştir. Özellikle, Başbakan Maliki ile görüşmesini son derece samimi bulduğunu ve tam bir güven içinde ayrıldığını vurgulayan Davutoğlu (“Davutoğlu’ndan Irak...”, 13 Kasım 2013), “Şii liderler ve halk

tarafından da büyük muhabbetle karşılandığını” ifade etmiştir. Türkiye’nin hiçbir zaman mezhep ya da etnik grubu siyasi kart olarak görmediğinin altını çizen Davutoğlu (“Davutoğlu’ndan Irak...”, 13 Kasım 2013), devamla şunları ifade etmiştir:

Birileri bunu bir satranç oyunu, çıkar çatışması oyunu gibi görüp bunun düşünebilir ama belli bir topluluk için kutsiyet ifade eden şeyleri hiçbir zaman kart gibi görmedik. Son yıllarda Türkiye’nin artan etkisini dışarıda engellemeye çalışanlar, içerde de AKP’nin ısrarla ve istikrarla gösterdiği uluslararası ve bölgesel etkinliği eleştirmeye çalışanlar, mezhepçilik diye olmayan bir şeyi bize yapıştırmaya çalıştılar.

Öte yandan, 2013 yılının Aralık ayında Irak’ta mezhep temelli çatışmalar şiddetlenmiştir. Irak, Suriye sınırında konuşlanan el Kaide örgütü ile ciddi bir çatışmaya girmiş ve 25 Aralık 2013 tarihinde, 2 el Kaide kampını dağıtmıştır. ABD’nin Irak işgalinin ilk yıllarında kurulan el Kaide’nin kökenleri, IŞİD olarak bilinen Irak ve Suriye’de aktif bir isyancı gruba dayanmaktadır. Bu grup, 2004 yılında el Kaide’ye bağlılığını ilan ettikten sonra, Iraklı el Kaide’si adını almıştır. Irak ve Suriye’de Sünni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde halifeliği kurma hedefi olan grubun, AKP ile yakın ilişkileri olduğu iddia edilmiştir.⁷⁰ Bu iddianın en temel kaynağı ise 10 Ocak 2014’te mühimmat taşıyan tırın Jandarma tarafından durdurulmasıdır. AKP IŞİD’e yardım mı ediyor tartışmaları devam ederken, 11 Haziran 2014 tarihinde Musul’u ele geçiren IŞİD, Türk Konsoloslugu’na girerek Türkiye’nin Musul Başkonsolosu ve görevli diplomatları rehin almıştır. Bu süreçte Erdoğan’ın IŞİD’e “terör örgütü” yerine “IŞİD unsurları” (Başbakan’dan IŞİD...,15 Haziran 2014) demesi kimi çevreler için AKP’nin IŞİD’e verdiği desteği kanıtı olurken; kimi çevreler için de rehinelerin güvenliğini teminat altına alma amaçlı bir söylem olmuştur.

Irak’ta 30 Nisan 2014 seçimlerinden sonra Maliki’nin yerine Haydar El-Abadi başbakan olmuştur. Bu değişiklik ile Türkiye-Irak merkezi hükümeti ilişkilerinde bir yumuşama yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye, El-Abadi’nin kurduğu hükümeti ilk tebrik eden ülkedir. Bu yumuşama dikkate alınarak, Türkiye’nin IŞİD ile mücadelede Irak merkezi hükümeti ile işbirliği imkânlarının ortaya çıkabileceği söylenebilir (Duman, 30 Eylül 2014).

⁷⁰ CHP lideri Kılıçdaroğlu, bu yakınlığı iddia edenlerden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ‘AKP ile el-Kaide arasında işbirliği var’, 3 Ekim 2013.

AKP, Irak nezdinde komşularla sıfır politikasını uygulamakta oldukça zorlanmıştır. Öyle ki, ABD'nin Irak'tan çekilmesinden sonra Irak, kendi içerisinde siyasi belirsizlikler yaşamıştır. Bu belirsizliklerin temel kaynağının mezhep eksenli olması da “eksen kayması” tartışmalarından “mezhepçilik” tartışmalarına geçilmesine neden olmuştur. Mezhepçilik tartışmalarına geçmeden önce, Irak'ın siyasi hayatında mezhep faktörünün önemli bir yerde olduğuna dikkat edilmeli, AKP'nin Irak'a yaklaşımı da bu bağlamda değerlendirmelidir. Bu açıdan bakıldığında, Erdoğan'ın Necef'i ziyareti, Şii liderlerin Türkiye ziyaretleri gibi Şiilerle yakın ilişkiler kurduğu; ancak, konu “taraf” olmaya geldiğinde, Sünnilerden taraf olduğu gözlenmektedir. Sünni bir partinin Sünnilerden yana olmasının doğruluğu bu tezin konusu olmamakla birlikte, yukarıdaki bilgiler ışığında AKP'nin Irak'taki Sünnileri “kollama” görevi üstlendiği söylenebilir. Kaldı ki, Irak'lı Sünniler de AKP'yi bir “kurtarıcı” olarak görmektedirler. Bu bağlamda, AKP'nin Irak'a olan yaklaşımında, din hatta mezhep bir unsur olarak karşımıza çıkmakta, bu unsurun yapıcı bir şekilde mi veya bir “taraf” olma mahiyetinde mi yapıldığı belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca, Irak siyasetinde belirleyici olan dini unsurların eşit olması durumunda, AKP'nin yine aynı tavrı sergileyip sergilemeyeceği bilinmemektedir.

5.2.2. “Komşularla Sıfır Sorun Politikası”ndan Savaşın Eşiğine Suriye

AKP Hükümeti'nin Suriye politikası iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, “komşularla sıfır sorun politikasına” da uygun olarak, 2011 yılına kadar süren, yakın ilişkilerin yaşandığı dönemdir. AKP Hükümeti, Suriye ile 2000 yılında başlayan ilişkileri daha üst seviyeye getirmeye çalışmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin en yoğunluklu yaşandığı dönem; Türkiye ve Suriye'nin karşılıklı olarak vizeyi kaldırdıkları ve birlikte kabine toplantısı düzenlendikleri dönemdir. İkinci dönem ise, 2011 yılı ve sonrası ise savaşın eşiğine gelineen dönemdir. Bu dönemde, AKP, Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ile Şam'daki Baas rejimine karşı ayaklanan dindar Sünnilerden yana tavır almaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye ile Suriye'yi savaşın eşiğine getiren bir dizi olayı beraberinde getirmiştir. Bu dönem de kendi içerisinde üçe ayrılabilir: a) Anayasal reformlar için Esad yönetimine yapılan baskı; b) Muhalif grupları tek çatı altında toplama; c) Uluslararası yaptırım arayışları ve BM temelindeki çözüm arayışları.

AKP'nin Ortadoğu ülkeleri arasında ilişkilerini normalleştirdiği ilk ülke, 1998 yılında PKK'ya verdiği destekten dolayı savaşın eşiğine geline Suriye olmuştur. 2004 yılında ilk kez Suriye Cumhurbaşkanı Türkiye'yi ziyaret ederken, aynı yıl Başbakan Erdoğan da Suriye'ye bir ziyarette bulunmuştur (Sofuoğlu, 26 Nisan 2012). Erdoğan (International Crisis Group, 7 Nisan 2010), Suriye ile gelişen ilişkileri, “nehir yatağını buldu” ifadeleri ile överken, Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad (Aktaran: Akdoğan, 2010a, s.297) da 2004 yılında yaptığı ziyarette, o yıl Türkiye ile ilişkilerin geldiği noktayı, “Suriye-Türkiye ilişkileri, Suriye-Arap ilişkilerinden daha iyidir” ifadeleri ile özetlemiştir. Suriye, Türkiye'yi hem siyaseten hem de ekonomik temelde Avrupa ve Batı'ya açılan bir kapı olarak görürken, Türkiye de Suriye'yi hem Ortadoğu'ya açılan bir kapı, hem de 2003 Irak Savaşı sonrasında oluşan bölgesel dengelerde önemli bir müttefik olarak görmekteydi (Tür, 2011, s.595). Ekonomi ve karşılıklı bağımlılık temelinde gelişen bu yeni ilişkinin test edildiği olay ise, 2005 yılında dönemin Lübnan Başbakanı Refik Hairiri'nin öldürülmesi olmuştur. Batılı ülkelerin Suriye'yi suçladığı bir ortamda, Türkiye, Şam yönetimine destek vererek iki ülke arasındaki ekonomi ve işbirliği üzerine temellenen yeni ilişki biçiminin uzun vadeli olduğunu ortaya koymuştur (Balcı, 2013, s.276).

2009 yılına gelindiğinde, Suriye ile ilişkiler en yüksek seviyeye ulaşmış; Şam ve Ankara, 2009 yılı ortasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalamışlardır. Aynı yılın Ekim ayında da, iki ülke arasındaki vize uygulamasına son verildiğinden Suriye tarafındaki Bab-ı Selam ve Türkiye tarafındaki Öncüpınar sınır kapıları tarihi bir ana tanıklık etmiştir. Halep ve Gaziantep'te her iki ülkeden 10ar Bakanın katılımıyla bir “ortak kabine” toplantısı yapılmıştır. Böylelikle, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun “hedefimiz iki devlet bir hükümet” sözü hızlı adımlarla gerçekleşmeye başlamıştır. Davutoğlu, ilişkilerin içine girdiği yeni dönemi “Altın Çağ” olarak nitelendirmiştir (“Türkiye Suriye altın...”, 14 Ekim 2009). Erdoğan (“Türkiye Suriye Dostluk...”, 06 Şubat 2011) da, Şubat 2011'de Asi Nehri üzerine inşa edilmesi planlanan Türkiye-Suriye Dostluk Barajının temel atma töreninde, Beşar Esad'a ‘kardeşim’ diye hitap ederek Türkiye-Suriye ilişkilerindeki tarihi ilerlemeyi belirtmiş, ortak tarih ve kültür paydası içinde Suriye'ye seslenerek; “Bizler tarihin bizi birbirimize

kardeş kıldığı ve eylediği milletleriz. Tarih boyunca bizim kaderimiz hep ortak oldu, hep birlikte yüreğimiz attı” demiştir.

Suriye ile geliştirilen ilişkiler, Arap Baharı’nın Suriye’ye sıçraması ile sekteye uğramış ve hatta hiç olmadığı kadar kötüleşmiştir. Suriye’de Mart 2011’de başlayan barışçıl gösteriler, Suriye Baas rejiminin gösterileri şiddetle bastırması nedeniyle ilk olarak rejimin devrilmesini amaç edinen bir devrim hareketine dönüşmüştür. Ancak rejimin bu gösterilere ağır silahlarla karşılık vermesi, bu hareketin silahlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte, ilk altı ay boyunca Suriye rejimiyle yaptığı doğrudan görüşmelerle halkın taleplerine karşılık vermesi için ikna etmeye çalışan AKP, rejimden olumlu sinyaller alamaması ve bu arada muhalefete karşı şiddet dozunun artırılması nedeniyle bölgesel insiyatiflere başvurmuştur. Öncelikle, Arap Birliği çerçevesinde meselenin çözümü için çaba gösteren Türkiye, bu insiyatiften sonuç alamamasının akabinde meselenin BM’ye taşınmasında aktif rol oynamıştır (“Türkiye-Suriye İlişkileri”, 2013, s.125). Ancak, Esad yönetiminin göstericilere silahla karşılık vermeye başlamasıyla Türkiye, Esad yönetimini eleştirmeye başlamıştır. Hatta Türkiye, bir adım daha ileri giderek Suriye muhalefeti koordinasyon toplantılarının ev sahipliğini üstlenmiştir (“Türkiye İsrail İlişkileri”, 2011, s.24).

Aslında, Türkiye’nin bu dönemde Suriye ile ilişkilere “temkinli” yaklaştığı söylenebilir. Bunun temel nedeni, Suriye’nin Türkiye’nin “komşularla sıfır sorun” ilkesi üzerine inşa ettiği ve ülkeyi bölgesel bir güce, hatta daha fazlasına dönüştürmesini beklediği yeni Ortadoğu politikasında merkezi bir konuma sahip olmasıdır (Balcı, t.y., s.9). Ancak, AKP’nin bu “temkinli” politikasına rağmen, Esad rejimi gösterileri sona erdirmek adına reformlar yapmaya ikna edilememiştir. Bunun üzerine AKP, Suriye muhalefetini desteklemeye başlamıştır. Bunun en açık örneği, Suriyeli muhaliflerin en önemli hareketi olan Suriye Ulusal Konseyi (SUK), AKP’nin desteği ile Türkiye’de kurulmuş olmasıdır. SUK, Esad rejimine muhalif hareketlerden sadece birisidir. SUK’un diğer hareketlerden farkı ise uluslararası platformda Suriye halkının tek meşru temsilcisi olarak görülmesidir. AKP’nin Suriye muhaliflerini desteklediğini gösteren diğer bir örnek de Suriye’deki çatışmalardan kaçan sığınmacıların Türkiye’ye yerleşmelerine izin vermesidir (Balcı, t.y., s.9). Muhalefet hareketinin içerisinde, AKP’nin İslamcı

kökenleri bazında dikkat çeken bir grup daha bulunmaktadır; MK⁷¹. MK ile Esad yönetimi arasında mezhepçi bir çatışma vardır. Bu çatışmanın en önemli yansıması Şubat 1982’de Hama kentinde Suriye ordusu ile siyasal İslamcı muhalifler arasında yaşanmış, çatışma sonucunda birçok kişi ölmüştür (Van Dam, 2011, s.111). Esad yönetimi Hama Katliamı ile siyasal İslamcı muhalefetin ülke içinde hareket alanını daraltma imkânı bulmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Esad, uluslararası konjonktüre uyum sağlamak ve ülke içinde ulusal bir atmosfer yaratmak amacıyla iç ve dış politikada değişime yönelik adımlar atmıştır. Bu bağlamda, Esad, ülkesindeki İslami çevrelere yönelik hoşgörülü bir politika izlemeyi tercih ederek, 1995 yılında MK’ye yönelik af çıkarmıştır. Hafız Esad’ın ölümünden sonra oğlu Beşar Esad’ın iktidara gelmesi ile MK kendine daha geniş bir muhalefet alanı bulmuştur (Talhamy, 2012, s.34-35).

Suriye’de başlayan ayaklanmalar, MK için önemli bir “fırsat” haline gelmiştir. MK, Suriye’de ayaklanmalar başlamadan önce İstanbul’da katıldıkları bir toplantıda, Suriye rejimine “reform vaatleri için süre doldu” uyarısında bulunmuştur (“Suriye, Müslüman Kardeşler’den...”, 25 Şubat 2011). Mart’ta ayaklanmaların başlamasının ardından, örgüt İstanbul’da düzenlediği bir basın toplantısında, Suriye’deki yönetim karşıtı protesto gösterilerini desteklediklerini açıklamıştır. 31 Mayıs–3 Haziran 2011 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen muhalefet konferansına farklı fikirlere sahip birçok Suriyeli katılsa da, MK konferansta merkezi bir konumda olmuştur. MK, 2011 yılı boyunca Suriye muhalefetini biraraya getirme girişimlerinde ön plana çıkan muhalif

⁷¹ Suriye’deki siyasal İslamcı ideolojinin ilk örgütsel yapısı olan MK, 1962 parlamento seçimlerinde 10 milletvekili koltuğu kazanan dördüncü parti olmuştur. MK, kuruluşundan beri daha çok geleneksel, kentli Sünni orta sınıf ve yoksul kesimlerden destek bulan bir siyasi oluşumdur. 1963 yılında seküler, milliyetçi ve sosyalist eğilimleri aynı potada eriten Baas Partisi’nin iktidarı kontrol etmesi MK ile iktidar arasında ciddi çatışmaların başlangıcını teşkil etmiştir (Atlıoğlu, 2013, s.2). 1967’de İsrail’e karşı Arapların uğradığı büyük askeri bozgun ve Golan Tepeleri’nin kaybedilmesi, bir yandan Arap milliyetçiliği konusunda kitlelerde hayal kırıklığı yaratırken, diğer yandan da Suriye’deki İslamcı hareketlere daha etkili bir siyaset yapma imkânı yaratmıştır. Baas’ın toplumsal ve ekonomik alandaki modernleşmeci politikalarının mağduru olan kesimlerin temsilcisi olan MK, Nusayri azınlığın bir temsilcisi olan Hafız Esad’ın iktidara geldiği 1970’den itibaren siyasal İslamcılık ideolojisi bağlamında sert bir muhalefet sergilemeye başlamıştır. 1980 yılında MK, rejimi değiştirmek için “cihad” ilan etmiştir. Bu dönem içerisinde MK’nin rejime karşı sayısız saldırısı gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, 2007.

grup olmuştur. Ağustos 2011'de İstanbul'da ülke içinde ve dışındaki muhalifleri biraraya getiren en geniş çaplı muhalif örgüt olan SUK kurulmuştur. Ekim ayında, SUK'un başkanlığına Burhan Galyun getirilirken, MK'nin konsey içindeki gücü de önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bazı muhaliflere göre, uzun süre ülke siyasetinin dışında kalan ve ülke içindeki geniş çaplı halk desteğine sahip olmayan MK'nin SUK içindeki ağırlığı, konseyin Suriye içindeki nüfuzunu olumsuz etkilemektedir (O'Bagy, 2012, s.15-16).

Suriye'de başlayan ayaklanmanın, Ağustos 2011'den sonra militerleşmeye başlaması ve yönetimle silahlı gruplar arasındaki şiddet olaylarının tırmanması, MK açısından yeni bir yol ayrımını beraberinde getirmiştir. 2000'li yıllar boyunca şiddet yoluyla iktidarın değiştirilmesine yönelik söylemlerini bir kenara bırakan örgüt, silahlı veya silahsız tüm muhalif gruplarla birlikte tek bir hedefe -Suriye yönetiminin yıkılmasına- odaklanmıştır. Başlangıçta, Suriye'de rejimin değişmesi için dış müdahaleye ve şiddete karşı olduğunu açıklayan SUK, rejime karşı silahlı mücadeleye girişen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile temas kurmaya başlamıştır. SUK üyeleri, ÖSO'nun silahlı mücadelesini, sivil halkı korumaya yönelik girişim olarak gösterme çabasına girmiştir. Kasım-Aralık 2011'den itibaren, SUK üyeleri dış müdahale çağrısı yapmaya başlamış ve böylece ÖSO yavaş yavaş muhalefetin silahlı kanadı haline gelmiştir (Talhamy, 2012, s.28-29).

2012 yılına gelindiğinde, AKP'nin Suriye rejimi ile ilişkilerini iki ana başlık altında incelemek mümkündür. AKP'nin Suriye rejimi ile olan ilişkileri ile Suriye muhalefeti ile olan ilişkileri birbirleriyle bağlantılı olmasına rağmen, çok farklı dinamiklere ve tabiata sahiptir. Bu nedenle, ilişkilerdeki bu ayrım önemlidir. Türkiye, önce 22 Ocak'ta ilan edilen, Esad'ın görevi yardımcısına bırakması ve bir milli birlik hükümetinin kurulması maddelerini içeren Arap Birliği planına destek vermiş ve Suriye'de bölgesel bir çözümü tercih ettiğini ifade etmiştir. Ancak bu plan, Suriye tarafından kabul edilmemiştir. Ardından Şubat ayında BMGK'ye sunulan, Suriye'de savaşan taraflara ateşkes çağrısı yapan ve Arap Birliği planına destek veren tasarıya Türkiye de destek vermiş, fakat bu karar tasarısı daimi üyelere Rusya ve Çin'in veto engeline takılmıştır ("Türkiye-Suriye İlişkileri", 2013, s.125). Yine Şubat ayı içerisinde, BM ve Arap Birliği'nin Suriye özel temsilcisi tayin edilen Kofi Annan, 16 Mart'ta Suriye'de ateşkes

çağrısı yapan 6 maddelik Suriye planını açıklamıştır. Buna göre; 1) Suriye halkının meşru talepleri ve endişelerini ele almak amacıyla Suriye öncülüğündeki siyasi bir süreçte BM temsilcisi ile işbirliği yapılacak 2) Sivillerin korunması ve ülkede istikrarın sağlanması amacıyla, BM gözetiminde acil ve etkin bir ateşkes yaparak her türlü silahlı çatışmaya son verilecek 3) Çatışmalardan etkilenmiş tüm bölgelere zamanında insani yardım sağlanması ve bu amaca ulaşmak için ilk başta günde iki saat insani yardım amaçlı olarak çatışmalara ara verilecek 4) Keyfi olarak tutuklanmış olanların serbest bırakılarak barış konusunda yoğunlaşılacak 5) Gazetecilerin ülke çapında özgürce dolaşmaları için gerekli koşulları sağlanacak ve ayrımcı olmayan bir vize politikası benimsenecek 6) Yasal garanti kapsamında olan örgütlenme özgürlüğüne ve barışçıl gösterilere saygı duyulacak (Kıran, t.y., s.36-37).

Erdoğan, sözkonusu planı kabul etmediklerini ifade etmiştir. Erdoğan, “Annan’ın failer ve kurbanları bir masa etrafında biraraya getirmede başarılı olmadığını” savunmuştur. Erdoğan’a göre, Esad’ın bu planı kabul etmesi, zaman kazanmaktan başka bir anlam ifade etmiyordu. Zaten ateşkes, Suriye rejiminin Mayıs ayında giriştiği, başta Hule katliamı olmak üzere, birçok sivilin hayatına mal olan operasyonları nedeniyle askıya alınmıştır. Bu katliamın hemen sonrasında 30 Mayıs’ta, Türkiye, ülkedeki tüm Suriyeli diplomatik personeli sınır dışı etme kararı almıştır (“Türkiye-Suriye İlişkileri”, 2013, s.125).

31 Mart-1 Nisan 2012 tarihleri’nde İstanbul’da Suriye’nin Dostları toplantısı yapılmış, sözkonusu toplantıya ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton da katılım sağlamıştır. Clinton, Suriye’deki şiddetin bir an önce durmasını talep ettiklerini, aksi halde bu durumun “ciddi” sonuçları olacağını öne sürmüştür. Esad Annan Planı’na sadık kalmayabilir diyen Clinton, şiddet durulana kadar bütün olasılıkları değerlendireceklerini ifade etmiştir. Toplantıya konuşmacı olarak katılan Erdoğan (Aktaran: Altay, 04 Ocak 2013) da “Suriye halkının mağduriyeti üzerinden çıkar sağlamaya girişmiyoruz. Esad verdiği sözleri tutmadı” demiştir. Şam işbirliğine gitmezse BM’nin dur demesi gerektiğini öne süren Başbakan, “Türkiye olarak Suriye’nin yanındayız, bugün toplantıya katılan ortaklarımız da bizimle aynı kanıda” demiştir. Suriye halkının Beşar Esad’ın infazlarına uğradığını ve ülkeden kaçış

olduğunu bildiren Erdoğan (Aktaran: Altay, 04 Ocak 2013), Esad'ın Annan Planı'nı uygulamayacağını, yalnızca süre kazanmak istediğini iddia etmiştir. Erdoğan, şiddet devam ederse Suriye halkının meşru müdafaa hakkını destekleyeceklerinin altını çizmiştir.

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik diplomatik çabaları ile birlikte ikili ilişkileri derinden etkileyen üç kriz yaşanmıştır. Bunlardan ilki, test ve eğitim görevi icra eden silahsız bir RF-4 uçağının 22 Haziran'da Lazkiye'nin 13 mil açığında, uluslararası hava sahasında Suriye tarafından vurularak Suriye karasularına düşmesidir. İkinci büyük kriz ise, 3 Ekim'de sınırdaki Tel Ebyad kasabasında rejim askerleriyle ÖSO arasındaki çatışmalar sırasında, Suriye rejiminin ateşlediği bir top mermisinin Urfa'ya bağlı Akçakale'de bir eve isabet etmesi sonucu, 5 Türk vatandaşının hayatını kaybettiği olay olmuştur. Türkiye, mütekabiliyet esasına dayanarak, angajman kuralları doğrultusunda, Suriye'deki askeri hedeflere top atışıyla karşılık vermiştir. Çok sayıda Suriyeli askerin öldüğü bu atışlar, Türkiye'nin Suriye rejimine karşı giriştiği en direkt müdahale olarak kayıtlara geçmiştir. Üçüncü kriz ise, bu olaydan bir hafta sonra yaşanmıştır. Sivil havacılık kurallarına aykırı malzeme taşıdığı bilgisi üzerine, Moskova'dan hareket eden Suriye'ye ait bir yolcu uçağı, Esenboğa'ya F-16'lar eşliğinde indirilmiştir. Yapılan arama sonrası, Ankara'dan ayrılan uçağın içerisinde bulunan radar ve füze parçalarına el konulurken, Türkiye askeri malzeme taşıyarak sivil havacılık kurallarını ihlal eden uçakla ilgili Suriye'ye nota vermiştir ("Türkiye-Suriye İlişkileri", 2013, s.125).

2013 yılı Ağustos ayına gelindiğinde ise, Esad'a ait güçlerin kimyasal silahlar kullanarak yaptığı iddia edilen saldırıda 1300 kişinin ölmesi ("Suriye'de....", 15 Nisan 2013) uluslararası toplumun Suriye'ye ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu saldırıdan sonra, ABD'nin Suriye'ye Türkiye'nin de dâhil olacağı bir operasyon yapması beklenirken, Eylül ayında ABD ve Rusya, Esad rejimine yönelik askeri müdahaleyi ortadan kaldıran bir mutabakata varmıştır. Bu mutabakat üzerine, BMGK, Suriye'nin kimyasal silahların imhasıyla ilgili tasarımı oy birliği ile kabul etmiştir. Tasarıda, Suriye'nin kimyasal stokunu durdurması ve kimyasal silah uzmanlarının ülkedeki faaliyetlerinin tamamen serbest olması istenmiştir. 1 Kasım 2013 tarihinde ise, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü, Suriye yönetiminin beyan ettiği tüm kimyasal silah üretim ve

karışım hazırlama tesislerini imha ettiğini açıklamıştır (“Suriye’nin kimyasal...”, 1 Kasım 2013).

AKP’nin, Suriye’de yaşanan olaylarda göstermiş olduğu tepki, Türkiye’nin uluslararası ortamda zor durumunda kalmasına neden olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkileri sadece sınır komşuları olmaktan dolayı önem taşımamaktadır. Sınır komşusu olmalarının yanında, ekonomik ve stratejik ilişkiler de önem taşımaktadır. Öte yandan iki ülke halkları arasındaki akrabalık bağları da son derece önemlidir. Ancak AKP’nin Suriye politikası Türkiye’nin bölgede yalnızlaşma tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Bozkurt (2009, s.35), bunun nedeninin, “Türkiye’nin Esad yönetimine, halka yaptıklarından dolayı söylediklerinin sadece Esad’a değil, Ahmedinecad’a, Putin’e, Medvedev’e, Maliki’ye ve Hasan Nasrallah’a söylenmiş addedilmiş” olmasına bağlamaktadır.

Davutoğlu, 27 Kasım 2013 tarihinde, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 21. Bakanlar Kurulu Toplantısı’na katılmak üzere yaptığı İran ziyaretinde, gazetecilerin Suriye ile ilgili sorularını da cevaplandırmıştır. “Türkiye’nin Suriye ile ilişkilerinin ancak Şam’daki rejimin kendi halkını acımasızca öldürmeye başlamasından sonra bozulduğunu” belirten Davutoğlu (“İran Türkiye Diyalogunda...”, 27 Kasım 2013), "Vicdanınıza sorun, Türkiye’nin kötü niyeti olsaydı, Suriye’ye müdahale etmek isteseydi, neden bunu Suriye 2004, 2005, 2006’da tüm dünya tarafından izole edilmişken yapmadı? Neden ABD ya da Batı ile Esad’e karşı işbirliği yapmadık? Türkiye’de hala aynı hükümet var. Değişen biz değiliz, rejimin kendisi" ifadelerini kullanmıştır. Türkiye’nin Suriye’yi çok iyi tanıdığını belirten Davutoğlu (“İran Türkiye Diyalogunda...”, 27 Kasım 2013), Esad’e bağlı birliklerin kendi şehirlerini bombalamalarının kabul edilemez olduğuna işaret ederek, "Bir ordu kendi şehrini bombalayabilir mi? Terörle mücadele kisvesi altında şehirlerin bombalanması kabul edilemez" demiştir. Davutoğlu (“İran Türkiye Diyalogunda...”, 27 Kasım 2013), Türkiye’nin Suriye’den sonra en büyük Nusayri nüfusa sahip ülke olduğunu dile getirerek, bu durumdaki Türkiye’nin mezhepçi bir yaklaşım takınmasının ne mantıklı ne de doğru olduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin Suriye’deki radikal gruplara destek verdiği iddialarını da reddeden Davutoğlu (“İran Türkiye Diyalogunda...”, 27 Kasım 2013), "Biz hiçbir zaman, hiçbir yerde El-Kaide ve

bağlı grupları desteklemedik. Zulme, kimden gelirse gelsin karşı dururuz. Bizim için El Kaide de Esad kadar tehlikelidir" demiştir.

Suriye ile geline ilişkilerde bu tezin konusunu da yakından ilgilendirdiği temel tartışma, Irak'da olduğu gibi AKP iktidarının ilk yıllarında ortaya atılan "eksen kayması" ve Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasından sonra "mezhepçilik" tartışmalarıdır. Eksen kayması tartışmaları, yıllardır Türkiye'nin mesafeli durduğu Ortadoğu ve özellikle Suriye ile geliştirilen yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır. AKP ise, bu yakın ilişkiyi "komşularla sıfır sorun politikası" çerçevesinde değerlendirmektedir. Ancak bu değerlendirmeleri, İslami yakınlaşmaya bir "kılıf" bulma şeklinde algılanmış, Erdoğan'ın Esad ile samimi şekilde basına yansıyan fotoğrafları "eksen kayması" tartışmalarını alevlendirmiştir. Barış Yarkadaş (26 Mayıs 2013), "eksen kayması tartışmalarının ABD ve İngiltere'nin isteği üzerine milletvekili olmadığı halde Bakan olan ve ilk işinin Erdoğan ve Esad'ı biraraya getirmek olan Davutoğlu'ndan kaynaklandığını" iddia etmiştir. Bu bağlamda Yarkadaş'ın (26 Mayıs 2013) şu iddiaları dikkat çekicidir:

Uzmanlara göre, Davutoğlu, Suriye'de Esad'a karşı bir ayaklanma başlatılacağını biliyor ve buna göre hazırlık yaptırıyordu. Suriye'de çıkartılacak olan iç karışıklık sonrası, BM'nin müdahale edebilmesi için, "mülteci"lerin sınırlardan kolayca geçebilmesi ve sayılarının yüz binin üstünde olması gerekiyordu. Aksi takdirde, yani vize uygulamasının sürmesi halinde, binlerce kişi, Türkiye'ye alınamaz ve Esad'a karşı kamuoyu desteği yaratılamazdı.

Bu tez kapsamında yapılan araştırmalarda, AKP temsilcilerinin söylemlerinde Suriye ile yakınlaşmayı dini saiklerle açıklayan herhangi bir ifadeye rastlanmasa da, Suriye tarafında AKP'nin Suriye ile ilişkilerinde dinin önemli bir unsur olduğunu iddia eden ifadeler rastlanmıştır. Bu bağlamda, Esad'ın ("Esad: Erdoğan'a...", 4 Temmuz 2012) şu ifadeleri dikkat çekicidir:

İlk görüşmelerimizden beri Suriye'deki Müslüman Kardeşler hareketi konusunda hep çok heyecanlıydı. Onlarla o kadar çok ilgiliydi ki, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesine onların sorunlarına verdiği önemi göstermezdi. Müslüman Kardeşler'e yardım etme ve onları savunma içgüdüğü, Erdoğan'ın izlediği Suriye politikasının gerçek çıkış ve dayanak noktasını oluşturmuştur. Elbette biz bu konuda ne Erdoğan'a ne de başka birine izin verdik, vermeyeceğiz.

Esad'ın bu ifadeleri; eğer AKP mezhepçi bir politika izliyorsa, iktidarının ilk yıllarında Esad ile neden bu kadar yakınlaşıldı sorusunun da cevabını vermektedir. Erdoğan ile

ilişkilerinizde ne değişti sorusuna, Esad'ın verdiği cevap, AKP'nin sadece Suriye'ye değil bölgeye yaklaşımında dinin ve hatta mezhebin ne kadar önemli bir unsur olduğunu akıllara getirmektedir. Esad'ın ("Esad: Erdoğan'a...", 4 Temmuz 2012) cevabı şöyledir:

Şu örneklerle anlatayım: İsrail, Gazze'ye saldırdığında Erdoğan'ın tavrını hepimiz biliyoruz. Ancak benzer bir saldırıyı aynı İsrail 2006 yılında Lübnan'a yaptığında Erdoğan aynı tonda tepki göstermedi. Oysa hem Gazze hem de Lübnan'dakiler tek düşman olan İsrail'e karşı savaşıyor. İsrail iki tarafta da neredeyse eşit sayıda, yaklaşık 1600 kişi öldürdü. Neden için içinde Hamas olunca Gazze'ye sahip çıkıyor, bağırıp çağırıyor da, konu Hizbullah'ın bulunduğu Lübnan'a gelince hiç sesi çıkmıyordu?

Mezhepçilik tartışmalarının en temel dayanağı; Suriye'de 40 yılı aşkın bir süredir iktidarı elinde bulunduran Esad ailesinin, Ali figürünü inancın merkezine yerleştirmiş Şiiğin bir kolu olan, Nusayri de denen Alawi dini azınlığına mensup olmasıdır.⁷² Yani Irak'ta olduğu gibi, mezhepçilik olgusu, Suriye'nin siyasi hayatında da önemli bir yere sahiptir. Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasında ülkedeki mezhepsel bölünmelere paralel olarak, rejimi destekleyenler ve desteklemeyenler farklılaşmaktadır. Suriye'de dışarıdan desteklenen ve birbirleriyle çatışan iki taraf vardır. Bunlardan ilki; ABD, Katar, Suudi Arabistan, Ürdün ve Türkiye tarafından destek gören Sünni dindar ayaklanmacılardır. *Telegraph* gazetesinde, Türkiye ve Sünni ülkelerin, Suriye'deki ayaklanmacıları eğitip, silah yardımı sağladığı iddia edilmiştir (Weiss, 22 Mayıs 2012). İkincisi ise, seküler Sünni orta sınıf, Nusayriler ve gayrimüslimlerin desteklediği milliyetçi-sosyalist Baas rejimidir (Varlı, 26 Eylül 2012). Esad rejimi, Lübnanlı Şii Hizbullah ve Sünni HAMAS örgütlerine silah desteği sağlamaktadır. Bu örgütlerin ortak noktası, İsrail ve ABD karşıtı olmalarıdır. Bunun yanında rejim Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde. Bunun en önemli nedeni, Rusya'nın Suriye'yi Ortadoğu'ya açılan kapısı olarak görmesidir (Ağca, 2013, s. 112).

⁷² Bu Alawi azınlık, Hatay'ın Suriye sınırı boyunca Türkiye'de yaşamaktadır. Ancak Türkiye'de yaşayan Alawiler, yine Ali kültürüne bağlı olmakla birlikte, farklılık gösteren Aleviler ile karıştırılmamalıdır. Dolayısıyla aynı Ali kültürünü paylaşıyor olmaları, bu iki kesimin tek ve homojen bir Şii grubu olarak değerlendirilmesi için yeterli değildir. Bu ikisinin birbirine karıştırılması sık yaşanan bir durumdur ve İslam'ın azınlık kolu olan Şii'lerin kendi içlerindeki farklılıkları, sonsuz bölünmeleri görmemizi engeller. Türkiye Alevileri, kökenleri Orta Asya Türk aşiretlerinin, Anadolu ve İslami inanışlarla harmanlanmış İslam öncesi geleneklerine, inançlarına dayanan bir inanç topluluğudur (White, Jongerden, 2003). Örneğin bunların bazıları Türk kültür ve dilindendir, bazıları "Zaza" denen Kürtlerdir.

Bu noktada, AKP'ye Katar ve Suudi Arabistan'ın destek vermesi konusu, "din" referanslı ilişkiler bağlamında önem taşımaktadır. Katar ve Suudi Arabistan'ın destekleri Türkiye'nin belli bir noktaya kadar Suriye politikasında yalnız kalmasını engellemiştir. Ancak, bu desteğin İslam ortak paydasında birleşmiş olmasına dikkat çekmek gerekmektedir. Hatta bu desteğin İslam'ın da ötesinde Sünni mezhebine dayanıyor olması, Ortadoğu'da mezhepçilik tartışmaları açısından önem taşımaktadır (Bozkurt, 2012, s.43). AKP'nin Suriye politikası sadece İran ve Irak ile ilişkilerimizi olumsuz yönde etkilememiştir. Bu politika, Rusya, ABD ve AB'nin Suriye'ye yaklaşımları ile de ters düşmüştür. Bu çerçevede, Türkiye'nin, İran'ı bölgeden uzaklaştırmak isteyen Suudi Arabistan ve Katar dışında uluslararası alanda yalnız bıraktığını söylemek mümkündür ("Türk Dış Politikasının...", 12 Aralık 2013).

Bu bağlamda, AKP destekli silahlı ÖSO'nun Şii türbelerini hedef alması, Sünni muhalif grupların Esad rejimi yanlısı olarak algıladıkları Nusayri Alevi ve Hristiyanları topluca katledip "mezhepsel temizlik" yapması, Suriye'deki dış destekli iç savaşın dinsel bir nitelikte olduğunun göstergesidir ("Azınlıkları...", 09 Ağustos 2012, s.11). Öte yandan, krizin ilk günlerinde hem iktidar hem de iktidara yakın strateji uzmanları, Suriye'deki gelişmeleri İslamcı algıyla çok uyumlu biçimde "nüfusun yüzde 10'unu teşkil eden Nusayri-Alevi azınlığa karşı halkın yüzde 70'ini oluşturan Sünni çoğunluğun isyanı" olarak değerlendirmiştir (Ertuğrul, 2012).

Bu süreçte, Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim ile dönemin Batı destekli SUK Başkanı Muaz El Hatib müzakere süreci başlatmak için Moskova'da biraraya gelmişlerdir ("Muallim...", 12 Şubat 2013, s.11). Muhalifler arasında sadece ılımlı İslamcıların destek görmesi gerektiğini savunan ABD, Türkiye'nin radikal unsurlara arka çıkmasını istememektedir ("John...", 01 Mart 2013). *The Guardian*'a göre AKP Hükümeti, Kuzey Suriye'de radikal El Nusra gibi Sünni İslamcı grupları desteklediğinden dolayı, daha az dinci olan Esad karşıtlarının desteklenmesini savunan ABD, Suriyeli muhaliflerin eğitimini Türkiye'den Ürdün'e kaydırma kararı almıştır (Borger ve Hopkins, 10 Mart 2013).

AKP'nin Suriye politikası, uluslararası alanda olumlu bir iz bırakmadığı gibi Türkiye'nin mezhepsel bir tercih kullanarak MK'ye ve aşırılık yanlısı muhalif gruplara yardım ettiği şeklinde yorumlara yol açmıştır. Bu noktada, AKP ve MK arasındaki ilişki gündeme gelmiş ve bu ilişkinin eskilere dayandığı iddia edilmiştir. Bir internet sitesinde çıkan habere göre, Erdoğan'ın MK ile ilişkisi 1975 yılına dayanmaktadır. Erdoğan, MK'nın Dünya Müslüman Gençlik Teşkilatı tarafından Riyad'da yapılan konferansa katılmıştır. Bu konferansta alınan en önemli kararlardan biri, Arap Baas partilerine ve Sosyalist örgütlenmelere karşı "siyasal İslam'ın Ortadoğu, Türkiye ve Uzakdoğu'da yeni bir kuşak" olmasıdır. Konferansta, "Allah hedefimiz, Peygamber liderimiz, Kuran anayasamız, cihad yolumuz ve Allah davası yolunda ölmek en büyük ülkümüzdür" şeklinde yemin edildiği iddia edilmiştir ("Rabbani...", 29 Ağustos 2013).

AKP'nin Suriye politikasının mezhep ekseninde şekillendiği tartışmasına geri dönersek, icraatlar nezdinde olaya bakıldığında, AKP'nin komşusu dahi olsa başka bir ülkenin "terörist" diye adlandırdığı bir gruba yardım etmesi dikkat çekicidir. Neden bu gruba yardım ediliyor sorusu sorulduğunda, AKP ve bu grubun en önemli ortak paydasının Sünni mezhebi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun da ötesinde, Erdoğan'ın bu ortak paydaya söylemsel düzeyde de vurgu yaptığı görülmektedir. Esad'ın mezhepçilik yaptığını söyleyen Erdoğan ("Erdoğan'dan ilginç...", 14 Haziran 2013), "tarihi anlar yaşadığımız bir süreçte, Türkiye'nin adeta şaha kalktığı, Türkiye'nin zincirlerini kırdığı, prangalarını parçaladığı bir anda önce Reyhanlı saldırısının gerçekleştiğini ve bu olayın sıradan bir olay olmayıp 53 Sünni vatandaşımızın şehit edildiğini" ifade etmiştir.⁷³ Erdoğan'ın ifadelerindeki Sünni vurgusu, oldukça dikkat çekicidir. Bu vurgu, Erdoğan'ın dış politikada olduğu kadar iç politikada da, dinin de ötesinde mezhepçi bir tavır sergilediğini kanıtlar niteliktedir.

AKP'nin Suriye'ye karşı mezhepçilik yaptığı algısını kuvvetlendiren bir diğer olay da, Erdoğan'ın CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun Suriye tutumuna dönük eleştirilerine kendisinin Alevi kökenini de dâhil etmiş olmasıdır. Erdoğan'ın CHP liderine Suriye konusunda sarf ettiği "kişi arkadaşımın dinindendir" şeklindeki sözleri bu çerçevede

⁷³ 11 Mayıs 2013'de Reyhanlı, Hatay'da iki ayrı bombalı terör saldırısı düzenlenmiş ve saldırılar sonucunda 52 kişi ölmüş, 146 kişi yaralanmıştır. Polis tarafından yapılan açıklamada saldırının Suriye kaynaklı olduğu ifade edilmiştir ("Polisten...", 3 Ekim 2013).

örnek gösterilebilir. AKP’li Hüseyin Çelik’in “Akla kötü şeyler geliyor. Kılıçdaroğlu mezhep dayanışmasıyla mı Suriye’ye sahip çıkıyor” yönündeki ifadesi bir diğer örnektir (Ergin, 31 Ağustos 2012). AB Bakanı Egemen Bağış (“AKP’lilerin...”, 7 Eylül 2013) ise Kılıçdaroğlu’nun Esad ile gösterdiği mezhep dayanışmasını devam ettirecekse bunu millet ile paylaşması gerektiğini vurgulamıştır.

İbrahim Kalın (13 Ağustos 2012) ise, Suriye’de yürütüldüğü iddia edilen mezhepçilik tartışmalarına karşı çıkmıştır. Kalın, Esad ve Erdoğan arasında iyi ilişkiler gelişirken, vizeler kaldırılırken nasıl ki Esad rejiminin Alevi-Nusayri olması bir rol oynamadıysa, Türkiye’nin rejimle ilişkisini kesmesinde de bir rol oynamadığını vurgulamıştır. Kalın, ilişkilerin kesilmesinin nedeninin Esad’ın Alevi-Nusayri olması değil, halkına karşı giriştiği baskı, zulüm ve öldürme politikaları olduğunu ifade etmiştir. AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik (“AKP Genel...”, 25 Mayıs 2013) ise, Suriyeli muhaliflerin Sünnilerden ibaret olmadığına dikkat çekmiş ve SUK’un başkanının sosyalist bir Hristiyan olduğunu hatırlatarak muhaliflerin içerisinde Hristiyanların, Dürzilerin, farklı gruplar ve ayrı inanç mensuplarının olduğunu ifade etmiştir. Çelik (“AKP Genel...”, 25 Mayıs 2013), devamla şunları söylemiştir:

İlk defa paylaşıyorum, Suriye’de muhalif hareketinin hızlandığı anda Beşar Esed, önce Batılı ülkelere mesajlar gönderdi 'ben Müslüman Kardeşlere karşı mücadele veriyorum. Ben fundamentalist dincilere karşı mücadele veriyorum, burada laikliğin teminatı benim. Ey Batı, bana destek verin' şeklinde bir tavır sergiledi. Batı kamuoyu tarafından bu çok ciddiye alınmadı. Batı kamuoyu orada ne olup bittiğini biliyor, bu tutmadı. Sonra Beşar Esed, rota değiştirdi. Arap dünyasına dedi ki: 'Burada İsrail’e karşı duran yegane kale benim, bütün Araplar adına İsrail’i durdurabilecek olan güç benim, ben İsrail’e karşı duruş sergilediğim için bana bunlar yapılıyor'. Başta Arap Ligi olmak üzere Arap ülkeleri Beşar Esed’i samimi bulmadılar, yanında da durmadılar. Buradan da yüz bulamadı. Aynı Beşar Esed, bu sefer mezhepçiliğe yapıştı. Dedi ki: 'Ben Nusayriyim, Nusayrilik Şiiliğe yakındır. Ey İran, ben senin buradaki temsilcin, taşeronun olabilirim'. İran’ın desteğini aldı, sonra Lübnan Hizbullahı’nın desteğini aldı. Maliki yönetiminin desteğini mezhepçilikle aldı. Bunu dünya, İslam dünyası biliyor. Türkiye’den de Sayın Kılıçdaroğlu ve avanesi niye Beşar Esed’e bu kadar âşıktır? Siyasal mezhepçilik insanlara felaket getirir.

Suriye ile ilişkilerde ortaya konulan Alevilik vurgusu, dış politikanın iç politikaya yansımalarına da neden olmuştur. Bu konuda Ayfer Karakaya’nın (Aktaran: Taştekin, 21 Haziran 2013) değerlendirmesi dikkat çekicidir:

Dış politikada Suriye krizinden sonra Türkiye bölgedeki rolünü Şii hilaline karşı Sünni bloğun yanında tanımladı, tarafsız arabuluculuk pozisyonundan vazgeçti, Osmanlı gibi, Sünni dünyanın liderliğine soyundu. Bu değişimde Arap Baharı sonrası başa geçecek Sünni rejimlerle iyi ilişkiler ve ekonomik fayda umudu, ekonomiye sıcak para akışı sağlayan Körfez'in baskısı, ABD-İsrail'in İran rahatsızlığı rol oynadı. Ama iç politikada niceliksel değişim olsa da daha çok devamlılık var. AKP askeri vesayete karşı mücadele ederken Alevileri yine ötekileştirdi. Bu söylem 'Alevilerin kontrolde olduğu laik yapılanma Müslüman halkı eziyor' ana fikriyle yeni bir Cumhuriyet tarihi yazmaya kadar gitti. Hükümetin mezhepçi dile tevessül etmesi 2010'da referandumda oldu. Bu birinci aşamaydı, amaç Alevifobik refleksleri kaşıyarak desteği arttırmaktı. İkinci aşama Suriye krizi oldu. Burada artık Erdoğan'ın mezhepçi dili ayyuka çıktı, bu içe yönelik de bir kırılma noktası. Amaç yine Alevifobiyi kaşıyarak, Suriye'ye yönelik müdahaleci halk desteğini arttırmaktı. Erdoğan zor konularda Sünni kesimin desteği için, Alevi karşıtı söylemi farklı oranlarda hep kullandı. Suriye ile bu mezhepçi söylem derinleşti ve uluslararası boyut kazandı. Ordu ve yargıya karşı açtığı savaşta mezhepçi söylem belli oranda işe yaradı; ama Suriye'de şimdilik yaramadı. Yavuz adı, 'Reyhanlı'da Sünniler şehit oldu' söylemi hem içerde hem dışarıda fiyaskolar yaşayan AKP'nin Sünni tabanına yönelik mesajlar.

Son olarak, Suriye ile geline ilişkiler AKP'nin Ortadoğu bölgesinde amaçladığı hedeflere ulaşmada büyük engel teşkil etmiştir. Türkiye'nin "Ortadoğu'da oyun kurucu ülke" söylemiyle yürüttüğü ve kimi çevrelerce Yeni-Osmanlıcı diye nitelendirilen politikası, Suriye'de güçlü bir dirençle karşılaşmış, devrim arayışlarına verilen güçlü siyasi ve kimi çevrelere göre muhalifleri eğitmek ve hafif silahlar sağlamak gibi askeri desteğe rağmen hedefine ulaşamamıştır (Ertuğrul, 2012). Bu "başarısızlık" Osmanlı'nın gücünün doğal sınırlarına ulaştığı için, Duraklama Devri'ne girmesiyle kıyaslanabilir görülmektedir. Gerçekten de Türkiye'nin sıfır sorun söylemiyle başlattığı Ortadoğu'da AB benzeri birlikler oluşturma hedefi ve "bölge ülkelerine model olma iddiası" Suriye krizi yüzünden yara almış, bu ülkelerin bazılarıyla deyim yerindeyse çatışmanın eşiğine gelinmiştir. Ömer Taşpınar (2012, s.138) ise, farklı bir bakış açısıyla, "AKP'nin Sünni çoğunluğa karşı sempatisi ve Nusayri Alevi azınlığa karşı mesafesinin, hükümetin Yeni-Osmanlıcı vizyonunun unsurlarından sayıldığını" ifade etmiştir.

Mısır'da 2010 Şubat'ında Hüsnü Mübarek'in istifasıyla sonuçlanan eylemlerde Türkiye kendisine önemli bir alan yaratmıştır.⁷⁴ Erdoğan bu dönemde sadece Mısır'da değil tüm

⁷⁴ Tunus'un hemen ardından Mısır'da halk hareketleri başladığında Türkiye açık bir şekilde Ortadoğu'da yeni bir dönemin başladığını algılamış ve Başbakan Erdoğan hiçbir ülkeye yapmadığını yaparak isyanın yedinci gününde Hüsnü Mübarek'e görevi bırakması yönünde çağrıda bulunmuştur. Uzunca bir dönem Arap Yazarlar Birliğinde başkanlık yapan Ali Agla Arslan'a göre Arap isyanında unutulmayacak üç şeyden birisi Erdoğan'ın Mısır devrimine

Sünni Arap dünyasında, Mısır'ın efsane lideri Nasır ile karşılaştırılmaya başlanmıştır. Hatta Erdoğan tarafından Mübarek'e yapılan çekil çağrısı, Arap dünyasında canlı olarak yayınlanmıştır. Bu noktada, Erdoğan'ın Arap dünyasının bir lideri olma yolunda önemli bir kazanım sağladığı iddia edilebilir. Ancak, bu kazanım uzun vadeli olamamıştır. Bunun en önemli nedeni, AKP'nin Esad karşıtı söyleminin Şii Arap dünyasından destek görmemesidir. Bu noktada, İran önemli bir rol oynamıştır. İran, AKP'nin Arap dünyasındaki imajını, "Türkiye'nin İsrail ve ABD'nin hedefi olan Şam rejimini devirmeye çalışırken Siyonistler ve emperyalistlerle işbirliği yaptığı, Bahreyn'de ise Sünni yönetime karşı Şii kitlelerin gösterilerini görmezlikten geldiği tezini işleyerek" yok etmeye çalışmıştır (Ertuğrul, 2012).

Bu bağlamda, Suriye üzerinden yapılan "Türkiye bölgede yalnız kaldı" tartışmalarına, İbrahim Kalın'ın 1 Ağustos 2013'te sosyal medyada verdiği cevap dikkat çekicidir: "Türkiye Ortadoğu'da yalnız kaldı" iddiası doğru değil ama eğer bu eleştiri ise o zaman söylemek gerekir; bu değerli bir yalnızlıktır". Kalın'ın "değerli yalnızlık" söylemi, bir taraftan da AKP'nin politikaları nedeniyle Türkiye'nin hızla yalnızlaştığının teknik bir ifadesidir. Dolayısıyla, bu yeni eleştirel söyleme göre, AKP sadece otoriterleşmiyor aynı zamanda Türkiye'yi yalnızlaştırarak "ulusal çıkarlara" zarar veriyor (Çandar, 25 Ağustos 2013).

5.2.3. Suriye Ekseninde İran İle İlişkiler

"İdeoloji" ve "güvenlik kaygıları" Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkileri uzun yıllar boyunca olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 1980 ve 1990'lar boyunca görülen bölgesel ve küresel gelişmeler de iki ülke arasındaki ilişkilerin olumsuz seyrine katkıda bulunmuştur. 1990'ların sonuna doğru, Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler de durma noktasına gelmiştir. Ancak, 2000'lerin başında İran'da "reformcu" Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin, Türkiye'de ise dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in çabaları ile iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler büyük ölçüde düzelmeye

verdiği açık destek olacaktır. Mısır devrimi ile birlikte Türkiye Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan toplumsal değişim talebini gördüğünü ortaya koymuş ve Bahreyn'den Suriye'ye kadar tüm Arap dünyasında siyasal ve ekonomik taleplerle gösteri düzenleyen kitlelerin yanında olacağının mesajını vermiştir (Ayhan, 2011, s.36).

başlamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2002'de İran'a yaptığı ziyaret, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin dönüm noktası olması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir (Sinkaya, 2011, s.22).

İdeolojik farklılıkların ve güvenlik kaygılarının yavaş yavaş yerini pragmatik ve rasyonel ilişkilere bırakmaya başlamış olmasıyla birlikte, Kasım 2002'de AKP'nin iktidara gelmesi, Türkiye-İran ilişkilerinin daha da gelişmesine neden olmuştur. Sinkaya (2011, s.23), her şeyden önce AKP'nin iktidara gelmesiyle, "Türkiye'de İran'a karşı "önyargı" ile bakan önceki siyasi elitlerin büyük ölçüde yerlerini pragmatist yeni elitlere bıraktığını" savunmuştur. Keza İran'da hem AKP'yi "İslamcı" kökenlerinden dolayı "İran devriminin bir eseri" olarak gören "radikal ve muhafazakâr", hem de AKP'yi İslam ile demokratikleşme ve modernleşmenin uyumlu birlikteliğini sergileyen bir model olarak gören "pragmatist ve reformcu" elitler, Türkiye'ye sempatiyle bakmaya başlamıştır (Sinkaya, 2011, s.23).

AKP'nin İran ile ilişkileri, tıpkı Suriye ile olan ilişkilerinde olduğu gibi iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, ilişkilerin olumlu seyrettiği 2003 ila 2010 yıllarını, ikinci dönem ise, ilişkilerin hızla bozulduğu 2011 yılından günümüze kadar geçen evreyi kapsamaktadır.

ABD'nin Irak işgalinde sonra Ortadoğu'da bir güç boşluğu oluşmuştur. İran da bu boşluktan yararlanabilmek için politikalar üretmeye başlamıştır. Ancak, İran'ın bu boşluktan yararlanma stratejisi Batı'nın bölgeye yönelik planları ile ters düşmüştür. Öyle ki, Batı, İran'ın Ortadoğu'da oluşan yeni dengeler içerisinde aktif politikalar sergilemesini beklememektedir. Ancak, İran elinde bulundurduğu "Şiilik siyaseti ve direniş söylemi" ile kendisine bir alan yaratmaktadır. Batı ve İran'ın beklentilerinin askine, Türkiye, Ortadoğu'da tüm tarafların içerisinde olduğu denge politikası arayışındadır. Bu arayışı Davutoğlu'nun "merkez ülke" ve "düzen kurucu aktör" anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir (Köse, 2011, s.650).

25 Nisan 2006 tarihinde, dönemin Dışişleri Bakanı Gül, İran'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Gül, sözkonusu ziyarette İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejat,

Dışışleri Bakanı, Nükleer Müzakereci ve eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile görüşmüştür. Nisan 2007’de ise, İran Dışışleri Bakanı, Türkiye’ye bir ziyaret yaparak Gül ve Erdoğan ile görüşmüştür. Bakan, “nükleer sorunun diplomatik yollardan çözülmesini arzu ettiklerini ve bu konuda Türkiye’nin yardımının kendilerini memnun edeceğini” belirtmiştir. İran bu anlamda, ABD ile müzakerelere yeniden başlamak için Türkiye’nin arabuluculuğunu talep etmiştir. 18 Temmuz 2008 tarihinde, İran Dışışleri Bakanı Cenevre’de yapılacak nükleer müzakereler öncesi, Ankara’ya resmi bir ziyarette bulunmuştur (“İran ABD’ye...”, 18 Temmuz 2008). Türkiye, süreç içerisinde İran ile Batı arasında yapılacak doğrudan ve dolaylı görüşmelerin altyapısını oluşturmak için kolaylaştırıcı roller oynayarak sağlıklı iletişimin sağlanması için çaba sarf etmiştir.

14 Ağustos 2008 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Gül’ün davetlisi olarak İstanbul’a gelmiştir. Heyetlerarası görüşmeler sonucunda, farklı konularda çok sayıda işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Gül (“Gül ve Ahmedinejat...”, 14 Ağustos 2008), “nükleer konularda P5+1 öneri paketinin tüm ülkelerin yapıcı tutumu çerçevesinde ele alınması gerektiğini ve aynı zamanda İran’ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’ndan doğan haklarının korunmasının önemli olduğunu” ifade etmiştir. Türkiye, nükleer teknolojinin barışçı amaçlarla kullanılmasını, siyasi krizlerin diplomatik yollarla çözülmesini ve bölgesel işbirliğinin çok boyutlu şekilde devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada, Türkiye’nin “arabuluculuk” rolü dikkat çekmektedir. Türkiye, İran ile Batı arasında iletişimin koptuğu anlarda, arabuluculu rolü üstlenmiştir (Köse, 2011, s.652).

17 Mayıs 2010 tarihinde, Başbakan Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejat’ın el sıkışırken çekilen fotoğrafları, uluslararası basında yayınlanmıştır. Bu fotoğraflar, “Türkiye Batı’dan kopuyor” yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Bu yorumlar birkaç gün sonra Türkiye’nin BMGK’da İran’a ilave yaptırımlar uygulanmasına karşı oy kullandığında daha da güçlenmiştir. ABD tarafından ev sahipliği üstlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi’nde, ABD İran’a uygulanacak yaptırımları BMGK’ya taşımaya çabalamış ve Zirve sırasında ülkelere bu konuda destek beklemiştir. Türkiye, Brezilya ile birlikte oylamada “hayır” oyu kullanmıştır (Bölme ve diğerleri, 2011, s.81).

2011 yılına Cumhurbaşkanı Gül'ün İran ziyareti damgasını vurmuştur. Gül, ziyareti sırasında dini lider Rehber Hamanei ve Cumhurbaşkanı Ahmendinecad dâhil birçok üst düzey yetkili ile görüşmüştür. Arap Baharı'nın başlangıç yılına denk gelen bu ziyarette, Gül önemli mesajlar vermiştir. Arap Baharı bağlamında sağlıklı bir değişim süreci için gerçekçi reformlar yapmaya davet eden Gül ("İran Cumhurbaşkanı...", 14 Şubat 2011), devamla şunları ifade etmiştir:

Hiçbir ayırım yapmadan, bütün ülkeler, her beraber, hepimiz, evlerimizin içini düzene koymamız gerekir. Halkların arzularını dikkate almak gerekir ve bu doğrultuda da gerek siyasi gerek ekonomik köklü reformlar yapmak gerekir. Dolayısıyla, bazen yönetimlerin, liderlerin yapmadığını halk zorluyor. Aslında bölgede gördüğümüz şeyler budur. Liderlerin önderlik yapmadığına halk önderlik yapıyor.

Gül'ün ziyareti sırasında, söylemlere yansıyan din vurgusu İran tarafından gelmiştir. İran'ın dini lideri Rehber Hamanei (Aktaran: Sinkaya, 2011, s.26) şu sözlerle Türk Dış Politikası'nı övmüştür:

Batı karşısında bağımsız davranmak, Siyonist rejimden uzak durmak ve Filistin halkını desteklemek, Türkiye'nin İslam ümmetine yakınlaşmasında önemli meselelerdendir. Bu siyaset, tutarlı bir siyasettir ve Türkiye'nin büyük İslam dünyasına yaklaşması, kendisinin ve İslam dünyasının yararına olacaktır.

Arap Baharı, yaşanan ilk şaşkınlığın ardından İran'da büyük bir sevinç ile karşılanmıştır. İran, özellikle rakip olarak gördüğü ve Irak'ta Saddam Hüseyin yönetiminin yıkılmasına benzettiği Mısır rejiminin yıkılmasını önemli bir kazanç olarak görmüştür. Bununla birlikte Mısır'da istediği nüfuz alanını bulamayan İran, gösterilerin otuz yıllık müttefiki Suriye'ye sıçramasıyla birlikte tedirginlik içerisine girmiştir. İran, diğer isyanların aksine uluslararası bir komploya maruz kaldığını savunduğu Suriye yönetiminin yanında yer almıştır. İran, Türkiye'nin Arap Baharı kapsamında aktif dış politika izlemesi ve devrim sürecindeki ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmesini olumlu karşılamamıştır. İran, ilk olarak, Erdoğan'ın Mısır'da laiklik çağrısıyla aradığı fırsatı bulduğunu düşünmüştür. İran yönetimi, üst düzey yetkililerin ağzından Türkiye'yi eleştirmeye başlamıştır. Sonrasında, Türkiye'nin Suriye'ye karşı tavrını sertleştirmesi ve eş zamanlı olarak NATO'ya ait Füze Kalkanı sistemine ev sahipliği yapacağını açıklaması, İran ile Türkiye arasındaki soğukluğu arttırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte iki ülke ilişkilerinde son yıllardaki en gergin döneme girilmiştir (Uygur, 2012, s.26).

Suriye krizinin bölgedeki en büyük etkisi, Türkiye-İran ilişkilerine yansımaları olmuştur. Türkiye, BM'nin Libya'da olduğu gibi güç kullanımını içeren bir yaptırım kararı almaması üzerine, Suriye'de devrim konusunda yalnız kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin komşularıyla özellikle İran ile ilişkilerinde büyük bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, 2012 yılında Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Tahran ziyareti oldukça önem taşımaktadır. Davutoğlu ("Seta...", 2013, s.106), ziyareti sırasında, "bölgede mezhep eksenli soğuk savaş çıkma belirtilerinin olduğunu ve körüklenen mezhep geriliminden kaygı duyduğunu" ifade etmiştir. Hem Suriye'de hem de Irak'ta "mezhep temelli gerilim işaretleri" olduğunu söyleyen Davutoğlu, "bu sorunların çözümünün demokrasi olduğunu" savunmuştur. Davutoğlu'nun Tahran ziyaretinden sonra, Suriye konusuna farklı yaklaşımlardan dolayı, İran-Türkiye ilişkileri sorunlu hale gelmiştir. AKP, Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ("Bülent...", 6 Şubat 2012) aracılığı ile İran'ı "mezhebi taassup göstererek zulmü desteklemekle" eleştirmiştir.

İran ile ilişkilerde yaşanan sorunlara rağmen, Mart ayında, Erdoğan, Tahran'ı ziyaret etmiştir. Erdoğan ziyareti sırasında görüştüğü Hamaneî ile Suriye konusunu ele almıştır. Her iki lider de bu ülkedeki gelişmelerden rahatsızlığını dile getirmiş ve sorunun çözümü için birlikte adım atılması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Ancak, bu görüşmede iki ülkenin farklı yaklaşımları bir kez daha ortaya çıkmıştır. Hamaneî ("Seta...", 2013, s.107), "Siyonizme karşı duruşu nedeniyle Suriye'yi desteklemeye devam edeceklerini, bu ülkenin iç işlerine karışılmasına karşı olduklarını ve Esad'ın reformlarına destek vereceklerini" belirtirken; Erdoğan, "Esad'a güvenilmeyeceğini ve onun iktidardan çekilmesi gerektiğini" söylemiştir. Görüşmelerle ilgili bir diğer önemli ayrıntı da, Erdoğan'ın dönüş yolunda, "Suriye'de 6 ay içinde seçime gidilmesinin tansiyonu düşüreceği ve krizin çözümü için yeni bir fırsat yaratabileceğini" ifade etmesidir. Erdoğan, Suriye krizinin ilk günlerinden itibaren, meşruiyetini kaybettiği gerekçesiyle Esad'ı istifa etmeye çağırmıştır. Ancak, İran dönüşünde "6 ay içerisinde erken seçim" yapılması çağrısı, İran'ın süreç üzerindeki etkisini ortaya koymuştur (Ertuğrul, 2012).

Başbakan'ın İran ziyareti, uluslararası gündemde de ilk sıralarda yerini almıştır. Ziyaret ile ilgili öne çıkan haberlerde; "Türkiye'nin Batı'ya sırt çevirdiği" şeklinde bazı yorumların yapıldığı; ancak tam tersine, Tahran yönetiminin Suriye'ye yardımcı olması

sebebiyle Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler kötüleşirken, Türkiye-ABD ilişkilerinde de bugüne kadar olmadığı şekilde sıkı bir işbirliğinin yaşandığı belirtilmiştir. Öne çıkan bir başka haberde, Erdoğan'ın Tahran'a giderken Türk gazetecilere yaptığı açıklamada, "Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'a güvenmediği, verdiği sözlerde durmadığı" şeklindeki sözleri hatırlatılarak, İran'ın, İstanbul'da düzenlenecek "Suriye'nin Dostları" toplantısına davet edilmediğine de dikkat çekilmiştir. İran, her ne kadar nükleer programı ile ilgili olarak Türkiye'nin arabuluculuk rolünü takdir etse de, "Türkiye'ye güvenmediği, Türkiye'nin de İran'ın, Suriye'ye silah yardımı yaptığına" inandığı ifade edilen başka bir haberde, Tahran yönetiminin Irak'taki radikal Şii grupları desteklemesinin de Türkiye ile ayrı bir tartışma konusunu oluşturduğu kaydedilmiştir ("Başbakan Erdoğan'ın Kritik...", Mayıs 2012).

Bu dönemde, Türk ve İran yetkilileri tarafında tehdit cümleleri kullanılmaya başlanmıştır. Kuşkusuz, bunun en temel nedeni, AKP'nin Esad'a karşı tavır alması, hatta Sünni muhalifleri desteklemesidir (Fahri, 2013, s.132). İran, NATO Füze Kalkanı Projesi nedeniyle AKP'nin izlediği İsrail politikasını "göstermelik" (Karabağ, 28 Eylül 2012, s.12), öne sürdüğü İslami anlayışı da "Amerikan İslamı" (Karabağ, 26 Ağustos 2011, s.9) olarak yorumlamaya başlamıştır.

14 Haziran 2013 tarihinde, İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini reformcu ve ılımlı kanadın desteklediği Hasan Ruhani kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Ruhani ("Ruhani'nin...", 13 Ağustos 2013), görevine resmen başladıktan iki gün sonra düzenlediği ilk basın toplantısında, İran ve Türkiye arasındaki işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır. Yerli ve yabancı basın mensuplarının Suriye ile ilgili yönelttiği bir soruya, "İran ve Türkiye gibi bölge ülkeleri ve diğerleri teşriki mesai yaparak bu sürecin bir an önce sonuçlandırılmasına katkıda bulunabilirler" şeklinde yanıt veren Ruhani, "Biz Suriye'deki iç savaşı kınıyoruz. Suriye'de yabancı teröristlerin varlığını kınıyoruz. Bu ülkeye yönelik dış müdahaleleri de kınıyoruz" ifadelerini kullanmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin askeri seçeneği Suriye meselesinde çözüm yolu olarak görmediğini kaydeden Ruhani ("Ruhani'nin...", 13 Ağustos 2013), devamla şunları ifade etmiştir:

Suriye meselesinin çözümü, hükümet yetkilileri veya muhalifler olsun tüm Suriyeli grupların katılımı ile sağlanacak siyasi çözüm yoludur. Tabi bu arada ülke dışından girerek Suriye’de toplanan, Suriye ile ilgisi olmayan terörist gruplar bu ülkeden sınır dışı edilmelidir. Her halükarda Suriye meselesinin çözümü, halkın istediği çözüm yoluna ulaşmak için tüm Suriyeli grupların hükümet ile görüşmesi ve neticede halkın arzuladığı bir seçimin yapılması ve demokrasiye kavuşulmasıyla olacaktır. Tabi İran ve Türkiye gibi bölge ülkeleri, Zatı Âlileri ve diğerleri teşrik-i mesai ile bu sürecin bir an önce sonuçlanmasına katkı da bulunabilirler.

1 Kasım 2013 tarihinde de, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Zarif (“İran Dışişleri Bakanı...”, 05 Kasım 2013), Türkiye ziyareti ile ilgili izlenimlerini şu ifadelerle aktarmıştır:

Bildiğiniz gibi Türkiye Dışişleri Bakanı da benim gibi üniversitede ders veriyor. “Stratejik Derinlik” adlı meşhur bir kitabı var. Bazı görüş ayrılıklarını bir kenara bırakırsak, ziyaretimin karşılıklı anlayış ortamında iyi bir görüşme olduğunu söylemeliyim. Başbakan ile yaptığım görüşme de iyiydi. Erdoğan ile yakından tanışmamıştık, ama Gül 1991 yılından beri çalışma arkadaşım ve dostumdur. Davutoğlu ile üçüncü kez görüşüyoruz. Bu Erdoğan ile yaptığım ilk görüşmeydi. Görüşme Oldukça samimi bir ortamda gerçekleşti. Resmi ve baş başa gerçekleşen görüşmelerde ikili ve bölgesel konularda iyi ve ayrıntılı görüşmemiz oldu. Erdoğan ikili ilişkilere son derece vakıf.

Davutoğlu da 27 Kasım 2013 tarihinde, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 21. Bakanlar Kurulu Toplantısı’na katılmak üzere İran’a girmiştir. Davutoğlu (“İran Türkiye diyalogunda...”, 27 Kasım 2013), ziyareti sırasında İran’ın P5+1 ile anlaşmaya varmasından duyduğu mutluluğu ifade etmiştir.⁷⁵ Ayrıca Davutoğlu, birçok sorunun yaşandığı Ortadoğu’da meselelerin barışçı bir tutum içerisinde tartışılmaz hale geldiğini ve bu yüzden gerilimin başladığını söylemiştir. "Bu bölge hepimize ait" diyen Davutoğlu (“İran Türkiye diyalogunda...”, 27 Kasım 2013), çare olarak daha fazla siyasi diyaloga ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş ve devamla şunları ifade etmiştir:

Mezhepsel çatışmaların provoke edilmeye çalıştığı bir yer ve zamanda özellikle İran-Türkiye diyalogu bölgedeki en önemli diyalogdur. Şimdi birleşme zamanı. Bu geçiş süreci, hiçbir etnik ya da mezhepsel çatışmaya dönüşmemeli. Siyasi diyaloga, ekonomik karşılıklı bağımlılığa ihtiyacımız var. Eğer toplumlar ekonomik olarak birbirlerine bağımlı hale gelirse, birbirlerine karşı güç kullanmayacaktır.

⁷⁵ 24 Kasım 2013 tarihinde İran ile BMGK’nin 5 daimi üyesi ve Almanya (P5+1) arasında uzun süredir devam eden nükleer pazarlıkta anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre; İran, nükleer programını 6 aylığına donduracak ve uranyumun zenginleştirilmesini yüzde 5 azaltacak. Buna karşılık İran’a yönelik ekonomik yaptırımlar gevşetilecek. Yaptırımların gevşetilmesi İran’a 1.5 milyar Dolarlık bir kazanım sağlayacak. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elik, 2014.

Davutoğlu (“İran Türkiye diyaloguna...”, 27 Kasım 2013), konferansın soru-cevap bölümünde Türkiye-İran ilişkilerinin geleceğine ilişkin görüşlerinin sorulması üzerine, “köklü devlet geleneğine sahip iki ülke olan Türkiye ve İran’ın yeni uluslararası parametrelerden bağımsız olarak, tarihten gelen bağları nedeniyle birbirlerini iyi tanıdıklarını, dolayısıyla bazı konularda farklı düşünseler dahi birbirlerini anladıklarını” vurgulamıştır. Davutoğlu (“İran Türkiye diyaloguna...”, 27 Kasım 2013), Türkiye ve İran’ın Suriye konusundaki farklı tutumlarıyla ilgili bir soru üzerine, krizin ilk aylarında Esad’ı seçimlere gitmesi ve reformlar yapmak konusunda ikna etmeye çalıştıklarına değinerek, Suriye ile ilişkilerde geline noktanın Türkiye’nin tercihi olmadığını ifade etmiştir. Erdoğan da 2014 yılının ilk ayında İran’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. İran Cumhurbaşkanlığı Birinci Yardımcısı ile görüşen Erdoğan (İran Ziyaretinde...29 Ocak 2014), “Kendimizi ikinci evimizde hissediyoruz” demiştir.

AKP’nin İran ile ilişkisi Irak ve Suriye ile olduğu gibi, “eksen kayması” ve “mezhepçilik” politikaları olarak eleştirilmiştir. AKP’nin, iktidarının ilk yıllarında “komşularla sıfır sorun politikası” gereğince iyi ilişkiler geliştirdiği İran ile ilişkileri, Suriye ve Irak’da olduğu gibi, mezhepçilik yaptığı eleştirisi yüzünden bozulmuştur.

AKP, iktidarının ilk yıllarında İran ve Batılı ülkeler arasında “arabuluculuk” rolü üstlenirken, kimi zaman BMGK’da yapılan oylama gibi Batı’yı karşısına kalmış, kimi zamanda NATO Füze Kalkanı Projesine verdiği destek gibi İran’ı karşısına almıştır. NATO üyesi olan Türkiye’nin, NATO çerçevesindeki icraatları bir “görev” gibi görülebilirken, Batı’ya karşı İran’ın yanında olması “eksen kayması” tartışmalarını gündeme getirmiştir. Ancak, AKP-İran ilişkileri, Arap Baharı İran’a sıçramadığı halde “taraf” olma politikası ile bozulmuştur. İran, bölgedeki en büyük müttefiki olan Suriye’nin yanında yer alarak, onun karşısında duran AKP’yi de eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu noktada, Irak ve özellikle Suriye’de olduğu gibi, “mezhepçilik” olgusunun belirleyici olduğu görülmektedir. Bu olgunun Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanı tarafından dile getirilmesi dikkat çekicidir. 2011 yılı Dördüncü Büyükelçiler Toplantısı’nda alışagelmemiş bir şekilde Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’in Büyükelçilere hitap etmesi, dinin dış politikada bir araç olarak kullanıldığının net bir göstergesi olarak okunabilir. Öyle ki Görmez (Aktaran: Güller, 04 Ocak 2012),

uluslararası ilişkilerde dinin öneminin arttığını söyleyip, “katı” laik uygulamalardan yakınmıştır. Görmez, dinin dış politikadaki gerekliliğine örnek olarak da Vatikan’ın önemini ve AB Anayasası tartışmalarını göstermiştir. Görmez, mezhep tartışmalarına da değinmiş ve şu ifadelerle açıkça İran’ı uyarmıştır: “Körfez’de Şia, İslam’ın geleneksel Doğu Batı gerilimindeki rolünde hamilik üstlenmektedir”. Ortadoğu’da Şiilik üzerinden İran’a karşı çıkan Görmez (Aktaran: Güller, 04 Ocak 2012), devamla şunları ifade etmiştir:

Modern zamanların ürünü olarak öne çıkan dini metinleri hayatın gerçeklerinden kopararak kanun metni haline getiren Selefilik’in yer yer ekstrem çıkışları da Şia karşısında İslam’ın Sünni temsiline aday görünmektedir. Şia’nın Batı karşısında İslam’ın temsiline soyunması, Selefi Vehhabiliğin de farklı versiyonları üzerinden Şia karşıtı Sünni hegemonik bir güce dönüşme arzusu asla ihmal edilmemesi gereken politik bir alan üretmektedir.

Görmez’in açıklamaları, dinin dış politikada bir unsur olarak varolmasının gerekliliğine olan inancını ortaya koymaktadır. Her ne kadar Görmez Diyanet İşleri Başkanı olmasından dolayı, bu sözleri AKP’ye maledilemezse de, konuşma yaptığı ortamın Türkiye’nin ve özelde AKP’nin dış politikasının belirlendiği ve tartışıldığı önemli platformlardan biri olması manidardır. AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik (“AKP Genel...”, 29 Mayıs 2013) de, İran yönetiminin dünyadaki Şiilerin sembol ülkesi olduğunu ve İran’ın nükleer programı esnasında Türkiye’nin bütün dünyayı karşısına alma pahasına "Eğer İsrail’in, başka ülkelerin nükleeri varsa İran’a 'Senin neden nükleer programın var' diyemezsiniz, ikiyüzlü bir tavır sergilemeyin" dediğini, BM’de ilkeli davranarak sonuna kadar İran’ın nükleer programının lehinde bir duruş sergilediğini ifade etmiştir.

AKP’nin İran ile ilişkilerinde din unsuruna, Görmez’in ifadeleri dışında, söylem bazında rastlanmamıştır. AKP, “komuşularla sıfır sorun prensibi” gereğince İran ile ilişkileri geliştirmeye özen göstermiştir. Ancak, AKP’nin Suriye politikasının “mezhep” eksenli olduğu iddiaları dikkate alındığında, İran ile ilişkilerinin dolaylı da olsa, başka bir ülkeye karşı yaklaşımları üzerinden bozulduğu dikkat çekmektedir. İran, Şii olmasından dolayı Suriye’yi desteklerken, AKP de Sünni bir parti olmasından dolayı Suriye’deki Sunni direnişçileri desteklemektedir. Bu bağlamda, AKP’nin İran ile ilişkileri dolaylı da olsa din, hatta mezhep unsuru üzerinden kötüleştiği söylenebilir. Bu

da, ülkelerin dış politikalarında, özelde de AKP'nin dış politikasındaki din unsurunun önemine örnek oluşturmaktadır.

5.3. DİN-TEMELLİ ULUSLARARASI ÖRGÜTLERE BİR ÖRNEK OLARAK İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

İKÖ, 1966 yılında Suud Kralı'nın "İslam Birliği" başlığı teklifi ile kurulmuştur. 1969 yılında ise Fas Kralı tarafından ortaya atılan "İslam Dayanışması" teziyle bambaşka bir hale gelmiştir. İKÖ, 1969 Eylül'ünde Mescid-i Aksa'nın yakılması üzerine, ilk toplantısını Rabat'ta yapmıştır. Türkiye, toplantıya Dışişleri Bakanı başkanlığında bir heyetle katılmıştır (Bayhan, 2012, s.165). Örgütün bugüne kadar yapılan toplantılarında genel olarak, Ortadoğu sorunu, Filistin meselesi, Kudüs şehrinin statüsü, Keşmir, Afganistan, Irak ve bu bağlamda Kıbrıs ve Batı Trakya Türk azınlığının sorunları ve dünyanın çeşitli yerlerindeki diğer Müslüman topluluk ve cemaatlerin durumları ele alınmıştır (Bayhan, 2012, s.166).

Şüphesiz AKP'nin "milliyetçi/muhafazakâr" siyasal kimliğinin doğal sonuçları olarak Ortadoğu'da bulunan İslam ülkeleriyle yaklaşması beklenen bir sonuçtu. Buna ilaveten, AKP'nin kurucu kadrosu içerisinde görev yapan Gül'ün bir dönem Arabistan'da görev yapmış olması, bölgenin yapısını tanıması açısından önemli bir avantajdır. Ancak yine de, Türkiye'deki laik sistem yönünü Batı'ya dönmüşken, Ortadoğu'da bulunan yıkık mirasla ilgilenilmesi beklenen bir şey değildi. Buna İslam dünyasının üzerinde ittifak ettiği bir "dini liderlik" makamının bulunmamasıyla, ekonomik ve siyasi farklılıkları da ilave ettiğinizde bölgedeki yabancı ülkelerin emperyal ilgileri, Türkiye'nin adımlarında kısıtlayıcı bir etki yapabiliirdi (Bayhan, 2012, s.164). Tüm bu nedenlerle Türkiye, "Batı'dan kopuyor" algısı yaratmamak için bölgeyle çok titiz bir ilişki ağına girmiştir.

AKP, iktidarının ilk dönemlerinde İKÖ'nün yapısını değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bayhan (2012, s.165), "İKÖ'nün daha yakın zamana kadar İslam ülkeleri arasındaki "yüzeysel" ilişkiler ağında gezinen, etkisiz, kararları kendi üyelerince dahi ciddiye alınmayan, global adımlar atamayan bir örgüt durumunda olduğunu" ifade etmiştir. İKÖ'de yapısal değişiklikler, 2005-2014 yılları arasında genel sekreterliği görevini üstlenen Ekmeleddin İhsanoğlu döneminde gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu

değişimin AKP iktidarı dönemine ve Davutoğlu'nun Türk dış politikasındaki etkinliğini arttırtığı sürece denk gelmesi tesadüf değildir.

AKP, Arap dünyasında son yıllarda oldukça popüler olan reformasyon ve modernizasyon çabalarını İKÖ'nün de gündemine taşımakta çaba harcamıştır. Bu bağlamda, 28-30 Haziran 2005 tarihlerinde Yemen'de düzenlenen 32. İKÖ Dışışleri Bakanları Toplantısı'nda öne çıkan reform çalışmaları iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki; güçlü bir karar alma mekanizması olmayan örgütün kurumsal yapısında yapılması öngörülen reformlardır. Bu reformlar kapsamında ilk olarak İKÖ isminin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Yeni isim arayışlarında, "İslam Ülkeleri Örgütü" ya da "Müslüman Ülkeler Örgütü" gibi isimler ön plana çıkmıştır. İsim değişikliği çalışmalarının yanında İKÖ'nün kurumsal yapısına ilişkin değişiklikler de gündeme gelmiştir. İKÖ, kurumsal yapısında, alınacak kararların etkili olmasını sağlamak amacıyla BMGK'yı andıran bir yapı oluşturulması çalışmalarını başlatmıştır.

Reform çalışmalarının ikinci ana başlığını ise toplumsal nitelikteki reformlardır. Buna göre, İKÖ üyesi ülkelerin çoğunluğunda olmayan demokrasi, adalet, siyasal özgürlükler, kadın hakları gibi kavramların geliştirilmesi öngörülmüştür. İKÖ reform sürecini resmi olarak Sana Zirvesinde başlatmıştır. Bu zirvede gündeme getirilen diğer önemli konu da İslam'a yönelik tartışmalar olmuştur. Zirvede, ABD'nin BOP'un merkezine yerleştirmeye çalıştığı "İlmlı İslam Modeli" de gündeme alınmıştır. Zirvede, henüz kapsamı ve içeriği dahi bilinmeyen "İlmlı İslam" kavramına karşılık bir grup akademisyen tarafından geliştirilen "Aydın İlmlilik" kavramı ortaya atılmıştır. "Aydın İlmlilik" ile öngörülen sosyal reformlara akademik bir zemin oluşturulduğunu savunan akademisyenler, böylece Batı düşüncesindeki İslam imajının düzeltilebileceğini savunmuşlardır (Vurmay, 24 Ocak 2012).

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının en önemli organı haline gelen İKÖ, üyelerin Türkiye'ye yaklaşımları ve işbirliklerinin arttırılmasına zemin hazırlamaktadır. Türkiye, özellikle İsrail-Filistin meselesinde gösterdiği duyarlılıkla, İKÖ'den büyük takdir görmüş, üye ülkelerin ve üye ülke halklarının sempatisini kazanmıştır (Bayhan, 2012, s.167). Bu nedenle, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında en hassas konu olan Filistin

meselesi, İslam kardeşliği ve mukaddes toprakların orada bulunması nedeniyle Türkiye açısından bir din bağı ve dini duyarlılık alanı çizgisinde sayılmıştır.

Bu bağlamda, AKP Hükümetleri döneminde, İslam ülkelerinin üyesi olduğu bir örgütün başına bir Türk'ün seçilmesi, AKP'nin Ortadoğu politikasını da güçlendirmiştir. 2005 yılından sonra, İİT adını alan örgütün ilk Genel Sekreteri olan Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seçilmesine ilişkin Egemen Bağış'ın ("AKP Siyasi...", 14 Eylül 2013) yaptığı yorum dikkat çekicidir:

İslam Konferansı Örgütü tarihinde ilk defa seçimler yapıldı. Çünkü AKP olarak o tezgâha da 'dur' dedik. O tekere de bir çomak soktuk. Hani birileri diyor ya 'Arap Baharı ilk defa demokrasi getirdi' diye. Şahidim, bizzat kapalı kapılar ardındaki toplantılarda, bu İslam dünyasına demokrasinin ilk gelmesi aslında, İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliği seçimidir. Çünkü tarihinde ilk defa birçok ülke temsilcisi ellerine verilen pusulaya tercih ettikleri adayın adını yazdılar. Katladılar, bir kutunun içine attılar. Hayatlarında ilk defa oy verdiler.

Bağış'ın ifadelerinden Türkiye'nin Ortadoğu'ya "demokrasi" getirdiği anlamı çıkmaktadır. Bu bağlamda AKP, Ortadoğu ülkelerinin sempatisi kazanarak, bölgede kendisine önemli bir alan yaratmıştır.

İİT ile ilişkiler olumlu yönde seyrederken Mısır'daki askeri darbeden sonra Genel Sekreter nezdinde ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Arap Baharı'nın etkisiyle 25 Ocak 2011'de Mısır'da yapılan seçimlerde MK iktidara gelmiştir. Ancak 86 yıllık MK'nin iktidar olma tecrübesi bir yıl sürmüş ve 3 Temmuz 2013 tarihinde yapılan askeri bir darbeyle devrilmiştir. MK'ya yakınlığı ile bilinen AKP, darbe hükümetini tanımamıştır. Cengiz Çandar (04 Temmuz 2013), AKP'nin Mısır'da duruma verdiği önemi şöyle ifade etmiştir: "Muhammed Mursi ve MK'ya, uzunca bir süredir Tayyip Erdoğan'ın yakın çevresi ve AKP'li kadrolar 'akıl hocalığı' yapıyorlardı. Müslüman Kardeşler tecrübesinin Mısır'da iflasının, Türkiye'de AKP tecrübesinin geleceği bakımından iç açıcı olmayan sinyaller veriyor olması doğaldır". AKP'nin tavrı bu yöndeyken, İhsanoğlu'nun Mısır'daki askeri darbeden sonra devrik Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi eleştirmesi, Genel Sekreter nezdinde ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. İhsanoğlu ("İhsanoğlu...", 19 Kasım 2013), Mursi'yi şu ifadelerle eleştirmiştir:

Mursi cumhurbaşkanı olduktan sonra Mısır'da bir kutuplaşma oldu ve taraflar uzlaşma gösteremedi. Mursi'nin, mensup olduğu partinin görüşleri doğrultusunda kararlar alması kutuplaşmayı artırdı. 2013'ün Mayıs ayına kadar seçimlerin meşruiyeti tartışılmıyordu. Mısır'da diyalog oluşmadı. İktidar ve muhalefet, süreci

birlikte çıkmaza itti ve sonrasında da Temerrüd adı verilen isyan hareketi başladı. Muhafız gençler, Mursi'nin meşruiyetini tartışmaya başladı.

İhsanoğlu'nun bu ifadeleri AKP yöneticilerinden büyük tepki görmüştür. AKP Genel Başkan Yardımcısı Çelik ("İhsanoğlu...", 19 Kasım 2013), İhsanoğlu'nun İİT Genel Sekreteri seçilmesi için Gül ve Erdoğan'ın büyük çaba harcadığını hatırlatmış ve "İhsanoğlu'nun ne iş yaptığını bilen var mı? Bu zat, darbeden sonra Mursi'yi suçlamıştı" demiştir. Çelik, tepkisini şu ifadelerle sürdürmüştür:

İslam İşbirliği Teşkilatı, böyle günlerde sesini yükseltmeyecek de ne zaman yükseltecek. Yoksa teşkilatta herkes parası kadar mı etkin? Yoksa General Sisi'ye giden paralarla İİT'nin suskunluk kaynağı aynı mı? Danimarka'nın, Hollanda'nın sesi İİT'den daha gür çıkıyorsa bu ne iştir?

Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ ("İhsanoğlu...", 19 Kasım 2013) da, kendisi Genel Sekreter olsaydı İslam ülkelerini bu zulüm karşısında işbirliğine davet edeceğini, eğer işbirliğine yanaşmazlarsa, sessiz kalmanın bir onursuzluk olacağından dolayı istifasını vereceğini ifade etmiştir. Bu eleştirilere İhsanoğlu ("İhsanoğlu...", 19 Kasım 2013) şu ifadelerle cevap vermiştir:

Mısır'da yüzlerce, binlerce insan öldürülüyor. Böyle bir kıyım karşısında insanın kalbi dağılıyor, bütün vicdanınızla reddediyorsunuz. Benim hissiyatım ortalama Türk vatandaşının çok ötesindedir. İki ülke arasındaki tarihi bağların ne kadar güçlü olduğunu biliyorum. Ölenler arasında benim de yakından tanıdığım insanlar var. Zamanında Libya'da Kaddafi'ye karşı ne AB, ne Arap Ligi ne de BM Güvenlik Konseyi'nin ağızı açılırken, Kaddafi'ye karşı ilk açıklamayı biz yaptık. Bizim sicilimizin ne olduğu ortadır. Bunun farkında olmayanlar, farklı kanaatler ortaya koyabiliyorlar.

17 Aralık 2013 tarihinde, İhsanoğlu, görev süresinin dolması nedeniyle yaptığı veda ziyaretleri kapsamında TBMM Başkanı Cemil Çiçek'i ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyarette, Çiçek ("TBMM Başkanı...", 17 Aralık 2013) eleştiri olarak algılanabilecek şu ifadelerde bulunmuştur:

İslam dünyasının kendisine çeki düzen vermesi gerekiyor. Bunun için ortak bir platform olması hasabiyle de bu teşkilat önemli bir platform. Bir İslam dünyası, bir İslam ülkeleri bir de başka ülkelerin bünyesinde azınlık olarak yaşayan Müslüman toplumlar var. Bunların durumu çok daha dramatik, çok daha acı. Batı Trakya'da olan durumlar var, Kıbrıs'ta, Myanmar'da var. Benzer birçok ülkede de o toplumun bir parçası olmasına rağmen, itilip kakılan, en temel insan haklarını bile yerine getirmekte zorlanan İslam dünyasının parçası olan insanlar var. Bunların hepsi bir şeyler bekliyor. Belki bundan sonra İslam İşbirliği Teşkilatı'nın, biraz daha bu konularda hassasiyet göstermesi gerekir. En evvel İslam ülkeleri arasındaki sıkıntıların, sorunların çözümü noktasında daha aktif bir rol alması gerekir. Müslümanlar arasında problem var, sorunu çözmeye başkaları talip oluyor. Onlar

da çözüyor mu, barıştırıyor mu? Bu bile uzun uzun düşünülmesi gereken bir konudur.

Tezin giriş bölümünde de ifade edildiği üzere, İİT, dinin uluslararası örgütlere dayanak olmasına bir örnek niteliğindedir. İİT'ye AKP döneminde üye olunmamış olsa dahi AKP'nin Ortadoğu politikalarını uygulamada İİT'yi önemli bir araç olarak gördüğü söylenebilir. İhsanoğlu'na karşı yapılan eleştirinin kaynağını da bu durum oluşturmaktadır. Öte yandan AKP'nin BM eleştirilerinde olduğu gibi, dinin dış politikada bir unsur olması gerektiğine olan inancı, İİT ile ilişkilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, İİT uluslararası bir örgüt olmasına rağmen, Genel Sekreteri'nin tutumu "kişisel" saiklerle eleştirilmiştir. Egemen Bağış'ın yukarıdaki ifadeleri, İhsanoğlu'na "biz seni genel sekreter yaptık, bizim dediğimizi yapmak zorundasın" mesajını içermektedir. AKP'nin Türkiye'nin de bir üyesi olduğu İİT'de, bir üye ülke olarak girişimlerde bulunmak yerine, Genel Sekreteri üzerinden "istediğini yaptırma çabası" dikkat çekicidir. Tüm bu tutumları bu tezin konusunu oluşturmaya da, özellikle Mısır'a karşı tutumlarında MK bağlamında dini unsurların belirleyici olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

AKP'nin Ortadoğu ile dış politika ilişkilerinde de din unsuru karşımıza çıkmıştır. Kuşkusuz bunlardan en dikkat çeken karar alıcıların dini düşünce ve inançları doğrultusunda karar vermenin bir örneği olan Irak, Suriye ve İran ile olan ilişkilerdir. Özellikle Suriye ve Irak'ta varolan Sünni-Şii çatışmasından AKP'nin Sünnilerden yana olduğu gözlenmektedir. Ancak, bu durum AKP'nin sadece Sünni Müslüman ülkelerle ilişki içerisinde olduğunu anlamına gelmemektedir. Durum öyle olsa idi, AKP'nin Şii Müslüman nüfusun çoğunluk olduğu İran ile ilişkileri geliştirmemesi beklenirdi.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2002 yılı genel seçimi, siyasette yerleşik eğilimlerin kırıldığı bir dönüm noktası olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır. 1980 Askeri Darbesi'nden sonraki kısa ve tepeden inmeci dönem hariç, 1970'lerin başlarından itibaren siyasi partiler, liderler etrafında odaklanmış ve ideolojisi daralmıştı. Bu yıllarda, genelde parçalanmış bir parti sistemi ve istikrarsız koalisyon hükümetleri siyasetin ana hatlarını tanımlamaktaydı. 2002 yılı genel seçimi sonrasında, seçime katılan on dokuz partiden sadece ikisinin ulusal seçim barajını geçmesiyle, iki partinin hâkimiyetiyle tanımlanan çok partili yapıya geri dönmüştür. Bu seçimin önemi bununla da sınırlı kalmamış, Şerif Mardin'in merkez-çevre kavramsallaştırması çerçevesinde bu partilerden biri merkezi, diğeri çevreyi simgelerken, çevrenin temsilcisi durumunda olan AKP iktidara gelmiştir.

AKP'nin iktidarı, özellikle Milli Görüş geçmişi dikkate alınarak rejim açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. AKP ise 28 Şubat Süreci'nden çıkardığı ders ile bu tartışmayı bertaraf etmeye ve meşruiyetini sağlamaya çabalamıştır. Bu çabalardan en önemlisi, iç politikada yeni bir kimlik arayışının sonucu olarak ortaya atılan "muhafazakâr demokrasi" kavramı iken dış politikada da Batılılaşma çabaları olmuştur. AKP, MGH'den koptuğunu ve merkez ile çatışmadan uzak durmak istediğini göstermek amacıyla, dış politik faaliyetleri tartışma konusu olan MGH'den farklılaşmış ve merkez ile paralel bir şekilde "Batıcı" bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Ancak, AKP'nin iç politikadaki faaliyetlerine olduğu gibi dış politika faaliyetlerine de şüphe ile bakıldığından hemen hemen her faaliyetinin altında "dini" bir "amaç" aranmıştır. Bu bağlamda bu tez, AKP'nin Doğu-Batı eksenli dış politikasındaki din unsurunu ortaya çıkarmak amacını taşımaktadır. Giriş bölümünde de vurgulandığı üzere, bu tezin AKP'nin dış politikasında "dinci" bir politika izleyip izlemediği konusunda bir sonuca varmak gibi bir amacı bulunmamaktadır. Bu tezin amacı, dış politikada bir unsur olan dinin, AKP'nin Doğu-Batı eksenli dış politikasında nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmaktır.

Tezin başlığı olan AKP'nin dış politikasında din unsuru, oldukça "basit" bir başlık gibi görünse de içerisinde birçok zorluğu barındıran bir başlıktır. Bu bağlamda başlığa yakından bakmak gereklidir. Öncelikle, bu tezin öznesi AKP'nin dış politikasıdır. Bir

siyasi partinin herhangi bir politikasını incelemenin zorluğunun bilincinde olarak, bu tezde AKP'nin yaklaşımını ortaya çıkarmak adına söylem analizi kullanılmıştır. Tezin başlığının diğer önemli unsuru olan dış politika ise, söylem analizi çerçevesinde tez kapsamında seçilen ülke ve örgütlerle ilişkiler dikkate alınarak incelenmiştir. Bu noktada, teze konu olan ülke ve örgütler, Doğu ve Batı ayrımının yapay bir ayrıştırma olduğunun da farkında olarak AKP'nin bizzatihi kendi anlayışı çerçevesinde seçilmiştir. AKP'nin söylemlere de yansıyan “Batı” vurgusu, ABD, NATO, AB, BM ve İsrail ile ilişkiler bağlamında incelenmiştir. “Batı ile ilişkiler” başlığına karşılık, AKP'nin “komşularla sıfır sorun politikası” dikkate alınarak, Irak, Suriye ve İran, Müslüman ülkeleri yakından ilgilendiren BOP ve de Müslüman ülkelerin oluşturduğu bir örgüt olan İİT'nin ele alındığı “Doğu ile ilişkiler” başlığı yer almaktadır. Tezin başlığının son unsuru olan din ise, yine söylem analizi kullanılarak, dış politika analizinin aktör seviyesi çerçevesinde incelenmiştir.

AKP'nin içeride olduğu kadar dış politikadaki davranışlarını da belirleyen tekil bir kimliği olduğu ve bu kimliğin giderek AKP'nin İslamcı yönüyle veya geçmişiyle belirlendiği varsayımıyla analiz yürütülebilir. Bu noktada, AKP'nin dış politikasına karşı keskin bir şüphecilik bulunmaktadır. Buna göre, Türk Dış Politikası, AKP Hükümeti'nin kendi İslami otoriter yönetiminin gücünü ve meşruiyetini genişletmeye çalıştığı bir araç olarak algılanmaktadır. Gareth Jenkins (2009), “AKP'nin bir tür siyasal İslam inşa ettiğini, görünürde Batı'ya yöneldiğini; ancak özünde korku, güvensizlik ve sosyal kutuplaşmaya neden olan otoriter ve muhafazakâr bir yönetimi beraberinde getirdiğini” iddia etmiştir. Soner Çağaptay (13 Ocak 2009) da AKP'yi “dünyayı inanç bloklarından müteşekkil” olarak gören, “Batı, Amerika, İsrail karşıtı girişimlerde” bulunan, İslamcı bir parti olarak görmektedir. Çağaptay, Türk Dış Politikası'nın din ve para tarafından yönlendirildiğini iddia etmiştir. Çağaptay, Türkiye'nin İran, Rusya ve Sudan karşısında Batılı değerleri “temsil ediyormuş” gibi yaptığını öne sürmüş, aslında AKP Hükümeti'nin bu ülkelerle yakın bağlar kurmakta olduğunu, hatta Batı'nın Sudan ve İran'a uyguladığı ambargolara karşı çıktığını iddia etmiştir. Çağaptay, bu tezlerini Erdoğan'ın 2006 yılının Mart ayında Hartum'da düzenlenen Arap Birliği Zirvesi'nde “Batı, terörizmi bize silah satmak için kullanıyor” şeklindeki ifadesi ile doğrulandığını iddia etmiştir (“Wall Street...”, 23 Ocak 2009).

AKP Hükümeti'nin dış politikası iç politika ile de yakından ilgilidir. AKP'nin iç politik faaliyetlerini ideoloji zemininde eleştiren Kemalist-laik kesim, aynı zemin ekseninde dış politik faaliyetlerini de eleştirmiştir. AKP'nin dış politikasına getirilen temel eleştiri; topluma, “Cumhuriyetin laik-Batı kimliği yerine bir Sünni-Müslüman kimlik” giydirilmeye çalışıldığıdır. Bu amaç doğrultusunda, dış politikada bir araç olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin, laiklik ilkesi temelinde, “ait olduğu uygarlık bütünleşmesi” şeklinde görülmesi, bunun örneği olarak öne sürülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu'da anlaşmazlıkların dışında kalmak” siyaseti yerine, “anlaşmazlıklara taraf olmak” siyaseti izlemesi de, “dinsel” kimliğin AKP'nin Ortadoğu siyasetini biçimlendirmesi olarak algılanmaktadır (Türmen, 5 Temmuz 2010). AB'den sonra dış politika üzerindeki askeri bürokratik yapıyı tasfiye etmeye imkân sağlayan ikinci ayak ise, Davutoğlu'nun ifadeleri ile “Türkiye'nin etrafı düşmanlarla çevrilidir psikolojisinden ve buna bağlı gelişen savunmacı refleksden kurtulmak” (Aktaran: Balcı, 19 Ağustos 2012), diğer bir ifadeyle, komşularla sıfır sorun ilkesi olmuştur.

Bu iddialar ışığında, bu tez AKP'nin Doğu-Batı eksenli dış politika yaklaşımında din unsurunun hangi durumlarda, hangi ülke ve örgütlerle ilişkilerde, hangi amaçlar doğrultusunda kullandığını, dış politika analizlerinde kullanılan aktör düzeyinde, söylem analizi çerçevesinde incelemektedir. Öncelikle, giriş bölümünde de bahsedildiği üzere, din sadece Müslüman toplumlarda değil “Batılı” toplumlarda da dış politikada kullanılan bir unsur haline gelmiştir. Türkiye'de ise tezin 1923'ten 2000'li yıllara Türkiye'de din-dış politika ilişkisi başlıklı birinci bölümünde görüldüğü üzere, DP, ANAP ve MGH partileri gibi “muhafazakâr” veya “sağ” olarak nitelendirebileceğimiz siyasi partiler tarafından dış politikada kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda, Milli Görüş geçmişinden gelen ve kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan AKP de dış politika yaklaşımında dini bir unsur olarak görmektedir. Her ne kadar “merkez ülke”, “komşularla sıfır sorun”, “proaktif barış diplomasisi”, “yumuşak güç” politikaları önceden dile getirilmiş olsa da, Milli Görüş geçmişi dikkate alınarak AKP döneminde şüphe ile karşılanmış, dinin bir unsur olmasının ötesinde bir “amaç” olduğu gündeme gelmiştir.

Öncelikle, ülke bazında ilişkilere geçmeden önce AKP liderlerinin dünyayı tanımlarken dine referans verdikleri ve bu bağlamda dış politikada olduğu kadar uluslararası ilişkilerde de dini bir unsur olarak gördüklerinin altını çizmek gerekmektedir. Bu durum söylemlere şu şekilde yansımıştır:

- a. Erdoğan'ın Irak Tezkeresi'nin konuşulduğu günlerde dünyadaki egemen güçleri "Müslümanlar" ve diğerleri olarak ayırması; O'nun uluslararası sistemi dini referanslar doğrultusunda sınıflandırdığını göstermektedir.
- b. Davutoğlu'nun BOP ile ilgili bir açıklamasında coğrafi bir tanımlama yapmak yerine "Biz Müslümanlar" ifadesini kullanması, Erdoğan'ın ifadelerinde olduğu gibi "biz-onlar" ayrımını dine dayandırarak açıkladığını göstermektedir.
- c. Bunun yanında, bu tezin kapsadığı zaman dilimi itibarıyla AKP'nin dış politika yaklaşımına önemli bir kaynak olan Davutoğlu'nun stratejik derinlik doktrini kapsamında yaptığı Osmanlı vurgusu önem kazanmaktadır. Davutoğlu, Türk Dış Politikası'nı tarihi açıdan Osmanlı geçmişine, kimlik açısından Müslüman kimliğine ve coğrafi açıdan çok yönlü bir anlayışa dayandırılarak yönetilmesi gerektiğine inanmaktadır. Davutoğlu'nun politikalarının temeli, yeni bir medeniyet idealinin yansımalarıdır. Bu medeniyetin en önemli birleşenlerinden biri de dindir.
- d. Davutoğlu, Türkiye'nin Osmanlı devletini reddi miras yaparak İslam kimliğini ve politikalarını terk ettiğini birçok defa dile getirmiş ve çözüm olarak da Türkiye'nin yeni bir medeniyet inşa etmesi ve bu medeniyetin temelinde de dini ve tarihi süreklilik unsurlarının hatırlanması gerektiğini savunmuştur. Bu durum, Davutoğlu'nun uluslararası sistemde dinin önemine yaptığı vurgu dışında, ileriki dönemde AKP'nin dış politika yaklaşımında dini bir unsur olarak kullanacağını da sinyallerini vermektedir.

AKP-ABD dış ilişkilerinde, ABD'nin Irak müdahalesi, Ermeni Soykırım Yasası, Suriye ve İsrail gibi konular yüzünden sorunlar yaşasa da, genel olarak ilişkiler iyi yönde seyretilmiştir. Bunun en temel nedeni, ABD'nin İslam'ın radikalleşmesinden korktuğu için "muhafazakâr demokrat" kimliği ile AKP'yi önemli bir müttefik olarak görmesidir. ABD için AKP'nin "Muhafazakâr Demokrat" kimliği, O'nun Ortadoğu ile ilişkileri

“normalleştirilmesi” açısından önemli bir “araç” niteliği taşımaktadır. Ortadoğu’nun “emperyal” olarak uzak durduğu ABD yerine, onun bir “müttefiki” olan “muhafazakâr” bir Türkiye daha işlevsel gözükmektedir. Bu bağlamda, özellikle ABD’nin AKP ile ilişkilerinde dinin önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Bunun dışında, AKP ve ABD arasındaki ilişkilerde, din, üçüncü taraflara karşı yürütülen ilişkilerde bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Şöyle ki, AKP’nin Suriye ve İran ile ilişkileri ABD nezdinde “dini bir yakınlaşma” olarak algılanmıştır. Bu algı da özellikle “eksen kayması” eleştirisine zemin hazırlamıştır. AKP-ABD dış politik ilişkilerinde, özellikle Türkiye’nin BMGK’da İran’a getirilmek istenen ambargoya “hayır” oyu vermesi ve HAMAS’ın Türkiye ziyareti, AKP’nin dini birliktelik doğrultusunda uluslararası kararları verdiği dair olan inancı güçlendirmiştir. Yine AKP-ABD ilişkilerinde, ABD’nin Irak müdahalesine ilişkin tezkerenin kabul edilmemesi sorun yaratmıştır. Söz konusu tezkerenin AKP milletvekillerinin çoğunluğu tarafından da onaylanmaması, tezin ikinci bölümüne konu olan AKP’nin Milli Görüş kökenleri ve muhafazakâr demokrat kimliği dikkate alındığında, bireylerin dini düşünce ve inançlarının, dış politika yapımında etkili olduğunun bir örneği niteliğindedir. AKP milletvekillerinin çoğunluğu savaşa girmeme konusunda fikir beyan etmişlerdir. Bu tutumlarının tek nedeni Irak’ın Müslüman bir ülke olmasından dolayı dini düşünce ve inançlarının kararlarına yansması olmasa da, milletvekillerinin bu kararı vermelerinde dini düşünce ve inançlarının da etkili olduğu söylenebilir.

AKP’nin NATO ile ilişkilerinde, birey seviyesi analizinde dinin dış politikada bir meşruiyet aracı olarak kullanılması dikkat çekmektedir. NATO Genel Sekreteri seçimlerinde ortaya çıkan ve “Rasmussen Krizi” olarak adlandırılan kriz, bunun en önemli örneğidir. Erdoğan’ın Rasmussen’e, “halkıma anlatamam” ifadesini kullanması, dini bir meşruiyet aracı olarak kullandığının önemli bir kanıtı niteliğindedir. Buna göre, Rasmussen’in ülkesinde yayınlanan Hz. Muhammed karikatürlerine karşı, özellikle dini eğilimleri ağır basan kesimden gelen tepkileri dikkate almaması, AKP için önemli bir belirleyen haline gelmiştir. Öte yandan, bu durum, AKP’nin dış politika kararlarını alırken iç politik dengeleri de dikkate alarak hareket ettiğinin önemli bir göstergesi niteliğindedir. Ancak, ortaya çıkan din unsuru sadece söylem düzeyinde kalmış, AKP

geri adam atarak, nihayetinde Rasmussen NATO Genel Sekreteri seçilmiştir. Bunun dışında, NATO'nun Libya'ya müdahale etmesinde de dinin önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Karar alıcıların dini düşünce ve inançlarının dış politikayı etkilemesine, AKP'nin NATO'nun Libya'ya müdahalesine karşı çıkması örnek olarak verilebilir. Bu durum, tek neden olmasa da, MGH lideri Erbakan'ın Libya ile yakın ilişkileri dikkate alındığında anlam kazanmaktadır. Ancak, sözkonusu karşı çıkış, sadece söylem düzeyinde kalmış, NATO Libya'ya müdahale etmiştir.

Kuşkusuz bu tezin ve de Türk Dış Politikası'nın en önemli konularından biri, AB ile ilişkilerdir. AB, Türk Dış Politikası'nda Türkiye'nin mecburi istikameti olması ve İslamcılıkta, özellikle MGH'de, bir "Hristiyan Kulübü" olarak uzak durulması gereken bir birlik olması yönüyle oldukça önemli bir kilometre taşı ve hatta bir belirleyendir. AKP kurucularının içerisinden geldiği MGH, dini referanslarla AB karşıtı iken; iktidarının ilk yıllarında AKP bu karşı duruştan vazgeçmiş ve AB yanlısı bir politika ile karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda, AKP'nin AB'yi bir "kazanç" olarak gördüğü söylenebilir. Şöyle ki, AB üyeliği, laik kesim için Kemalist modernleşme ve Batılılaşma projesinin tamamlanması; Kürtler için daha fazla kültürel ve politik haklar; dinsel gruplar için dinsel hakların genişletilmesi; liberaller için de liberal reformların çıkartılması anlamına gelmekteydi. AKP de tüm bu kesimlerin temsilcisi olmak istercesine AB ile ilişkilere önem vermiştir (Dalay ve Friedman, 2013, s.127). Ancak, diğer tüm alanlarda olduğu gibi AKP'nin bu "yanlılık" durumu da şüpheyle karşılanmış ve aslında MGH'den gelen dini bakış açısını koruduğunu ve tam da bu bakış açısından dolayı dini referansları kullandığı iddia edilmiştir. Öyle ki, 2002 yılından 2005 yılına kadar adeta "lale devri"nin yaşandığı AB ile ilişkiler, 2005 yılından sonra "duraklama devri"ne girmiştir.

AKP'nin AB ile ilişkilerinde dini, bir ulus kimliği olarak da gördüğü söylenebilir. Öyle ki, Erdoğan'ın AB ile ilgili söylemlerinde bir tarafta "AB" varken, diğer tarafta "Müslüman dünyası" vardır. Bu noktada, Erdoğan'ın AB'yi Hristiyan toplumların bir temsilcisi, bir örgütü olarak gördüğü sonucuna varılabilir. Erdoğan, her ne kadar söylem düzeyinde AB'ye "Hristiyan dünyası" demese de AB'yi eleştirdiği zamanlarda "Hristiyan Kulübü olmadığınızı kanıtlayın" ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. Öte

yandan, Erdoğan, AB ile ilişkiler nezdinde “Türkiye ile ilişkiler” ifadesini kullanması yeterli olacakken, bunun yerine Türkiye’nin bir kimliği olarak “Müslüman” sıfatını kullanmayı sıkça tercih etmiştir. Bununla birlikte, 2011 yılında Devlet Bakanı Ali Babacan’ın AB bir Hristiyan Kulübü’dür demesi dikkat çekicidir. Bu durum, AKP’nin AB ile ilişkileri, Hristiyan ve Müslüman dünyası arasındaki ilişkiler olarak ele aldığını göstermektedir. 2009 yılında AB dönem başkanının AB’de temel Hristiyan değerlerin olduğunu, İslam ülkesinin yani Türkiye’nin katılımı ile AB’nin etkinliğini kaybedeceğini söylemiştir. Bu söylem, bir taraftan AB’nin Türkiye’ye dinsel kimlik ekseninde yaklaştığını gösterirken, diğer taraftan da AKP’nin Hristiyan Kulübü eleştirilerinin hiç de haksız olmadığını göstermektedir.

İcraatlar nezdinde ise karşımıza iki durum çıkmıştır. Bunlardan ilki, yukarıdaki kimliğe rağmen AKP’nin AB yanlısı politikaları ortaya koymuş olmasıdır. Bu kez, AKP’nin dini bir unsur olarak “kullanmaması” dikkat çekicidir. Öyle ki yukarıdaki ayrıştırmayı yapan bir partinin icraatlar nezdinde AB ile ilişkilere olumlu bakmaması beklenmiştir. Tam bu noktada, dini bir unsur olarak “kullanmaması” hem iç hem de dış politikada bir meşruiyet aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. AKP, içerisinden geldiği MGH’nin AB özelinde Batı karşıtı politikalarının ciddi bir meşruiyet krizi yarattığının farkına varmış olacak ki, AB ile ilişkilere olumlu bakmayı tercih etmiştir. Her ne kadar AB ile ilişkiler olumlu yönde seyrete de, yine AB’nin bir amaç olmaktan ziyade bir “araç” olarak kullanıldığı söylenebilir. Kaldı ki, Erdoğan tarafından da AB açık bir şekilde “bir demokratikleşme aracı” olarak nitelendirilmiştir. Ancak, AKP’nin demokrasi anlayışında Türkiye’de yasaklanmış bazı dinsel faaliyetlerin serbest bırakılması da yer aldığı dikkate alındığında, karşımıza dolaylı da olsa, bu sefer iç politikada kullanılmak üzere din unsuru çıkmaktadır.

AKP’nin dini bir ulus devlet kimliği olarak gördüğünün diğer bir örneği, BM ile ilişkilerde ortaya çıkmıştır. Başta Erdoğan olmak üzere AKP yöneticileri, hemen hemen her platformda, BMGK Daimi Üyeleri arasında Müslüman bir ülke olmadığından dolayı Müslüman halkların temsil edilemediğini iddia etmişlerdir. Bu durum, AKP’nin dış politikada dinin bir unsur olarak kullanılması gerektiğine dair inancını da ortaya koymaktadır. Böylece AKP’nin dini, sadece Türk Dış Politikası’nda değil, tüm

uluslararası ilişkilerde bir unsur olduğuna inanarak hareket ettiği söylenebilir. Bu anlayıştan yola çıkarak, özelde BM olmak üzere diğer uluslararası örgütlerde de kararların dini inanışlar çerçevesinde alındığı söylenebilir. Bu tezi doğrular şekilde, Erdoğan, İsrail-Filistin sorununun BM nezdinde çözilememesinin nedenini, Daimi Üyeler arasında Müslüman bir ülke olmadığına bağlamakta, kararların İsrail lehine alındığına inanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu beş üyenin içerisinde Museviliği benimsemiş bir ülkenin olmamasıdır. Erdoğan, ilerleyen yıllarda bu durumun farkına varmış olacak ki, aynı eleştirileri yaparken söyleminde değişikliğe gitmiş ve din-temelli bir sınıflandırma yerine coğrafi-temelli bir sınıflandırmayı tercih etmiştir. BM içerisinde din unsurunu barındıran diğer bir konu, MİG'dir. Her ne kadar projenin kültürel ve siyasi bir proje olduğu vurgulansa da, projenin özünün Batı ve İslam dünyası arasında diyalog yaratma amacıyla formüle edildiği açıktır. Öyle ki MİG'in en önemli faaliyetleri arasında İslam dünyası tarafından tepkiyle karşılanan "Fitne Filmi" ve "Karikatür Krizi"nin olması, bu amacı doğrular niteliktedir. Öte yandan bu girişim, adında yer alan "ittifak" kelimesinden de anlaşılacağı üzere Batı ve Türkiye'deki laik kesime yönelik "Hristiyanlar ve Müslümanlar çatışma içerisinde değil, ittifak içerisinde" mesajını da barındırmaktadır. Bu yönüyle, AKP'nin bu girişim içerisinde yer alan din unsurunu hem içeride hem de dışarıda bu sefer tabanına karşı değil de, ona şüphe ile bakanlara karşı bir meşruiyet aracı olarak kullandığı söylenebilir.

AKP'nin yine Milli Görüş kökenleri dikkate alındığında, dış politikasında önem arz eden diğer bir ülke İsrail'dir. Başlangıçta tüm Arap ülkeleri ve toplumlarının beğenisini kazanmak ve kendi tabanından oy almak için söylem düzeyinde İsrail karşıtı olan AKP, sansasyonel olay ve uluslararası çaptaki krizlere rağmen, eylem düzeyinde hamlelerden oluşan tepkiler verip, Türk ve Arap kamuoyunda İsrail'e karşı etkin bir mücadele verdiğine dair izlenim yaratmaya çalışmıştır. Kamuoyunda Davos ve Mavi Marmara Olayları olarak bilinen olayların AKP Hükümeti tarafından diplomatik alanda ve medyada İsrail karşıtı olarak kullanmaları sonucunda, Arap sokaklarının dikkatlerini Suriye ve İran'dan ziyade Türkiye'ye çevirmesine neden olmuştur. Tüm bu politik tavra rağmen, bu süreçte İsrail-Türkiye ilişkilerinin gerçek anlamda zarar görmediği söylenebilir. İki ülke arasında yaratılan olumsuz havaya rağmen, Türkiye'nin İsrail ile

ticari ilişkileri devam etmiş; Ankara, Tel Aviv'in stratejik ortağı olarak nitelendirilen ayrılıkçı Kuzey Iraklı Kürt liderlerle ilişkilerini, Bağdat'taki Şii merkezi hükümeti karşısına almak pahasına geliştirmiş, Kürecik'te Şii İran'a karşı konumlandırılan NATO Füze Kalkanı Projesi'ne ön ayak olmuştur. Öte yandan, AKP'nin İsrail ile ilişkileri dini bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmasına da örnek teşkil etmektedir. Erdoğan'ın İsrail'in Filistin'e operasyonlarından sonra Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Başbakan Yardımcısı'na randevu vermeyip, Suriye Başbakanı ile görüşmesi, tabanına verdiği "İsrail ile değil Müslüman Suriye" ile görüşüyorum mesajını da içermektedir. Bununla birlikte, İsrail ile ilişkilerde AKP'nin söylem düzeyinde dini meşruiyet aracı olarak kullandığının İsrail tarafından da ifade edilmiş olması dikkat çekicidir. İsrail Hükümeti yöneticileri, Türkiye'de yaklaşan yerel seçimleri de dikkate alarak Davos'ta yaşanan krizin açıkça Erdoğan'ın tabanını rahatlatmak için yapıldığını savunmuştur. AKP tarafından da İsrail ile ilişkiler tabanına mesaj vermede önem arz etmiştir. İsrail'in Mavi Marmaya Olayı'na ilişkin özürü, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından "İsrail Türkiye'den Özür diledi, Sayın Başbakan bize bu gururu yaşattığınız için minnettarız" şeklinde hazırlanan pankartlar ile duyurulmuştur.

AKP iktidarı döneminde, din-temelli sivil toplum örgütlerinin dış politikayı etkileri de, bizatihi AKP'nin desteği ile karşımıza çıkmıştır. Bunun en önemli örneği, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) tarafından Mavi Marmara gemisiyle Gazze'ye yardım götürülmesine izin verilmesidir. Önceleri çoğunlukla muhafazakâr kesim tarafından bilinen İHH, Mavi Marmara Olayı'ndan sonra kamuoyu tarafından tartışılan bir örgüt haline gelmiştir. Gazeteci Ahmet Çoşkun, İHH'ya ilişkin olarak "İslami camiaların, cemaatlerin yapılarında kendilerine özgü yardım kuruluşları oluşmaya başladı. İHH'da burada 'tırnak içinde' biraz daha radikal diyebileceğimiz İslamcı grupların yardım örgütü olarak belirdi" değerlendirmesinde bulunmuştur (İHH,...08 Haziran 2010). Bu sivil toplum örgütünün, İsrail'in uyarılarına rağmen, Türkiye tarafından engellenmemesi, örgütün arkasında radikal İslami örgütlerin olduğu iddiaları ve Erdoğan'ın Mavi Marmara Olayı'nda ölen vatandaşları şehit ilan etmesi, din-temelli sivil toplum örgütlerinin dış politika yaklaşımında sahip olduğu rolü göstermektedir.

Ortadoğu ile ilişkilere baktığımızda, medeniyet fikrinin AKP dönemi Türk Dış Politikası'nın Ortadoğu yöneliminin ideal/kavramsal temelini inşa ettiği görülmektedir. Önceki yıllarda başlayan ekonomik gelişmelere paralel olarak, Ortadoğu ile ilişkiler, AKP ile birlikte siyasi düzeyde yeniden bir canlanma yaşamıştır. AKP iktidarı geldiğinde, parti yöneticilerinin Milli Görüş geçmişleri dikkate alınarak, Ortadoğu ile ilişkilerde yoğunluk sağlanacağı düşünülmüştür. Bu durum, bazı çevrelere göre – özellikle laik kesime- rejime ilişkin kaygı verici bir durumdu. Bazılarına göre ise çok boyutlu bir politika yürütebilmek için önemli bir açılım sağlayacaktı.

AKP iktidarının ilk dönemlerinde, parti yöneticilerinin kimlikleri dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile daha kolay ve daha yoğun bir ilişkiye gireceği düşünülmüştü. Bu durum, kimi kesimlerde rejim kaygılarını artırsa da, kimilerine göre çok boyutlu bir dış politika yürütebilmek için oldukça önemliydi. AKP'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası, Suriye'de bir iç savaşa dönüşen halk ayaklanmasının ve Mısır'da demokratik seçimlerle iktidara gelmiş MK tabanlı Hürriyet ve Adalet Partisi'nin 3 Temmuz 2013 askeri darbe ile devrilmesiyle sorgulanmaya başlanmıştır.

AKP'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası genel olarak “aktif dış politika” olarak nitelendirilebilir. Bölgeye yönelik politikalarının değerlendirilmesinde ise “eksen kayması” tartışmaları önemli bir yer tutmuştur. AKP'nin İslamcı köklerden geliyor olması, Türkiye içinde bazı kaygı ve kuşkuları tetiklediği bir gerçektir; dolayısıyla dış politikada, Ortadoğu'yu da ilgi alanına çeken çok boyutluluk “Müslüman duyarlılığı” ile izah edilmeye çalışılmıştır. Bunun en temel nedeni, pozitif bir durum olan “komşularla sıfır sorun” doktrini oluşturulurken, bu ülkelerin yönetim biçimlerinin dikkate alınmamasıdır.

AKP iktidarının ilk yıllarında ortaya atılan BOP projesine karşı AKP'nin yaklaşımı, aslında onun Ortadoğu bölgesine yaklaşımını özetlemektedir. Karar alıcıların dini düşünce ve inançlarının kararlarını etkilemesine bir örnek teşkil eden BOP, ABD'nin Müslüman ülkeleri düzene sokmayı amaçladığı bir projedir. BOP, Hristiyan bir ülkenin Müslüman ülkelerle ilgili bir projesi olduğu halde, AKP tarafından da benimsenmiştir. Bunun en temel nedeni, ABD gibi, AKP'nin de bölgeye “demokrasi” getirmek

istemesisidir. İlk yıllarında, AKP ve ABD'nin BOP'un amaçlarına ilişkin söylemleri örtüşürken, Filistin'de HAMAS'ın iktidara gelmesi ile söylemleri farklılaşmaya başlamıştır. HAMAS, ABD'nin "ılımlaştırma, siyasete katma" amaçları için uygun bir örnek olmasına rağmen, ABD HAMAS'ı tanımayacağını açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra, Erdoğan BOP'u samimi bulmadığını ifade etmiştir. HAMAS bazı ülkeler tarafından bir terör örgütü olarak tanımlanırken, AKP, HAMAS iktidarını tanımış ve meşru kabul etmiştir. Yine de AKP'nin HAMAS'a olan yakınlığı, bu yakınlığın ortak dini inançlar olduğunu iddia eden eleştiriler dikkate alındığında, dolaylı da olsa AKP'nin BOP ile ilişkilerini karar alıcıların dini inanç ve düşüncelerinin sekteye uğrattığı söylenebilir.

Karar alıcıların dini düşünce ve inançları doğrultusunda, dinin bir unsur olmasının diğer bir örneği İran, Irak ve Suriye ile ilişkilere getirilen "mezhepçilik" eleştirilerinde ortaya çıkmıştır. AKP'nin bu ülkelere karşı mezhepçilik yapıp yapmadığına geçmeden önce, bu ülkelerin bizatihi kendi içlerinde mezhepçilik yaptıklarının altını çizmek gerekmektedir. Yani bu ülkelerde mezhep, bir "taraf" olma unsurudur. Bu doğrultuda da Sünni olan AKP'nin bu ülkelerdeki Sünni halkların yanında olması, karar alıcıların dini düşünce ve inançları doğrultusunda karar verdiklerinin bir örneği niteliğindedir.

Ortadoğu ile ilişkiler nezdinde, Türkiye ılımlı İslami bir güç olarak, Batı modernleşmesiyle İslami kültür arasında uyum gerçekleştirmeye dayanan sosyal bir model sunmaya çalışmaktadır. İsrail ve Batılılar bu modele "Yeni-Osmanlılık" adını vermektedir. Her ne kadar AKP yöneticileri Ortadoğu bölgesinde liderlik hedeflerinin olmadığını söyleseler de, Türkiye'nin bölgede liderliğine soyunduğu yorumları "Yeni-Osmanlılık" eleştirisini yapanlar tarafından sıkça dile getirilmiştir. Diğer bir başka görüş ise, Doğu'ya yönelimin masum ve sıradan bir bölgeselleşme girişimi olarak değerlendirilemeyeceğidir. Buna göre, Ortadoğu'da alınan bazı inisiyatifler doğrudan ideolojik kökenlere dayanarak, hükümetin "İslamcılığı" ile açıklanabilir.

Bu bağlamda, Irak'taki Cuma Hutbesinde Sünni halkın Erdoğan'dan yardım istemesi ve de 2012 yılında ortaya çıkan Sünni-Şii geriliminde, Sünnilerin gösteriler sırasında Erdoğan'ın posterlerini taşıması, iddia edilen Yeni-Osmanlılık idealini

anımsatmaktadır. Öyle ki, Sünni halk çareyi kendi liderlerinde aramak yerine Erdoğan'da aramayı tercih etmiştir. Bu durum, Erdoğan'ın Sünni Müslümanlar üzerindeki liderliğini akıllara getirmektedir. Irak ile ilişkilerde AKP'nin mezhepçilik yaptığı tartışmalarına bakıldığında, 2012 yılında idamla yargılanan eski Cumhurbaşkanı Tarık El Haşimi'nin Türkiye'de sığınabilmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, akıllara şu soruları getirmektedir: El Haşimi Sünni olduğu için mi sığınmasına izin verilmiştir? El Haşimi Şii olsaydı da sığınma izni verilecek miydi?

Karar alıcıların dini düşünce ve inançları doğrultusunda karar vermesi, AKP'nin Suriye ile ilişkilerinde de dikkat çekmektedir. Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasından sonra AKP Hükümetinin, her ne kadar Esad'a reform çağrılarında bulunsu da, Irak'ta olduğu gibi arabuluculuk yaparak her iki tarafla da görüşmek yerine, çoğunlukla Sünni kesim ile görüşmesi dikkat çekicidir. Erdoğan'ın Sünnilere verdiği destek, dış politik söylemlerine yansımada, iç politik söylemlerinde yerini almıştır. Reyhanlı saldırıları sonrasında yaptığı açıklamada Erdoğan'ın "Sünni vatandaşlarımız" ifadesini kullanması, Şii-Sünni ayrımı yaptığının önemli bir göstergesidir. Öte yandan iç politika ile de ilintili olarak Erdoğan'ın muhalefet lideri Kemal Kılıçdaroğlu'na Esad'a atıfta bulunarak kişi arkadaşının dinindendir demesi dikkat çekicidir. Bu noktada, Erdoğan bir taraftan "Şiiliği" olumsuzlarken bir taraftan kendisinin de "Sünnilerle arkadaş" olduğunu kabul etmektedir. Diğer taraftan, Esad'ın AKP ile ilişkilerini analiz ederken yaptığı MK vurgusu da önem arz etmektedir. Bu vurgu, Suriye nüfusunun çoğunluğunun Sünnilerden oluştuğu dikkate alındığında, AKP'nin Irak'ta olduğu gibi neden arabuluculuk yapmayıp Sünnileri desteklediğinin bir nedeni olarak görülebilir. Eğer iddia edildiği gibi, AKP din-temelli siyaset yapan MK'nın bölgede iktidarını amaçlıyorsa, Suriye bu amaç için en uygun ülke konumundadır.

AKP'nin İran ile ilişkilerinde de din, kimi zaman bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; BMGK'da İran'a ilave yaptırımlar uygulanmasına ilişkin yapılan oylamada AKP'nin "hayır" oyu kullanmasıdır. Bu olay, eksen kayması tartışmalarını gündeme getirirken, AKP'nin bu oyu kullanmasında "din" unsurunun da önemli olduğu iddia edilmiştir. Ancak, AKP'nin "hayır" oyu bir taraftan da onun Sünnicilik yapmadığını, Ortadoğu'da gelişen olaylar karşısında "Sünni" halkın yanında

olduğunun da göstergesi niteliğindedir. AKP iktidarı eleştirildiği üzere Sünnicilik yapıyor olsaydı, Şii nüfusu yoğun olan İran'ın lehine oy kullanması beklenemezdi. Bu durumda, AKP'nin "Sünnicilik" politikalarının konjonktür tarafından, özellikle Suriye'de ortaya çıkan olaylardan sonra "bir taraf" olma niteliğinde yapıldığı görülmektedir. Bunun en önemli kanıtı, AKP'nin Suriye politikası dolayısıyla İran ile ters düşmeleridir. İran, Esad'ı desteklerken, AKP Esad'ın iktidardan çekilmesini talep etmektedir. Bu durum, Şii İran'ın Şii Esad'ı desteklediği, Sünni AKP'nin ise Sünni ayaklanmacıları desteklediği şeklinde de okunabilir.

AKP döneminde, dinin uluslararası örgütlere dayanak olmasına örnek olan İİT ile ilişkiler de dikkat çekmektedir. İlk kez AKP döneminde bir Genel Sekretere kavuşan İİT, bu sekreterin bir Türk olması ile Ortadoğu politikasını uygulamada önemli bir platforma sahip olmuştur. Ancak, AKP, Genel Sekreter seçimlerinde harcadığı çaba sonucunda, İİT'yi bir uluslararası örgüt olarak görmek yerine kendi politikalarının yürütülmesinin gerektiği bir platform olarak görmüştür. Öyle ki, AKP, İİT Genel Sekreteri'nin Mursi'yi eleştiren demeçlerine büyük tepki göstermiştir. Bu noktada, bu tezin konusu olan din unsuru, İİT ile ilişkilerde, dolaylı olarak da olsa AKP'nin karar alıcılarının inançları ve dini düşünceleri doğrultusunda karşımıza çıkmaktadır. AKP yöneticileri, MK hareketi içerisinden çıkarak Mısır'ın Başbakanı olan Mursi'nin askeri darbe ile devrilmesine karşı verdiği tepkinin İİT Genel Sekreteri tarafından da verilmesini beklemiştir.

Özet olarak, Erdoğan ve Davutoğlu'nun söylemleri dikkate alındığında AKP'nin Doğu-Batı eksenli dış politika yaklaşımında din bir unsurdur. Bu unsurun AKP tarafından bir "İslam birliği" veya -Osmanlı vurgusu yapsalar dahi-"Yeni Osmanlı" kurmak gibi idealler amacıyla kullanıldığına dair herhangi bir söyleme rastlanılmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, AKP'nin dış politika yaklaşımında dini bir unsur olarak görse de kökenlerinin karşı çıktığı "Batı" ya sırtını dönmemiş olmasıdır. Bu durum, Davutoğlu'nun aktif politika kavramı ile örtüşmektedir. AKP'nin dünyanın her yerinde gelişen olaylara karşı söylecek bir sözü vardır; ama konu "Müslüman" bir toplum, hatta Ortadoğu örneğinde görüldüğü gibi "Sunni Müslüman" toplum olunca AKP konuya daha çok "hassasiyet" göstermektedir. Ancak, bu hassasiyet bir "belirleyen"den çok bir

“taraf” olma unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Din, AKP tarafından bir “belirleyen” olarak görülseydi, AKP’nin Rasmussen’in NATO Genel Sekreterliğini, NATO’nun Libya müdahalesini veto etmesi; NATO’nun Türkiye topraklarına patriot yerleştirmesine izin vermemesi; İsrail ile ilişkileri kesmesi; İsrail’in OECD üyeliğinde veto hakkını kullanması; AB Dışışleri Bakanları ile İKÖ Dışışleri Bakanlarını biraraya getirmemesi; Ortadoğu’da Şii liderlerle görüşmemesi beklenirdi.

Türk siyasi hayatında önemli dönüşümlerin kaynağı olan AKP’nin Doğu-Batı eksenli dış politikasında din unsurunu ele alan bu tezin, sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tez, literatürde AKP’nin dış politikayı “İslamileştirdiği” ya da “Batı çizgisinde devam ettirdiği” temelinde ele alınan çalışmalardan farklı olarak, AKP’nin dış politika yaklaşımında din ve hatta mezhep olgusunun kullanılması veya kullanılmamasının, “belirli bir yöne” yönelme olarak değil çoğunlukla AB, MİG ve Davos Olayı’nda olduğu gibi kimi durumlarda iç politika ile ilintili olarak işlevsel hale gelen bir “araç” olduğunu ve bu unsurun dış politika analizleri seviyesinde AKP tarafından aşağıdaki şekillerde kullanıldığına dair katkı sağlamaktadır:

- a. ABD, NATO, İİT, Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerde olduğu gibi karar alıcıların dini düşünce ve inançlarının etkisi;
- b. NATO, AB, MİG ve İsrail ile ilişkilerde olduğu gibi bir meşruiyet aracı olarak;
- c. AB ve BM ile ilişkilerde görüldüğü gibi bir ulus kimliği olarak;
- d. Mavi Marmara Olayı’nda olduğu gibi din-temelli sivil toplum örgütlerinin dış politikaya etkisi;
- e. Genel olarak Ortadoğu ile ilişkilerde olduğu gibi bir medeniyet unsuru olarak;

Bu çerçevede, sonraki çalışmalar için bazı önerilerde bulunulabilir. Bu tezde, AKP’nin ülke ve uluslararası örgütlere karşı dış politik yaklaşımında din unsuru incelense de, giriş bölümünde de ifade edildiği üzere Ortadoğu’da “terörist” olarak nitelendirebileceğimiz IŞİD gibi örgütler de en az devletler kadar önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda, AKP’nin dini referansları güçlü olan bu örgütlerle ilişkileri incelenebilir. Tez çerçevesinde yapılan araştırmalar sonucunda, tezin amacına hizmet etmese de özellikle NATO, AB, MİG, İsrail ile dış politika ilişkilerinde iç politikanın da önemli bir belirleyen olduğu görülmüştür. Bu noktada, AKP’nin dış

politikasının iç politika ile ilişkisi ele alınabilir. Bu tezi tamamlayacak şekilde özellikle Ortadoğu ülkelerinin AKP Hükümeti'ne bakışı incelenebilir. Yine bu teze referans ile AKP'nin dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Müslüman toplumlarla ilişkileri incelenebilir. Temel Türk dış politikasının incelendiği çalışmalarda, AKP ile ortaya konulan dış politikanın farklılığı ele alınabilir. AKP'nin dış politik faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturan yumuşak güç kavramının din unsurunu barındırıp barındırmadığı da bu tezin başka bir boyutu olarak ele alınabilir. AKP'nin dış politik yaklaşımına getirilen Yeni- Osmanlıcılık ve eksen kayması eleştirileri temel Türk dış politikası nezdinde tartışılabilir. Bu şekilde çeşitlendirilebilecek çalışma konularının, bu alandaki eksiklik ve aksaklıklara, hem akademik hem de bir pratik bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- 12 Eylül'de 12 Eylül'e Evet. (27 Ağustos 2010). [İleti No:2798101200]. Erişim: Oda TV, <http://www.odatv.com/n.php?n=hakimden-ve-savcidan-imam-yetistirmeliyiz2708101200>
- 2011 AKP-ABD Baharı. (31 Aralık 2011). [İleti No:136416]. Erişim: Gazeteci TV, <http://www.gazeteci.tv/2011-akp-abd-aski-136416h.htm>
- 27 Nisan Bildirisi Hala TSK'nin Sitesinde! (t.y.). [İleti No: 39]. Erişim: Bilgi ve Düşünce Derneği, http://www.bilgivedusuncedernegi.org/HD39_27-nisan-bildirisi-hl-tsk-nin-sitesinde.html
- AB'den Adalet İstiyoruz! (12 Ekim 2004). [İleti No:104]. Erişim: Sabah, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/10/12/siy104.html>
- AB'den AKP'lilere: Türban Yasağı Devam Etmeli. (05 Mayıs 2006). [İleti No:186396]. Erişim: Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186396>
- AB için yırtınıyor, Çırpınıyoruz. (13 Haziran 2010). [İleti No:1250332]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/ab-icin-yirtiniyor-cirpiniyoruz/siyaset/haberdetay/13.06.2010/1250332/default.htm>
- ABD İle İlişkilerde Yeni Dönem: Model Ortaklık (2009). [İleti No: 352]. Erişim: TURKSAE, http://www.turksae.com/sql_file/352.pdf
- ABD'ye boyun eğdik.(15 Kasım 1996). [İleti No: 18817057]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=18817057>
- Adress by H.E. Prof. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of Turkey at the Security Council Meeting on Iraq.* (18 Haziran 2009). Erişim: 25 Ekim 2013, Dışişleri Bakanlığı Ağ Sitesi: http://www.mfa.gov.tr/address-by-h_e_prof_ahmet-davutoglu_minister-of-foreign-affairs-of-turkey-at-the-security-council-meeting-on-iraq-new-york_en.mfa
- Ağca, F. (2013). The Effects of the Syria Crisis on the Transformation and Integration of the Middle East. *Bilge Strateji*, 5(8), 100-125.
- Akdoğan, Y. (2010a). *Tarihe Düşülen Notlar, 17Aralık AB Zirvesinin Perde Arkası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2010b). Muhafazakâr Demokrat Siyasi Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılığın Farkı. H. Yavuz (Ed.). *AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s.59-97). İstanbul: Kitap Yayınevi
- Akdoğan, Y. (2005). Adalet ve Kalkınma Partisi. T. Bora ve M. Gültengil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık* (s.620-632). İstanbul: İletişim Yayınları

- Akdoğan, Y. (2004). *AKP ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (08 Ekim 2013). Erdoğan Batı Karşısı mı? [İleti No:795978]. Erişim: Star, <http://haber.stargazete.com/yazar/erdogan-bati-karsiti-mi/yazi-795978>
- Akıncı, U. (1999). Welfare Party's Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey. *Middle East Journal*, 53(1), 75-94.
- AKP'lilerin mezhepçilik açıklamaları sürüyor: Egemen Bağış'tan çirkin sözler. (7 Eylül 2013). [İleti No: 7926]. Erişim: Haber Sol, <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/akplilerin-mezhepci-aciklamalari-suruyor-egemen-bagistan-cirkin-sozler-haberi-7926>
- AKP Genel Başkan Yardımcısı Çelik Açıklaması. (29 Mayıs 2013). [İleti No: 4679805]. Erişim: Son Dakika, <http://m.sondakika.com/haber-ak-parti-genel-baskan-yardimcisi-celik-aciklamasi-4679805/>
- AKP Hamas ile Akraba mı? (09 Şubat 2009). [İleti No: 222382]. Erişim: Vatan, http://haber.gazetevatan.com/AKP_Hamasla_akraba_mi/222382/4/yazarlar
- 'AKP ile el Kaide arasında işbirliği var'. (3 Ekim 2013). [İleti No: 4866] Erişim: Birgün, <http://birgun.net/haber/akp-ile-el-kaide-arasinda-isbirligi-var-4866.html>
- AK Parti Siyasi ve Hukuk İşleri Başkanlığı 11. Toplantısı. (14 Eylül 2013). [İleti No:] Erişim: <http://www.haberler.com/ak-parti-siyasi-ve-hukuk-isleri-baskanligi-11-5060856-haberi/gundem-haber-10008>
- Akşin, S. (2005). Siyasal Tarih (1995-2003). S. Akşin (Der.). *Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye 1980 2003* (s.173-175). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aktay, Y. (2005). İkrar ile İnkâr Arasında AKP'nin Kimliği [İleti No: 4706]. Erişim: Anlayış, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=31&makaleid=4706>
- Aktay, Y. (2004). Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü. T. Bora, M. Gültengil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık* (s.345-411). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyol, T. (11 Haziran 2010). Eksen Kayması [İleti No: 1249412]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/eksenkaymasi/tahaakyol/siyaset/yazardetay-rsiv/13.06.2010/1249412/default.htm>
- Altan, M. (2007). *Eğrisiyle Doğrusuyla AKP*. İstanbul: Hemen Kitap.
- Altay, A. (04 Ocak 2013). *2012'de Türkiye Amerikan İlişkileri*. Erişim: 13 Ocak 2014, Gazete Bilkent Ağ Sitesi: <http://www.gazetebilkent.com/2013/01/04/2012de-turkiye-amerika-iliskileri/>

- Altınbaş, D. (2006) Avrupa’da Kimlik ve Medeniyetler Çatışması. *Stratejik Analiz Dergisi*, 79, 51-61.
- Altunışık-Benli, M. (2005). The Turkish Model and Democratization in the Middle East. *Arab Studies Quarterly*, 27(1-2), 45-63.
- Amerika’dan İran’a Kuşatma Harekâtı. (23 Mart 2013). *Yeniçağ*. s.1.
- Ankara’dan Hamas’a Uyarı: Şiddeti Bırak Masaya Otur. (17 Şubat 2006). [İleti No: 256913]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/dunya_ankara-dan_hamas-a-uyari-siddeti-birak-masaya-otur_256913.html
- Aras, B. (1997). *Filistin İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Aras, B. (2009). The Davutoğlu Area in Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*, 11(3), 127-142.
- Aras, B., Karakyapolat, R. (1997). Turkey and the Middle East: Fronteirs of the New Geographic Imagination. *Australian Journal of International Affairs*, 61(4), 471 488.
- Arcayürek, C. (23 Kasım 2013). İlla ki Seçim!. [İleti No: 12343]. Erişim: Cumhuriyet. http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/12343/illa_ki_Secim_...html#
- Arcayürek, C. (2003). *28 Şubat’a İlk Adım*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arım, R. (Mayıs 2003). Filistin İsrail Sorununa İki Devlet Çözümü Öneren Yol Haritası [İleti No: 020503]. Erişim: Dış Politika, http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/rarim_020503_p.htm
- Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslan, I., Karaman, F. (8 Kasım 2013). Yalçınbayır: AK Parti’yi ‘Muhafazakâr Demokrat’ Olarak Kurmadık [İleti No:25071249]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25071249.asp>
- Artık 12 millik bir alanın içine hapsolup kalacaklar. (04 Eylül 2011). *Star*. s.14.
- Ataay, F. Kalfa, C. (2009). Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi. N. Mütevellioğlu, S. Sönmez (Ed.). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s.309-333). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Ataman, M. (2006). İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri. Ş. Çalış, B. Akgün, Ö. Kutlu (Der.) *Uluslararası Örgütler ve Türkiye* (s.585-619). Konya: Çizgi Kitabevi
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi*, 7 (2), 49-64.
- Ataöv, T. (1991). *Mevlana Azad*. Erişim:28 Eylül 2013, Ankara Üniversitesi Ağ Sitesi: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2767/3585.pdf>
- Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1930). (t.y.). [İleti No:203204]. Erişim: Hacettepe Üniversitesi, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II7.pdf>
- Athoğlu, Y. (2013). *Suriye'nin Siyasal İslamcıları: Müslüman Kardeşler*. Erişim: 19 Ekim 2013, Yasin Athıgolu Ağ Sitesi: http://yasinatlioglu.files.wordpress.com/2013/10/suriye_nin-siyasal-islc3a2mcc4b1larc4b1-mc3bcslc3bcm-an-kardec59fler.pdf
- 'Avrupa Birliği Hristiyan Kulübü Oldu'. (29 Ocak 2011). [İleti No: 1345869]. Erişim: Milliyet, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/-ab-hiristiyan-kulubu-oldu/ekonomi/ekonomidetay/30.01.2011/1345869/default.htm>
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Menderes'in Durumu*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydıntaşbaş, A. (14 Haziran 2010). Davutoğlu: Bi Gün Mescid-i Aksa'da Namaz Kılacağız [İleti No: 1250500]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-bir-gun-mescid-i-aksa-da-namaz-kilacagiz-/asli-aydintasbas/siyaset/yazardetay/14.06.2010/1250500/default.htm>
- Aydıntaşbaş, A. (01 Mart 2007). 28 Şubat Hesaplaşması [İleti No: 110]. Erişim: Sabah, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/03/01/yaz40-50-110.html>
- Ayhan, V. (2012). Ortadoğu'daki Şii-Sunni Gerginliği ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 4(38), 18-24.
- Ayhan, V. (2011). Arap Baharının ABD Türkiye ilişkilerine etkisi. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 17-22.
- Ayhan, V. (2009). Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 99-134.
- Azınlıkları katletmeye başladılar! (09 Ağustos 2012). *Birgün*. s.11.
- Bağcı, H. (2007). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (3.bs). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Bağcı, H., Sinkaya, B. (2007). The Greater Middle East Initiative and Turkey: The AKP's Perspective. G. Nimrod ve N. Amikam (Ed). *The Importance of Being*

European: Turkey, the EU and the Middle East (s.164-177).Jerusalem: The European Forum at the Hebrew University.

Bağcı, H., Sinkaya B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AKP'nin Perspektifi. *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 1-30.

Bal, İ. (2010). Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim. C. Yenigün ve E. Efegil (Der.). *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* (s. 37-63). Ankara: Nobel Yayın.

Balcı, A., Miş, N. (2008). Turkey's Role in the 'Alliance of Civilizations': A New Perspective in Turkish Policy. *Turkish Studies*, 9(3), 387-406.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Balcı, A. (2011). Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail:1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 117-136.

Balcı, A. (19 Ağustos 2012). Komşularla Sıfır Sorun Politikası sadece bir dış politika ilkesi mi? [İleti No:668308]. Erişim: Star Gazete, <http://xyz.stargazete.com/acikgorus/komsularla-sifir-sorun-sadece-bir-dis-politika-ilkesi-mi/haber-668308>

Balcı, B. (t.y.). Suriye Krizi: Türkiye'nin Ortadoğu rüyasının sonu mu? [İleti No: 1434]. Erişim:Heinrich Böll Stiftung, http://www.tr.boell.org/web/111_1434.html

Ballı, R. (01 Mart 2013). Mezhepçilik Irak'tan Arap'tan sonra Türkmeni de bölüyor. *Aydınlık*. s.11.

Barosso, TBMM'de AKP'nin kapatma davası konusuna girmede. (10 Nisan 2008). *Milliyet*. s.8.

Barker, C. ve Galasinski, D. (2001). *Cultural Studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity*. London: Sage.

Başaran, E. (22 Şubat 2009). Yıl 2020 Dünyada 2 büyük güç var [İleti No: 11057787]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/11057787.asp>

Başbakan Erdoğan'dan AB itirafı: Eskiden AB'ye karşıydım, ama şimdi baktım ki kazın ayağı öyle değil. (06 Temmuz 2006). Erişim: 06 Haziran 2012, Haberler Ağ Sitesi: <http://www.haberler.com/basbakan-erdogan-dan-ab-itirafi-eskiden-ab-ye-haberi/>

Başbakan Erdoğan'ın Kritik İran Ziyareti (Mayıs 2012). [İleti No: 285]. Erişim: 11 Ocak.2014, Siyaset Dergisi Ağ Sitesi: <http://www.siyasetdergisi.com.tr/Haber/BASBAKAN-ERDO%C4%9EAN'IN KRITIK-IRAN-ZIYARETI/285>

- Başbakan'ın Danışmanı: Büyük Ortadoğu Projesi Çöktü (18 Aralık 2008). [İleti No:913287].
Erişim:Radikal,http://www.radikal.com.tr/politika/basbakanin_danismani_buyk_ort_dogu_pro_esi_coktu-913287
- Başbakan Erdoğan'dan AB açıklaması! (8 Kasım 2013). [İleti No:892743]. Erişim: Habertürk, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/892743-basbakan-erdogandan-ab-aciklamasi>
- Başbakan Erdoğan, İsrail Başbakanı Ariel Şaron İle Görüştü. (t.y.). [İleti No: 2490]. Erişim: AKP, <http://www.akparti.org.tr/site/haber/2490/basbakan-erdogan-israil-basbakani-ariel-saron-ile-biraraya-geldi-basbakan-e>
- Başbakan Erdoğan'dan İsrail'e: Alçak bir pervasızlıktır. (01 Haziran 2010). [İleti No:1000071].Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogandan_israile_alcak_bir_pervasizlik-1000071
- Başbakan Erdoğan'ın Tarihi ABD Ziyareti. (Mayıs 2013). [İleti No:515]. Erişim: Siyaset Dergisi, <http://www.siyasetdergisi.com.tr/Haber/BASBAKAN-ERDOGAN'IN-TARIHI-ABD-ZIYARETI/515>
- Başbakan'dan IŞİD Uyarısı. (15 Haziran 2014). [İleti No: 1897595]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-dan-isis-uyarisi/siyaset/detay/1897595/default.htm>
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İsrail'e Sordu. (19 Ocak 2009). Erişim: 10 Temmuz 2012, Haber Merkezi Ağ Sitesi: <http://habermerkezi.wordpress.com/2009/01/19/basbakan-recep-tayyip-erdogan-israile-sordu/>
- Başbakanlık (t.y). Erişim: 24 Aralık 2013. http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_PrimeMinister/pg_PrimeMinister.aspx.
- Baştürk, D. (25 Ağustos 2012). AB Yolunda Arpa Boyu Mesafe [İleti No:1017]. Erişim: Hınıs Haber, <http://www.hinishaber.net/ozel-haber/ab-yolunda-yarim-arpa-boyu-mesafeh1018.html>
- Bayhan, F. (2012). *Dip Dalga Davutoğlu*. İstanbul: Paradoks Kitap
- Bayramoğlu, A. (13 Ocak 2004). *Hem Muhafazakâr Hem Demokrat Olunur mu?* Erişim: 30 Haziran 2011, Yeni Şafak Ağ Sitesi: <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/ocak/13/abayramoglu.html>
- Bedirhanoğlu, P. (2010). Türkiye'de neoliberal devletin AKP'li yüzü. B. Özçelik(Ed.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (s.40-65). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Benard, C. (2003). *Civil Democratic Islam; Partners, Resources and Stratagies* [Rapor No: 1716]. Erişim: 08 Ocak 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR1716.pdf
- “Benim için Davos Bitti”. (29 Ocak 2009). [İleti No:10886978]. Erişim: Hürriyet, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=10886978>
- Berkan, İ. (11 Haziran 2010). Şu eksen kayması meselesi [İleti No:1001855]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet_berkan/su_eksen_kaymasi_esesi-1001855.
- Besnainou, P. (15 Şubat 2007). The Turkish Alternative [İleti No: 213091]. Erişim: Harettz, <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/the-turkish-alternative-1.213092>
- Bhadrakumer, M.K. (4 Şubat 2009). Turkish snub changes Middle East Game [İleti No: 04]. Erişim: Asia Times Online, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/KB04Ak01.html
- Bila, F. (11 Haziran 2010). Türkiye Hayır demek zorundaydı [İleti No:1249411]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-hayir-demek-zorundaydi/fikret-bila/siyaset/yazardetay/11.06.2010/1249411/default.htm>.
- Bilici, A. (9 Mayıs 2009). Filozof Dışişleri Bakanı-2 [İleti No:8465259]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/abdulhamit-bilici/filozof-disisleri-bakani_2_8465259.html
- Birand, M. A. (1978). *Bir Pazar Hikâyesi; Türkiye-AET İlişkileri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birand, M.A. (15 Haziran 2010). Veleve ki Eksen Kaydı [İleti No:15024337]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/15024337.asp>
- BM Sekreteri Konuşuyor ama Netice Yok! (18 Ocak 2009). [İleti No:163651]. Erişim: Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/dunya-haber/bm-sekreteri-konusuyor-ama-netice-yok-18.01.2009-163651>
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları
- Borger, J., Hopkins, N. (10 Mart 2013). *West Training Syrian rebels in Jordan*. Erişim: 03 Haziran 2013, The Guardian Ağ Sitesi: <http://www.theguardian.com/world/2013/mar/08/west-training-syrian-rebels-jordan>
- Bozan, M. (t.y.). Türk ve Arap Yakınlaşmasının Tarihi Önemi [İleti No:1427]. Erişim: İnönü Üniversitesi, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/MahmutBozan.pdf>

- Bozkurt, A. (2012). Sıfır Sorun'dan Sıfır Çözüm'e: Türkiye, Suriye Politikasından Dolayı Bölgede Dostsuz mu Kalıyor? *Ortadoğu Analiz*, 4(2), 35-45.
- Bozkurt, C. (2009). Obama Döneminde Amerika, Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz (!) ve Yeni Osmanlıcılık, *21. Yüzyıl*, Ocak-Haziran, 173-192.
- Bölme, S., Ulutaş, F., Küçükkeleş, M., Torlak, F., Ataman, M., ve diğerleri. (2011). Dış Politika. *Seta Analiz*, 48, 85-125.
- Bölük, M. (2003). *El Tayyip: Rüzgârdan Kasırgaya*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Bölükbaşı, D. (2008). *1 Mart Vakası, Irak Tezkeresi ve Sonrası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bulaç, A. (2004). "Müslüman Demokrat" Modelin Sistem Parametreleri. *Bilgi ve Düşünce*, 1(4), 17-28.
- Bulaç, A. (8 Ekim 2003). AKP İslami geçmişini istese de reddedemez. *Vatan*. s.4.
- Bulut, A. (4 Ağustos 2007). Yeni Osmanlıcılık Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül [İleti No: 208]. Erişim: Yeni Çağ, <http://yenicaggazetesi.com.tr/yg/yazargoster.php?haber=208>
- Bülent Arınç'tan İran'a Eleştiri.(6 Şubat 2012). [İleti No: 27306]. Erişim: TRT Haber, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/bulent-arinctan-irana-elestiri27306.html>
- Büyükkara, M.A. (2008). Ilımlı İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'sinde Laikliğin Anlamı ve Sınırları. *Usul: İslam Araştırmaları*, 9, 173-200.
- Cem, İ. (2004). *Türkiye, Avrupa, Avrasya: Strateji-Yunanistan-Kıbrıs*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cemal, H. (26 Ekim 2010). ABD de AB anlamak zorunda artık Türkiye eski Türkiye değil [İleti No:1306122]. Erişim: Milliyet, <http://siyaset.milliyet.com.tr/abd-de-ab-de-anlamakzorunda-artik-turkiye-eski-turkiye-degil-/hasan-cemal/siyaset/siyasetyazardetay/26.10.2010/1306122/default.htm>
- Cevizoglu, H. (2003). *28 Şubat, Bir Hükümet Nasıl Devrildi*. (3.bs) Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Cizre, Ü. (2008). *Secular and Islamic Politics in Turkey*. New York: Routledge.
- Cizre, Ü., Çınar, M. (2007). Türkiye Between Secularism and Islam, The Justice and Development Party Expreince [İleti No:12]. Erişim: ISPI Online, http://www.ispionline.it/it/documents/wp_12_2007.pdf

- Clarke, M. ve White, B. (Der.) (1989) *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Approach*. Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Crisis, N. B. (2010). Parameters of Turkish Foreign Policy under the AKP Governments. *UNISCI Discussion Papers*, 23, 9-22.
- Cumhuriyet Hükümetinin Yeni Osmanlıcılık Hedefi. (2010). [İleti No: 265]. Erişim: TURKSAE http://www.turksae.com/sql_file/365.pdf
- Conservative Democracy and Globalization of Freedom*. (29 Ocak 2004). Erişim: 03 Temmuz 2011, American Enterprise Institute, <http://www.aei.org/events/2004/01/29/conservative-democracy-and-the-globalization-of-freedom/>
- Croft, S. (2009). Religion and Foreign Policy. *Renewal*, 17(1), 15-21
- Çağaptay, S. (13 Ocak 2009). Türkiye artık o eski Türkiye değil [İleti No:6100]. Erişim:Çağaptay, <http://www.cagaptay.com/6100/turkiye-artik-o-eski-turkiye-degil>.
- Çağaptay, S. (2007). *Türkiye’de Laikliğin ve Dış Politikanın Geleceği* [İleti No:67]. Erişim:Washington Institute, <http://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/PF67TurkishVersion>. df
- Çağlayan, İ.Z. (2009). The Justice and Development Party’s Conception of “Conservative Democracy”: Intervention or Reinterpretation. *Turkish Studies*, 10 (4), 595-612.
- Çaha, Ö. (2006). ‘Merkez Sağ’ın Diğer Aktörleri ve AKP. *Muhafazakâr Düşünce*, 2(9 10), 9-21.
- Çaha, Ö. (2001). *Dört Akım Dört Siyaset*. İstanbul: Zaman Kitap.
- Çakır, R. ve Çalmuk, F. (2011). *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. M. Belge (Der.). *İslamcılık* (s. 544-604). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2 Mart 2004). Gönüllülük Temelinde Yeni Bir Osmanlı Mümkün [İleti No: 21891]. Erişim: Vatan, <http://haber.gazetevatan.com/0/21891/1/gundem>
- Çakırözer, U. (10 Nisan 1997). *Ballı Kahkahalı Görüşme*. Erişim: 06 Mayıs 2010, Milliyet Ağ Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/1997/04/10/dunya/balli.html>

- Çakmak, H. (2012). *Türk Dış Politikası 1919-2012*. Ankara: Barış Kitapevi.
- Çakmak, C. (2007). Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü? *Akademik Orta Doğu*, 2(1), 69-98.
- Çalış, H., İ. Dağı ve R. Gözen. (2002). *Türkiye'nin dış politika gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Çalışlar, O. (24 Kasım 2012). Hamas bir terör örgütü müdür? [İleti No: 1109147]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral_calislar/hamas_bir_tero_org_tu_mudur_1109147
- Çandar, C. (25 Ağustos 2013). Müslüman Kardeşlerimizden Başka Dostumuz Kalmazsa. [İleti No: 1147636]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/musluman_kardeslerimizden_baska_dostumuz_kalmazsa-1147636
- Çandar, C. (04 Temmuz 2013). Müslüman Kardeşler'in İzdüşümü [İleti No: 1140320]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/musluman_kardeslerin_izdu_mu_1140320
- Çandar, C. (2010). Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları: Çok Kutuplu Bir Dünya İçin Yeni Bir Vizyon. Erişim: 30 Eylül 2013. <http://file.setav.org/Files/Pdf/cok-kutuplu-dunya-icin-yeni-bir-vizyon.pdf>
- Çayır, K. (2005). Demokratikleşme Yolunda Eğitim ve Militarizm. *Sivil Toplum*, 3 (12), 139-142.
- Çelik, S., Gürtuna, A. (2005). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü.
- Çetin, Ü. (1 Mart 2011). NATO'nun Libya'da Ne İş Var? [İleti No: 17150261]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17150261.asp>
- Çınar, M. (2010). AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği. B. Özçelik (Ed.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (s.307-315). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Çınar, M. (2002). Seçimlerin ardından: Siyaset yeniden. *Birikim*, 163-164 (Kasım Aralık), 40-48.
- Çınar, M. (1997). Yükselen Değerlerin İşadamı Cephesi: MÜSİAD [İleti No: 2115]. Erişim: Birikim, 23.03.2011. <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid88&yid=2115>
- Çiğdem, A. (2004). Muhafazakâr Demokrasi, Kıbrıs ve AKP. *Birikim Dergisi*, 178, 3-7.

- Çobanoğlu, İ. (2012). Arap Baharı ve Türkiye [İleti No:201283]. Erişim: Orsam, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201283_yazokul%20so%20012ankara.pdf
- Çoşar S., Özman A. (2004). Center-Right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: Neo Liberalism with a Muslim Face. *Contemporary Politics*, 10 (1), 57-74.
- Çötel, S. (2012). Propaganda ve İslamfobi'nin İngiliz Kitle İletişim Araçlarından Yansımaları [Elektronik Sürüm]. *Akademik Bakış Dergisi*. 33(Kasım-Aralık), 1 17.
- Dağcı, K. (2006). AB ve ABD'nin Büyük Ortadoğu Stratejileri ve Büyük Ortadoğu Projesi. A. Sandıklı, K. Dağcı. (Ed.). *Büyük Ortadoğu Projesi. Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler* (s. 174-188). İstanbul: TASAM Yayınları.
- Dağı, İ. (15 Haziran 2010). Eksen kayması tartışması neden gündemde? [İleti No: 995518]. Erişim: Zaman. http://www.zaman.com.tr/ihsan-dagi/eksen-tartismasi-neden-gundemde_995518.html
- Dağı, İ. (25 Nisan 2010). Eksen Tartışmasından AB Üyeliğine [İleti No:999313]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/ihsan-dagi/eksen-tartismasindan-ab-uyeligine_999313.html
- Dağı, İ. (2005). Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization. *Turkish Studies*, 6 (1), 21-37.
- Dağı, İ. (09 Ocak 2004). AKP: Müslüman Demokrat mı Muhafazakâr Demokrat mı? [İleti No:543]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/yorum_ak-parti-musluman-demokrat-mi-muhafazakar-demokrat-mi_543.html
- Dağı, İ. (2002). *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Dağı, İ. (06 Şubat 2002). İslami Siyasette Batı Ufku [İleti No:623373]. Erişim: Radikal, <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=623373>
- Dağı, Z. (2006). *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AKPlı Yıllar*. Ankara: Orion Kitapevi.
- Dalay, G., Friedman, D. (2013). The Ak Party and the Evolution of Turkish Political Islam's Foreign Policy. *Insight Turkey*, 15 (2), 123-139.
- Darbeci General Müslüman Halkı Katlediyor: Mısır değil Sudan.(30 Eylül 2013). [İleti No:34732]. Erişim: Radikal, <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/darbeci-general-musluman-halki-katlediyor-misir-degil-sudan-34732>
- Davison, R. H. (1959-1960). Where Is The Middle East? *Foreign Affairs*, 38, s. 667.

- Davutoğlu, A. (2013). *Teoriden Pratiğe, Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2011b). Türkiye ve Avustralya İlişkileri: 21. Yüzyılda yaratıcı dış politika panelindeki konuşma metni [İleti No:101]. Erişim: 06 Eylül 2011. <http://www.usak.org.tr/rapor.asp?d=101>
- Davutoğlu, A. (20 Mayıs 2010). *Turkey's Zero Problems Foreign Policy*. Erişim:09 Ocak 2011, Foreign Policy Ağ Sitesi: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy
- Davutoğlu, A. (2008), Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (26 Şubat 2004). Türkiye Merkez Ülke Olmalı [İleti No:107581]. Erişim: Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>
- Davutoğlu, A. (2002). Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine. *Marife Bilimsel Birikim*, 2(3),39-52.
- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben İdraki. *Divan*, 2(3), 1-53.
- Davutoğlu, A. (1994). *Alternative Paradigms: the impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory*. Maryland, Lanham: University Press of America.
- Davutoğlu, A. (1994b). *Civilization Transformation and the Muslim World*. Kuala Lumpur: Mahir Publications
- Davutoğlu'ndan Irak mesajları.(13 Kasım 2013). [İleti No:7307]. Erişim: CNN Türk, <http://www.cnnturk.com/2013/guncel/11/13/davutoglundan.irak.mesajlari/73071.0/>
- Davutoğlu, İsrail'in Gazze Yaklaşımını Eleştiriyoruz. (12 Ekim 2009). [İleti No: 49280]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=149280>
- Dawisha, A. (1985). *Islam in Foreign Policy*. England: Cambridge University Press
- Dede, A. (2011). The Arab Uprisings: Depating the Turkish Model. *Insight Turkey*, 13(2), 23-24.
- Demir, Ö., Acar, M. (2006). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Demir, Ö, Acar M., Toprak M. (2004). Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 166-168.
- Demirtaş, B. (2012). Turkish Foreign Policy Under the AK Party Governments: A Interplay of Imperial Legacy, Neoliberal Interests and Pragmatism.S. Çoşar, G. Y. Özdemir (Der.). *Silent Violence, Neoliberalizm, Islamism Politics and the AKP Years in Turkey*. (s.213-250). Ottawa: Red Quill Books
- Deringil, S. (2010). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Deveci, İ. (1999). *Recep Tayyip Erdoğan, Bu Şarkı Bitmez*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı (TY). Erişim: 30 Eylül 2013.
<http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa>.
- Dijk, T. (1985). *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press.
- Dilek, C.A. (04 Ekim 2014). IŞİD tehdidinin “Kazananları” ve “Kaybedenleri” .Erişim: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. [İleti No: 7785].
<http://www.21yyte.org.tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmlle-mucadele/2014/10/04/7785/isid-tehdidinin-kazananlari-ve-kaybedenleri>
- Dinç, S. (t.y.). *Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)*. Erişim: 01 Temmuz 2014, Türkoloji Ağ Sitesi, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_sonrasi_ic_e_dis_gelistmelere_bakis.pdf
- Dinçer,O, Çoşkun, G. ve Yegin, M. (2011). Türkiye-Irak ilişkilerinde Dönüm Noktası Erdoğan’ın Ziyareti. *USAK Analiz*, 4 (Nisan), 1-14.
- Diyanet İşleri Başkanından BM’ye eleştiri: inandırıcılığı kaybetti*. (22 Ağustos 2013). Erişim: 16 Kasım 2013, Dipnot Tv, <http://www.dipnot.tv/diyanet-isleri-baskanindan-bmyeelestiri-inandiriciligini-kaybetti/>
- Duman, B. (30 Eylül 2014). IŞİD Operasyonları ve Türkiye-Irak ilişkileri.[İleti No: 5183]. Erişim: ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5183>
- Duman, İ. (2011). *What are the Expectations From Turkey in the Middle East?* İstanbul:DÜBAM (World Bulletin Research Desk) Publications.
- Duman, İ. (18 Mayıs 2012). Türkiye ABD ilişkileri Altın Çağını mı Yaşıyor? [İleti No:210371]. Erişim :Dünya Bülteni, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=210371>
- Duman, O., Birsal, H. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etkin Eden Dış Gelişmeler. *Atatürk Dergisi*, 1(1), 299-318.

- Duran, B. (01 Ağustos 2014). İslam'ın Dış Politikada Rolü Var mı?. Erişim: 06 Kasım 2011, Sabah ağ sitesi,
<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2014/08/01/islamin-dis-politika-yapiminda-bir-rolu-var-mi>
- Duran, B. (13 Haziran 2014). İŞİD'in yükselişi ve Ortadoğu'da yeni dönem ihtiyacı. Erişim: Sabah Ağ Sitesi,
<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2014/06/13/isisin-yukselisi-ve-ortadoguda-yeni-donem-ihitiyaci>
- Duran, B. (2013). Understanding the AK Party's Identity Politics: A Civilizational Discourse and Its Limitations. *Insight Turkey*, 15(1), 91-109.
- Duran, B. (2010). AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika. H. Yavuz (Ed.). *AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s.333-359). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Duran, B. (2009). Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor Mu? K. İnät, M. Ataman ve B. Duran (Der.). *Ortadoğu Yıllığı 2009* (s.385-402). İstanbul: Küre Yayınları.
- Duran, B. (2006). JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation. H. Yavuz (Ed.). *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AKP* (s.281 305). Salt Lake City: The Univerity of Utah Press.
- Durucan, H. (2013). *Atatürk'ün Ortadoğu ve Balkan Politikaları*. Erişim: 07 Mayıs 2013, Makaleler Ağ Sitesi: <http://www.makaleler.com/genel-kultur-makaleleri/pdf/ataturk-un-ortadogu-ve-balkan-politikalari.pdf>
- Dündar, C. (2007). *Bi'at ve Öfke: Recep Tayyip Erdoğan'ın Pskikobiyoğrafisi*. İstanbul: Telos Yayınları.
- Eksen Kayması Tartışmaları: Bir Yorum da Davutoğlu'ndan. (15 Haziran 2010). [İleti No: 5800179]. Erişim: CNN Türk, <http://www4.cnnturk.com/2010/dunya/06/15/eksen.kaymasi.bir.yorum.da.davut-glundan/580179.0/>
- Elik. S. (2014). *Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri* (Politika Notu No. 2014/01). İstanbul: İlmi Etüdler Derneği.
- Englebrecht, S. (02 Eylül 2011). Türkiye İsrail İlişkisi Gerildi [İleti No: 15361471]. Erişim: Deutsche Well Türkçe, <http://www.dw.de/t%C3%BCrkiye-israil-ili%C5%9Fkisi-gerildi/a-15361471>
- Eralp, A. (1996). Facing the Challange: Post-Revolutionary Relations With Iran. H. Barkey (Ed.). *Reluctant Neighbour: Turkey's Role in the Middle East* (s. 93-112). Washington: Institute of Peace Press.

- Eran, O. (2011). Turkey and Israil: The Wrong Crisis at the Wrong Time. *Israil Journal of Foreign Affairs*, 5(3), 9-11.
- Erbakan N. (t.y.). *Ortak Pazar Nasıl Kuruldu?* Erişim: 02 Mayıs 2011, <http://www.necmettinerbakan.org/erbakankitap.asp>
- Erbakan, N. (1991a). *Adil Ekonomik Düzen*. İstanbul: Anadolu Matbaacılık.
- Erbakan, N. (1991b). *Türkiye 'nin Temel Meseleleri*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Erbakan N. (1976) *Milli Görüş*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- 'Erbakan Anlaşmayı Engellemez'. (1 Temmuz 1996). [İleti No:438793]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/dunya_erbakan-anlasmayi_engellemez_438793.html
- Erdoğan T. (2003). *Konuşmalar, AKP Grup Konuşmaları, 10 Temmuz 2002-Temmuz 2003*. Ankara.
- Erdoğan, T. (2003b). European Union Should Be About Values, Not Borders. *New Perspectives Quarterly*, 20(2), 58-60.
- Erdoğan, T. (31 Mart 2003). My Country is Faithful ally and Friend [İleti No:104907941058746300]. Erişim: The Wall Street Journal, <http://online.wsj.com/news/articles/SB104907941058746300>
- Erdoğan, R.T. (2004). A Broad View of the 'Border Middle East' [İleti No: 3380]. Erişim: Russia in Global Affairs, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_3380
- Erdoğan, R.T. (2006). Conservative Democracy and the Globalization of Freedom.(Ed. H. Yavuz). *The Emergence of a new Turkey: Democracy and AK Party* (s.333 341). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Erdoğan, R.T. (1997). 2. *Uluslararası İstanbul Fetih Konferansı 30-31 Mayıs, 1 Haziran 1997*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları
- Erdoğan'dan Avrupa Birliği'ne "Gerçek Birlik" Dersi. Zaman (10 Ocak 2004). [İleti No: 3]. Erişim: Zaman, <http://arsiv.zaman.com.tr//2004/01/10/dis/h3.htm>
- Erdoğan ABD'de yine rest çekti: Gerekirse İsrail ile savaşırız.(2011). [İleti No:021279] Erişim: EURACTIV, <http://www.euractiv.com.tr/politika-000110/article/erdoan-abd-de-yine-rest-ekti-gerekirse-israil-ile-savarz-021279>
- Erdoğan: Batı'nın Ahlaksızlığını Aldık. (25 Ocak 2008). [İleti No:245471]. Erişim: Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=245471>

- Erdoğan: BM'ye Güvenmiyorum. (19 Kasım 2012). [İleti No: 1629418]. Erişim: Milliyet, http://siyaset.milliyet.com.tr/erdoganbmyegüvenmiyorum/siyaset/siyas_tdetay/19.11.012/1629418/default.htm
- Erdoğan: Doğu Batı arasında köprüyüz. (09 Eylül 2003). [İleti No: 341174]. Erişim: Hürriyet, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/09/09/341174.asp>
- Erdoğan: Füzeyle barış sağlanmaz. (19 Nisan 2004). Erişim: Haberler Ağ Sitesi, <http://www.haberler.com/erdogan-fuzeyle-baris-saglanmaz-haberi/>
- Erdoğan, İsrail'in Suikast Politikasını Eleştirdi (18 Nisan 2004). [İleti No: 265660]. Erişim: NTVMSNBC, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/265660.asp>
- Erdoğan: Sünni de olsa Şii de olsa Yezid'tir (10 Ocak 2012). [İleti No:828753]. Erişim: Haber 7, http://www.haber7.com/partiler/haber/828753-erdogan_siide_olsa_sunnide-olsa_yezidtir
- Erdoğan'dan İlginç mezhepçilik açıklaması.(14 Haziran 2013). [İleti No: 195203]. Erişim:Dünya,http://www.dunya.com/erdogandan-iliginc-mezhepcilik_aciklamasi_195203h.htm
- Erdoğan'dan İran'da sıcak mesajlar. (28 Ekim 2009). [İleti No: 908837]. Erişim: Zaman,http://www.zaman.com.tr/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=98837
- Erdoğan'dan Şaron ve Abbas'a Mektup. (18 Ağustos 2005). [İleti No: 755047]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/yorum/erdogandan_saron_ve_abbasa_mektup-755047
- Erdoğan Umursamıyor. (16 Ekim 2009). [İleti No:192]. Erişim: Cumhuriyet, <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2002/10/26/5.xhtml>
- Ergin, S. (31 Ocak 2013). Erdoğan NATO'dan çıkabilir mi? [İleti No: 22485404]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22485404.asp>
- Ergin, S. (28 Aralık 2004). AKP'nin AB Serüveninde Yeni Aşama [İleti No:308]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=284564&yazarid=308>
- Ergin, S. (31 Ağustos 2012). Suriye politikasının muhasebesi (3) iç politika dili mezhepçilik algısını kökleştirdi [İleti No:21345658]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/21345658.asp>
- Erhan, Ç. (2010). *Türk Dış Politikası'nın Güncel Sorunlar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.

- Elliott, R. (1996). Discourse Analysis: Exploring Action, Function and Conflict in Social Texts. *Marketing Intelligence and Planning*, 14(6). 65-68.
- Erler, Ö. (2007). Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat Kimliği”, *Stratejik Öngörü*, (10), 126-132.
- Erol, M. (3 Kasım 2007). Tamam mı Devam mı. [İleti No: 608680]. http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-turkiye-yol-ayriminda-1-tamam-mi-devam-mi_608680.html
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Ertuğrul, D. (2012). *Türkiye Dış Politikası için bir Test: Suriye Krizi*. Erişim:01 Kasım 2013 TESEV Ağ Sitesi: http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/15ae171c-7545-48a6-8be5-d9a842564fd8/Dogan_Ertugrul_TESEV_Suriye%20Krizi.pdf
- Esad: Erdoğan’a sonradan Vahiy mi Geldi? (4 Temmuz 2012). [İleti No: 29566]. Erişim:14 Kasım 2013, Analiz Merkezi, <http://www.analizmerkezi.com/haber/esad-erdogana-sonradan-vahiy-mi-geldi-29566.html>
- Esayan, M. (2014). 30 Mart’a Doğru Adalet ve Kalkınma Partisi. *Seta Analiz*, Mart (89), 1-40.
- Fahri, T. (2013). *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu, 1990’lardan Günümüze* (s. 121-142). Edirne: Paradigma Yayınları.
- Falk, R. (2001). *Religion and Humane Global Governance*. New York: Palgrave.
- Fedayi, C. (2004). AKP’nin Siyasi Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(1), 148-163.
- Foucault, F. (2005). *Özne ve İktidar* (I. Ergüder ve O. Akınbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fox, J., Sandler, S. (2005), The Question of Religion and World Politics. *Terrorism and Political Violence*, 17 (3), 293-303.
- Fox, J., Sandler, J. (2004). *Bringing Religion into International Relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fradkin, H, Libby, L. (2013). Erdoğan’s Grand Vision: Rise and Decline. *World Affairs*, 175(69), 41-51.
- Fuller, G. (1997). *Turkey Faces East: New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union*. Santa Monica. CA:RAND.

- Fuller, G. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti (2bs)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gencer, Ö. (2010). Aynalar Galerisi Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yanılsamalar ve Gerçekler. *Ortadoğu Analiz*, 2(18), 36-44.
- Gencer, Ö. (2010b). Mavi Marmara Bunalımında Sonun Başlangıcına Doğru. *Ortadoğu Analiz*, 2(21), 29-38.
- Gerger, H. (2006). *ABD Ortadoğu Türkiye*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Göka, E., Göral, F ve Güney, Ç. (2004). Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasi Tercihi. A. Çiğdem (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Muhafazakârlık* (s.302-314). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (1994). İslami Dokunulmazlıklar, Laikler ve Radikal Demokratlar. *Türkiye Günlüğü*, 27, 13-18.
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (9. bs.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gönlübol, M., Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(1), 241-256.
- Gözyayın, İ. (t.y.). *Ahmet Davutoğlu: Role as an Islamic Scholar Shaping Turkey’s Foreign Policy*. Erişim: 11 Ekim 2013.
<http://warsaw.sgir.eu/uploads/Ahmet%20Davutoglu.pdf>.
- Gözyayın, İ. (2010). Religion as Soft Power in the International Relations in Turkey [İleti No: 1228]. Erişim: Political Studies Association,
http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2010/1365_1228.pdf
- Gözen, R. (2006). Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği’ne Doğru Dönüşümü. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(6), 1-16.
- Güder, S. Mercan, M. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası. *İnsan ve Toplum*, 2 (3), 57-92.
- Gül, A. (2006). The Need for Reform in Islamic World and the Role of Civil Society (Ed. H. Yavuz). *The Emergence of a new Turkey: Democracy and AK Party* (s.341-347). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Gül, A. (2004). Turkey’s EU Membership: Seeing Transatlantic Gains. *Turkish Policy Quarterly*, Fall, 11-16
- Gül, A. (2003). *OIC Business Forum During the 10th OIC Summit Meeting in Malaysia*. Erişim: 15 Ekim 2003, Abdullah Gül Ağ Sitesi:
<http://abdullahgul.gen.te/EN/Main.asp>

- Gül ve Ahmedinejat Basın Toplantısı Düzenledi.(14 Ağustos 2008). [İleti No:9665323]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9665323.asp>
- Gül ve Şalom'dan Ortak Açıklama (16 Kasım 2003). [İleti No: 244084]. Erişim: NTVMSNBC, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/244084.asp>
- Gülalp, H. (1999). Political Islam in Turkey: The Rise and Fall of Refah Party. *The Muslim World*, 89 (1), 22-41.
- Gülalp, H. (2002). Using Islam as Political Ideology: Turkey in Historical Perspective. *Cultural Dynamics*, 14(1), 21-39.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti, Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güller, M. (04 Ocak 2012). *Davutoğlu'nun Sünni Kartı*. Erişim: 07 Kasım 2013, Haber Güncel Ağ Sitesi: <http://haberguncel.blogspot.com/2012/01/davutoglundun-sunni-karti-mehmet-ali.html>
- Gümüş, B. (2013) Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu Siyaseti. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmalar Dergisi*, 4(2),75-99.
- Günel, A. (t.y.). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. *Ege Akademik Bakış*, 1(4),156-164.
- Güner,S. (2012). *Religion and Preferences: A Decision-theoretic explanations of Turkey's New Foreign Policy*, 8(3), 217-230.
- Gürer, C. (2010). Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi ve Yeni Bir Eksenin Oluşumu [İleti No:1553]. Erişim: USAK, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1553>
- Güreşçi, E. (2010). Türkiye'de Kentten Köye Göç Olgusu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 77-86.
- Gürün, K. (2010). *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953) (2. bs.)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hale, W. (2010). Hristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar. H. Yavuz (Ed.). *AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. (s.97-121). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hale, W.(2005). Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts. *Turkish Studies*, 6(2), 293-310.
- Hale, W. and Özbudun, E. (2010), *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey*. New York: Routledge

- Hasan, A. (03 Mart 2006). Erdoğan Amerika'da Perle İle Gizlice Görüştü. [İleti No: 02]. Erişim: Milliyet
<http://www.milliyet.com.tr/2006/03/03/guncel/axgun02.html>
- Hazır, M., Özkuk, G. (2006). Doğu-Batı Tartışmalarına Bir Katkı Denemesi Gün Batımından Şafağa mı, Şafaktan Gün Batımına mı? *Journal of Azerbaijani Studies*, 1(4), 568-580.
- Heper, M. (2006). The Justice and Development Party: Government and the Military in Turkey. A. Çarkoğlu ve B. Rubin (Ed.) *Religion and Politics in Turkey*. (s.73-84). London:Routledge
- Heper, M., Tokta, Ş. (2009). Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdoğan. *The Muslim World*, 93(2), 157-185.
- Huntington, S. (2003). *Medeniyetler Çatışması*. (8.bs) Ankara: Vadi Yayınları.
- International Crisis Group (8 Eylül 2010). *Türkiye'nin İsrail ve İran Krizleri* (Rapor No: 208). Erişim:22 Ekim 2013,
http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/208_Israel_and_Iran_full_report_TURKISH.pdf
- International Crisis Group (7 Nisan 2010). *Türkiye ve Ortadoğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar* (Rapor No: 203). Erişim: 31 Ekim 2013,
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkey/cyprus/turkey/203%20Turkey%20and%20the%20Middle%20East%20%20Ambitions%20and%20Constraints%20TURKISH.pdf>
- Irak Bilgi Notu*.(t.y.) Erişim: 25 Ekim 2013, Dışişleri Bakanlığı Ağ Sitesi:
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Irak'ta Cuma hutbesinde Erdoğan'a seslendiler. [22 Şubat 2013]. [İleti No: 65625]. Erişim: Haber Dikkat,
<http://www.haberedikkat.com/Haberler/65625/irakta-Cuma-hutbesinde-erdogana-seslendiler>
- Irak Gölgeledi. (15 Kasım 2004). [İleti No:01]. Erişim: Milliyet,
<http://www.milliyet.com.tr/2004/11/15/siyaset/siy01.html>
- İçeren, Ç., Z. (2009). The Justice and Development Partys's Conception of Conservative Democracy: Intervention or Reinterpretation. *Turkish Studies*,10(4), 595-612.
- İHH Hakkında Bilmediğimiz Her Şey. (08 Haziran 2010). [İleti No:25104559]. Erişim: NTVMSNBC,
<http://www.ntvmsnbc.com/id/25104559/#storyContinued>

- İhsanoğlu Neden Tepkilerin Odağında.(19 Kasım 2013). [İleti No: 573160]. Erişim: İnternet Haber, <http://www.internethaber.com/ihsanoglu-neden-tepkilerin-odaginda-573160h.htm>
- İnat, K. (2007). Türkiye'nin Dönüşümünde Avrupa Birliği Etkisi. D. Durdun, B. Duran ve H. Al (Der.). *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye* (s.97-120).İstanbul: Alfa Yayınları.
- İnsel, A. (2002). Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık. *Birikim*, 163-164, 21-28.
- İran ABD'ye Mesajını Türkiye'den Verdi.(18 Temmuz 2008). [889144]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/dunya/iran_abdye_mesajini_turkiyeden_verdi-889144.
- İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad ile Düzenledikleri Ortak Basın Toplantısında Yaptığı Açıklama. (14 Şubat 2011). [İleti No:78919]. Erişim:Cumhurbaşkanlığı, <http://www.tccb.gov.tr/aciklamalar/252/78919/iran-cumhurbaskanmahmud-ahmedinejad-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklariacikla.html>
- İran Dışışleri Bakanı Türkiye ziyaretini yazdı.* (05 Kasım 2013). Erişim: Time Türk, http://www.timeturk.com/tr/2013/11/04/iran-disisleri-bakani-turkiye-ziyaretini-yazdi.html#.Utj_b2yIodU
- İran Türkiye diyalogunda en önemli diyalog.(27 Kasım 2013). [İleti No: 1099348]. Erişim:Haber 7, <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1099348-iran-turkiye-diyalogu-en-onemli-diyalog>
- İran Ziyaretinde Fidan Sürprizi. (29 Ocak 2014). [İleti No: 1829246]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/iran-ziyaretinde-fidan-surprizi/siyaset/detay/1829246/default.htm>
- İrem, N. (2004). Türk Muhafazakârlığı Üzerine Bazı Gözlemler. *Karizma*, 5 (17), 9-20.
- İslamcılar AB Sürecini Kullandı.(21 Ocak 2004). [İleti No:07]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2004/01/21/siyaset/siy07.html>
- İsrail'e tüm dünyadan tepki yağdı. (22 Mart 2004). [İleti No: 262600]. Erişim: NTVMSNBC,<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/262600.asp>
- İsrail müdahale etti. (05 Kasım 2011). *Cumhuriyet*. s. 9.
- İsrail Türkiye'yi Kaybetmemeli. (14 Temmuz 2004). [İleti No: 122135]. Erişim: Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=122135>

- Jelen, T.G., Wilcox, C. (2002). *Religion and Politics in Comparative Perspective: The One, The Few and the Many*. New York: The Cambridge University Press.
- Jenkins, G. (2009). *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East*. London:Palgrave.
- John Kerry hold talks on Syria crisis in Ankara.(01 Mart 2013). [İleti No:21626428].Erişim: BBC, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-21626428>.
- Johnston, D. (Ed.) (2003). *Faith Based Diplomacy: Trumping Realpolitik*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Kağan, O. (10 Ekim 2012). AKP Nasıl Kuruldu? [İleti No:32748]. Erişim: Güncel Meydan, <http://www.guncelmeydan.com/pano/akp-nasil-kuruldu-mustafaerol-t32748.html>
- Kalın, İ. (13 Ağustos 2012). Türkiye mezhepçi bir dış politika mı izliyor? [İleti No:18310]. Erişim: Dünya Bülteni,<http://www.dunyabulteni.net/?aType=yazarHaber&ArticleID=18310>
- Kalın, İ. (8 Şubat 2011). Türkiye'nin İnce Gücü [İleti No:81]. Erişim: TUIÇ Akademi, <http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar1/81-ibrahim-kalin-tum-yazilari/561-turkiyenin-ince-gucu>
- Kalın, İ. (27 Mart 2009). Kamu Diplomasisi İçin Mola!. Erişim: 09 Mayıs 2010, Sabah. http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ibrahim_kalin/2010/03/27/kamu_diplomasi_ici_mola
- Kaplan, S. (2007). *Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye 'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Karaagaçlı, A. (t.y.). Nükleer Takas Anlaşması [İleti No:77]. Erişim: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=88:nuekleer-takas-anlamas&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150
- Karaalioğlu, M. (09 Kasım 2012). BM'de beş kıta ve her inanç grubunun temsili sağlanmalı [İleti No: 703181]. Erişim: Star, <http://haber.stargazete.com/politika/bmde-bes-kita-ve-her-inanc-grubunun-temsili-saglanmali/haber-703181>
- Karaalioğlu, M. (24 Mart 2009). En Zor Sorunda En İyi Nokta [İleti No: 511153]. Erişim: Star Gazetesi, <http://haber.stargazete.com/yazar/en-zor-sorunda-en-iyi-nokta/yazi-511153>
- Karaalioğlu, M. (2001). *Hilal ve Ampul*. İstanbul: Bakış Yayınları.

- Karabağ, E. (28 Eylül 2012). İsrail Çıkışı Göstermelik. *Cumhuriyet*. s.12.
- Karabağ, E. (26 Ağustos 2011). Batı, Türkiye’de yarattığı ‘liberal İslam’ı’ dayatıyor”. *Cumhuriyet*. s.9.
- Karademir, M. (21 Ocak 2013). Türk Dış Politikası Analizi 7: Dış Politika Bağlamında Yeni Kavramlar [İleti No:1728]. Erişim: USGAM, <http://www.usgam.com/tr/index.php?1=800cid=1728&bolge=14>
- Karadereli, C. (2007). Ortadoğu’ya Yönelik Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Yenilikleri. *Akademik Ortadoğu*, 2(1), 35-48.
- Karagül, İ. (9 Kasım 2002). “Çatışmacı” Dünya Görüşüne Karşı AKP’ye Yüklenen Misyon. Erişim: 10 Haziran 2013, Yeni Şafak Ağ Sitesi: <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2002/kasim/09/ikaragul.html>
- Karaman, L. (1994). Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Bağlamında Din Ögesi ve Hindistan Müslümanları. F. Sönmezoğlu (Der.). *Türk Dış Politikasının Analizi* (s.231-242). İstanbul: Der Yayınları.
- Kardaş, Ş. (2011). Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı. *Akademik Ortadoğu*. 5(2), 19-42.
- Kaya, R. (2007). *Değişim Sürecinde AKP ve Müslümanlar*. İstanbul: Kitapyurdu.
- Kaygusuz Ö. (2010). Türkiye-AB İlişkilerinin “Mobius” Şeridi: AKP Reformculuğu ve AB Çokkültürlülüğü. İ. Uzel ve B. Duru (der.), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilânçosu* (s.410-439). Ankara: Phoenix.
- Keskin, F. (2012). *Michel Foucault İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4*, (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı yayınları
- Keyman, F. (2010). Türk Dış Politikası’nda Eksen Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm, *SETA Analiz*, 15, 6-10.
- Keyman, F. (28 Eylül 2003). AKP ve Dış Politika [İleti No: 870526]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/radikal2/akp_ve_dis_politika-870526
- Keyman, F., Gümüşçü, Ş. (2014). *Democracy, Identity, and Foreign Policy in Turkey*. London: Palgrave Macmillan.
- Keyman, F. Koyuncu, B. (2004). AKP, MÜSİAD, Ekonomik Kalkınma ve Modernite. *Düşünen Siyaset*, 19, 125-145.
- Keinon, H. (22 Mart 2013). Netanyahu apoligizes to Turkey over 2010 Gaza flotilla [İleti No: 307423]. Erişim: Jerusalem Post,

http://www.jpost.com/International/Obama-Netanyahu-Erdogan_speak-by-phone-307423

- Keinon, H.(16 Ekim 2009). Angering Great Mediator [İleti No: 1289992]. Erişim: Jerusalem Post, <http://www.unitedjerusalem.org/index2.asp?id=1289992&Date=10/21/2009>
- Keinon, H. (24 Aralık 2009). "Turks want 'framework' for direct Israeli-Syrian talks" Erişim: 07 Ocak 2014, Jerusalem Post Ağ Sitesi: <http://www.jpost.com/MiddleEast/Turks-want-framework-for-direct-Israeli-Syrian-talks>
- Kerimoğlu, B.(2004). *Zehirli Sarmaşık Misyonerler: Küresel Tapınağın Postmodern Rahipleri*. İstanbul: Ulus Yayınları
- Keskin, M. (16 Haziran 2013). *Geçmişten Günümüze Türkiye Suriye İlişkileri*. Erişim: 01 Kasım 2013, Akademik Perspektif Ağ Sitesi: <http://akademikperspektif.com/2013/06/16/gecmisten-gunumuze-turkiye-suriye-iliskileri/>
- Kılıçkaya, B. (20 Temmuz 2004). İki Yıl İslamcıydı Şimdi Sabırlı İyimser [İleti No: 101]. Erişim: Sabah, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/07/20/gnd101.html>
- Kılınç, R. (2009). Turkey and the Alliance of Civilizations: Norm Adoption as a Survival Strategy. *Insight Turkey*, 11(3), 57-75.
- Kınıklıoğlu, S. (24 Mart 2007). The return of Ottomanism [İleti No: 106531]. Erişim: Today's Zaman. <http://www.todayszaman.com/columnists/suat-kiniklioglu/106531-the-return-of-ottomanism-ii.html>
- Kıran, A. (t.y.). *Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri*. Erişim: 01 Kasım 2012, İnönü Üniversitesi Ağ Sitesi: <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/AbdullahKiran.pdf>
- Kıbaroğlu, M., Nun, Y. (2007). Türkiye'nin Irak'ın Yeniden Yapılanması İle Kaygılar. *Global Strateji Dergisi*, 3(9), 1-10
- Kime Niyet Kime Kısmet. (14 Nisan 2003). [İleti No: 666700]. Erişim: Radikal, <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=666700>
- Kirişçi, K. (2004). Between Europe and the United States: The Transformation of Turkish Foreign Policy. *Middle East Review of International Affairs*, 8, 29-57.
- Kirişçi, K. (2011). Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East. *Insight Turkey*, 13 (2), 33-55.

- Kramer, H. (t.y.). *LSE Conference on the Transformation of Turkish Foreign Policy*. Erişim: 30 Eylül 2013, Global Political Trends Center Ağ Sitesi: <http://www.gpotcenter.org/dosyalar/Konferans-Raporu.pdf>
- Koçer, G. (2003). *Türk Dış Politikasında İslam*. Ankara: Öğreti Yayınları.
- Koçer, G. (2006). Türk Dış Politikasında Din Unsuru. *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 131-157.
- Kohen, S. (10 Nisan 1997). *Erbakan'ın İsrail ile Diyoluğu!* Erişim: 07 Ocak 2010, Milliyet Ağ Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/1997/04/10/yazar/kohen.html>
- Kohen, S. (05 Mayıs 2009). Davutoğlu ile Yeni Dönem [İleti No:58]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayArsiv&ArticleID=19914&AuthorID=58&b=Davutoglu%20ile%20yeni%20donem&a=Sami%20Khe&ver=31>.
- Köker, L. (2004). *Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye, Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, T. (2011). Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümleri. M. Özcan, B. Duran, K. İnat (Der.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s.623-662). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kösebalaban, H. (2009). Türkiye'nin Yeni Dış Politika Doktrini: Medeniyetler İttifakı[1939]. Erişim: 05 Kasım 2012, Anlayış, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=72&makaleid=1939>
- Kuloğlu, A. (t.y.). *NATO'nun Yeni Genel Sekreteri Rasmussen*. Erişim: 06 Ocak 2014. <http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/kuloglu1.pdf>
- Kumbaracı, A. C. (2009). *Turkish Politics and the Rise of AKP*. London: Routledge.
- Küresel İmparatorluk ve Erbakan'ı Anlamak.(11 Eylül 2012). [İleti No:245703]. Erişim: Milli Gazete, http://www.milligazete.com.tr/haber/Kuresel_impatorluk_ve_Erbakani_anlamak_3/245703#.Ukk0HhVrMdU
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası, 1945-1970*. Ankara: Barış Kitap
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Laçiner, S. (2003). Özal Dönemi Türk Dış Politikası. T. Göksu, ve diğerleri (Ed.). *1980 2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları* (s. 25-48). Ankara: Siyasal Kitapevi.

- Lappin, Y. (24 Mart 2013). Gantz:Syrian fire endangared life of IDF soldiers [İleti No: 307575]. Erişim: Jerusalem Post, <http://www.jpost.com/Defense/Gantz-Syria-fire-imperiled-soldiers-IDF-forced-to-respond-307575>
- Lewis, B. (2004). *Semitizm ve Anti-Semitizm/Çatışma ve Önyargıya Dair*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Islam and the West*. Oxford:Oxford University Press.
- Luttwak, E. (1994). The Missing Dimension. D. Johnston ve C. Sampson. *Religion: The Missing Dimension of Statecraft*. (s.8-20). Oxford: Oxford University Press.
- Mahcupyan, E. (04 Kasım 2004). *Muhafazakâr Demokrat: Bir Köprü*. Erişim: 02 Ocak 2014, Zaman Ağ Sitesi, http://www.zaman.com.tr/etyenmahcupyan/muhafazakar-demokrasi-bir-kopru_10529.html
- Mahcupyan, E. (24 Ağustos 2003). *Demokratik Muhafazakârlık ve Demokratlık*. Erişim: 14 Kasım 2010, Zaman Ağ Sitesi: <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/08/24/yazarlar/etyenmahcupyan.htm>
- Maliki: Türkiye İsrail'e çalışıyor.(04 Şubat 2013). *Aydınlık*. s. 11.
- Manaz, A. (1998). *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*. Ankara: Aytac Yayınları.
- Manavbaşı, N.D. (10 Şubat 2014). Parti İçi Demokrasi mi Bait Kültürü mü?. Erişim: Aksiyon. (İleti No: 537766]. http://www.aksyon.com.tr/dosyalar/parti-ici-demokrasi-mi-biat-kulturu-mu_537766
- Medeniyet İttifakı*. (t.y.). Erişim: 09 Ocak 2013, Medeniyetler İttifakı, <http://www.medeniyetlerittifaki.org.tr>
- Medeniyetler İttifakı Yol Ayrımında Mı? (2012). [İleti No: 1779]. Erişim: Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1779/medeniyetler-ittifaki-yol-ayriminda-mi.aspx>
- Merguoir, J. G. (1986). *Foucault* (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: AFA Yayınları.
- Mert, N. (15 Haziran 2010). Eksen Kayması [İleti No:1002590]. Erişim: Radikal, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/nuray_mert/eksen_kaymasi-1002590
- Miles, J. (2004). "Religion and American Foreign Policy", *Survival*, 40(1), 23-37.
- Milli Nizam'dan Refah'a Erbakan Nereye Koşuyor?* (1994). İstanbul: Hürgüç Gazetecilik.

- Morozov, V., Rumelili, B. (2012). The External Constitution of European Identity: Russia and Turkey as Europe-makers. *Cooperation and Conflict*, 47(1), 28-48.
- Muallim ve Hatib Moskova'da.(12 Şubat 2013). *Aydınlık*. s. 11.
- Murinson, A. (2012). *Turkish Foreign Policy in Twenty First Century*. Israel: The Begin Sadat Center for strategic studies Bar-Ilan University.
- Müftüler, M.B. (2004). The New Face of Turkey: The Domestic and Foreign Policy, Implications of November 2002 Elections. *East European Quarterly*, 37(4), 421-438
- Nas, Ç. (2011). Turkey and the European Union: a Stumbling Accession Process Under New Conditions. Ö. Z. Oktav (Ed.). *Turkey in the 21st Century* (s.159-185). Burlington: Ashgate
- Nasuhi, G. (2005). *Yenilikçi Hareket*. Ankara: Elips Kitapevi
- NATO değil İslam Toprağı. (23 Kasım 2012). [İleti No:252305]. Erişim: Milli Gazete, http://www.milligazete.com.tr/haber/NATO_degil_Islam_topragi/252305
- New York Times: Davutoğlu'nun Politikasını Amerikalılar Desteklemeli. (26 Ekim 2010). [İleti No: 1306496]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/new-york-times-davutoglu-nun-politikasini-amerikalilar-desteklemeli/dunya/sondakikaarsiv/27.10.2010/1306496/default.htm>
- Nye Jr. Joseph S. (2004). *Soft Power:The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- O'Bagy, E. (2012). *Syria's Political Opposition*. Erişim: 19 Kasım 2013, Operation Ağ Sitesi:http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/7030~v~Syria_s_Politica_Opposition.pdf
- O sözler kabul edilemez. (15 Şubat 2009). [İleti No:11006367]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11006367.asp>
- Obama Görüşmeyi Bizden Duydu. (5 Temmuz 2010). [İleti No:43122]. Erişim: Samanyolu Haber, <http://www.samanyoluhaber.com/gundem/Obama-Gorusmeyi-bizden-duydu/431222/>
- Obama'nın Meclis'teki Konuşması, Arap Dünyasının Takdirini Kazandı (07 Nisan 2009). [İleti No:1080524]. Erişim: Milliyet, <http://dunya.milliyet.com.tr/obama-nintbmm-deki-konusmasi--arap-dunyasinin-takdirini-kazandi/dunya/dunyadetay/07.04.2009/1080524/default.htm>
- Oğuzlu, T.H. (2012). Komşularla Sıfır Politikası: Kavramsal Bir Analiz. *Ortadoğu Analiz*, 4(42), 8-17.

- Oğuzlu, T.H. (2012b). Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Baharı Etkisi. *Ortadoğu Analiz*, 4(48), 20-29.
- Oğuzlu, T. H. (2009). Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi. *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 43-50.
- Oğuzlu, T.H. (2008). Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West? *Turkish Studies*, 9(1), 3-20.
- Oktav, Ö.Z. (2011) Introduction. Ö. Z. Oktav (Ed.). *Turkey in the 21st Century Quest For a New Foreign Policy* (s. 1-7). Burlington: Ashgate
- Oktav, Ö. Z. (2010). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Ekim Krizi'nden Ortak Kader Anlayışına Geçiş Sürecinin Bir Analizi. C. Yenigün ve E. Efegil (Der.) *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* (s. 431-451). Ankara: Nobel Yayın.
- Okutan, Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr Demokrat mı, Hristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 307-323.
- Olsan, R. (2006). Relations Among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East and Iran. *Mediterranean Quarterly*, 17(4), 13-45.
- Oran B. (2008), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar I*, B. Oran (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1996). Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1-4), 353-370.
- Ornarlı, B. (t.y.). 2011'de Türk Amerikan İlişkilerinde Neler Yaşandı? [İleti No: 76074]. Erişim: Turkish NY, <http://www.turkishny.com/headline-news/2-headline-news/76074-2011de-turk-amerikan-iliskilerinde-neler-yaandc>
- Ornarlı, B. (29 Aralık 2010). 2010 Yılında Türk Amerikan İlişkileri İnişli Çıkışlıydı. [İleti No: 890948]. Erişim: Amerikanın Sesi, <http://www.amerikaninsesi.com/content/article-2010-yilinda-turk-amerikan-iliskileri-inisli-cikisliydi-112607984/890948.html>
- Osmanoğlu, M. (09 Nisan 2012). Türkiye İran İlişkileri Dalgalı Suları.[İleti No: 31873]. Erişim: Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/MahmutOsmanoglu/turkiye-iran-iliskileri-dalgalisulara/31873>
- Öktem, K., Kadioğlu, A., Karlı, A.M. (2011). *Another Empire? A Decade Of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party*. İstanbul: Bilgi University Press.

- Öniş, Z. (2012). The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era, *Turkish Studies*, 13(2), 135-152.
- Öniş, Z. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi Politikası. (Ed. Hakan Yavuz). *AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s.259-287). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öniş, Z. (2006). Globalization and Party Transformation: Turkey's Justice and Development Party Perspective. P. Burnell (ed). *Globalizing Democracy: Party Politics in Emerging Democracies* (s.122-141). London: Routledge.
- Öngen, T. (2004). Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. *Sürekli Kriz Politikaları*. N. Balkan, S. Savran (Haz.). İstanbul: Metis Kitapevi
- Özbaş, G. (1993). *Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin Özal Diyor ki*. Ankara: eser sahibinin kendi yayını.
- Özbudun, E. (2006). From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of Justice and Development Party in Turkey. *South European Society and Politics*, 11(3), 543-557.
- Özbudun, E. (2010). *Türk Siyasal Hayatı*. L. Kılıç (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Özcan, A. (1997). *Pan İslamizm/Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. İstanbul: ISAM/İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özcan, G. (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yansımalar ve Gerçekler. *Ortadoğu Analiz*, 2(18), 36-44.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(2), 253-269.
- Özdil, Y. (2013). *Beraber Yürüdük Biz Bu Yıllarda*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özkan, A. (2013). Somali Politikasında Yeni Dönem [İleti No:5664]. Erişim: 16 Ekim 2013, SETAV, <http://setav.org/tr/somali-politikasinda-yeni-donem/yorum/5664>
- Özkaya, A. N. (2007). Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları. *USAK*, 2(8), 90-116.
- Özkazanç, A. (2002). 3 Kasım Seçimi ve Sonuçlarına Dair. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (4), 207-215.
- Özkök, E. (4 Mart 2005). Sünni Solcular [İleti No:10]. Erişim: Hürriyet. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=301113&yazarid=10>
- Öztürk, S. (2013). *Belgelerle Düünden Bugüne 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Pamuk, M. (2001). *Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Pehlivan, B., Terkoğlu, B. (2012). *Sızıntı Wikileaks'te Ünlü Türkler*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Petito, F. Hatzopoulos, P. (2003). *Religion in International Relations: The Return from Exile*. New York: Palgrave Macmillian.
- Pertes, V. (2010). Turkey's Role in the Middle East. *Insight Turkey*, 12(4), 1-9.
- Pirinççi, F. (2004). 2003 Savaşı Sonrası Süreçte Irak'ta Yeniden Yapılanma. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Düünden Bugüne Irak(Uluslararası Katılımlı)* (s.481-509). 27-29 Mayıs 2004. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Polisten Reyhanlı Saldırısı Açıklaması.(3 Ekim 2013). [İleti No: 24839282]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24839282.asp>
- Prodi visits Turkey to encourage reforms (14 Ocak 2004). [İleti No:14101]. Erişim: EUobserver, <http://euobserver.com/enlargement/14101>
- Punch, K., F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. D. Bayrak, H.B. Arslan, Z. Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal Kitapevi
- R. Tayyip Erdoğan, "Savaş Baronları Barış İstemiyor". (16 Haziran 2010). *Yeni Şafak*. s.8.
- Rabbani, Enver İbrahim ve Recep Tayyip Erdoğan. (29 Ağustos 2013). [İleti No:8230]. Erişim: Ulus 923, <http://ulus923.com/57/62292/0/rabbani-enver-ibrahim-ve-recep-tayyip-erdogan--8230--.html>
- "Religious Hostilities Reach Six-Year High" (14 Ocak 2014). Erişim: 06 Kasım 2014, Pew Research Hostilities Reach Six -Year High, <http://www.pewforum.org/2014/01/14/religious-hostilities-reach-six-year-high/>
- Robbins, P. (2007). Turkish Foreign Policy since 2002: between a post-Islamist governmnet and Kemalist State. *International Affairs*, 83(1), 289-304.
- Ruhani'nin Dış Siyasetinde İran-Türkiye İlişkileri. (13 Ağustos 2013). [İleti No:]. Erişim: Ehli Beyt Alimleri Derneği, <http://www.ehlibeytalimleri.com/haber/4908/ruhani-nin-dis-siyasetinde-iran-turkiye-iliskileri>
- Sağlam, S. (10 Mayıs 2009). Türkiye'nin Henry Kissinger'ı: Ahmet Davutoğlu. *Birgün*. s.7

- Sambur, B. (2009). The Great transformation of political Islam in Turkey: The case of Justice and Development Party and Erdoğan. *European Journal of Economic and Political Studies*, 2(2), 117-127
- Sandıklı, A. (2010). Beyin Fırtınası: Son Dönem Türk Dış Politikası ve "Eksen Kayması" Tartışmaları [İleti No:227]. Erişim: Bilgesam, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=740:s n-doenem-tuerk-d-politikas-ve-eksen-kayma tartmalar&catid=139:toplantlar&Itemid=227
- Sarıbay, A. (1985). *Türkiye 'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarkozy Türkiye'nin AB Üyeliğine Karşı. (10 Mayıs 2009). [İleti No: 4239186]. Erişim: Deutsche Welle, <http://www.dw.de/sarkozy-t%C3%BCrkiyenin-ab-%C3%BCyeli%C4%9Fine kar%C5%9F%C4%B1/a-4239186>
- Savaş, Z. (25 Mart 2008). *Milli Görüş Hareketi'nden AKP'ye*. Erişim: 02.03.2010. <http://www.fitrat.com>
- Sayarı, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: Challenges of Multi Regionalism. *Journal of International Affairs*, 54(1), 169-182.
- Sazak, D. (26 Ocak 2004). *ABD'nin Erdoğan'a Bakışı*. Erişim: 27 Şubat 2011, Milliyet Ağ Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/2004/01/26/yazar/sazak.html>
- Schanzer, J. (17 Eylül 2013). Thorn in the Side Turkey Hamas and Israel. Erişim: 21 Ocak 2014, Foreign Policy Ağ Sitesi: http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/09/17/thorn_in_the_side_turkey_mas_israel?page=0,0
- Schanda, B. (2003), Religion and State in the Candidate Countries to the EU: Issues Concerning Religion and State in Hungary. *Sociology of Religion*, 64 (3), 333-348.
- Seta Yılığ 2012*. (2013). İstanbul: SETA Yayınları.
- Seven, E. (26 Mayıs 2004). Erdoğan İsrailli Bakan Topa Tuttu [İleti No:02]. Erişim: Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/mayis/26/p02.html>
- Seven, E. (21 Şubat 1997). Erbakan'dan tartışma yaratacak açıklamalar! [İleti No:03]. Erişim: Sabah. <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/21/f03.html>
- Sever, A. (10 Aralık 2002). AB'nin Zor İkilemi [İleti No:114487]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=114487>
- Singer, D. J. (1961). The Level of Anlysis Problem in International Relations. *Word Politics*, 14(1), 77-92.

- Smith, T.W. (2005). Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey. *The International Journal of Human Rights*, 9 (3), 307-325.
- Sinkaya, B. (2011). Türkiye İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), 21-29.
- Sirmen, A. (23 Ağustos 2013). Uyumlu İslama Veda [İleti No:441492]. Erişim: Cumhuriyet, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/441492/Uyumlu___isla_a_Veda.html#
- Sofuoğlu, A. (26 Nisan 2012). Atatürk döneminden günümüze Hatay meselesi ve Türkiye Suriye ilişkileri [İleti No: 26042012]. Erişim: KÖKSAV, http://www.koksav.org.tr/hassas_konular/26042012_hk_asofuoglu.html
- Sommer, M. (2 Kasım 2009). *Muslim Democrats in the Making? Explaining Turkey's AKP*. Erişim: 27 Eylül 2011, Karadeniz Üniversitesi Ağ Sitesi: http://portal.ku.edu.tr/musomer/research_files/ISA%20paper5.pdf
- Sönmezoğlu, F. (1984). Uluslararası Politikada Analiz Düzeyi Sorunu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2. 265-291.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Sözen, A. (2010) A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges. *Turkish Studies*, 11(1),103-123
- Suriye Atışması. (15 Nisan 2003). [İleti No: 8140]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/suriyeatismasi/siyaset/haberdetayarsiv/15.04.2003/840/default.htm>.
- Suriye Müslüman Kardeşler'den Esad Yönetimine Uyarı. (25 Şubat 2011). [İleti No: 2985]. Erişim: Mazlumder, http://www.mazlumder.org/faaliyetler/detay/basin_aciklamalari/1/suriye-musluman-kardeslerden-esad-yonetimine-uyari/2985
- Suriye'de kimyasal saldırı iddiası: 1300 ölü. (15 Nisan 2013). [İleti No:24560670]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24560670.asp>
- Suriye'nin kimyasal silah üretim tesisleri imha edildi. (1 Kasım 2013). [İleti No:2160367]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/dunya_suriyenin_kimyasal-silah-uretimtesisleri-imha_edildi_2160367.html
- Synder, J. (2011). *Religion and International Relations Theory*. New York: West Sussex.

- Sümer, Ç., Yaşlı, F. (2010). Liberal Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar. Ç. Sümer ve F. Yaşlı (Ed.). *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak*, (s.61-108). Ankara: Tan Yayınları
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 4(2), 9-21.
- Şahin, M. (2009). *Din-Dış Politikası İlişkisi ABD Örneği*. İstanbul: Barış Kitap.
- Şahin, M. (2008). "ABD'nin "Müslüman Savaşçılar". *Akademik Orta Doğu*, 3(1), 43-53.
- Şahin, T. Y. (2007). İran'da Unutulmuş bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri. *Akademik Ortadoğu*, 1(2), 201-211.
- Şahin, M. (2006). Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller. *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 39-55.
- Şangay Beşlisine Alın, AB'yi unutam. (İleti No:22448548]. Erişim: Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22448548.asp>
- Şen, S. (1995). *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şii-Sünni geriliminde Erdoğan bölünmesi.(29 Aralık 2012). [İleti No: 1648406]. Erişim: Milliyet,<http://dunya.milliyet.com.tr/sii-sunni-geriliminde-erdogan-bolunmesi/dunya/dunyadetay/29.12.2012/1648406/default.htm>
- Talhamy, Y. (2012). The Muslim Brotherhood Reborn: The Syria Uprising. *The Middle East Quarterly*, 19(2), 33-40.
- Taşkın, Y. (2013). *AKP Devri*. İstanbul: Birikim Yayınları
- Taşpınar, Ö. (2012). Turkey's Strategic Vision and Syria. *The Washington Quarterly*, Yaz, 124-140.
- Taştekin, F. (21 Haziran 2013). *Türkiye'nin Sünnilikle İmtihanı*. Erişim:25 Ekim 2013, Al Monitor Ağ Sitesi: <http://www.almonitor.com/pulse/tr/originals/2013/06/turkey-sunnism-sectarian-rhetoric.html>
- Tavernise, S. (12 Ekim 2009). Turkey Offers to Mediate Between US and Iran (İleti No: 12]. Erişim: New York Times, <http://www.nytimes.com/2008/11/12/world/europe/12iht-turkey.1.17746429.html?scp=16&sq=davutoglu&st=cse>
- Tavşanoğlu, L. (02 Şubat 2009). Dış Siyaseti AKP tabanı yönetiyor [İleti No: 38690]. Erişim: Cumhuriyet,

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/38690/Dis_siyaseti_AKP_tabani_yon_tiyor.html#

Tavukçu, S. (07 Ekim 2013). Kürtler-Şii Araplar: İttifaktan Çatışmaya [İleti No: 26590]. Erişim: Kanal A Haber, http://www.kanalahaber.com/yazar/sinan_tavukcu/kurtler-sii_araplar_ittifaktan_catismaya-26590/

Tayyip de Aynı Yolda. (05 Temmuz 2011). [İleti No:252537]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-252537>

TBMM (1973) .Erişim: 04 Nisan 2011, <http://www.tbmm.gov.tr>

TBMM Başkanı Cemil Çiçek, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu'nu kabul etti.(17 Aralık 2013). [İleti No: 127055]. Erişim:http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=127055

TBMM Tutanak Dergisi (2000). Dönem 21. Yasam Yılı 3. Birleşim 28.

TBMM Tutanak Dergisi (1995). Dönem 19. Yasama Yılı 4. Birleşim 83.

Tekin, Ü. (2004). *AKP'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*. Ankara: Orient Yayınları.

Tepe, S. (2010). İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları. H. Yavuz (Ed.). *AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s.141-183). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tepe, S. (2005). Turkey's AKP: A Model "Muslim-Democratic" Party. *Journal of Democracy*, 16(3), 69-82.

The Economist: Türkiye Avrupa'dan Uzaklaşıyor. (06 Mayıs 2006). [İletiNo:381070]. Erişim:Haber ekolay, http://haber.ekolay.net/haber/The_Economist_T%C3%BCrkiye_Avrupadan_uzakla%C5%9F%C4%B1yor/64/381070.aspx

Thomas, S. (2010). A Globalized God: Religion's Growing Influence in International Politics. *Foreign Affairs*, 89 (6), 93-101.

Timur, T. (1996). *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*. Ankara: İmge Yayınları

Tisdall, S. (21 Haziran 2010). *Turkey's 'zero problems' policy is a flop*. Erişim: 20 Ocak 2014, Guardian Ağ Sitesi: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2010/jun/21/turkey-zero-problems-policy>

- Tok, N., Koçal, V. (2013). Siyasal İktidarın Weberyen Meşruiyet Kaynakları Açısından Adalet ve Kalkınma Partisi Analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 101-142.
- Tonkiss, K. (2006). Analysis text and speech: content and discourse analysis. C. Seale (Ed.). *Researching Society and Culture* (s.367-383). London: Sage
- Tuğal, C. (2006). AKP İktidarı: Sermayenin pasif devrimi. *Birikim*, 204(Nisan), 26-30.
- Tuncel, G., Gündoğmuş, B. (2012). Türk Siyasetinde Merkez Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 137-158.
- Tuncoku, M., Baba, G. (2012). *Arap Baharı Sürecinde Türk Dış Politikasındaki Dönüşümün Anahatları*. Çanakkale.
- Turan, İ. (1993). Türkiye’de Din ve Siyasal Kültür. R. Tapper (Der.). (Ö. Arkan, Çev.) *Çağdaş Türkiye’de İslam* (s.40-41). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950 27 Mayıs 1960)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turkish, US Generals Meet, Eyes on Probe into Crisis (10 Temmuz 2003). [İleti No: 438]. Erişim: Turkish Daily News, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-usgenerals-meet-eyes-on-probe-into-crisis-2003-07-10>
- Turunç, H. (2007). Islamist or Democratic? The AKP’s Search for Identity Identity Politics. *Journal of Contemporary European Studies*, 15(1), 79-91.
- Tür, Ö., Han, A.K. (2011). A Framework of Understanding the Changing Turkish Foreign Policy of the 2000s. Ö. Z. Oktav (Ed.). *Turkey in the 21st Century* (s. 7-31). Burlington: Ashgate
- Tür, Ö. (2011). Economic Relations with the Middle East Under the AKP –Trade, Bussiness Community and Reintegration with Neighboring Zones. *Turkish Studies*, 12(4), 589-602.
- Tür, Ö. (2009). Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime. *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 22-29.
- Türk, F., Gaytancıoğlu, K. (2013). Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İrak İlişkileri. F. Türk (Der.). *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu* (s.142 143). Edirne: Paradigma Yayınları.
- Türk Dış Politikasının Karşılaştığı Açmazlar/Güçlükler/Sorunlar. (12 Aralık 2013). [İleti No: 296]. Erişim: Bilgesam,

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=500:2013-12-12-08-13-37&catid=196:tuerkiye-a-tuerk-d-politikas&Itemid=296

Türkiye Batı'dan Uzaklaşıyor. (01 Kasım 2010). [İleti No:192172]. Erişim: Cumhuriyet, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/192172/Turkiye_Bati_dan_uzaklasior....html#

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (TCCB). Erişim: 30 Aralık 2012. <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskani/biyografi/>

Türkiye Irak İlişkileri (2013). İstanbul: SETA Yayınları.

Türkiye İsrail İlişkileri (2011). Erişim: 22 Ekim 2013, Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü Ağ Sitesi: <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf>

Türkiye Makas mı değiştiriyor? (16 Ekim 2009). *Milliyet*. s.8.

Türkiye Suriye Altın Çağ Yaşıyor. (14 Ekim 2009). Erişim: 14 Kasım 2013, Haber 5 Ağ Sitesi: <http://www.haber5.com/siyaset/turkiye-suriye-altin-cag-yasiyor>

Türkiye Suriye Dostluk Barajı'nın Temeli Atıldı.(06 Şubat 2011). [İleti No:146299]. Erişim: Dünya Bülteni <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=146299>

Türkiye Suriye İlişkileri (2013). İstanbul: SETA Yayınları.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Çıkarması. (Ekim 2011). [İleti No: 143]. Erişim: Siyaset Dergisi, http://www.siyasetdergisi.com.tr/Haber/TURKIYE'NIN_BIRLESMIS_MILLETLER-cIKARTMASI-143

“Türkiye'nin IŞİD'e yardım ettiğinin belgesi var mı? Evet var...” (Ekim 2014). Erişim: 06 Kasım 2014, Akademi Dergisi ağ sitesi, <http://www.akademidergisi.com/2014/10/akademi-e-dergi-akp-isid-desteginin-resmi-belgesi-tirlarla-tasinan-silahlar-savcilik-belgesi.html>

Türkiye'nin İslam Düşmanı NATO'da Ne İşi Var? (t.y.). [İleti No:50175]. Erişim: Gazeteciler, <http://www.gazeteciler.com/turkiyenin-islam-dusmani-natoda-ne-isi-var-0-50175p.html>

Türmen, R. (05 Temmuz 2010). Dış Politika ve Kimlik. [İleti No: 1259120]. Erişim: Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/dis-politika-ve-kimlik/riza-turmen/siyaset/siyasetyazardetay/05.07.2010/1259120/default.htm>

Türküne, M. (15 Ocak 2004). *Devrimci Muhafazakârlık*. Erişim: 05 Mayıs 2010, Zaman Ağ Sitesi: <http://arsiv.zaman.com.tr/2004/01/15/yorumlar/yorum2.htm>

- Tüysüzoğlu, G. (10 Eylül 2012). Ortadoğu'da Sistemsel Bir Cephe Unsuru: Irak [İleti No: 3491]. Erişim: TÜİÇ Akademi, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/balkanlar/3491-ortadoguda-sistamsel-bir-cephe-unsuru-irak>
- Urhan, V. (2000). *Micheal Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Uslu, N. (2010). Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı. *Bilig*, 52, 147-180.
- Uyanık, M. (2004). Bir Sosyal ve Siyasal Kimlik Tartışması: Muhafazakâr Demokrat mı, Müslüman Demokrat mı? *Muhafazakâr Düşünce*, 1(1), 165-177.
- Uygur, H. (2012). *İran ve Arap Baharı*. Erişim: 13 Kasım 2013, Seta Analiz Ağ Sitesi: http://newsletter.setav.org/uploads/PDF/SETA-iran_arap_bahari_analiz.pdf
- Uygur, M. (23 Haziran 2009). Ah İran, Vah Türkiye! [İleti No: 7967]. Erişim: Açık İstihbarat, <http://www.acikistihbarat.com/Haberler.asp?haber=7967>
- Uzgel, İ. (2010a). Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele. B. Özçelik (Ed.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (s.357-381). Ankara: Phoenix Yayınları
- Uzgel, İ. (2010b). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. İ. Uzgel, B.Duru (der.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (s.11-40). Ankara: Phoenix Yayınları
- Ülsever, C. (28 Ağustos 2001). Politik Referansımız Anayasadır [İleti No:12553]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12553>
- Ülsever, C. (7 Mayıs 2009). Yeni Dönem ve AB [İleti No: 1155012]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=11595012>
- Ünal, M. (23 Mart 2009). Talabani PKK'ya Rest Çekti: Ya silah bırak ya Irak Topraklarını Terk Et [İleti No:829187]. Erişim: Zaman, http://www.zaman.com.tr/dunya_talabani_pkkya_rest-cekti-ya-silah-birak-ya-irak-topraklarini-terk-et_829187.html
- Van Dam, N. (2011). *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. London: Tauris.
- Varlı (26 Eylül 2012). Suriye'de Vekâlet Savaşı Veriliyor. Erişim: 14 Kasım 2013, Birgün Ağ Sitesi: <http://www.bolsevik.org/suriyede-vekalet-savasi-veriliyor>
- Vurmay, M. (24 Ocak 2012). *İslam Konferansı Örgütü İmaj Yeniliyor*. Erişim: 13 Ocak 2014, Uluslararası İlişkiler Portalı, <http://www.uiportal.net/islam-konferansi-orgutu-imaj-yeniliyor.html>

- Yalçın, H. (2011). Türkiye'nin 'Yeni' Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma. *Bilgi*, 23, 35-60.
- Yalçın S. (1994). *Hangi Erbakan*, Ankara: Başak Yayınları.
- Yanardağ, M. (2011). *Operasyon Partisi, Bir ABD Projesi Olarak AKP*. İstanbul: Destek Yayınları
- Yanardağ, M. (2004). *Yeni Muhafazakârlar (Neo-Cons)*. İstanbul: Chiviyazıları.
- Yararlı Tavsiyeler Aldık. (16 Şubat 2006). [İleti No:3944460]. Erişim: Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=3944460>
- Yarkadaş, Ş. (15 Kasım 2013). AKP'nin Tuzağı ve Hizbullah [İleti No:70775]. Erişim: Gerçek Gündem, <http://arsiv.gercekgundem.com/?c=70775>
- Yalsızuçanlar, S. (2004). İslamcı/Milliyetçi/Sağ Siyaset'in Yeni Adı: Muhafazakâr Demokrasi, *Karizma: Muhafazakârlık Yeniden Özel Sayısı*, (17), 93-96.
- Yaşar Yakış: AB'nin küresel rolüne katkıda bulunmaya hazırız. (2010). [İleti No:012466]. Erişim:EURACTIV, <http://www.euractiv.com.tr/8/interview/yaar-yak-abnin-kresel-rolne-ktkda-bulunmaya-hazrz-012466>
- Yavuz, H. (2010a). Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü. H. Yavuz (Ed.) *AKP Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s.7-31). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuz, H. (2006). *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party*. Utah: Utah University Press.
- Yavuz, H. (2005a). *Modernleşen Müslümanlar, Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuz H. (2005b), Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. Y. Aktay (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık* (s.591-604). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (2001). Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi [501472]. Erişim: OSAR, <http://www.osar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501472>
- Yavuz, H. (2009). *Ideology, Leadership, Organization. Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. New York: Cambridge University Press.
- Yavuz, H. (2010). *AKP, Toplumsal Değişimlerin Yeni Aktörleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Yeniçeri, Ö. (06 Nisan 2009). Rasmussen istediğini aldı [İleti No: 2693]. Erişim: 21 Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/avrupa-birligi/arastirmalari-merkezi/2009/04/06/2693/rasmussen-istedigini-aldi>
- Yeni Osmanlıcı mı? (03 Mart 2013). [İleti No:698462]. Erişim: CNN Türk, <http://www4.cnnturk.com/2013/turkiye/03/03/yeni.osmanlici.mi/698462.0/>
- Yeşilada, B. (1993). Turkish Foreign Policy toward the Middle East. A. Eralp (Ed.). *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* (s.169-192). Westport, CT: Praeger.
- Yeşiltaş M., A. Balcı. (2011). AKP Dönemi Dış Politika Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. *Bilgi*, 23, (9-34).
- Yeşilyurt, N., A. Akdevelioğlu. (2010). AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.). *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilânçosu* (s.381-410). Ankara: Phoenix
- Yetkin, N. (2004). *Tezkere Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, D. (2010). AKP ve Neoliberal Populizm, B. Özçelik (Ed.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilânçosu* (s.66-107). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yıldırım, E. (2011). *AKP ve Cemaat, Yeni Türkiye'nin Yeni Aktörleri*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Yıldırım, E. (2002). AKP: Bir Politik Tasarının Sosyolojik Temsili. *Birikim*, (163-164), 66-70.
- Yıldırım, H. (2006). *AKP'nin Çöküşü*. İstanbul: Akis Kitap.
- Yıldız, A. (2004). Muhafazakârlığın Yerleştirilmesi ya da AKP'nin Yeni Muhafazakâr Demokrathği, *Karizma: Muhafazakarlık Yeniden Özel Sayısı*, (17), 53-56.
- Yılmaz, M. (2010). Türkiye-İsrail İlişkiler: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu*, 5(1), 11-18.
- Yılmaz, N. (2004). *İslamcı Nihilizm: Avrupa Fetişizminin Soykütüğü*. Erişim: 30 Eylül 2013. <http://nuhyilmaz.com/2004/12/17/islamci-nihilizm-evropa-fetisizminin-soykutugu/>
- Yılmaz, T. (2001). *Tayyip: Kasımpaşa'dan Siyasetin Ön Saflarına*. İstanbul: Umut Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö (8 Haziran 2006). Sezer'e Alkış [İleti No:02]. Erişim: Milliyet. <http://www.milliyet.com.tr/2006/06/08/guncel/axgun02.html>

- Yurdusev, N. (1993). Level of Analysis and Unit of Analysis: A case for Distinction. *Millenium Journal of International Studies*, 22(1).77-88.
- Yurdusev, N. (2004). Büyük Ortadoğu Projesi, İslam ve Demokrasi. *Foreign Policy*, Kasım/Aralık, 64-7.
- Zengin, G. (2010). *Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Zengin, G. (Yapımcı). (17 Şubat 2004). *Editör* [TV Programı]. İstanbul: CNN Türk
- Zengin, G. (Yapımcı). (06 Eylül 2006). *Editör* [TV Programı]. İstanbul: CNN Türk
- Zentürk, A. (1 Kasım 2010). Demokrasinin Dış Politika Boyutu [İleti No: 3075758]. Erişim: Haber Takip, http://www.habertakip.com/component/habertakip/news/3075758-demokrasinin_dis_politika_boyutu....html
- Wall Street Journal'da AKP'yi Kızdıracak Yazı (23 Ocak 2009). [İleti No: 510306]. Erişim: CNN Türk, <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/23/wall.street.journalda.akpyi.kizdirack.yazi/510306.0/index.html>
- Walker, J. (2011). *Turkeys's Global Strategy: introduction: the sources of Turkish groundstrategy- 'strategic dept' and 'zero problems' in context*. Erişim: 17 Temmuz 2012. http://eprints.lse.ac.uk/43495/1/Turkey%27s%20Global%20Strategy_introduction%20lsero%29.pdf
- Waltz, K. (1959). *Man, the State and War*. New York: University Press.
- Warner, M., Manfred W. (2001). Thinking About The Role of Religion and in Foreign Policy: A Framework for Analysis. *Foreign Policy Analysis*, 7, 113-135.
- Warner, M., Manfred W. (2006). Religion and Political Organization of Muslims in Europe. *Perspectives on Politics*, 4(3), 457-479.
- Warning, M., Kardaş,T. (2011). The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey's New Foreign Policy. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 10(2-3), 123-140.
- Weiss, M. (22 Mayıs 2012). Syrian rebels say Turkey is arming and training them [İleti No: 100159613]. Erişim: The Telegraph. <http://blogs.telegraph.co.uk/news/michaelweiss/100159613/syrian-rebels-say-turkey-is-arming-and-training-them/>
- Weymouth, L. (18 Kasım 2002). On the Edge in Turkey. *Newsweek*, s.50.

White, P., J. Jongerden (2003). *Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview*. Leiden: Brill.

Wooffitt, R. (2005). *Conversation analysis and discourse analysis: a comparative and critical introduction*. London: Sage.

Ek - 1

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
 Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 16.01.2015

Tez Başlığı / Konusu: Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Döşü-Bağı Eksenli
Dış Politika Yaklaşımında DİN Unsuru

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
16.01.15

Adı Soyadı: SEÇİL ÖZAYDIL
 Öğrenci No: 48304616664
 Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
 Programı: Siyaset Bilimi
 Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.
Prof. Dr. Berrin Koyuncu LORASDAĞI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

2/10/2015

Ek - 2

Turnitin Orijinallik Raporu

Turnitin Orijinallik Raporu

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN
DOĞU-BATI EKSENLİ DİŞ POLİTİKA
YAKLAŞIMINDA DİN UNSURLU İrfan Özacit
tarafından

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN
DOĞU-BATI EKSENLİ DİŞ POLİTİKA
YAKLAŞIMINDA DİN UNSURLU (seçil) den

Benzerlik Endeksi

%14

Kaynağa göre Benzerlik

İnternet Sources: %13
Yayınlar: %4
Öğrenci Ödevleri: %4

kaynaklar:

10-Şub-2015 10:29 EET' de işleme
kundu
NUMARA: 503695731
Kelime Sayısı: 81066

1

< 1% match (08-Kas-2013 tarihli internet)
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/turkiyenin-gelismisi-karsisinda-kendilerini-kaybettiler/45283>

2

< 1% match (18-Oca-2014 tarihli internet)

<http://www.haber10.com/makale/30546>

3

< 1% match (yayınlar)

Bariş İsmail, "MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCEİNİN TEMEL DEĞERLERİ ÇERÇEVESİNDE AK
PARTİ: Muhafazakar Düşünce / Conservative Thought, 2014.

4

< 1% match (22-Kas-2012 tarihli internet)

<http://politika.bilmed.net/2012/08/12/turkiye-mezhepci-bir-dis-politika-mi-geliyor/turgutozal%C3%BCniversitesi>

5

< 1% match (15-Oca-2015 tarihli internet)

<http://tr.boell.org/tr/2014/06/15/suriye-krizi-tuerkiyenin-ortadogu-rueyasinin-sonu-mu-yayinlar>

6

< 1% match (27-Eki-2013 tarihli internet)

<http://www.halkgazetesi.net/2/sf=a0&islem=detay&kayitbaq=dx3dg3pgzmf08f9piy643rp0hmf5yh6qa9w7k7wwamsfh2p5>

7

< 1% match (09-May-2014 tarihli internet)

<http://www.hayretinirresmi.com.tr/Haber-BAŞBAKAN-ERDOĞAN'IN-REAN'IN-KRİTİK-IRAN-ZİYARETİ-255>

8

< 1% match (26-Ara-2014 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to Middle East Technical University on 2014-12-26

9

< 1% match (26-Şub-2014 tarihli internet)

<http://ns1.medyakiliris.com/haber/nukleer-muzakereler-82124.html>

10

< 1% match (21-Oca-2015 tarihli internet)

http://www.pcu.edu.tr/ogrenciyid/doc/dr/irfan_gunsel_doktora_tezisi.pdf

11

< 1% match (10-Mar-2014 tarihli internet)

http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/305/116/RUG01-001305116_2012_0001_AC.pdf

12

< 1% match (15-Tem-2012 tarihli internet)

<http://www.gencosmanilar.com/kurtlar-yadisi-osmanli.pdf>

13

< 1% match (14-Ağu-2012 tarihli internet)

<http://turkelleri.com/haber-4083-Irakta-Mezhep-Catismasi-Yaratmak-Isteyenlere-Sert-Cikili.html>

14

< 1% match (04-Eyl-2010 tarihli internet)

http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish-dosyalar/rarim_020503_p.htm

15

< 1% match (26-Kas-2013 tarihli internet)

<http://etikhaber.com/dispolitika/157454-davutoglu-tuerkiye-ve-irak-birlikte-davranmal.html>

16

< 1% match (15-Oca-2015 tarihli internet)

http://www.demokratikbilgi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=503

17

< 1% match (29-Oca-2015 tarihli öğrenci ödevleri)

Submitted to Ankara University on 2015-01-29

< 1% match (07-Eyl-2013 tarihli internet)

